Anna Lowenhaupt Tsing

Dünyanın Sonundaki Mantar

Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine

Çeviren: Erdem Gökyaran

XXI. YÜZYIL KİTAPLARI

YKY
YAPI KREDİ YAYINLARI

DÜNYANIN SONUNDAKİ MANTAR
Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine

Anna Lowenhaupt Tsing (1952) Amerikalı antroplog yazar. Eğitimini Yale (1976) ve Stanford (1984) üniversitelerinde tamamladı. *Cultural Anthropology* ve *Southeast Asian Studies Bulletin* gibi dergilerde pek çok makale yayımladı. *Friction: An Ethnography of Global Connection* (2004) adlı yapıtıyla The American Ethnological Society derneğinin kitap ödülünü kazandı. 2013 yılında Danimarka'da Aarhus Üniversitesi'ne profesör olarak kabul edildi ve Antroposen olgusuna yönelik disiplinler arası çalışmalara öncülük etti. 2015 yılında, matsutake mantarının küresel meta zincirinin hikâyesini anlattığı *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins* olumlu eleştiriler aldı ve ödüller kazandı.

Erdem Gökyaran 1973 yılında İzmir'de doğdu. Ortaöğrenimini İzmir Saint Joseph Lisesi'nde tamamladı. Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü bitirdikten sonra Galatasaray Üniversitesi'nde ve Katholieke Universiteit Leuven'de felsefe okudu. *Sanat Dünyamız* ve *Cogito* gibi dergilerde çevirileri yayımlandı ve antroploji, felsefe, kültür tarihi alanlarında pek çok kitap çevirdi.

ANNA LOWENHAUPT TSING

Dünyanın Sonundaki Mantar

Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine

Çeviren
Erdem Gökyaran

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 6240
21. Yüzyıl Kitapları - 18

Dünyanın Sonundaki Mantar
Kapitalizmin Enkazlarında Yaşam İmkânı Üzerine
Anna Lowenhaupt Tsing
Özgün adı: **The Mushroom at the End of the World - On the possibility of life in capitalist ruins**
Çeviren: **Erdem Gökyaran**

Kitap editörü: **Korkut Erdur**
Düzelti: **Korkut Tankuter**

Kapak ve sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **Arzu Yaraş**

Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B Güneşli - Bağcılar / İstanbul
Telefon: (0 212) 693 00 08
Sertifika No: 52508

Çeviriye temel alınan baskı: Princeton University Press, 2015
1. baskı: İstanbul, Ağustos 2023
ISBN 978-975-08-5822-2

© Yapı Kredi Kultur Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2021
Sertifika No: 44719
© 2015 by Princeton University Press
Bu kitabın telif hakları Kalem Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
https://www.ykykultur.com.tr
e-posta: **ykykultur@ykykultur.com.tr**
facebook.com/yapikrediyayinlari
twitter.com/YKYHaber
instagram.com/yapikrediyayinlari

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

Dolanıklıkları Etkinleştirmek • 7
Öndeyiş - Sonbahar Kokusu • 17

I. Kısım
Geriye Ne Kaldı? • 29
1. Fark Etme Sanatı • 33
2. Bir İşbirliği Olarak Bulaşma • 47
3. Ölçekle İlgili Bazı Sorunlar • 57
Ara Fasıl - Koklamak • 67

II. Kısım
İlerleme Sonrası: Devşirme Yoluyla Birikim • 79
4. Çeperde Çalışmak • 83
Özgürlük... • 97
5. Açık Bilet, Oregon • 99
6. Savaş Hikâyeleri • 113
7. Devlete Ne Oldu? İki Tür Asya Amerikalı • 127
ve Tercüme • 141
8. Dolar ile Yen Arasında • 143
9. Hediyeden Metaya,
Metadan Tekrar Hediyeye • 159
10. Devşirme Ritimleri: İş Dünyası Pürtelaş • 169
Ara Fasıl - İz Sürmek • 177

III. Kısım
Örselenmiş Başlangıçlar: Planlanmamış Tasarım • 191
11. Ormanın Yaşamı • 197
Çamların arasında... • 211
12. Tarih • 213

13. Yeniden Dirilme • 229
14. Mutlu Tesadüf • 247
15. Enkaz • 263

Boşluklar ve Yamalar • 277

16. Tercüme Olarak Bilim • 279
17. Uçuşan Sporlar • 293

Ara Fasıl - Dans Etmek • 311

IV. Kısım
Şeylerin Ortasında • 323

18. Matsutake Savaşçıları: Mantarları Beklerken • 329
19. Alelade Servetler • 339
20. Bitirmeyiş: Yol Boyunca Karşılaştığım Bazı Kişiler • 353

Sporların Peşi Sıra: Bir Mantarın Yeni Maceraları • 361

Dizin • 367

Dolanıklıkları Etkinleştirmek

Aydınlanma Çağı'ndan beri Batılı filozoflar, Doğa'yı bize heybetli ve evrensel, fakat aynı zamanda edilgin ve mekanik bir şey olarak sundu. Doğa, onu ehlileştirme ve denetim altına alma gücüne sahip İnsan'ın ahlaki amaçları için bir zemin ve vasıta işlevi görüyordu. İnsan ve insan-olmayan tüm varlıkların yaşam dolu faaliyetlerini bize hatırlatma görevi, Batılı ve uygar olmayan hikâye anlatıcılar da dahil olmak üzere masalcılara havale edilmişti.

Ne var ki bu iş bölümünü bozan çok sayıda gelişme yaşandı. Birincisi, Doğa'yı ehlileştirme ve ona hükmetme çabaları öyle bir felakete yol açtı ki, yeryüzünde yaşamın devam edip etmeyeceği bile belirsiz. İkincisi, bir zamanlar masalların konusu olarak görülen türler arası dolanıklıklar (*entanglement*), bugün artık biyologlar ile çevrebilimciler arasında ciddi bir tartışma konusuna dönüşmüş durumda. Bilim insanları, yaşamın çok sayıda farklı varlık türü arasında karşılıklı bir etkileşim gerektirdiğini ortaya koyuyor. Dolayısıyla insanların diğer tüm varlıkları ezip geçerek hayatta kalması mümkün değil. Üçüncüsü de, dünyanın dört bir yanında kadınlar ve erkekler, bir zamanlar İnsan'a tanınmış olan ayrıcalıklı konuma dahil edilme talebinde bulundular. Bu isyankâr tavrımız, İnsan'ı Doğa'dan koparmış olan Hıristiyan eril ahlakın temellerini sarsıyor.

Uygarlığın temel ilkelerinin ötesine geçen gerçek hikâyeler anlatmanın yeni yollarını bulma vakti geldi. İnsan/Doğa ayrımından kurtulduğumuzda, tüm varlıklar yeniden hayat bulabilir, kadınlar ve erkekler dar görüşlü bir akılcılığın sınırlarına hapsolmaksızın kendilerini ifade edebilir. Artık gecenin karanlığında bir fısıltıdan ibaret olmayan bu hikâyeler, aynı anda hem gerçek hem masalsı bir nitelik taşıyabilir. Yarattığımız bu felakette hâlâ bir şeylerin canlı kalmış olmasını başka türlü nasıl açıklayabiliriz ki?

Bu kitap bir mantarın, matsutake mantarının peşine düşerek bu türden gerçek hikâyeler sunuyor. Çoğu akademik kitaptan farklı olarak, takip eden sayfalarda kısa kısa bölümler bulacaksınız. Bu

bölümlerin, yağmurdan sonra görülen bir mantar cümbüşüne benzemesini istedim: Taşkın bir bereket, keşfetmeye bir çağrı, bitip tükenmez bir bolluk. Bölümler mantık kurallarına göre işleyen bir makine değil, açık uçlu bir kümelenme meydana getiriyor, keşfedilmeyi bekleyen çok daha fazla şey olduğuna işaret ediyorlar. Birbirlerine dolanıyor, birbirlerini kesintiye uğratıyorlar – bu bakımdan, betimlemeye çalıştığım dünyanın parçalı yapısına öykünüyorlar. Fotoğraflar ise, metne paralel bir hikâye anlatmakla birlikte, onu doğrudan doğruya görselleştirme amacı taşımıyor. Ele aldığım sahnelerden ziyade savunduğum görüşlerin ruhunu yansıtıyor.

İnsanları da içine alan ekolojik ilişkilere "ilk doğa", kapitalizmin yol açtığı çevresel değişimlere de "ikinci doğa" adını verelim. Bu terimlerin daha popüler versiyonlarından farklı olan bu kullanımı, William Cronon'un *Nature's Metropolis* kitabından ödünç alıyorum.[1] Benim kitabım ise kapitalizme rağmen yaşamayı başaran bir "üçüncü doğa" önerisinde bulunuyor. Bu üçüncü doğanın farkına varmak için, geleceğin ileriye doğru tek yönlü bir hareket olduğu varsayımından kurtulmamız gerekiyor. Bir kuantum alanındaki sanal parçacıklar gibi, çok sayıda farklı gelecek de olasılıklar alanında bir görünüp bir kaybolur; üçüncü doğa, bu zamansal çokseslilik içinde belirir. Ne var ki ilerleme hikâyeleri bizi körleştirdi. Dünyayı bu hikâyelere başvurmak zorunda kalmadan deneyimleyebilmek için, dolanık yaşam biçimlerinin açık uçlu kümelenmelerine odaklanıyorum. Bu kümelenmeler, çok çeşitli zamansal ritimler arasında eşgüdüm yoluyla şekillenir. Denediğim biçimsel yapı ve ileri sürdüğüm görüşler birbirini yakından takip ediyor.

Bu kitap 2004 ile 2011 yılları arasında Birleşik Devletler, Japonya, Kanada, Çin ve Finlandiya'da matsutake sezonunda yürütülen saha çalışmalarının ve ayrıca bu ülkelere ek olarak Danimarka, İsveç ve Türkiye'deki bilim insanları, ormancılar ve matsutake tüccarları ile yapılan görüşmelerin bir sonucudur. Matsutakenin peşi sıra çıktığım bu yolculuk belki de henüz tamamlanmadı: Fas, Kore ve Butan gibi farklı yerlerdeki matsutakeler beni çağırmaya devam

1 William Cronon, *Nature's metropolis* (New York: W. W. Norton, 1992).

ediyor. Takip eden bölümlerde benim gibi okurların da kendilerini bu "mantar tutkusu"na bir nebze olsun kaptıracağını umuyorum.

Orman zemini altında funguslar,* şapkalı mantar üretmeye başlamadan çok evvel, bitki köklerini ve mineral toprağı birbirine bağlayan ağlar ve yumaklar halinde uzanır. Kitaplar da, benzer şekilde, gözlerden ırak çok sayıda işbirliğinin bir ürünüdür. Burada tek tek kişilerden oluşan bir liste vermek yerinde olmayacaktır. O yüzden, bu kitabı mümkün kılan işbirlikleri ile başlıyorum. Yakın dönemdeki çoğu etnografi çalışmasının aksine, bu kitaba temel oluşturan araştırma, işbirliği içinde çalışmaya yönelik denemeler yoluyla gerçekleştirildi. Ayrıca, peşinden koşmaya değer bulduğum sorular da çok sayıdaki katılımcıdan sadece biri olduğum yoğun tartışma ortamlarında doğdu.

Bu kitap, Matsutake Worlds Research Group (Matsutake Dünyaları Araştırma Topluluğu) tarafından yürütülen çalışmaların bir meyvesidir. Topluluğun üyeleri arasında Timothy Choy, Lieba Faier, Elaine Gan, Michael Hathaway, Miyako Inoue, Shiho Satsuka ve ben yer alıyoruz. Antropoloji tarihi içinde etnografi, genellikle bireysel çalışmaya dayalı bir alan olmuştur. Bizim topluluğumuz ise sürekli bir işbirliği içinde gerçekleştirilen yeni bir antropolojiyi keşfe çıkma amacıyla bir araya geldi. Etnografinin temel meselesi, bir durum hakkında nasıl düşünülmesi gerektiğini kaynak kişilerle birlikte öğrenmektir; araştırma kategorileri araştırma *sırasında* gelişir, daha önce değil. Bu yöntem, her biri farklı bir yerel bilgiyle donanmış diğer araştırmacılarla birlikte çalışırken nasıl kullanılabilir? Topluluğumuz, "büyük bilim"in yaptığı gibi nesnesini önceden bilmek yerine, araştırma amaçlarının işbirliği süreci içinde belirmesine izin verme konusunda kararlıydı. Bu zorluğun üstesinden, çok çeşitli araştırma, inceleme ve yazma biçimleri deneyerek gelmeye çalıştık.

* Türkçede mantar deyince akla ilk olarak şapkalı mantarlar geliyor. Bu mantarları üreten yeraltındaki yapı için de bilimsel terminolojide *fungus* terimi kullanılıyor. Mantar (*mushroom*), toprak altındaki fungusun meyvelenme yapısı (*fruiting body*). Bu mantar/fungus ayrımı kitapta önemli olduğundan, bir kafa karışıklığına da yol açmamak için fungus terimini korumayı tercih ettik (ç. n.).

Bu kitap, "Matsutake Dünyaları" başlıklı bir dizi çalışmanın ilkini oluşturuyor. Sıradaki kitaplar Michael Hathaway ve Shiho Satsuka tarafından yazılacak. Bunu, olayların bir kitaptan diğerine geliştiği bir macera olarak düşünebilirsiniz. Matsutakelerin dünyasına duyduğumuz ilgi ne tek bir kitaba sığar ne de tek bir kişi tarafından ifade edilebilir; sırada ne var diye merak ediyorsanız bizi takip etmeyi sürdürün. Çalışmalarımız, kitapların yanı sıra deneme ve makale gibi diğer başka türleri de kapsıyor.[2] Ekibimiz ve film yapımcısı Sara Dosa'nın gayretleri sayesinde Elaine Gan ve ben bir internet sitesi hazırladık: www.matsutakeworlds.org. Burada farklı kıtalardan toplayıcı, bilim insanı, tüccar ve ormancıların hikâyelerini bir araya getirdik. Elaine Gan'ın bilimi sanatla buluşturan çalışmaları yeni işbirliklerine ilham kaynağı oldu.[3] Sara Dosa'nın filmi *The Last Season* da bu etkileşimlerin bir diğer ürünü.[4]

Matsutake mantarlarını araştırmak bizi disipliner bilginin ötesine taşımakla kalmadı, farklı dil, tarih, ekoloji ve kültürel geleneklerin farklı dünyalar yarattığı yerlere de götürdü. Faier, Inoue ve Satsuka Japonya üzerinde yoğunlaşırken, Choy ve Hathaway Çin'e odaklandı. Ben de grubun Güneydoğu Asya uzmanı olarak, Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesindeki Laos ve Kamboçya kökenli toplayıcılar üzerine çalışacaktım. Fakat bunun için yardıma ihtiyacım olduğu ortaya çıktı. Hjorleifur Jonsson'un işbirliği ve Lue Vang ile David Pheng'in yardımları olmadan, Birleşik Devletler'deki

2 Bkz. Matsutake Worlds Research Group, "A new form of collaboration in cultural anthropology: Matsutake worlds", *American Ethnologist* 36, no. 2 (2009): 380-403; Matsutake Worlds Research Group, "Strong collaboration as a method for multi-sited ethnography: On mycorrhizal relations", içinde: *Multi-sited ethnography: Theory, praxis, and locality in contemporary research*, ed. Mark-Anthony Falzon, 197-214 (Farnham, UK: Ashgate, 2009); Anna Tsing ve Shiho Satsuka, "Diverging understandings of forest management in matsutake science", *Economic Botany* 62, no. 3 (2008): 244-256. Grubun kaleme aldığı makalelerden oluşan özel bir basım, şu anda hazırlık aşamasındadır.

3 Elaine Gan ve Anna Tsing, "Some experiments in the representation of time: Fungal clock", Amerikan Antropoloji Derneği'nin yıllık toplantısında sunulan tebliğ, San Fransisco, 2012; Gan ve Tsing, "Fungal time in the satoyama forest", animasyon: Natalie McKeever, video yerleştirmesi, Sydney Üniversitesi, 2013.

4 Sara Dosa, *The Last Season* (Filament Productions, 2014). Film, Oregon'da matsutake toplayıcılığı yapan iki kişi –ABD-Hindiçin savaşı gazisi bir beyaz ile Kamboçyalı bir mülteci– arasındaki ilişkiyi konu ediniyor.

Güneydoğu Asyalılarla ilgili araştırmamı gerçekleştiremezdim.[5] Kültür ve Ekoloji Enstitüsü'nden Eric Jones, Kathryn Lynch ve Rebecca McLain, mantarların dünyasına adım atmamı sağladı ve tüm süreç boyunca harika birer çalışma arkadaşı oldu. Beverly Brown ile karşılaşmak ilham vericiydi. Amy Peterson beni Japon-Amerikalı matsutake topluluğuyla tanıştırdı ve yol yordam gösterdi. Sue Hilton benimle birlikte çam ağaçlarını inceledi. Yunnan'da Luo Wen-hong ekibimize dahil oldu. Kyoto'da Noboru Ishikawa olağanüstü bir rehber ve çalışma arkadaşıydı. Finlandiya'da Eira-Maija Savonen her şeyi mükemmel şekilde organize etti. Her yolculuk, birlikte çalışmanın önemine beni bir kez daha inandırdı.

Bir kitabın ortaya çıkmasına katkıda bulunan çok sayıda farklı işbirliği türleri vardır. Elinizdeki kitap, yerel olduğu kadar geniş kapsamlı yankı da uyandıran özellikle iki entelektüel gelişmeden güç alıyor. Santa Cruz Kaliforniya Üniversitesi'nde, kısmen Donna Haraway'le birlikte ders verme fırsatını bulmuş olmam sayesinde, feminist bilim çalışmaları hakkında bilgi edinme ayrıcalığına kavuştum. Böylelikle akademik araştırmanın, doğa bilimleri ile kültürel çalışmalar arasındaki sınırları sadece eleştiri yoluyla değil, yeni dünyalar kurma gücüne sahip bir bilgi aracılığıyla da aşabileceğini fark ettim. Buradaki ortak çalışmamızın sonuçlarından biri de çoktürlü hikâyeler meydana getirmek oldu. Santa Cruz'daki feminist bilim çalışmaları topluluğu, araştırmalarım için bugün de bir zemin sunmaya devam ediyor. Yine bu topluluk sayesinde, sonradan çalışma arkadaşım olan çok sayıda kişiyle tanıştım. Andrew Mathews ormanlara yeni bir gözle bakmamı sağladı. Heather Swanson karşılaştırmalar yaparak düşünmeme ve böylelikle Japonya'yı daha iyi anlamama yardımcı oldu. Kirsten Rudestam bana Oregon'dan bahsetti. Jeremy Campbell, Zachary Caple, Roseann Cohen, Rosa Ficek, Colin Hoag, Katy Overstreet, Bettina Stoetzer ve daha birçoklarıyla sohbetlerimden çok şey öğrendim.

Diğer yandan, Santa Cruz ve diğer başka yerlerde kapitalizmle ilgili yürütülen feminist eleştirel çalışmalar, bana kapitalizmi

5 Hjorleifur Jonsson'un kitabı *Slow anthropology: Negotiating difference with the Iu Mien* (Ithaca, NY: Cornell University Southeast Asia Program Publications, 2014), onun Lu Mien halkı üzerine araştırmaları kadar, birlikte gerçekleştirdiğimiz teşvik edici işbirliğinin de bir sonucudur.

kahramanca somutlaştırmaların ötesinde anlama gayreti aşıladı. Yoğun betimleme söz konusu olduğunda bazen hantal kalmalarına rağmen Marksist kategorilere başvurmaya devam ettiysem, bunda Lisa Rofel ve Sylvia Yanagisako gibi feminist meslektaşlarımın görüşleri etkili oldu. Küresel tedarik zincirlerini yapısal açıdan bir tercüme makinesi olarak betimleme yönündeki ilk girişimlerimi, Santa Cruz Kaliforniya Üniversitesi'ndeki Feminist İleri Araştırma Enstitüsü'ne borçluyum. Tania Li tarafından davet edildiğim Toronto Üniversitesi ve Karen Ho tarafından davet edildiğim Minnesota Üniversitesi'ndeki araştırma grupları da aynı yönde çalışmalar yürütüyor. Vefatından önce Julie Graham'in cesaretlendirmesine kısa bir süreliğine mazhar olduğum için kendimi ayrıcalıklı hissediyorum. Onun Kathryn Gibson'la birlikte geliştirdikleri "ekonomik çeşitlilik" yaklaşımı yalnızca bana değil, çok sayıda başka araştırmacıya da yardımcı oldu. Santa Cruz'da James Clifford, Rosa Ficek, Susan Harding, Gail Hershatter, Megan Moodie, Bregje van Eekelen ve diğer birçoklarıyla yaptığımız fikir alışverişleri, iktidar ve farklılık konusundaki görüşlerimin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadı.

Çalışmamın tamamlanmasını bir dizi kurumsal burs ve desteğe borçluyum. Kaliforniya Üniversitesi Pasifik Bölgesi Araştırma Programı'nın verdiği bir başlangıç bursu, araştırmamın ilk aşamalarını finanse etmeye yardımcı oldu. Toyota Vakfı'nın verdiği bir ödül, Matsutake Dünyaları Araştırma Topluluğu'nun Çin ve Japonya'daki ortak çalışmasını finanse etti. Santa Cruz Kaliforniya Üniversitesi, araştırmamı sürdürebilmem için zaman zaman izin kullanmama imkân tanıdı. Nils Bubandt ve Aarhus Üniversitesi, bu kitabı tasarlayıp yazmaya başlamam için sakin ve ilham verici bir ortam sundu. John Simon Guggenheim Vakfı tarafından 2010 ve 2011 yıllarında verilen bir burs, yazım aşamasının tamamlanmasını mümkün kıldı. Kitap üzerindeki son çalışmalarım, Danimarka Ulusal Araştırma Vakfı'nın maddi destek sunduğu Aarhus Üniversitesi Antroposen Araştırmaları projesinin başlangıcıyla çakıştı. Bana tanınan tüm bu fırsatlar için minnettarım.

Ayrıca çok sayıda kişi de taslakları okuyarak, sorunları benimle tartışarak ve her türlü yardımda bulunarak kitabın son şeklini almasına katkıda bulundu. Nathalia Brichet, Zachary Caple, Alan

Christy, Paulla Ebron, Susan Friedman, Elaine Gan, Scott Gilbert, Donna Haraway, Susan Harding, Frida Hastrup, Michael Hathaway, Gail Hershatter, Kregg Hetherington, Rusten Hogness, Andrew Mathews, James Scott, Heather Swanson ve Susan Wrig beni sabırla dinleme, yazdıklarımı gözden geçirme ve yorumlarını benimle paylaşma nezaketi gösterdi. Miyako Inoue şiirleri İngilizceye çevirdi. Kathy Chetkovich gerek yazma gerek düşüncelerimi olgunlaştırma sürecinde benim için vazgeçilmez bir rehber oldu.

Kitapta yer alan tüm fotoğraflar araştırmalarım sırasında çekildi ve Elaine Gan'ın cömert yardımları sayesinde baskıya hazırlandı. Asistanım Lue Vang'ın birlikte çalıştığımız sırada çekmiş olduğu birkaç fotoğrafı da kullanmayı uygun gördüm (9, 10 ve 14. bölümlerin başındaki fotoğraflar ile "İz Sürmek" başlıklı ara faslın başında, en alttaki fotoğraf). Diğerlerini ise ben çektim. Elaine Gan, Laura Wright'ın yardımıyla bunları kullanılmaya hazır bir hale getirdi. Ayrıca Elaine Gan, bölümler içindeki alt bölümleri birbirinden ayıran çizimleri de hazırladı. Bu çizimlerde mantar sporları, yağmur, mikorizalar ve mantarlar görülüyor. Bunlar arasında gezinmeyi okurlara bırakıyorum.

Araştırma sahalarımın her birinde benimle konuşmayı ve birlikte çalışmayı kabul etmiş olan çok sayıda kişiye sonsuz teşekkür borçluyum. Toplayıcılar mantar toplamayı, bilim insanları araştırmalarını, tüccarlar işlerini yarıda kesip bana vakit ayırdı. Hepsine minnettarım. Bununla birlikte, insanların mahremiyetini koruma amacıyla, kitapta çoğu kişi için takma isim kullandım. Fakat bilim insanları ve görüşlerini kamusal alanda dile getirenler gibi toplumca tanınan kişileri bunun dışında tuttum. Bu kişilerin isimlerini gizlemek onlara saygısızlık olurdu. Yer isimleri söz konusu olduğunda da benzer bir yol izledim: Şehir isimlerini verdim, fakat bu kitap esasen bir köy çalışması olmadığından, kırsal bölgelerdeki küçük yerlerin isimlerini –buralarda yaşayanların mahremiyetini ihlal edebileceğinden– vermekten kaçındım.

Kitabı yazarken birbirinden son derece farklı kaynaklardan yararlandığım için, toplu bir bibliyografya hazırlamaktansa, baş-

vurduğum kaynakları notlarda belirtmeyi tercih ettim. Atıfta bulunduğum Çin, Japon ve Hmong yazarların isimlerini verirken, ilk geçtikleri yerde soyadının ilk harfini koyu karakterle yazdım. Bu sayede, yazarların araştırmama dahil oldukları yere bağlı olarak, soyadı sırasını değiştirme imkânım oldu.

Kitaptaki bazı bölümler başka yerlerde genişletilmiş bir şekilde yayımlandı. Birkaçı büyük ölçüde benzer olduğundan, bunları belirtmeyi gerekli görüyorum: 3. Bölüm; *Common Knowledge* 18, no. 3 (2012): 505-524'te yayımladığım daha uzun bir makalenin özetidir. 6. Bölüm; "Free in the forest", *Rhetorics of insecurity* içinde, ed. Zeynep Gambetti ve Marcial Godoy-Anativia (New York: New York University Press, 2013), 20-39'dan alınmıştır. 9. Bölüm; *Hau* 3, no. 1 (2013): 21-43'te daha uzun bir makale halinde geliştirildi. 16. Bölüm; *Economic Botany* 62, no. 3 (2008): 244-256'daki bir makaleden parçalar içeriyor (dergideki makale söz konusu bölümün sadece bir kısmını oluştursa da, Shiho Satsuka ile birlikte kaleme alındığından özellikle belirtilmeyi hak ediyor). Üçüncü ara faslın daha uzun bir versiyonu *Philosophy, Activism, Nature* 10 (2013): 6-14'te yer alıyor.

DÜNYANIN SONUNDAKİ MANTAR

Yakalanması zor yaşam, Oregon.
Matsutake mantarları endüstriyel bir ormanın enkazında boy veriyor.

Öndeyiş
Sonbahar Kokusu

Takamato bayırı, gelişip serpilen
mantarlarla kaplanmış –
mucizevi sonbahar kokusu.
– *8. yüzyıl Japon şiir antolojisi*
Man-nyo Shu'*dan*[1]

Dünyanız parçalanmaya yüz tuttuğunda ne yaparsınız? Ben yürüyüşe çıkarım. Ve gerçekten şanslıysam eğer, birkaç mantar bulurum. Mantarlar beni yeniden kendime getirir. Bunun nedeni, tıpkı çiçekler gibi bir renk ve koku cümbüşü yaratmaları değildir sadece. Beklenmedik bir anda karşıma çıkıverip bana sırf orada bulunmanın mutluluğunu da yaşatırlar. Bu sayede, belirsizliğin korkuları içinde bile keyif almanın mümkün olduğunu fark ederim.

Korkuların bir yere gittiği yok tabii. Üstelik korkan sadece ben de değilim. Dünyanın iklimi rayından çıkmış durumda ve endüstriyel ilerlemenin, yeryüzündeki yaşam için yüz yıl önce kimsenin hayal bile edemeyeceği kadar ölümcül olduğu anlaşıldı. Ekonomi, bir büyüme ve iyimserlik kaynağı değil artık; bir sonraki ekonomik krizde herhangi birimiz işini kaybedebilir. Yeni felaketlerin peş peşe gelebileceği endişesi duymakla kalmıyorum: Herkesin nereye doğru ve niye gittiğini anlatan hikâyelere tutunma imkânından da yoksun kalmış durumdayım. Güvencesizlik bir zamanlar daha ziyade bahtsızların kaderiydi. Şimdi ise hepimizin yaşamı güvencesiz gözüküyor – hatta cebi şimdilik dolu olanlar da buna dahil.

---

1 Miyako Inoue, şiirin İngilizceye çevirisi üzerinde benimle birlikte çalışma inceliği gösterdi. Hem çağrışımlara açık hem de mümkün olduğunca aslına sadık bir çeviri yapmaya çalıştık. Şiirin farklı bir çevirisi için bkz. Matsutake Research Association, ed., *Matsutake* [Japonca] (Kyoto: Matsutake Research Association, 1964), giriş kısmı: "Çam mantarlarının kokusu. Bir anda bitiveren (çam mantarlarının) halka halka, sıra sıra şapkaları, Takamatsu tepesinin doruğuna, Yüksek Çam Ağacı Köyü'ne giden yolu kaplamış. Gönlüme ferahlık veren cezbedici bir sonbahar kokusu yayıyorlar..."

Kuzey Yarımküre'nin şair ve filozoflarının kendilerini aşırı istikrar tarafından hapsedilmiş hissettikleri 20. yüzyıl ortalarının aksine, bugün kuzeyde de güneyde de pek çoğumuz sorunların bitmek bilmediği bir durumla karşı karşıyayız.

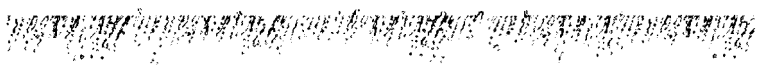
Bu kitap, belirsizliği ve güvencesizlik durumlarını, yani istikrar vaadinden yoksun yaşamı araştırmak için mantarlarla yaptığım yolculukları anlatıyor. Sovyetler Birliği 1991'de dağıldığında, devletin sunduğu güvencelerden bir anda mahrum kalan binlerce Sibiryalının mantar toplamak için ormanlara koştuğunu okumuştum.[2] Bunlar benim peşinde olduğum mantarlar değil gerçi, ama meramımı yeterince anlatıyorlar: Sahip olduğumuzu düşündüğümüz kontrol altındaki dünya dağıldığında, mantarların denetimsiz yaşamı bizim için bir armağan ve aynı zamanda bir rehberdir.

Sizlere mantar ikram edemiyor olsam da, yukarıdaki şiirde methedilen "sonbahar kokusu"nu benimle birlikte içinize çekeceğinizi umuyorum. Bu, Japonya'da çok değer verilen aromatik bir yabani mantar grubunun, matsutakenin kokusudur. Matsutake, sonbahar mevsiminin bir işareti olarak sevilir. Kokusu, yazın o tasasız zenginliklerini kaybetmenin hüznünü uyandırır, fakat aynı zamanda sonbaharın keskin yoğunluğunu ve yüksek duyarlıklarını da çağrıştırır. Küresel ilerlemenin tasasız yazı sona ererken, bu tür duyarlıklara ihtiyacımız olacak: Sonbahar kokusu, beni güvenceden yoksun ortak yaşama götürüyor. Bu kitap, 20. yüzyılda bir istikrar vizyonu sunmuş olan modernleşme ve ilerleme düşlerinin bir eleştirisi değil; benden önce çok sayıda araştırmacı bu düşleri ayrıntısıyla masaya yatırdı. Bunun yerine ben çok daha zihin açıcı bir meseleyle, bir zamanlar hep birlikte nereye doğru gittiğimizi bildiğimizi bize düşündürmüş olan tüm o tutamaklar olmaksızın yaşama meselesiyle ilgileniyorum. Eğer kendimizi cazibesine kaptırırsak, matsutake mantarı bizi merak duymaya sevk edebilir. Bence bu tür bir merak, güvencesiz zamanlarda işbirliğine dayalı bir hayatta kalmanın ilk koşuludur.

Radikal bir bildiri, meseleyi şöyle ortaya koyuyor:

2 Sveta Yamin-Paternak, "How the devils went deaf: Ethnomycology, cuisine, and perception of landscape in the Russian far North" (Doktora tezi, University of Alaska, Fairbanks, 2007).

> Birçoklarının görmemeye çalıştığı hayalet, şu basit kavrayıştan ibarettir: Dünya "kurtarılmayacak." [...] Eğer küresel bir devrimci geleceğe inanmıyorsak, (aslında hep yapmak zorunda kaldığımız gibi) şimdide yaşamalıyız.[3]

Hiroşima 1945'te bir atom bombasıyla yerle bir edildiğinde, tahrip edilmiş peyzajda boy gösteren ilk canlı varlığın bir matsutake mantarı olduğu söylenir.[4]

Atomun yapısının kavranması, insanlığın doğayı tahakküm altına alma hayallerinin en yüksek noktasıydı. Aynı zamanda, bu hayallerin yıkılmasının da başlangıcıydı. Hiroşima'ya atılan bomba her şeyi değiştirdi. Birdenbire, insanların gezegenin yaşanabilirliğini yok edebileceğini fark ettik. Çevre kirliliği, kitlesel yok oluşlar ve iklim değişikliği bu farkındalığı daha da artırdı. Mevcut güvencesizliğin bir yarısı, yeryüzünün kaderiyle ilgili: İnsanların yol açtığı hangi tahribatlara tahammül gösterebiliriz? Sürdürülebilirlik hakkındaki tüm konuşmalara rağmen geleceğin çok-türlü nesillerine yaşanabilir bir çevre bırakma şansımız nedir?

Hiroşima'ya atılan bomba, bugünkü güvencesizliğin diğer yarısına da kapıyı açtı: Savaş sonrası kalkınmanın şaşırtıcı çelişkileri. Savaş sonrasında, Amerikan bombalarıyla desteklenen modernleşme vaatleri gözleri kamaştırıyordu. Bundan herkes yararlanacaktı. Geleceğin bizi nereye götüreceği gayet iyi biliniyordu. Ama şimdi öyle mi? Bir yandan, savaş sonrası kalkınma araçlarıyla inşa edilen küresel ekonomi politiğin dünya üzerinde dokunmadığı yer

---

3 *Desert* (Stac an Armin Press, 2011), 6, 78.

4 İlk kez Çinli matsutake tüccarlarından duyduğum bu hikâyenin bir şehir efsanesi olduğunu düşünmüştüm. Fakat Japonya'da öğrenim görmüş bir bilim insanı, bu hikâyenin 1990'larda Japon gazetelerinde yer aldığını doğruladı. Ben şahsen henüz teyit etme imkânı bulabilmiş değilim. Bununla birlikte, bombanın patlatıldığı Ağustos ayı, matsutakelerin meyvelenme dönemine denk düşüyordu. Bu mantarların ne ölçüde radyoaktif olduğu, hâlâ gizemini koruyan bir konu. Bir Japon bilim insanının bana anlattığına göre, kendisi Hiroşima'daki matsutakelerin radyoaktivitesi üzerine bir araştırma yapmayı planlamış, fakat yetkililer ona bu konudan uzak durmasını söylemişler. Amerikan bombası, şehrin üzerinde 500 metreden fazla bir yükseklikte patladı; resmi açıklamalara göre, radyoaktivite küresel rüzgâr sistemleriyle taşındı ve yerel bulaşma sınırlı kaldı.

kalmadı. Diğer yandan, kalkınma vaatleri hâlâ çekiciliğini korusa bile, bunu gerçekleştirme araçlarını kaybetmiş görünüyoruz. Modernleşmenin hem komünist hem kapitalist dünyada sayısız iş imkânı yaratması bekleniyordu. Üstelik herhangi bir iş de değil, çalışanlara sabit bir ücret ve sosyal haklar sunan "standart bir istihdam" Böylesi işler günümüzde oldukça nadir; çoğu kişi çok daha düzensiz geçim kaynaklarına bel bağlıyor. Dolayısıyla zamanımızın çelişkisi şudur ki, herkes kapitalizme bağımlı, fakat neredeyse hiç kimse vaktiyle "düzenli bir iş" adını verdiğimiz şeye sahip değil.

Güvencesizlik içinde yaşamak, bizi bu duruma getirenlere veryansın etmekten daha fazlasını gerektiriyor (gerçi bu da bir işe yarayabilir, karşı değilim). Bu tuhaf ve yeni dünyanın farkına varmak için etrafımızı kolaçan edebilir, şekil ve şemailini kavrayabilmek için hayal gücümüzün sınırlarını genişletebiliriz. İşte tam da bu noktada mantarlar yardımımıza koşuyor. Matsutakenin tahrip edilmiş peyzajlarda ortaya çıkma becerisi, bizlere müşterek evimizin dönüştüğü bu enkazı keşfetme imkânı sunuyor.

Matsutake, insan müdahalesine maruz kalmış ormanlarda yaşayan yabani bir mantardır. Tıpkı sıçanlar, rakunlar ve hamamböcekleri gibi, matsutake de insanların yol açtığı kimi çevresel felaketlere uyum sağlayabilir. Bununla birlikte, zararlı değildir; değerli bir gurme ürünüdür – en azından, yüksek fiyatların matsutakeyi bazen dünyanın en pahalı mantarı yaptığı Japonya'da. Matsutake, ağaçları besleme yeteneği sayesinde, ormanların en zorlu çevre koşullarında bile yetişmesine yardımcı olur. Matsutakeyi takip etmek, bizi tahrip edilmiş bir çevrede birlikte yaşama imkânlarına götürüyor. Bu, daha fazla tahribat için bir mazeret değil elbette. Yine de matsutake, işbirliğine dayalı hayatta kalmanın bir örneğini sunmaktadır.

Matsutake, küresel ekonomi politikteki çatlaklara da ışık tutuyor. Son otuz yılda matsutake, Kuzey Yarımküre'nin ormanlarında toplanan ve taze olarak Japonya'ya nakledilen küresel bir meta haline geldi. Çoğu matsutake toplayıcısı, yerinden edilmiş ve haklarından yoksun bırakılmış kültürel azınlıklardan oluşur. Örneğin, ABD'nin Pasifik Kuzeybatı bölgesinde ticari amaçla mantar toplayanların çoğu Laos ve Kamboçya kökenli mültecilerdir. Yüksek

fiyatı nedeniyle matsutake, toplandığı yerlerde önemli bir geçim kaynağıdır, hatta kültürel yeniden canlanmayı da teşvik etmektedir.

Ne var ki matsutake ticaretinin 20. yüzyılın kalkınma hayallerini gerçekleştirdiği pek söylenemez. Konuştuğum mantar toplayıcıların çoğunun, yerinden edilme ve yitirme hakkında anlatacak korkunç hikâyeleri vardı. Ticari toplayıcılık, hayatını başka bir şekilde kazanma imkânı olmayanlar için geçinmenin en iyi yollarından biri. Peki ama bu ne tür bir ekonomi? Mantar toplayıcılar kendileri adına çalışıyor; bir şirket tarafından istihdam edilmiyorlar. Ne düzenli bir maaş alıyorlar ne de sosyal hakları var. Toplayıcılar yalnızca buldukları mantarları satıyor. Bazı yıllar mantar olmuyor ve toplayıcılar yaptıkları masrafla kalıyor. Ticari amaçlı yabani mantar toplayıcılığı, güvenceden yoksun bir geçim tarzına örnektir.

Bu kitap, matsutake ticareti ve ekolojisinin izini sürerek, güvencesiz yaşam koşullarının ve güvencesiz ortamların hikâyesini ele alıyor. Ne yana dönersem döneyim kendimi yamalı bir yapıyla, yani dolanık yaşam biçimlerinin açık uçlu kümelenmelerinden oluşan bir mozaikle çevrili buluyorum ve bu kümelenmelerin her biri, zamansal ritimler ve mekânsal kesitlerden oluşan bir diğer mozaiğe açılıyor. Bunu –yani dünyamızın içinde bulunduğu bu durumu– fark edebilmek için, mevcut güvencesizliği küresel bir olgu olarak değerlendirmemiz gerektiğini ileri sürüyorum. Uzmanlar analizlerini büyüme varsayımlarına dayandırdıkları sürece, mekânın ve zamanın heterojenliğini algılayamazlar – bunun sıradan katılımcılar ve gözlemciler için aşikâr olduğu durumlarda bile. Ne var ki heterojenlikle ilgili kuramlar henüz emekleme aşamasında. Mevcut durumumuzun yamalı öngörülemezliğini kavrayabilmek için, hayal gücümüzü yeniden harekete geçirmeye ihtiyacımız var. Bu kitabın amacı, bu sürece yardımcı olmak – ve bunu mantarlarla yapmak.

Ticaret hakkında: Günümüzde ticaret, kapitalizmin kısıtları ve imkânları dahilinde işliyor. Fakat 20. yüzyılda Marx'ın izinden giderek kapitalizmi inceleyen kuramcılar, ilerlemeyi içselleştirdi ve her seferinde sadece tek bir güçlü akım görüp geri kalanını göz ardı etti. Bu kitap, bu sakatlayıcı varsayım olmadan kapitalizmi incelemenin nasıl mümkün olduğunu gösteriyor: Bütün güvencesizliği içinde dünyaya yakından bir dikkati, servetin ne şekilde toplandığı hakkındaki sorularla birleştirerek. İlerleme varsayımı olmadan kapitalizm

nasıl gözükürdü? Muhtemelen yamalı bir görünüm arz ederdi: *Servet yoğunlaşmasını mümkün kılan şey, önceden planlanmamış yamalarda üretilen değerin sermaye tarafından temellük edilmesidir.*

Ekoloji hakkında: İnsanın doğa üzerindeki hâkimiyetinin ilerlemeyle birlikte arttığı fikri, hümanistlerin doğayı romantik bir anti-modernlik alanı olarak görmelerine yol açtı.[5] Diğer yandan 20. yüzyılın bilim insanları da peyzajları incelerken farkında olmadan ilerleme fikrinin etkisi altında kaldılar. Genişlemeyle ilgili varsayımlar, popülasyon biyolojisinin temel kavramlarına kadar nüfuz etti. Ekolojideki yeni gelişmeler, işin içine türler arası etkileşimleri ve tahribat hikâyelerini dahil ederek oldukça farklı bir şekilde düşünmeyi mümkün kılıyor. Ben, umutların azaldığı bu dönemde, *çok sayıda farklı türün kimi zaman bir uyum ya da fethetme çabası içinde olmaksızın bir arada yaşadığı, tahribat temelli ekolojilerle* ilgileniyorum.

Ekonomi ve ekolojiyi birbirine indirgemeyi reddetmekle birlikte, ekonomi ile çevre arasında peşinen bahsetmenin önemli olduğunu düşündüğüm bir bağlantı var: Hem insanların hem insan-olmayanların yatırım kaynaklarına dönüştürülerek servet biriktirilmesinin tarihi. Bu tarih, yatırımcıları insanları da şeyleri de yabancılaştırmaya, yani yaşamsal dolanıklıkların hiçbir önemi yokmuşçasına onları tek başlarına varolma becerisiyle donatmaya teşvik etti.[6] Yabancılaştırma yoluyla insanlar ve şeyler taşınabilir mal varlıklarına dönüşür; mesafelere meydan okuyan taşımacılıkla kendi yaşam dünyalarından koparılıp uzak yerlerdeki başka yaşam dünyalarına ait başka mallarla değiş tokuş edilebilirler.[7] Bu, diğer varlıkları aynı yaşam dünyasının

5 Bu kitapta "hümanist" terimini, hem insan hem toplum bilimlerinde yetişmiş olanları içerecek şekilde kullanıyorum. Bu terimi doğa bilimcileri ile karşıtlık içinde kullanmakla, C. P. Snow'un "iki kültür" adını verdiği şeye göndermede bulunuyorum. Charles Percy Snow, *The Two Cultures* (1959; Londra: Cambridge University Press, 2001). Kendilerini "posthümanist" olarak adlandıranları da hümanistler arasında sayıyorum.

6 Marx "yabancılaşma" terimini, özellikle, işçinin üretim süreci ve ürününden ve aynı zamanda diğer işçilerden koparılmasını ifade etmek için kullanır. Karl Marx, *Economic and philosophical manuscripts of 1844* (Mineola, NY: Dover Books, 2007). Ben bu terimi, insanlar kadar insan-olmayanların da kendi yaşam süreçlerinden koparılmasını içerecek şekilde genişleterek kullanıyorum.

7 Yabancılaşma, 20. yüzyılın devlet öncülüğündeki sanayi sosyalizminde de söz konusuydu. Fakat artık giderek gündemden düştüğü için, burada bu meseleyi ele almıyorum.

bir parçası olarak kullanmaktan –yeme ve yem olma örneğinde olduğu gibi– tümüyle farklıdır. Bu durumda, çok-türlü yaşam alanları bulundukları yerde değişmeden kalır. Yabancılaştırma ise yaşam alanındaki dolanıklıkları bertaraf eder ve sadece tek bir metanın önem taşıdığı peyzajlar yaratmaya yöneltir; geri kalan diğer her şey ya zararlıdır ya değersiz. Bu tür peyzajlarda yaşam alanı dolanıklıklarına dikkat etmek, verimsiz ve belki de modası geçmiş bir tutumdur. Bir yerdeki belirli bir metayı üretmek artık mümkün olmadığında, orası terk edilir. Ağaçlar kesilmiş, petrol tükenmiş, toprak artık ürünleri beslemez olmuştur. Kaynak arayışı başka yerlerde devam eder. Dolayısıyla, yabancılaştırma amacıyla basitleştirme, meta üretiminin ardından terk edilmiş alanlar, yani enkazlar yaratır.

Bugün dünyanın dört bir yanı bu tür enkazlarla kaplı. Yine de, ölü ilan edilmiş olmalarına rağmen bu yerler hayat dolu olabiliyor. Terk edilmiş kaynak sahaları, bazen çok-türlü ve çok-kültürlü yeni bir yaşama kucak açabiliyor. Küresel bir güvencesizlik ortamında, bu enkazların içinde yaşam aramaktan başka seçeneğimiz yok.

Atmamız gereken ilk adım, merakımızı yeniden canlandırmaktır. İlerleme anlatılarının basitleştirmelerinden azade, yamalılığın birbirinden çeşitli düğüm ve ritimleri keşfedilmeye hazır bekliyor. Matsutake mantarı bunun için harika bir başlangıç noktası: Onun hakkında ne kadar çok şey öğrenirsem öğreneyim, beni şaşırtmaya devam ediyor.

Bu, Japonya hakkında bir kitap değil. Fakat okurların, devam etmeden önce, Japonya'daki matsutake mantarları hakkında biraz bilgi edinmesi gerekiyor.[8] Japon yazılı kayıtlarında matsutakeye ilk kez 8. yüzyılda, bu öndeyişin başında yer alan şiirde rastlanır. Daha o zamanlarda bu mantardan, sonbahar mevsimini haber veren kokusu nedeniyle övgüyle bahsediliyordu. Matsutake, tapınaklar

8 Bu kısımda Okamura Toshihisa'nın *Matsutake no bunkashi* [*Matsutakenin Kültürel Tarihi*] (Tokyo: Yama to Keikokusha, 2005) adlı kitabından yararlandım. Fusako Shimura, kitabı benim için çevirme nezaketini gösterdi. Japon kültüründe mantarlar hakkında diğer değerlendirmeler için bkz. R. Gordon Wasson, "Mushrooms and Japanese Culture", *Transactions of the Asiatic Society of Japan* II (1973): 5-25; Neda Hitoshi, *Kinoko hakubutsukan* [*Mantar Müzesi*] (Tokyo: Yasaka Shobô, 2003).

inşa etmek ve demir ocaklarına yakıt sağlamak amacıyla dağlardaki ormanların yok edildiği Nara ve Kyoto civarında yaygınlaşmıştı. Nitekim Japonya'da *Tricholoma matsutake*'nin ortaya çıkmasına imkân sağlayan şey, insanların yol açtığı tahribat olmuştur. Bunun da nedeni, en yaygın konukçusunun, insan kaynaklı ormansızlaşmanın geride bıraktığı mineral topraklarda yetişen ve bol miktarda güneş ışığına ihtiyaç duyan Japon kızılçamı (*Pinus densiflora*) olmasıdır. Japonya'da ormanların insan kaynaklı tahribata maruz kalmaksızın yeniden gelişmelerine imkân tanındığında, geniş yapraklı ağaçlar bu çamları gölgede bırakır ve büyümelerini engeller.

Ormansızlaşma sonucu kızılçamların Japonya'nın geneline yayılmasıyla birlikte, matsutake de eğreltiotlarıyla dolu bir kutu içinde zarifçe sunulan değerli bir armağana dönüştü. Aristokratlar onunla onurlandırılıyordu. Edo dönemine (1603-1868) gelindiğinde, sadece aristokratlar değil, şehirli tüccarlar kadar varlıklı halk kesimleri de matsutakenin keyfini çıkarıyordu. Bu mantar, dört mevsim kutlamalarında bir sonbahar habercisi olarak yerini aldı. İlkbaharda kiraz çiçeklerini seyretme partileri düzenlendiği gibi, sonbaharda da matsutake toplama gezintileri yapılıyordu. Matsutake, şiirde popüler bir konu haline geldi.

> Bir tapınak çanı duyuluyor alacakaranlıkta sedir ormanında,
> Sonbahar kokusunu taşıyor rüzgâr aşağıdaki yollara.
> TAÇİBANA AKEMİ (1812-1868)[9]

Diğer Japon doğa şiirlerinde olduğu gibi, mevsimlere atıfta bulunmak bir haleti ruhiye yaratmaya yardımcı oluyordu. Matsutake, sonbahar mevsiminin geyik sesi ya da hasat dolunayı gibi diğer simgeleri yanında yerini aldı. Kışın yaklaşmakta olan çıplaklığı, sonbaharı nostaljiye varan bir yalnızlığın önsezisiyle dolduruyordu. Yukarıdaki şiir bu ruh halini yansıtmaktadır. Matsutake seçkin bir hazzın, doğanın ince beğenilere hitap eden sanatkârane bir yeniden inşası içinde yaşama ayrıcalığının bir işaretiydi.[10] Bu ne-

9 Alıntılayan: Okamura, *Matsutake*, 55 (İng. çev. Fusako Shimura ve Miyako Inoue).

10 Haruo Shirane bunu "ikinci doğa" olarak adlandırıyor; bkz. *Japan and the culture of the four seasons: Nature, literature, and the arts* (New York: Columbia University Press, 2012).

denle, seçkinlerin gezintileri için hazırlık yapan köylüler toprağa matsutake "diktiklerinde" (yani, kendiliğinden biten matsutake bulunmadığında, mantarları yapay bir şekilde toprağa yerleştirdiklerinde) buna kimse itiraz etmiyordu. Matsutake, ideal bir mevsimselliği temsil eden bir unsura dönüşmüştü ve sadece şiirde değil, çay seremonisinden tiyatroya dek bütün sanatlarca takdir ediliyordu.

> Bulutlar süzülerek gözden kayboluyor ve ben mantarların kokusunu duyuyorum.
>
> KOİ NAGATA (1900-1997)[11]

Edo dönemini Meiji Restorasyonu ve Japonya'nın hızlı modernleşmesi takip etti. Ormansızlaşma da aynı hızla sürdü ve bu durum, çam ağaçlarına ve matsutakelere yaradı. Kyoto bölgesinde *matsutake* genel olarak "mantar" anlamında kullanılan bir terim haline geldi. 20. yüzyıl başlarında matsutake bilhassa yaygın bir mantar türüydü. Fakat 1950'lerin ortasında durum değişmeye başladı. Köylerdeki ormanlık alanlar kereste plantasyonlarına dönüştürülmek üzere kesildi, banliyöleri genişletmek için asfaltla kaplandı veya şehirlere yerleşen köylülerce terk edildi. Yakacak odun ve odun kömürünün yerini fosil yakıtlar aldı. Çiftçilerin artık kullanmadığı ağaçlık araziler, geniş yapraklı ağaçların oluşturduğu sık ormanlara dönüştü. Bir zamanlar matsutake mantarlarıyla kaplı yamaçlar, çam ekolojileri için artık fazlasıyla gölgelikti. Gölge stresi altındaki çamlar, istilacı bir nematod (yuvarlak solucan) türü tarafından öldürüldü. 1970'lerin ortasına gelindiğinde, Japonya genelinde matsutake artık nadir bulunur olmuştu.

Gelgelelim bu, Japonya'nın hızlı bir ekonomik kalkınma içinde olduğu bir dönemdi ve matsutake mantarları son derece pahalı bir hediye, bahşiş veya rüşvet olarak rağbet görüyordu. Matsutakenin fiyatı hızla yükseldi. Dünyanın başka yerlerinde de matsutake yetiştiği bilgisi bir anda büyük önem kazandı. Japon gezginler ve ülke dışında yaşayanlar, Japonya'ya matsutake göndermeye başladı. Uluslararası matsutake ticaretine yön vermek üzere ithalatçıların ortaya çıkmasıyla birlikte, Japon olmayan mantar toplayıcılar ülke-

11 Alıntılayan: Okamura, *Matsutake*, 98 (İng. çev. Fusako Shimura ve Miyako Inoue).

ye akın etti. Başlangıçta, aynı kokuya sahip olduklarından uygun bir şekilde matsutake olarak değerlendirilebilecek farklı renk ve türde çok sayıda mantar var gibi görünüyordu. Kuzey Yarımküre ormanlarındaki matsutakelerin birden ilgi odağına dönüşmesiyle, bilimsel adlandırmalar da hızla çoğaldı. Lakin son yirmi yılda bu isimler yerli yerine oturdu. Avrasya genelinde yetişen çoğu matsutake bugün *Tricholoma matsutake* olarak kabul ediliyor.[12] Kuzey Amerika'da, göründüğü kadarıyla, *T. matsutake* sadece doğuda ve Meksika dağlarında bulunuyor. Kuzey Amerika'nın batısında yetişen yerel matsutake ise *T. magnivelare* adı verilen farklı bir tür olarak değerlendiriliyor.[13] Fakat bazı bilim insanları, türleşme dinamikleri henüz tam olarak anlaşılmadığından, genel bir terim olarak "matsutake"nin bu aromatik mantarları tanımlamak için en iyi yol olduğunu düşünüyor.[14] Sınıflandırma meselelerini ele aldığım yerler dışında, ben de bu yaklaşımı benimsedim.

Japonlar, dünyanın farklı yerlerinden gelen matsutakeleri tasnif etmek için kendilerince farklı yöntemler bulmuş. Fiyatları da belirleyen bu tür tasniflerin varlığından, ilk kez, Japon bir ithalatçının şu açıklamasıyla haberdar oldum: "Matsutakeler de insanlar gibidir. Amerikan mantarları beyazdır, çünkü oradaki insanlar beyazdır. Çin mantarları ise karadır, çünkü insanlar karadır. Japonlar ve Japon mantarları ise tam olarak ikisi arasında yer alır." Herkes aynı şekilde bir tasnif yapmıyor gerçi, ama bu çarpıcı örnek, küresel

12 Güney Avrupa ve Kuzey Afrika'da yetişen (ve yine matsutake olarak satılan) *T. caligatum*'un bu türe ait olup olmadığı konusu henüz bir karara bağlanmamış durumdadır. Bunun ayrı bir tür olduğunu savunan bir görüş için bkz. I. Kytovuori, "The *Tricholoma caligatum* group in Europe and North Africa", *Karstenia* 28, no. 2 (1988): 65-77 Kuzeybatı Amerika'daki *T. caligatum* ise tümüyle başka bir türdür, fakat o da matsutake olarak satılmaktadır. Bkz. Ra Lim, Alison Fischer, Mary Berbee ve Shannon M. Berch, "Is the booted tricholoma in British Columbia really Japanese matsutake?", *BC Journal of Ecosystems and Management* 3, no. 1 (2003): 61-67

13 *T. magnivelare*'nin tip örneği Birleşik Devletler'in doğusundandır ve bunun da *T. matsutake* olduğu ortaya çıkabilir (David Arora, kişisel görüşme, 2007). Kuzeybatı Amerika'daki matsutake için başka bir bilimsel isim bulmak gerekecektir.

14 Sınıflandırmayla ilgili yeni araştırmalar için bkz. Hitoshi Murata, Yuko Ota, Muneyoshi Yamaguchi, Akiyoshi Yamada, Shinichiro Katahata, Yuichiro Otsuka, Katsuhiko Babasaki ve Hitoshi Neda, "Mobile DNA distributions refine the phylogeny of 'matsutake' mushrooms, *Tricholoma* sect. Caligata", *Mycorrhiza* 23, no. 6 (2013): 447-461. Bilim insanlarının matsutake çeşitliliği hakkındaki görüşleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. 17 Bölüm.

ticareti şekillendiren çok sayıdaki sınıflandırma ve değer biçme formlarından biri olarak görülebilir.

Bu arada Japonya'da insanlar, ilkbahar çiçeklerinden rengârenk sonbahar yapraklarına dek bunca mevsim güzelliğinin kaynağı olan köy ormanlarının yitip gitmesinden endişe duyuyor. 1970'lerde gönüllü gruplar bu ormanları yeniden canlandırmak için harekete geçti. Yaptıkları işin edilgin bir estetikle sınırlı kalmasını istemeyen bu gruplar, yenilenen ormanların aynı zamanda insan geçimine de bir katkı sağlamasını amaçlıyordu. Yüksek fiyatı nedeniyle matsutake, bunun için biçilmiş kaftandı.

Böylelikle, güvencesizlik ve yarattığımız enkazlarda yaşama meselesine geri dönüyorum. Fakat yaşam, sadece Japon estetiği ve ekoloji tarihiyle değil, uluslararası ilişkiler ve kapitalist ticaret uygulamalarıyla da daha karmaşık bir hale gelmiş gözüküyor. Tüm bunlar, takip eden hikâyelerin konusu. Şu an için sanırım önemli olan, mantarın kıymetini bilmek.

> Ah, matsutake:
> Onu bulmadan önceki o tatlı heyecan.
>
> YAMAGUÇİ SODO (1642-1716)[15]

15 Alıntılayan: Okamura, *Matsutake*, 54 (İng. çev. Fusako Shimura ve Miyako Inoue).

Zamana tanıklık, Yunnan.
Patronu kumar oynarken izlemek.

I. Kısım
Geriye Ne Kaldı?

Bilmediğim bir ormanda eli boş bir şekilde kaybolduğumu fark ettiğimde, akşam karanlığı henüz çökmemişti. Bu, Oregon'daki Cascade Sıradağları'nda matsutake mantarlarını –ve toplayıcılarını– aramaya ilk çıkışımdı. O gün öğleden sonra, Orman Hizmetleri'nin toplayıcılar için kurduğu "büyük kamp"ı bulmuştum, fakat oradaki herkes mantar toplamaya gitmişti. Ben de, onların dönmesini beklerken, kendi başıma mantar aramaya karar vermiştim.

Bu kadar az şey vaat eden bir orman hayal edemezdim. Zemin kuru ve taşlıktı. Etrafta ince gövdeli kontorta çamlarından (*Pinus contorta*) başka ağaç görülmüyordu. Neredeyse hiç bitki, hatta ot bile yoktu. Toprağa dokunduğumda, sivri uçlu taş parçaları parmaklarımı kesti. Akşamüstüne doğru bir-iki tane "bakır şapkalı" buldum; yavan bir kokuya sahip turuncu benekli pejmürde mantarlardı bunlar.[1] Hepsi bu. Daha da kötüsü, yolumu kaybetmiştim. Ne tarafa dönersem döneyim, orman hep aynı görünüyordu. Arabamı bulmak için ne yöne doğru gitmem gerektiği hakkında en ufak bir fikrim yoktu. Yalnızca kısa bir süreliğine orada bulunacağımı düşünerek yanıma hiçbir şey almamıştım ve az sonra susayıp acıkacağımı, üşümeye başlayacağımı biliyordum.

Bir süre etrafta dolanıp durduktan sonra nihayet toprak bir yol buldum. Ama hangi yöne doğru ilerlemeliydim? Yorgun argın yürümeye başladığımda güneş de giderek alçalıyordu. Yaklaşık bir kilometre kadar yürümüştüm ki, karşıma bir kamyonet çıktı. İçinde parlak yüzlü genç bir adam ile derisi buruş buruş yaşlı bir adam vardı. Beni de yanlarına aldılar. Genç adam, isminin Kao olduğunu söyledi. Dediğine göre, amcası gibi o da Laos'un dağlık bölgelerinde yaşayan Mien halkına mensupmuş ve 1980'lerde Tayland'daki bir mülteci kampından Birleşik Devletler'e gelmiş.

---

1 Mantar sevdalıları için, bu mantarın *Tricholoma focale* olduğunu belirteyim.

Kaliforniya eyaletinin Sacramento şehrinde ikisi komşuymuş ve buraya birlikte mantar toplamaya gelmişler. Beni kamp kurdukları yere götürdüler. Genç adam plastik bidonlarla, biraz ilerideki bir sarnıçtan su getirmeye gitti. Yaşlı adam İngilizce bilmiyordu, fakat benim gibi biraz Mandarin Çincesi konuştuğu ortaya çıktı. Biz kırık dökük cümlelerle anlaşmaya çalışırken, PVC borudan el yapımı bir bong çıkarıp tüttürmeye başladı.

Kao suyla birlikte geri döndüğünde hava kararmaya başlamıştı. Buna karşın, beni birlikte mantar toplamaya çağırdı. Yakınlarda mantar olduğunu söylüyordu. Giderek yoğunlaşan karanlıkta, kamptan fazla uzak olmayan kayalık bir yamaca tırmandık. Ben cılız çam ağaçlarından ve tozdan başka bir şey görmüyordum. Fakat elinde sepeti ve sopasıyla Kao, boş olduğu açıkça görülen zemini karıştırıp birden kocaman bir mantar çıkardı. Bu nasıl mümkün olabilirdi? Daha az önce orada hiçbir şey yokken, bir anda ortaya çıkıvermişti.

Kao, mantarı bana uzattı. İşte o kokuyu ilk kez o zaman duydum. Hoş bir koku değildi. Bir çiçeğin ya da ağız sulandırıcı bir yiyeceğin kokusuna hiç benzemiyordu. Rahatsız ediciydi. Çoğu kişi bu kokuyu sevmeyi asla öğrenemez. Tarif etmesi de zordur. Bazıları onu çürümüş şeylerin kokusuna, bazıları ise saf bir güzelliğe –sonbahar kokusuna– benzetir. Bu kokuyu ilk kez içime çektiğimde, tam anlamıyla afallamıştım.

Şaşkınlığımın tek nedeni koku değildi. Mien kabilesi üyeleri, gurme Japon mantarları ve ben, Oregon'daki bu enkaza dönmüş endüstriyel ormanda ne yapıyorduk? Birleşik Devletler'de onca zaman yaşamış ve bu tür şeylerden haberim bile olmamıştı. Mienlerin kampı beni geçmişe, Güneydoğu Asya'daki eski saha çalışmama geri götürmüştü. Mantara gelince, Japon estetiği ve mutfağına olan merakımı kamçılıyordu. Harap durumdaki orman ise, aksine, bir bilimkurgu kâbusuna benziyordu. Fakat bana öyle geliyordu ki, hepimiz mucizevi bir şekilde zamanın ve mekânın dışına çıkmıştık – adeta bir peri masalından fırlamış gibiydik. Hayret ve merak içindeydim; araştırmaya devam etmek benim için artık bir zorunluluktu. Bu kitap, beni içine çeken bu şaşkınlık verici labirente sizi de dahil etme girişimidir.

1. Fark Etme Sanatı

> Taş Devri'ne dönmeyi önermiyorum elbette. Niyetim ne gerici ne de muhafazakâr, yalnızca yıkıcı. Ütopik hayal gücü, kapitalizm, sanayicilik ve insan nüfusu gibi, salt büyümeden ibaret tek yönlü bir gelecekte köşeye sıkışmış gözüküyor. Sadece nasıl yapsam da yolu bir domuzla kapatsam onu bulmaya çalışıyorum, hepsi bu.
>
> *Ursula K. Le Guin*[1]

1908 ve 1909'da iki demiryolu girişimcisi, Oregon'un Deschutes Nehri boyunca bir hat inşa etmek için birbiriyle yarışa girdi.[2] Her ikisi de, Cascade Sıradağları'nın doğusundaki yüksek ponderosa çamları (*Pinus ponderosa*) ile Portland'daki kereste depoları arasında endüstriyel bir bağlantı kuran ilk kişi olmak istiyordu. 1910'da rekabetin heyecanı, yerini ortak çalışma konusunda bir anlaşmaya bıraktı. Çam tomrukları, bölgeden büyük miktarlar halinde uzak pazarlara gönderilmeye başladı. Kereste fabrikaları yeni yerleşimcileri buraya çekti ve işçilerin sayısının artmasıyla birlikte yeni kasabalar boy gösterdi. 1930'lara gelindiğinde Oregon, Birleşik Devletler'in en büyük kereste üreticisi olmuştu.

Bu, hepimizin bildiği bir hikâye. Öncülerin, ilerlemenin ve "boş" alanların endüstriyel kaynak sahalarına dönüştürülmesinin hikâyesi.

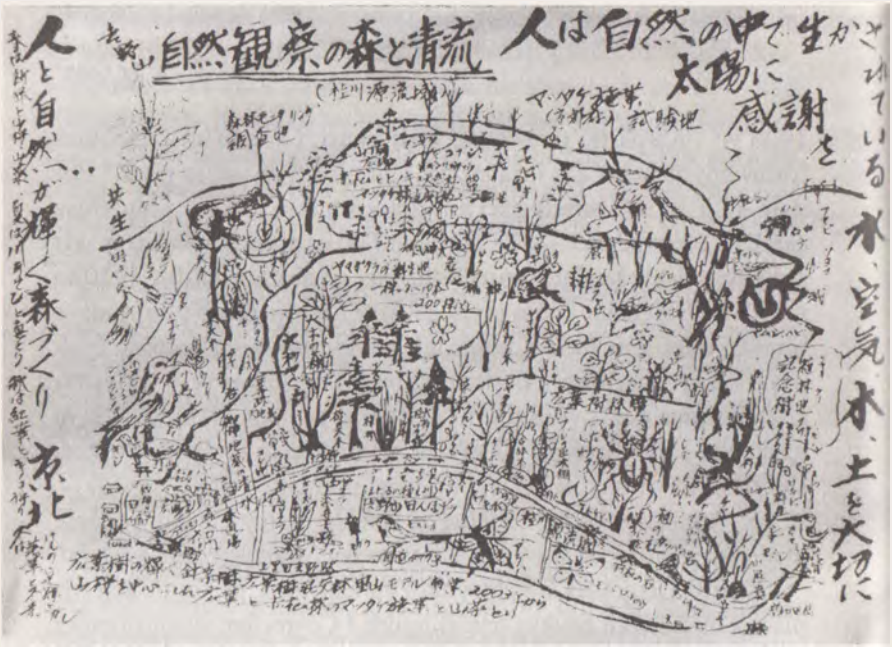
1989'da Oregon'da tomruk yüklü bir kamyona, protesto amacıyla plastik bir benekli baykuş temsili asıldı.[3] Çevreciler, sürdürülemez boyuttaki ağaç kesiminin Pasifik Kuzeybatı ormanlarını yok etmekte

---

1 Ursula K. Le Guin, "A non-Euclidean view of California as a cold place to be", *Dancing at the edge of the world* içinde (New York: Grove Press, 1989), 85 ["Soğuk Bir Yer Olarak Kaliforniya'ya Öklid Dışı Bir Bakış", *Dünyanın Kıyısında Dans*, çev. Seda Ersavcı (İstanbul: İthaki Yayınları, 2018), 133].

2 Philip Cogswell, "Deschutes Country Pine Logging", içinde: *High and mighty*, ed. Thomas Vaughan, 235-260 (Portland: Oregon Historical Society, 1981); Ward Tonsfeldt ve Paul Claeyssens, "Railroads up the Deschutes canyon" (Portland: Oregon Historical Society, 2014), http://www.ohs.org/education/oregonhistory/narratives / subtopic.cfm?subtopic_ID=395.

3 "Spotted owl hung in effigy", *Eugene Register-Guard*, 3 Mayıs 1989: 13.

Zamana tanıklık, Kyoto Prefektörlüğü.
Bay Imoto'nun peyzajı yeniden canlandırmaya yönelik haritası.
Bu, onun matsutake dağı: Mevsimler, tarihler ve
umutlardan müteşekkil bir zaman makinesi.

olduğuna dikkat çekiyordu. "Benekli baykuş, kömür madenindeki kanarya gibi" diye ifade ediyordu bir çevre savunucusu: "Çökmenin eşiğindeki bir ekosistemi simgeliyor."[4] Federal bir hâkim, baykuş habitatının korunması amacıyla bakir ormanlarda ağaç kesimini yasaklayınca tomrukçular küplere bindi. Ama zaten kaç kişi kalmışlardı ki? Kereste fabrikalarının makineleşmesi ve kaliteli kerestenin tükenmesiyle birlikte, tomruk işçilerinin sayısı giderek azalmıştı. 1989'da çoğu fabrika zaten kapanmış bulunuyordu. Kereste şirketleri başka bölgelere taşınmaktaydı.[5] Bir zamanlar kereste zenginliğinin merkezi olan Doğu Cascade'lar, şimdi artık kesilmiş ormanlar ve çalı çırpı bürümüş eski fabrika yerleşimleriyle kaplıydı.

Bu, öğrenmemiz gereken bir hikâye. Endüstriyel dönüşümün, geride kaybedilmiş geçim kaynakları ve tahrip edilmiş peyzajlar bırakan boş bir vaat olduğu ortaya çıktı. Hal böyleyken, bunu belgeleriyle ortaya koymak yeterli değil. Eğer hikâyeyi çöküşle sonlandırırsak, her türlü umudu bir kenara bırakmamız gerekir – ya da dikkatimizi her seferinde diğer başka vaat ve enkaz alanlarına yönlendiririz ve bu böylece sürüp gider.

Tahrip edilmiş peyzajlarda, endüstriyel vaatlerin ve enkazların ötesinde ne görüyoruz? 1989'da, Oregon'un kesilmiş ormanlarında yeni bir şey ortaya çıktı: Yabani mantar ticareti. Bu ticaret, daha en başından, dünya genelindeki tahribatla bağlantılıydı: 1986'daki Çernobil felaketi Avrupa'daki mantarlara radyoaktivite bulaştırmış, tüccarlar tedarik amacıyla Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesine yönelmişti. Japonya –tam da Hindiçinli işsiz mültecilerin Kaliforniya'ya yerleştiği sırada– yüksek fiyatlar karşılığında matsutake ithal etmeye başlayınca mantar ticareti iyice hız kazandı. Binlerce kişi bu yeni "beyaz altın" için Pasifik Kuzeybatı ormanlarına akın etti. Bütün bunlar, ormanlar konusunda "istihdam mı, çevre mi?" tartışmalarının devam ettiği bir sırada gerçekleşiyordu, fakat taraf-

4 Ivan Maluski, Oregon Sierra Club, alıntılayan: Taylor Clark, "The owl and the chainsaw", *Willamette Week*, 9 Mart 2005, http://www.wweek.com/portland/arti cle-4188–1989.html.

5 1979'da Oregon kerestesinin fiyatı düştü; bunu fabrika kapanmaları ve şirket birleşmeleri izledi. Gail Wells, "Restructuring the timber economy" (Portland: Oregon Historical Society, 2006), http://www.ohs.org/education/oregonhistory/narratives/subtopic.cfm?subtopic_ID=579.

ların hiçbiri mantar toplayıcıların varlığını fark etmemişti. İstihdam savunucuları, sadece sağlıklı beyazların ücret sözleşmelerini düşünüyordu. Mantar toplayıcılar –savaş gazisi engelli beyazlar, Asyalı mülteciler, Amerikan Yerlileri ve belgesiz Latinolar– kimsenin görmediği davetsiz misafirlerdi. Çevreciler ise ormanları insan müdahalesine karşı korumak için mücadele ediyordu. Binlerce kişinin ormanlara gelişini eğer fark etmiş olsalardı, hiç de hoş karşılamazlardı. Fakat mantar avcıları esas itibarıyla gözlerden kaçtı. En fazla, Asyalıların varlığı bazı yerlerde istila korkularına yol açtı: Gazeteciler, şiddet olaylarının patlak verebileceğinden endişe ediyordu.[6]

Yeni yüzyılın ilk yıllarında, istihdam ile çevre arasında bir uzlaşma fikri kulağa artık pek o kadar ikna edici gelmiyordu. Doğal çevre korunsun veya korunmasın, 20. yüzyılda Birleşik Devletler'de taşıdığı anlamıyla "istihdam" giderek azaldı. Kaldı ki çevre tahribatının, işimiz var mı yok mu diye bakmadan hepimizi öldüreceği kuvvetle muhtemel görünüyor. Ekonomik ve ekolojik yıkıma rağmen yaşama sorunuyla baş başa bırakılmış durumdayız. Ne ilerleme ne de enkaz anlatıları, işbirliği içinde hayatta kalma üzerine nasıl düşüneceğimizi bize söylüyor. Mantar toplayanlara kulak vermenin vakti geldi. Bizi kurtaracağından değil – ama en azından hayal gücümüzün kapılarını açmaya yardımcı olacağından.

Jeologlar, içinde yaşadığımız dönemi, yani insan kaynaklı tahribatın diğer jeolojik güçleri geride bıraktığı bu çağı adlandırmak için Antroposen terimini kullanmayı öneriyor. Bu satırları yazdığım sırada, bu terim henüz daha çok yeni – ve aynı zamanda umut verici çelişkilerle de dolu. Kimi yorumcular bu adlandırmanın insanların zaferine işaret ettiğini düşünse de, tam tersi daha doğru görünüyor: İnsanlar, bunu planlamamış veya istememiş olsalar da, geze-

6 Örneğin bkz. Michael McRae, "Mushrooms, guns, and money", *Outside* 18, no. 10 (1993): 64-69, 151-154; Peter Gillins, "Violence clouds Oregon gold rush for wild mushrooms", *Chicago Tribune*, 8 Temmuz 1993, 2; Eric Gorski, "Guns part of fungi season", *Oregonian*, 24 Eylül 1996, I, 9.

genimizi mahvetmiş durumdalar.[7] Dahası bu keşmekeş, "insan" anlamına gelen "antropo-" önekine karşın, türümüzün biyolojik özelliklerinin bir sonucu değil. Antroposen çağının başlangıcıyla ilgili en ikna edici tarihlendirme, türümüzün ortaya çıkışından ziyade peyzajların ve ekolojilerin dünya çapında yıkımına neden olan modern kapitalizmin yükselişini temel alıyor. Ne var ki bu zaman çizelgesi, "antropo-" önekini daha da sorunlu bir hale getiriyor. İnsani olanı kapitalizmin yükselişiyle özdeşleştirmek, bizi ilerleme ideallerine ve insanlarla diğer varlıkları kaynaklara dönüştüren yabancılaştırma tekniklerinin yaygınlaşmasına mahkûm kılar. Bu teknikler insanları birbirinden tecrit etmiş, kimlikleri baskı altına almış, böylelikle de hayatta kalmak için gerekli olan işbirliğini görünmez kılmıştır. Antroposen kavramı, bir yandan modern insanın kibri olarak adlandırılabilecek bu arzular demetini çağrıştırırken, bir yandan da bunun üstesinden gelebileceğimiz umudunu uyandırıyor. Bu insan rejimi içinde yaşayıp yine de onu aşabilir miyiz?

Mantarların ve mantar toplayıcıların betimlemesine geçmeden önce beni duraklatan da işte bu açmazdır. Modern insanın kibri, bir betimlemenin dekoratif bir dipnottan fazla bir şey olmasına izin vermez. Bu "antropo-", yamalı peyzajlara, çoklu zamansallıklara ve insanlar ile insan-olmayanların oluşturduğu değişken kümelenmelere –yani işbirliğine dayalı hayatta kalmak için önem taşıyan her şeye– dikkat göstermeyi imkânsız kılıyor. Dolayısıyla, mantar toplamayı anlatılmaya değer bir hikâyeye dönüştürmek için, ilk önce bu "antropo-"nun işleyişini ortaya koymalı ve tanımayı reddettiği araziyi keşfe çıkmalıyım.

---

7 Donna Haraway, "Anthropocene, Capitalocene, Chthulucene: Staying with the Trouble", "Arts of Living on a Damaged Planet" başlıklı konferansta yaptığı sunuş, Santa Cruz, CA, 9 Mayıs 2014, http://anthropocene.au.dk/arts-of-living-on-a-damaged-planet. Haraway, "Antroposen"in gökyüzü tanrılarına çağrıda bulunduğunu ileri sürüyor ve bunun yerine, çağımıza "Chthulusen" adını vererek, "dokunaçlılar"ı –ve çok-türlü dolanıklıkları– onurlandırmamız gerektiğini savunuyor. Gerçekten de, "iyi" bir Antroposen yönündeki planların tartışıldığı 2014 tarihli konferansın da ortaya koyduğu gibi, Antroposen kavramı farklı anlamlar taşımaktadır. Örneğin bkz. Antroposen'i bir "yeşil modernizm" olarak benimseyen Keith Kloor, "Facing up to the Anthropocene", http://blogs.discovermagazine.com/collideascape/2014/06/20/facing-anthropocene/#.U6h8XBbgvpA.

Geriye neyin kaldığı sorusunu ele alalım. Doğal peyzajların devletler ve kapitalizm tarafından ne denli etkin bir şekilde tahrip edildiği düşünüldüğünde, tüm bu yıkım projelerine rağmen bugün herhangi bir şeyin nasıl olup da hayatta kalmış olabildiğini sorabiliriz. Bunu yanıtlamak için, kural tanımaz çeperlere bakmamız gerekiyor. Mienler ile matsutakeleri Oregon'da bir araya getiren şey nedir? Önemsizmiş gibi görünen bu tür sorgulamalar her şeyi tersine çevirebilir ve öngörülemez karşılaşmaları merkezi bir yere oturtabilir.

Her gün haberlerde güvencesizlikten bahsedildiğini duyuyoruz. İnsanlar işlerini kaybediyor veya bir türlü iş bulamadıkları için öfkeleniyorlar. Gorillerin ve nehir yunuslarının soyları tükenme tehlikesiyle karşı karşıya. Deniz seviyesinin yükselmesi Pasifik Adaları'nı sular altında kalmakla tehdit ediyor. Fakat çoğu zaman bu güvencesizliğin, dünyanın olağan işleyişinde istisnai bir durum oluşturduğunu düşünüyoruz. Sanki sistemin "dışında" kalan bir şey söz konusuymuş gibi. Peki ya güvencesizlik, benim ileri sürdüğüm gibi, zamanımızı belirleyen durumun *ta kendisiyse* – ya da, başka bir ifadeyle, zamanımız güvencesizliği ciddiye almak için hazırsa? Güvencesizlik, belirsizlik ve önemsiz olduğunu düşündüğümüz şeyler, aradığımız sistemliliğin tam da merkezinde yer alıyorsa?

Güvencesizlik, başkaları karşısında savunmasız olma durumudur. Öngörülemez karşılaşmalar bizi dönüştürür; dizginler hiçbir zaman bizim elimizde değildir. Kaldı ki, kendimizin bile hâkimi değiliz. İstikrarlı bir topluluk yapısına bel bağlamanın imkânsızlığında, bizi ve bizim için öteki olanları yeniden şekillendiren değişken kümelenmelerin içine fırlatılmış durumdayız. Mevcut duruma güvenemeyiz; hayatta kalma becerimiz de dahil olmak üzere her şey sürekli bir değişim içinde. Düşüncelerimizin merkezine güvencesizliği koymak, toplumsal analizi baştan aşağı değiştirir. Güvencesiz bir dünya, teleolojinin olmadığı bir dünyadır. Belirsizlik ve zamanın öngörülemezliği korkutucudur gerçi, fakat güvencesizliği temel alarak düşünmek, belirsizliğin aynı zamanda yaşamı mümkün kıldığını da açık bir şekilde ortaya koyar.

Tüm bunların kulağa tuhaf gelmesinin tek nedeni, çoğumuzun modernleşme ve ilerleme hayalleriyle yetiştirilmiş olmamızdır. Bu düşünce yapıları, şimdiki zamanın içinden sadece geleceğe götürebilecek kısımları seçip ayıklar. Geri kalan her şey önemsizdir;

tarihin "dışında" kalır. Bana şöyle karşılık verdiğinizi duyar gibiyim: "İlerleme mi? İyi de bu, 19. yüzyıldan kalma bir fikir." Genel bir durumu ifade eden "ilerleme" terimi artık pek kullanılmıyor. Hatta 20. yüzyıla özgü modernleşmenin bile modası geçmeye başladı. Fakat ilerleme ve modernleşmenin gelişmeyle ilgili kategori ve varsayımları her yerde varlığını hissettirmeye devam ediyor. Her gün onların kavramlarıyla düşünüyoruz: Demokrasi, büyüme, bilim, umut. Peki ama neden ekonomilerin büyümesi ve bilimlerin ilerlemesi beklentisi içinde olmamız gerekiyor? Gelişmeye açıkça atıfta bulunmadığımızda bile tarih kuramlarımız bu kategorilerle doludur. Kişisel hayallerimiz için de aynı durum söz konusu. Şunu söylemenin benim için zor olduğunu kabul etmeliyim: Kolektif bir mutlu son olmayabilir. O halde neden her sabah yataktan kalkma zahmetinde bulunalım?

İlerleme, insan olmanın anlamına dair büyük ölçüde kabul görmüş varsayımlara da nüfuz etmiştir. İlerlemenin "eylemlilik", "bilinç" veya "yönelim" gibi başka terimler altında gizlenmiş olduğu durumlarda bile, insanların canlı dünyanın geri kalanından farklı olduğu, çünkü bizim ileriye baktığımız, günü gününe yaşayan diğer türlerin ise bize bağımlı oldukları tekrar tekrar kafamıza sokulur. İnsanların ilerleme yoluyla kendilerini *var ettiklerini* düşündüğümüz sürece, insan-olmayanlar da bu hayali çerçevenin sınırları içinde mahsur kalırlar.

İlerleme, farklı zamansallıkları kendi ritmine uyduran tek yönlü bir yürüyüştür. Bu buyurgan temponun dışına çıktığımızdadır ki, diğer zamansal örüntülerin farkına varabiliriz. Her canlı varlık, mevsimsel büyüme ritimleri, yaşam boyu üreme döngüleri ve coğrafi yayılmalar yoluyla dünyayı yeniden yapar. Her türün kendi içinde de çok sayıda farklı zaman-yapma projeleri vardır. Organizmalar, bir peyzaj meydana getirirken birbirlerinden destek alır ve eşgüdüm içinde birlikte çalışır. (Cascade Sıradağları'nın kesilmiş ormanlarında görülen yeniden canlanma ve Hiroşima'daki radyoekoloji, çok-türlü zaman-yapmanın nasıl bir şey olduğunu bize gösteren birer örnektir.) Benim bu kitapta savunduğum türden bir merak, betimlemeye ve hayal gücüne yeniden canlılık kazandırarak bu çoklu zamansallıkların izini sürer. Bu, dünyanın kendi kategorilerini icat ettiği basit bir ampirizm değildir. Söz konusu

olan, nereye doğru yol aldığımız konusunda agnostik davranarak, ilerlemenin zaman çizelgesinde asla kendine yer bulamadığı için görmezden gelinmiş olanı aramaktır.

Bu bölümün başında aktardığım Oregon tarihinden iki kesite tekrar dönelim. Demiryolları hakkındaki ilk kısım, bize ilerlemeden bahseder. İlerleme bizi geleceğe taşımış, demiryolları kaderimizi yeniden şekillendirmiştir. İkincisi ise şimdiden bir kesintidir; ormanların yok edilmesinin önemli bir mesele olarak ortaya çıktığı bir tarihe işaret eder. Bununla birlikte, birincisiyle ortak yanı, ilerleme metaforunun başarıda da başarısızlıkta da dünyayı bilmek için yeterli olacağı varsayımıdır. Çöküş hikâyesi bize ne kalıntılardan bahseder ne fazlalıklardan; hiçbir şey ilerlemenin elinden kurtulamaz. İlerleme, enkaz anlatılarında bile bize hükmetmeyi sürdürür.

Gelgelelim modern insanın kibri, dünya-yapma yönündeki yegâne tasavvur değildir: Dört bir yanımız, insan ve insan-olmayan varlıkların çok sayıdaki dünya-yapma projesiyle çevrili.[8] Dünya-yapma projeleri, bir yaşam kurma yönündeki pratik etkinliklerden doğar ve bu arada gezegenimizi de değişime uğratır. Antroposendeki "antropo-"nun gölgesinde, bunları görebilmek için dikkatimizi yeniden yönlendirmemiz gereklidir. Toplayıcılıktan tutun da

8 Dünya-yapına, kimi araştırmacıların "ontoloji" olarak adlandırdıkları şeyle, yani varlık felsefeleriyle bir diyalog içinde anlaşılabilir. Bu araştırmacılar gibi ben de, kimi zaman bilinçli olmayan emperyal fetih tasavvurları da dahil olmak üzere sağduyuyu kesintiye uğratmakla ilgileniyorum (örneğin bkz. Eduardo Viveiros de Castro, "Cosmological deixis and Amerindian perspectivism," *Journal of the Royal Anthropological Institute* 4, no. 3 (1998): 469-488). Dünya-yapına projeleri, alternatif ontolojilerin de yaptığı gibi, başka dünyaların mümkün olduğunu gösterir. Fakat dünya-yapma, bizi kozmolojilerden ziyade pratik etkinlikler üzerinde durmaya yöneltir. Dolayısıyla, insan-olmayan varlıkların kendi perspektiflerinden nasıl bir katkıda bulunabileceklerini tartışmak daha kolaydır. Çoğu araştırmacı, ontolojiyi insanların insan-olmayanlara bakışını anlamak amacıyla kullanıyor. Benim bildiğim kadarıyla sadece Eduardo Kohn, *How forests think* adlı kitabında (Berkeley: University of California Press, 2013), Peirce'ın göstergebilim kuramından yararlanarak, diğer varlıkların da kendi ontolojileri olduğu yönünde radikal bir iddiaya imkân tanıyor. Oysa her organizma dünya-yapar; insanların bu bakımdan özel bir konumu yoktur. Son olarak, dünya-yapma projeleri birbiriyle kesişir. Çoğu araştırmacı, ontolojiyi farklı perspektifleri birbirinden ayırarak ele almak için kullansa da, dünya-yapma kavramıyla düşünmek, katmanlaşınaya ve tarihsel açıdan önemli sonuçlar doğuran sürtünmeye (*friction*) imkân tanır. Dünya-yapmayı temel alan bir yaklaşım, ontolojik meseleleri James Clifford'un *Returns* adlı kitabında (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013) "realizm" olarak adlandırdığı çok-ölçekli bir analize yöneltir.

hırsızlığa dek, sanayi öncesi dönemin birçok geçim yolu bugün de varlığını sürdürüyor, hatta yenileri (ticari mantar toplayıcılığı gibi) ortaya çıkıyor. Fakat ilerlemenin bir parçası olmadıklarından, bunları göz ardı ediyoruz. Oysa bu geçim yolları da kendi dünyalarını inşa eder – ve önümüze bakmaktansa, etrafımıza bakmamız gerektiğini bize gösterir.

Dünyalar-yapmak sadece insanlara özgü değildir. Kunduzların, inşa ettikleri barajlar, kanallar ve yuvalarla akarsuları yeniden şekillendirdiğini biliyoruz. Aslında bütün organizmalar toprağı, havayı ve suyu değişime uğratarak ekolojik yaşam alanları kurar. Elverişli yaşam düzenlemeleri yapma becerisi olmaksızın, tüm türler yok olup giderdi. Bu süreçte, her organizma diğerlerinin de dünyasını değişime uğratır. Bakteriler atmosferimizdeki oksijeni üretmiştir; bitkiler de bu oksijenin muhafazasına katkıda bulunur. Bitkilerin karada yaşamasını sağlayan şey, mantarların kayaları parçalayarak toprak meydana getirmiş olmasıdır. Bu örneklerin de gösterdiği gibi, dünya-yapma projeleri birbiriyle kesişebilir ve böylelikle birden fazla türe alan açabilir. İnsanlar da, çok-türlü dünya-yapımına her zaman için dahil olmuşlardır. İlk insanlar için ateş, sadece yemek pişirmek amacıyla kullandıkları bir araçtan ibaret değildi. Ateşi aynı zamanda peyzajları yakmak için kullanmış, böylelikle av hayvanlarını cezbeden yenilebilir yumru ve otların yetişmesini teşvik etmişlerdir. İnsanlar, kendi yaşam düzenlemeleriyle diğer türlere yer açtıklarında, çok-türlü dünyalara şekil verirler. Bu durum sadece tarım ürünleri, çiftlik hayvanları ve evcil hayvanlarla sınırlı değildir. Çam ağaçları, ortakları olan mantarlarla birlikte, çoğu zaman insanlar tarafından yakılmış peyzajlarda boy gösterir. Çamlar ve mantarlar, geniş açık alanlardan ve açığa çıkan mineral topraktan yararlanmak için birlikte çalışır. İnsanlar, çamlar ve mantarlar aynı anda hem kendileri hem diğerleri için yaşam alanları, yani çok-türlü dünyalar inşa ederler.

20. yüzyılda modern insanın kibrini daha da pekiştiren araştırmacılar, dünyalar meydana getiren farklı, çok katmanlı ve birbiriyle kesişen projeleri fark etme yeteneğimizi köreltmeye çalıştılar. Bazı yaşam biçimlerinin diğerleri aleyhine yayılması fikrini bir saplantı haline getirerek, olup biten diğer her şeyi görmezden geldiler. Fakat ilerleme anlatıları cazibesini kaybettikçe, farklı bir şekilde bakmak da mümkün hale geliyor.

Bu noktada, *kümelenme* (*assemblage*) kavramı bize yardım edebilir. Çevrebilimciler, ekolojik "topluluk" kavramının kimi zaman sabit ve sınırlı çağrışımlarından kurtulmak için kümelenmelere yöneldi. Bir türler kümelenmesi içinde farklı türlerin birbirlerini nasıl etkiledikleri sorusunun –şayet etkiliyorlarsa– asla kesin bir yanıtı yoktur: Bazıları birbirlerine engel (veya yem) olur, bazıları yaşamı mümkün kılmak için birlikte çalışır, bazıları ise sadece bulundukları yerde kalır. Kümelenmeler açık uçlu toplaşmalardır. Topluluğun ürettiği sonuçları, bunları varsaymadan sorgulamamıza imkân tanırlar. Potansiyel tarihleri bize oluşum aşamasında gösterirler. Ancak buradaki amacım doğrultusunda, salt bir araya gelen unsurlar olarak organizmalardan daha fazlasına ihtiyacım var. Yaşam biçimlerinin –ve aynı zamanda canlı olmayan varlık biçimlerinin de– bir araya gelişini görmem gerekiyor. İnsan-olmayan varlık biçimleri de tıpkı insanlar gibi tarihsel olarak değişime uğrar. Canlı varlıklar söz konusu olduğunda, tür tanımlamaları bir başlangıç noktası oluşturabilir, fakat bu yeterli değildir: Varlık biçimleri, karşılaşmaların öngörülemez sonuçlarıdır. İnsanları ele aldığımızda, bunu açık bir şekilde görürüz. Mantar toplamak bir yaşam biçimidir – fakat tüm insanların ortak bir özelliği değildir. Diğer türler için de durum aynıdır. Çam ağaçları, insan yapımı açık alanlardan faydalanmalarına yardım etsinler diye mantarları bulur. Kümelenmeler, yaşam biçimlerini bir araya getirmekle kalmaz, onları yapar da. Kümelenme kavramıyla düşünmek, bizi şu soruları sormaya yöneltir: Toplaşmalar nasıl oluyor da bazen bir "olay"a, yani parçalarının toplamından daha büyük bir şeye dönüşebiliyor? Eğer ilerlemenin olmadığı bir tarih belirsiz ve çok yönlü ise, kümelenmeler bize bu tarihin imkânlarını gösterebilir mi?

Kümelenmeler içerisinde, planlanmamış eşgüdüm örüntüleri gelişir. Bu örüntüleri fark etmek, bir araya gelen çeşitli yaşam biçimlerine ait zamansal ritim ve ölçeklerin karşılıklı etkileşimini görmek demektir. Bu, şaşırtıcı bir şekilde, çevre çalışmaları kadar ekonomi politiğe de yeniden canlılık kazandırabilecek bir yöntemdir. Kümelenmeler ekonomi politiği kendi bünyelerine dahil eder ve bu sadece insanlarla sınırlı da değildir. Tarla bitkileri, özgür yaşayan kardeşlerinden farklı bir yaşam sürer. Yük beygirleri ve

yılkı atları aynı türe ait olsalar da farklı yaşam biçimlerine sahiptir. Kümelenmeler sermayeden ve devletten gizlenemezler; ekonomi politiğin nasıl işlediğini görebileceğimiz bir gözlem sahasıdırlar. Eğer kapitalizmin bir teleolojisi yoksa, neyin –sadece önceden planlanmış bir şekilde değil, aynı zamanda yanyanalık içinde– bir araya geldiğini görmemiz gerekiyor.

Bazı yazarlar "kümelenme" kavramını farklı anlamlarda kullanıyor.[9] "Çok-sesli" nitelemesi, benim bu kavrama yüklediğim anlamı açıklamaya yardımcı olabilir. Çok-sesli müzik, birbirinden bağımsız melodilerin iç içe geçtiği bir müzik türüdür. Batı müziğinde madrigal ve füg, çok-seslilik örnekleridir. Bu formlar, çoğu modern dinleyicinin kulağına eskimiş ve tuhaf gelir, çünkü bunların yerini, tek-biçimli bir ritim ve melodinin kompozisyonu bir arada tuttuğu bir müzik türü almıştır. Barok müziği yerinden eden klasik müzikte amaç, bütünlüktü. Bu, tam da ele aldığım anlamıyla "ilerleme"ydi: Zamanın bütünsel bir yapı halinde eşgüdümlenmesi. 20. yüzyılın rock-and-roll tarzı müziğinde bu bütünlük, dinleyicinin kalp atışlarını andıran güçlü bir tempo şeklini aldı. Dolayısıyla tek bir perspektiften müzik dinleme alışkanlığı edindik. Çok-sesli müzikle ilk tanıştığımda bu benim için yepyeni bir dinleme deneyimi olmuştu. *Hem* birbirinden ayrı ve eşzamanlı melodileri ayırt etmek *hem de* bu melodilerin birlikte yarattıkları armoni ve disonans anlarına dikkat etmek zorundaydım. Bu tarz bir fark ediş, bir kümelenmedeki çoklu zamansal ritimler ve devinimleri kavrayabilmek için tam da gerekli olan şeydir.

---

9 Bazı sosyal bilimciler bu terimi daha ziyade Foucaultcu bir söylemsel oluşuma benzer bir şeyden bahsetmek için kullanıyor (örneğin bkz. Aihwa Ong ve Stephen Collier, ed., *Global assemblages* [Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2005]). Bu tür "kümelenmeler" mekânda yayılarak genişler ve yeni alanlar zapteder; teşekküllerinde belirsizliğin bir rolü yoktur. Kurucu karşılaşmalar benim için temel bir öneme sahip olduğundan, benim bahsettiğim kümelenmeler hangi ölçekte olursa olsun belirli bir yerde toplaşmalardan oluşur. Diğer başka "kümelenmeler" ise, Aktör-Ağ Kuramı'nda olduğu gibi, ağlardan meydana gelir (Bruno Latour, *Reassembling the social* [Oxford: Oxford University Press, 2007]). Bir ağ, diğer başka ilişkileri de şekillendiren bir ilişkiler zinciridir. Benim bahsettiğim kümelenmeler ise, böyle etkileşimli bir yapı varsaymaya gerek duyınaksızın, varlık biçimlerini bir araya getirir. Felsefeci Gilles Deleuze'ün *agencement* kavramı da İngilizceye *assemblage* olarak çevrilmiş, "toplumsal"ı açıklama yönünde çeşitli girişimlere ön ayak olmuştur; benim kümelenme kavramını kullanımım da bu çerçeveye uygun düşüyor.

Müzikle haşır neşir olmayanlar için, çok-sesli bir kümelenmeyi tarımla bağlantılı olarak düşünmek faydalı olabilir. İnsanlığın ekip biçmeye başladığı dönemden itibaren ticari tarım, tek bir ürünü diğerlerinden ayırıp eşgüdümlü bir hasat için eşzamanlı bir olgunlaşma sağlamayı amaçlamıştır. Fakat diğer başka çiftçilik türleri çoklu ritimlere sahiptir. Borneo Adası'nın Endonezya'ya ait kısmında incelediğim dönüşümlü tarımda, aynı tarlada çok sayıda farklı ürün bir arada yetişiyordu ve bunların her biri farklı bir takvime sahipti. Pirinç, muz, taro, tatlı patates, şekerkamışı, palmiye ve meyve ağaçları iç içe geçmiş durumdaydı. Çiftçiler, bu ürünlerin her birinin kendine özgü farklı olgunlaşma dönemlerine dikkat etmek zorundaydı. Bu farklı ritimler, insanların hasat etkinlikleriyle ilişkileri içinde tanımlanmıştı. Diğer başka ilişkileri, örneğin polen taşıyıcılarla veya diğer bitkilerle ilişkileri hesaba katarsak, ritimlerin sayısı da artar. Çok-sesli bir kümelenme, insanların ve insan-olmayanların dünya-yapma projelerinden kaynaklanan tüm bu ritimlerin bir araya gelmesidir.

Çok-sesli kümelenmeler, bizi modern ekonomi politiğin keşfedilmemiş alanlarına da taşır. Fabrika işçiliği, ilerlemenin öne çıkardığı eşgüdümlü zamanın tipik bir örneğidir. Oysa bir tedarik zinciri çok-sesli ritimlerle doludur. Nellie Chu tarafından incelenen Çin'deki küçük giyim fabrikasını ele alalım. Birçok rakibi gibi, bu fabrika da aynı anda birden fazla tedarik hattına hizmet sunuyordu: Yerel butik mağazalardan sipariş alıyor, uluslararası markaların taklitlerini üretiyor, daha sonra markalanmak üzere fason üretim yapıyordu.[10] Bunların her biri farklı standartlar, malzemeler ve emek türleri gerektiriyordu. Fabrikanın yapması gereken, endüstriyel eşgüdümü tedarik zincirlerinin karmaşık ritimleriyle buluşturmaktı. Fabrikalardan çıkıp, nerede ne zaman bulunacağı önceden kestirilemeyen yabani bir ürünün toplanmasını gözlemlediğimizde, farklı ritimlerin daha da çoğaldığını görürüz. Kapitalist üretimin çeperlerine doğru ne kadar gidersek, çok-sesli kümelenmeler ile endüstriyel süreçler arasındaki eşgüdüm de kâr elde etme açısından o derece önem kazanır.

10 Nellie Chu, "Global supply chains of risks and desires: The crafting of migrant entrepreneurship in Guangzhou, China" (doktora tezi, University of California, Santa Cruz, 2014).

Bu son örneklerin gösterdiği gibi, çok-sesli kümelenmeleri gözlemlemek üzere ilerlemenin ritmini terk etmenin ahlaki bir kaygıyla ilgisi yok. İlerleme, bize kendimizi harika hissettiriyordu: Ne de olsa önümüzde hep daha iyisi vardı. İlerleme, bize benim de içinde yetiştiğim "ilerici" siyasi amaçları verdi. İlerleme fikri olmaksızın, adalet hakkında nasıl düşünebilirim açıkçası bilmiyorum. Ancak sorun şu ki, ilerleme artık bir anlam ifade etmiyor. Günün birinde bakışlarını kaldırıp kralın çıplak olduğunu görenlerimizin sayısı giderek artıyor. Böylesi bir ikilemin içindeyken, fark etmemizi sağlayacak yeni araçlar çok daha önemli görünüyor.[11] Nitekim söz konusu olan, yeryüzü üzerindeki yaşamın ta kendisi. Bir sonraki bölümde, işbirliğine dayalı hayatta kalmanın ikilemlerini ele alacağım.

11 Burada bir yöntem olarak, Donna Haraway ve Marilyn Strathern'in bakış açılarını birleştirdiğim düşünülebilir. Strathern, şaşkınlıkla irkilmenin nasıl sağduyuyu kesintiye uğrattığını ve bu sayede kümelenme içindeki farklı dünya-yapma projelerinin farkına varmamızı sağladığını gösteriyor. Haraway, çeşitli projeler arasındaki etkileşime dikkatimizi çekmek için ipliklerin peşine düşüyor. Bu iki yöntemi bir araya getirerek, bir projenin diğerleri tarafından huzursuz edici bir şekilde kesintiye uğratıldığı kümelenmelerin izini sürüyorum. Bu iki araştırmacının, ontoloji (Strathern) ve dünya-yapma (Haraway) kavramlarıyla, antropolojik düşünce için temel birer kaynak olduğunu belirtmek yararlı olabilir. Bkz. Marilyn Strathern, "The ethnographic effect", *Property, substance, and effect* (Londra: Athlone Press, 1999), 1-28; Donna Haraway, *Companion species manifesto* (Chicago: Prickly Paradigm Press, 2003).

Zamana tanıklık, Yunnan.
Bir pazar yerindeki bu Yi kökenli kişinin yeleğine işlenmiş matsutake figürü, zenginlik ve esenlik vaadini simgeliyor. Yi etnik kimliğini ve bir mantar türünü buluşturan bu yelek, karşılaşmaların değişken tarihinde bu iki unsurun birbiriyle etkileşim içine girmesini sağlıyor.

2. Bir İşbirliği Olarak Bulaşma

> Birinin bana işlerin yoluna gireceğini söylemesini istiyordum, fakat kimse bir şey demedi.
>
> Mai Neng Moua, "*Along the Way to the Mekong*"[1]

Bir toplaşma bir "olay"a, yani parçalarının toplamından daha büyük bir şeye nasıl dönüşür? Bunun bir yanıtı da bulaşmadır. Bulaşma, karşılaşmalar yoluyla gerçekleşir. Karşılaşmalar, başkalarına yer açmamızı sağlayarak bizi değiştirir. Bulaşmanın dünya-yapma projelerini değişime uğratmasıyla, karşılıklı dünyalar–ve yeni doğrultular– ortaya çıkma fırsatı bulur.[2] Herkes kendinde bir bulaşma tarihi taşır; saflık imkânsızdır. Güvencesizliği aklımızda tutmanın bir faydası da koşullarla birlikte değişmenin hayatta kalmak için esas olduğunu bize hatırlatmasıdır.

Peki hayatta kalmak ne anlama geliyor? Popüler Amerikan imgeleminde, hayatta kalmak sadece ve sadece kişinin başkalarıyla mücadele ederek kendini kurtarmasıyla ilgilidir. Amerikan televizyon programlarında veya uzaylı hikâyelerinde karşımıza çıktığı şekliyle "hayatta kalma", fethetme ve yayılma ile eşanlamlıdır. Ben bu terimi bu şekilde kullanmayacağım. Sizden kendinizi farklı bir kullanıma hazırlamanızı istiyorum. Bu kitap, hayatta kalmanın –bütün türler için– yaşanabilir işbirlikleri gerektirdiğini ileri sürüyor. İşbirliği yapmak, farklılık içinde çalışmak demektir; ki bu da bulaşmaya yol açar. İşbirliği olmazsa, hepimiz ölürüz.

Sorun sadece popüler imgelemle sınırlı değil: "Ben tek, siz hepiniz" tarzı bir hayatta kalma anlayışı, bilim insanları tarafından da benimsendi. Araştırmacılar, hayatta kalmayı bireysel çıkarların

---

1 Mai Neng Moua, "Along the way to the Mekong", *Bamboo among the oaks: Contemporary writing by Hmong Americans*, ed. Mai Neng Moua, 57-61 (St. Paul, MN: Borealis Books, 2002), 60.

2 Çok hücreli yaşam, bakteriler arasındaki çoklu ve karşılıklı bulaşmalarla mümkün olmuştur. Lynn Margulis ve Dorion Sagan, *What is life?* (Berkeley: University of California Press, 2000).

ilerletilmesi olarak tasavvur ettiler – söz konusu "bireyler" ister türler olsun, ister popülasyonlar, organizmalar veya genler. 20. yüzyılın iki önemli bilim dalını ele alalım: Neoklasik iktisat ve popülasyon genetiği. Bu ikiz disiplinlerin her biri, 20. yüzyılın başlarında modern bilgiyi yeniden tanımlamayı gerektirecek gözüpek iddialarla hâkimiyet kazandı. Popülasyon genetiği, evrim kuramı ile genetik bilimini birleştirerek biyolojide "modern sentez"in ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Neoklasik iktisat ise ekonomi politikalarını yeniden şekillendirdi ve hayalindeki modern ekonomiyi yarattı. Her iki alandaki uygulayıcıların birbirleriyle pek ilgisi olmamışsa da, bu ikiz bilim dalları benzer çerçeveler kurmuştur. İkisinin de merkezinde, üreme veya refah için kişisel çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan, kendi kendine yeterli bir bireysel aktör varsayımı yer alır. Richard Dawkins'in "bencil gen"i, farklı yaşam ölçeklerine uygulanmaya elverişli bu fikrin bir ifadesidir: Evrimin itici gücü, genlerin (ya da organizmaların veya popülasyonların) kendi çıkarlarını gözetme becerisidir.[3] Benzer şekilde, *Homo economicus*'un, yani ekonomik insanın yaşamı da kendi çıkarlarına en uygun şekilde yaptığı tercihlerden ibarettir.

Kendi kendine yeterlik varsayımı, bilgi dağarcığında yeni bir patlama yarattı. Bireylerin (hangi ölçekte olursa olsun) kendi kendine yeterliğini ve dolayısıyla öz çıkarlarını temel alarak düşünmek, bulaşmayı, yani karşılaşma yoluyla dönüşümü göz ardı etmeyi mümkün kıldı. Kendine yeterli bireyler, karşılaşmaların yol açtığı dönüşüme kapalıdırlar. Çıkarlarını en üst düzeyde tutmak için karşılaşmaları kullanırlar – fakat kendileri değişmeden kalırlar. Bu değişmeyen bireyleri gözlemlemek için, onları *fark etmeye* gerek yoktur. "Standart" bir birey, bir analiz birimi olarak bütün diğerlerinin yerini alabilir. Bilgiyi sadece mantık yoluyla düzenlemek mümkün hale gelir. Dönüştürücü karşılaşmalar olasılığı dışlandığı takdirde, doğa tarihinin ve etnografinin yerini matematik alır. İşte bu basitleştirmenin sağladığı verimliliktir ki, ikiz bilim dalları neoklasik iktisat ile popülasyon genetiğini böylesine güçlü kıldı ve temel varsayımın bariz yanlışlığı giderek artan bir şekilde unu-

3 Richard Dawkins, *The selfish gene* (Oxford: Oxford University Press, 1976).

tuldu.[4] Böylece ekonomi de ekoloji de, yayılma-olarak-ilerleme algoritmalarının hâkimiyeti altına girdi.

Güvencesizlik içinde hayatta kalma meselesi, neyin yanlış olduğunu görmemizi sağlıyor. Güvencesizlik, başkaları karşısında savunmasız olduğumuzu kabul etme durumudur. Hayatta kalmak için yardıma ihtiyacımız var ve yardım, istemli veya istemsiz olsun, her zaman için bir başkasından gelir. Bileğim burkulduğunda, yürümeme yardım edebilecek sağlam bir değneğin yardımına başvururum. Artık hareket halinde bir karşılaşma, bir kadın-ve-değnek olmuşumdur. İnsan olsun veya olmasın, başkalarının desteğine başvurmadan herhangi bir zorluğun üstesinden gelebileceğimi düşünmek benim için çok zor. Tek başımıza hayatta kaldığımız vehmine kapılmamızı sağlayan şey, ayrıcalıklı olduğumuz yanılgısıdır.

Eğer hayatta kalma her zaman için başkalarını içeriyorsa, kendilik ile başkalık arasındaki karşılıklı dönüşümlerin belirsizliğine de kaçınılmaz bir şekilde tabidir. Hem kendi türümüz içinde, hem başka türlerle yaptığımız işbirlikleri bizi değiştirir. Yeryüzündeki yaşam için önem taşıyan her şey, kendi kendine yeterli bireylerin karar şemalarında değil, bu dönüşümlerde gerçekleşir. Sadece amansız bireylerin yayılma-ve-fethetme stratejilerini görmek yerine, bulaşma yoluyla gelişen tarihlere bakmalıyız. Buradan hareketle tekrar soralım: Bir toplaşma nasıl oluyor da bir "olay"a dönüşebiliyor?

İşbirliği, farklılık içinde çalışmadır. Fakat bu, kendi kendine yeterli evrim çizgilerinin masum çeşitliliği değildir. Karşılaşmaların tarihi, bizim "kendilik"lerimizin evrimine çoktan sirayet etmiştir. Yeni bir işbirliğine başlamadan önce bile başkalarıyla iç içe geçmiş durumdayız. Daha kötüsü, bize en büyük zararı veren projelerin içinde yer alıyoruz. İşbirliklerine girmemizi sağlayan çeşitlilik, yok etme ve emperyalizm tarihlerinden de zuhur eder. Bulaşma, çeşitliliği yaratır.

Bu durum, isimlere yönelik tutumumuzu değiştirir ve buna tür ve etnik grup isimleri de dahildir. Eğer kategoriler istikrarsızsa, onların karşılaşmalar içinde ortaya çıkışlarını gözlemlemeliyiz. Kategori isimleri kullanmak, bu kategorilerin ancak geçici dayanak

4 Çoğu kişi, bu varsayımların dayandığı "bencillik" fikrini eleştirerek reddetti ve denklemlerine özgeciliği yerleştirdi. Fakat asıl sorun bencillik değil, kendi kendine yeterliktir.

bulduğu kümelenmeleri takip etme taahhüdü olmalıdır.[5] Cascade Sıradağları'ndaki bir ormanda Mienler ve matsutake mantarlarıyla karşılaşmama ancak bu koşulla geri dönebilirim. "Mien" olmak veya "orman" olmak ne anlama geliyor? Bu kimlikler, enkaz tarihleriyle dönüşüme uğramış bir şekilde bu karşılaşmaya dahil olmuşlardı ve yeni işbirlikleriyle değişmeye de devam ediyorlardı.

Oregon'daki ulusal ormanlar, ormanları ulusal kaynaklar olarak korumayı amaçlayan Birleşik Devletler Orman Hizmetleri tarafından idare edilir. Ne var ki peyzajın ne ölçüde korunduğu, yüz yıllık bir geçmişe dayanan tomrukçuluk faaliyetleri ve yangın önleme politikaları nedeniyle büyük ölçüde tartışmalıdır. Bulaşma, ormanları yaratır ve aynı zamanda onları dönüştürür. Bu nedenle, peyzajı tanımak için hesaplama becerisi kadar fark etme becerisi de gereklidir.

Oregon ormanları, 20. yüzyıl başlarında Birleşik Devletler Orman Hizmetleri'nin kuruluşunda kilit bir rol oynadı. Bu dönemde orman yetkilileri, kereste baronlarının da destekleyeceği koruma yöntemleri bulmaya çalıştılar.[6] Bu arayışın en önemli sonucu, orman yangınlarının önlenmesi oldu: Bu, hem tomrukçuların, hem ormancıların üzerinde mutabık kalabileceği bir yöntemdi. Bu sırada tomrukçular, Doğu Cascade'larda bir zamanlar beyaz öncüleri hayran bırakmış olan ponderosa çamlarını kesip götürmek için sabırsızlanıyordu. 1980'lere gelindiğinde, büyük ponderosa meşcerelerinden geriye eser kalmamıştı. Orman Hizmetleri'nin engellediği periyodik yangınlar olmadan bu ağaçların çoğalamadığı anlaşıldı. Fakat göknarlar ve cılız kontorta çamları, yangından tecrit uygulamasıyla birlikte serpilme fırsatı bulmuşlardı – canlı, ölü ve ölmekte olan ağaçların oluşturduğu gitgide daha sık ve

5 Bir tür ismi, bir organizmayı tanımlamak için kullanışlı bir yöntemdir, fakat ismin kendisi bu organizmanın ne kendine özgü özelliklerini ne de bazen hızlı gerçekleşen kolektif dönüşümler içindeki konumunu yansıtır. Etnik bir isim de aynı sorundan mustariptir. Fakat bu isimlerden vazgeçmek daha da kötü olurdu: Bütün ağaçların veya bütün Asyalıların birbirine benzediğini düşünmek zorunda kalırdık. Fark etmeyi ete kemiğe büründürmek için isimlere ihtiyacım var, fakat bunları hareket-halinde-isimler olarak kullanıyorum.

6 Harold Steen, *The U.S. Forest Service: A history* (1976; Seattle: University of Washington Press, centennial ed., 2004); William Robbins, *American forestry* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1985).

daha yanıcı ağaçlıklar halinde yayılmaya serpilmek denirse eğer.[7] Orman Hizmetleri, birkaç on yıl boyunca, bir yandan ponderosa çamlarının yeniden yetişmesini sağlamaya, bir yandan da yanıcı göknar ve kontorta ağaçlıklarını seyreltmeye, kesmeye ve kontrol altına almaya çalıştı. İnsanların yol açtığı tahribatla hayat bulan ponderosa, göknar ve kontortalar, bugün artık bulaşma çeşitliliğinin bir ürünüdür.

Şaşırtıcı bir şekilde, bu tahrip edilmiş endüstriyel peyzajda yeni bir ekonomik değer boy gösterdi: Matsutake. Matsutake mantarları özellikle olgun kontorta çamlarının altında yetişir ve yangından tecrit politikası nedeniyle Doğu Cascade'larda çok büyük sayıda olgun kontorta çamı vardır. Ponderosa çamlarının kesilmesi ve yangınların önlenmesi sonucu yaygınlık kazanan kontorta çamları, kolay tutuşabilir olmalarına karşın, yangınların yokluğunda uzun bir olgunluk dönemi geçirirler. Oregon'daki matsutakeler, kontorta çamları yangınlara maruz kalmaksızın kırk ila elli yıl geliştikten sonradır ki meyvelenir.[8] Matsutakenin burada bol miktarda bulunması, yakın tarihli bir gelişmedir ve bulaşma çeşitliliğinin bir sonucudur.

Peki Güneydoğu Asya'nın dağlık bölgelerinden gelen insanların Oregon'da ne işi vardı? Ormandaki hemen herkesin orada açıkça "etnik" nedenlerden dolayı bulunduğunu fark ettiğimde, bu etnik kökenlerin ne anlama geldiğini öğrenmek benim için kaçınılmaz oldu. Mantar toplamak amacıyla bir araya gelen toplulukların nasıl oluştuğunu anlamam gerekiyordu. Bunun için de bana bizzat bahsettikleri etnik grupları araştırdım. Mantar toplayıcılar da tıpkı ormanlar gibi sadece sayılara indirgenmemeli, oluşumları içinde ele alınmalıdırlar. Fakat Birleşik Devletler'de Güneydoğu Asyalı mültecilerle ilgili yapılan neredeyse bütün akademik çalışmalar, Güneydoğu Asya'daki etnik formasyonu görmezden gelir. Bu eksikliği gidermek amacıyla, biraz uzunca bir hikâye anlatmama izin verin. Bu hikâyede bahsedeceğim Mienler, aslında bütün mantar

7 Oregon'un Blue Mountains dağlarındaki benzer ekolojiler için bkz. Nancy Langston, *Forest dreams, forest nightmares* (Seattle: University of Washington Press, 1996). Doğu Cascade'ların ekolojisi hakkında daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. 14. Bölüm.

8 Orman görevlisi Phil Cruz ile görüşme, Ekim 2004.

toplayıcıları –ve bu arada bizleri de– temsil etmektedir. İşbirliği yoluyla dönüşüm, sonuçları bizim için iyi de olsa kötü de, insanlık durumunun ta kendisidir.

Kao'nun mensubu olduğu Mien halkının uzak ataları, anlatıldığına göre, daha en başından itibaren bir karşıtlıklar yumağı içinde ve kaçış halinde ortaya çıkmışlardı. İmparatorluk kuvvetlerinden gizlenmek için Çin'in güneyindeki dağları aşmış, fakat bu arada, kendilerini vergiden ve zorunlu çalışmadan muaf tutan imparatorluk belgelerini de değerli bir hazine gibi saklamışlardı. Yüz yıldan biraz daha uzun bir süre önce, içlerinden bazıları daha uzağa giderek bugünkü Laos, Tayland ve Vietnam'ın kuzey dağlarına ulaştı. Beraberlerinde, Çin karakterlerini temel alan ve ruhlarla iletişim kurmak için kullandıkları kendine özgü bir yazı sistemi getirdiler.[9] Çin otoritesini hem ret hem kabul etmeleri gibi, bu yazı sistemi de bulaşma çeşitliliğinin açık bir ifadesidir: Mienler hem Çinlidir, hem Çinli değildir. Daha sonra Lao/Tay olup da Lao/Tay olmamayı, ardından da Amerikalı olup Amerikalı olmamayı öğreneceklerdi.

Mienler, ulusal sınırlara saygı duymalarıyla ünlü değildir; özellikle kendilerini tehdit eden ordulardan kaçmak için, sınırları defalarca ihlal etmişlerdir. (Kao'nun amcası, Çince ve Laocayı sınır ötesi gidip gelmeleri sırasında öğrenmiş.) Fakat tüm bu hareketliliğe rağmen Mienler, devlet denetiminden azade, özerk bir kabile değildir. Hjorleifur Jonsson, Mienlerin yaşam biçimlerinin devlet politikaları doğrultusunda nasıl tekrar tekrar değiştiğini gösterdi. Örneğin 20. yüzyılın ilk yarısında Tayland'daki Mien toplulukları, afyon ticareti çevresinde örgütlenmişti. Afyon sözleşmelerinin gereklerini yerine getirebilmek için, güçlü aile reislerinin kontrol ettiği büyük ve çok eşli ailelere ihtiyaç vardı. Bazı hanelerde aile fertlerinin sayısı yüzü buluyordu. Bu aile örgütlenmesi Tayland devletinin zoruyla ortaya çıkmamıştı, Mienlerin afyonla karşılaşmasının bir sonucuydu. 20. yüzyılın sonlarında, yine önceden planlanmamış bir sürecin sonucunda, Tayland'daki Mienler kendilerini özgün geleneklere sahip "etnik bir grup" olarak tanımladılar. Tayland devletinin azınlıklara yönelik politikası bu kimliği mümkün kılmıştı. Bu arada Mienler

9 Jeffery MacDonald, *Transnational aspects of Iu-Mien refugee identity* (New York: Routledge, 1997).

Laos-Tayland sınırında gizlice gidip gelmeye devam ediyor, sınırın her iki tarafındaki devlet politikaları tarafından şekillendirilirken, aynı zamanda bu politikalardan kaçıyorlardı.[10]

Asya'daki bu sınır dağları çok sayıda halka tanıklık etmiştir. Mienlerin kendilerine has özellikleri, hepsi de emperyal yönetim ve isyan, yasal ve yasa dışı ticaret arasında gidip gelen ve binyılcı hareketlere karışan bu çalkantılı gruplarla etkileşim içinde gelişti. Mienlerin nasıl olup da matsutake toplayıcılarına dönüştüğünü anlamak için, bugün Oregon ormanlarındaki bir diğer grup olan Hmonglar ile ilişkilerini ele almak gerekiyor. Hmonglar birçok bakımdan Mienler ile benzerdir. Onlar da Çin'den güneye kaçmış, sınırları aşıp ticari afyon yetiştiriciliğine uygun yüksek rakımlara yerleşmiş, kendi lehçe ve geleneklerine sahip çıkmışlardır. 20. yüzyılın ortalarında okuma yazma bilmeyen bir çiftçinin başlattığı binyılcı bir hareket, tümüyle özgün bir Hmong yazı sistemi meydana getirdi. O sıralar ABD-Hindiçin Savaşı devam etmekteydi ve Hmonglar da savaşın tam ortasındaydı. Dilbilimci William Smalley'in işaret ettiği gibi, bu yaratıcı çiftçi, bölgede ıskartaya çıkarılmış askeri teçhizat sayesinde İngilizce, Rusça ve Çince yazılara aşinalık kazanmış, ayrıca Laoca ve Taycayı da görmüş olabilir.[11] Savaşın döküntülerinden çıkan bu kendine özgü ve çok sayıda kaynaktan türetilmiş Hmong yazısı, tıpkı Mienlerinki gibi, bulaşma çeşitliliğinin harikulade bir örneğidir.

Hmonglar, sahip oldukları babasoylu klan örgütlenmesiyle gurur duyar. Etnograf William Geddes'e göre, erkekler arasında uzun mesafeli bağlar kurulmasında klanlar önemli bir rol oynamıştır.[12] Klan ilişkileri sayesinde askeri liderler, yüz yüze ilişkiler ağının ötesinde savaşçı toplama imkânına sahip oluyordu. Fransa'nın 1954'te Vietnamlı milliyetçilere yenilmesinin ardından bölgede emperyalizmin bayrağını Birleşik Devletler devraldığında, bu klan ilişkilerinin

10 Hjorleifur Jonsson, *Mien relations: Mountain people and state control in Thailand* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).

11 William Smalley, Chia Koua Vang ve Gnia Yee Vang, *Mother of writing: The origin and development of a Hmong messianic script* (Chicago: University of Chicago Press, 1990).

12 William Geddes, *Migrants of the mountains: The cultural ecology of the Blue Miao (Hmong Nyua) of Thailand* (Oxford: Oxford University Press, 1976).

ne denli etkili olduğu açık bir şekilde görüldü. Zira Birleşik Devletler, Fransa'nın eğittiği Hmong askerlerin sadakatini de devralmıştı. Bu askerlerden biri olan Vang Pao, daha sonra generalliğe yükseldi ve Laos'taki Hmongları Birleşik Devletler adına savaşmaları için seferber etti. 1970'lerde CIA başkanı William Colby, onu "Vietnam Savaşı'nın en büyük kahramanı" olarak nitelendiriyordu.[13] Vang Pao sadece tek tek kişileri değil, bir bütün halinde köyleri ve klanları ordusuna kattı. Onun tüm Hmongları temsil etme iddiası, bazı Hmongların komünist Pathet Lao yanında savaştıkları gerçeğini gizlemekteydi gerçi. Fakat Vang Pao, mücadelesini aynı anda hem Hmonglar adına hem de Birleşik Devletler'in antikomünizmi adına verilen bir mücadele olarak yürüttü. Karizmasının yanı sıra afyon nakliyatı üzerindeki kontrolü, bombalı saldırılar ve CIA'in havadan pirinç yardımları sayesinde Vang Pao son derece güçlü bir etnik bağlılık yarattı ve tek tip bir "Hmong" meydana getirdi.[14] Bulaşma çeşitliliğine bundan daha iyi bir örnek düşünmek zordur.

Mienlerden bazıları Vang Pao'nun ordusunda savaştı. Bir kısmı Hmonglarla birlikte Tayland'daki Ban Vinai mülteci kampına gitti. Bu kampın kurulmasına, Birleşik Devletler'in 1975'te çekilmesini takiben Laos'tan kaçan Vang Pao yardım etmişti. Fakat savaş, Hmongların aksine, Mienlere etnik-siyasi bir birlik duygusu kazandırmamıştı. Bazı Mienler, Mien kökenli bir general olan Chao La gibi diğer başka siyasi liderlerin yanında savaştı. Bazıları ise Laos'ta komünistlerin zafer kazanmasından çok önce Laos'u terk ederek Tayland'a yerleşti. Birleşik Devletler'deki Mienlerin aktardığı ve Jonsson tarafından derlenen sözlü tarih kayıtları gösteriyor ki, Laoslu Mienlerin çoğu kez masum olduğu düşünülen "bölgesel" gruplaşmaları –kuzeyli Mienler, güneyli Mienler– aslında Vang Pao ve Chao La tarafından yapılan zorla yerleştirmelerin birbirinden

13 Alıntılayan: Douglas Martin, "Gen. Vang Pao, Laotian who aided U.S., dies at 81", *New York Times*, 8 Ocak 2011, http://www.nytimes.com/2011/01/08/world/asia/08vang-pao.html.

14 Bu tarihle ilgili kaynaklardan bazıları şunlardır: Alfred McCoy, *The politics of heroin: CIA complicity in the global drug trade* (Chicago: Chicago Review Press, 2003); Jane Hamilton-Merritt, *Tragic mountains: The Hmong, the Americans, and the secret war in Laos, 1942-1992* (Indianapolis: Indiana University Press, 1999); Gary Yia Lee, ed., *The impact of globalization and transnationalism on the Hmong* (St. Paul, MN: Center for Hmong Studies, 2006).

farklı tarihlerini yansıtmaktadır.[15] Jonsson, savaşın etnik kimlikler yarattığını ileri sürüyor.[16] Savaş insanları yer değiştirmeye zorlar, fakat ecdadın yeniden tahayyül edilen kültürüyle bağları da pekiştirir. Hmonglar tüm bu karışımın harekete geçmesine katkıda bulunmuş ve Mienler de çok geçmeden buna dahil olmuştu.

Laos'u terk ederek Tayland'a giden Mienler, 1980'li yıllarda ABD'nin Güneydoğu Asya'daki antikomünistleri Birleşik Devletler'e getirme programlarına katıldı. Sahip oldukları mülteci statüsü, onlara Amerikan vatandaşı olma fırsatı sağlıyordu. Mülteciler, tam da sosyal yardım harcamalarının kısıldığı bir dönemde Birleşik Devletler'e geldi. Geçinebilmek veya topluma uyum sağlayabilmek için kendilerine çok az imkân sunuldu. Laos ve Kamboçya'dan gelenlerin çoğunun ne parası vardı ne de Batılı bir eğitim almışlardı. Bu kişiler, matsutake toplayıcılığı gibi sistem dışı işlere yöneldiler. Hindiçin savaşlarında edindikleri becerileri şimdi Oregon ormanlarında kullanıyorlar. Cengel savaşında deneyimli olanlar ormanda nadiren kayboluyor, zira yabancısı oldukları ormanlarda yollarını nasıl bulacaklarını biliyorlar. Ancak orman, genel bir Hindiçinli –veya Amerikalı– kimliği yaratmamış. Mienler, Hmonglar, Laolar ve Khmerler, tıpkı Tayland'daki mülteci kamplarında olduğu gibi, birbirlerinden ayrı yerlerde yaşıyorlar. Beyaz Oregonlular onlara bazen "Kamboçyalılar" veya daha kafa karıştırıcı bir şekilde "Hong Konglar" adını veriyor. Bulaşma çeşitliliği, çok sayıdaki önyargı ve mahrumiyet biçimleri arasında gelişiyor.

Bu noktada, şöyle dediğinizi umuyorum: "Bu hiç de yeni bir şey değil! Etrafımdaki doğaya ve insanlara baktığımda bunun gibi bir sürü örnek bulabilirim." Evet, katılıyorum; bulaşma çeşitliliği her yerdedir. Eğer bu tür hikâyeler böylesine yaygın, böylesine bilindikse, o halde şu soruyu sormalıyız: Dünyayı anlama çabamızda neden bu hikâyelerden yararlanmıyoruz? Bunun nedenlerinden biri, bulaşma çeşitliliğinin karmaşık, çoğu zaman da çirkin ve incitici olmasıdır. Bulaşma çeşitliliği; açgözlülük, şiddet ve çevresel yıkım tarihlerinden sağ kurtulanlarla doludur. Kereste şirketlerinin kestiği ormanlarda boy veren karmakarışık peyzaj, bize bir zaman-

15 Kişisel görüşme, 2007

16 Hjorleifur Jonsson, "War's ontogeny: Militias and ethnic boundaries in Laos and exile", *Southeast Asian Studies* 47, no. 2 (2009): 125-149.

lar orada bulunan eşsiz güzellikteki dev ağaçları hatırlatır. Savaştan sağ kurtulanlar, bize ulaşmak için üzerinden atladıkları –veya öldürdükleri– cesetleri aklımıza getirir. Bu sağ kalanları sevmeli mi yoksa onlardan nefret mi etmeliyiz, bilemeyiz. Basit ahlaki yargılar da bir işimize yaramaz.

Daha kötüsü, bulaşma çeşitliliği, modern bilginin belirleyici bir özelliği haline gelen "özetleme"ye kafa tutar. Bulaşma çeşitliliği, tikel ve tarihsel olmakla, sürekli değişmekle kalmaz, aynı zamanda ilişkiseldir. Kendi kendine yeten birimlerden oluşmaz. Onun birimleri, karşılaşma temelli işbirlikleridir. Kendi kendine yeterli birimler olmadığında, maliyet ve kazanç ya da işlevsellik hesabı yapmak da imkânsızlaşır. Hiçbir birey veya grup, karşılaşmalara bigâne bir özel çıkar peşinde koşamaz. Kendi kendine yeterliğe dayalı algortimaların yokluğunda, araştırmacılar ve siyasi karar vericiler kültürel ve doğal tarihler hakkında bir şeyler öğrenmek zorundadır. Bu ise zaman alır; her şeyi basit bir denklemle kavramayı hayal edenler için belki çok daha uzun bir süre gerekir. Ama neden onları bekleyelim ki? Eğer bulaşma çeşitliliğinden bahsetmenin en iyi yolu bir yığın sorunlu hikâyeden geçiyorsa, tüm bu hikâyeleri bilgi pratiklerimizin bir parçası kılmanın vakti gelmiş demektir. Savaştan sağ kurtulanların yaptığı gibi, belki biz de bıkıp usanmadan anlatmalıyız – ta ki ölümle, öleyazmakla, sağ kalmakla ilgili tüm hikâyelerimiz şimdiki zamanın zorluklarına göğüs germede bize destek olsun. Güvencesizlik içinde hayatta kalmaya yönelik en güçlü umutlarımızı, ancak bu sorunlu hikâyelerin oluşturduğu kakofoniye kulak vererek bulabiliriz.

Bu kitap, işte bu tür hikâyelerden birkaçını anlatıyor. Bu hikâyeler beni sadece Cascade Sıradağları'na değil, Tokyo'daki açık artırmalara, Finlandiya'nın Laponya bölgesine ve bir bilim insanının sofrasına (orada o kadar heyecanlanmıştım ki çayımı dökmüştüm) götürüyor. Tüm bu hikâyeleri aynı anda takip etmek, her şarkıcının melodisinin diğerlerinkiyle kâh buluştuğu kâh ayrıldığı bir madrigal söylemek kadar zor – ya da, nasıl yapılacağını bir kere kavradınız mı, aslında oldukça kolay. Bu iç içe geçmiş ritimler, ilerlemenin o hâlâ kendimizi uydurmaya çalıştığımız yeknesak ritmine yaşam dolu bir zamansal alternatif sunuyor.

3. Ölçekle İlgili Bazı Sorunlar

> Hayır, hayır, düşünmüyorsun; sadece mantıklı davranıyorsun.
> *Fizikçi Niels Bohr "uzaktan tuhaf etkileşim" kavramını savunurken*[1]

Hikâyeler dinlemek ve anlatmak, bir *yöntem*dir. Neden güçlü bir iddiada bulunup, bunu bilgi dağarcığımıza eklenecek bir bilim olarak adlandırmayalım? Bu bilimin araştırma konusu, bulaşma çeşitliliğidir; analiz birimi ise belirsizlik içeren karşılaşmalardır. Herhangi bir şey öğrenebilmek için, fark etme sanatına yeniden canlılık kazandırmalı, etnografiyi ve doğa tarihini de bilgimizin kapsamına dahil etmeliyiz. Fakat ölçekle ilgili bir sorunumuz var. Bu hikâyeleri derli toplu bir şekilde özetlemek mümkün değildir. Hikâyelerin farklı ölçekleri, birbirlerine kusursuz bir şekilde eklemlenmez; bunun yerine, kesintiye uğrayan coğrafyalara ve ritimlere dikkat çekerler. Bu kesintiler, yeni hikâyeler ortaya çıkarır. Hikâyelerin bir bilim olarak gücü de burada yatar. Ne var ki bu kesintiler, araştırma çerçevesini değiştirmeksizin sonsuzca yayılma imkânı talep eden modern bilimin çoğu zaman sınırları dışında kalmıştır. Fark etme sanatı bugün artık eskimiş addediliyor, çünkü böylesi bir "ölçek büyütme"ye elvermiyor. Araştırma sorularını değiştirmeye gerek duymaksızın, araştırma çerçevesini daha büyük ölçeklere uygulanabilir kılma becerisi, modern bilginin belirleyici bir özelliği haline geldi. Mantarlar aracılığıyla düşünme konusunda herhangi bir umut taşıyabilmemiz için, bu beklentinin dışına çıkmalıyız. Bu doğrultuda, incelediğim mantar ormanlarını "anti-plantasyonlar" olarak ele alıyorum.

Ölçek büyütme beklentisi sadece bilimle sınırlı değil. İlerleme de, çoğu kez, projelerin temel varsayımlarını değiştirmeksizin onları genişletme becerisiyle tanımlanmıştır. Bu niteliğe "ölçeklenebilirlik" (*scalability*) adı veriliyor. Bu terim biraz kafa karıştırıcı, zira

1 Niels Bohr'dan alıntılayan Otto Robert Frisch, *What little I remember* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 95.

Zamana tanıklık, Tokyo.
Tsukiji toptancı pazarında matsutakeler açık artırmalı satışa hazırlanıyor.
Matsutakeleri envantere dönüştürmek hayli çalışma gerektirir:
Metalar, piyasanın hızlı ritmine ayak uydurabilmeleri için
önceki bağlarından koparılmalıdır.

"ölçek bakımından ele alınmaya uygun" anlamına gelecek şekilde de yorumlanmaya müsait. Oysa hem ölçeklenebilir hem ölçeklenemez projeler, ölçekle ilişkili olarak ele alınabilir. Fernand Braudel tarih alanında "longue durée" ("uzun süre") kavramını kullandığı veya Niels Bohr bize atomun kuantum yapısını gösterdiği vakit, bunlar ölçeklenebilir projeler değildi. Fakat her ikisi de, ölçekle ilgili düşüncelerimizde devrim yaratmıştır. Ölçeklenebilirlikten anlaşılması gereken, bir projenin onu tanımlayan çerçevede hiçbir değişikliğe gerek duymadan sorunsuz bir şekilde ölçek değiştirebilme becerisidir. Örneğin, ölçeklenebilir bir işletme, genişlediğinde örgütlenme tarzını değiştirmez. Bu, ancak, eğer iş ilişkileri dönüştürücü değilse, yani yeni ilişkiler eklendiğinde işletmenin kendisi değişime uğramıyorsa mümkündür. Aynı şekilde, ölçeklenebilir bir araştırma projesi, sadece araştırma çerçevesine uygun olan verileri dikkate alır. Ölçeklenebilirlik, proje unsurlarının karşılaşmaların belirsizliklerine kayıtsız olmalarını gerektirir; sorunsuzca genişlemeyi mümkün kılan da işte budur. Ölçeklenebilirlik, bu suretle, anlamlı çeşitliliği, yani bir şeyleri değiştirebilecek olan çeşitliliği de ortadan kaldırır.

Ölçeklenebilirlik, doğanın olağan bir özelliği değildir. Projeleri ölçeklenebilir kılmak çok fazla çalışma gerektirir. Bu çalışma sonrasında bile, ölçeklenebilir olan ile olmayan proje unsurları arasında etkileşimler söz konusu olacaktır. Bununla birlikte, Braudel ve Bohr gibi düşünürlerin katkılarına rağmen, ölçek büyütme ile insanlığın ilerlemesi arasındaki bağlantı o denli güçlü olmuştur ki, ölçeklenebilir unsurlara her zaman için daha fazla dikkat gösterilmiş, ölçeklenemez olanlar ise bir ayak bağından ibaret görülmüştür. Şimdi artık dikkatimizi ölçeklenemez olanlara yöneltmenin, onları sadece betimleme nesneleri değil, aynı zamanda kuramlaştırma yönünde bir teşvik olarak da görmenin vakti geldi.

Bir ölçeklenemezlik kuramının başlangıç noktasını, ölçeklenebilirliği yaratmak için gereken çalışma ve bu çalışmanın ortaya çıkardığı keşmekeş oluşturabilir. Bunu en iyi görebileceğimiz yerlerden biri, bu tür bir çalışma için erken tarihli ve etkili bir örnek oluşturan Avrupalı sömürge plantasyonlarıdır. Örneğin Portekizli sömürgeciler, 16. ve 17 yüzyıllarda Brezilya'da kurdukları şekerkamışı plantasyonlarında, sorunsuz bir genişleme sağlayacak bir

çözüm geliştirdiler. Kendi kendine yeterli ve birbiriyle yer değiştirebilir proje unsurları yarattılar ve bunu da şu şekilde gerçekleştirdiler: Yerli halkı ve bitkileri yok etmek, sahipsiz kalan boş arazileri düzenlemek, ardından da üretim için uzak ülkelerden yabancı ve tecrit edilmiş işgücü ve ekin getirmek. Peyzajın bu şekilde ölçeklendirilmesi, daha sonra sanayileşme ve modernleşme için ilham verici bir model haline geldi. Bu kitabın konusu olan matsutake ormanları ile bu model arasındaki keskin karşıtlık, ölçeklenebilirlikle aramıza eleştirel bir mesafe koymamızı sağlayacak yararlı bir zemin sunmaktadır.[2]

Portekizli sömürgecilerin Brezilya'daki şekerkamışı plantasyonlarının başlıca unsurlarını ele alalım. İlk olarak, şekerkamışı: Portekizlilerin bildiği şekliyle şekerkamışı, bir kamışın toprağa saplanması ve filizlenmesinin beklenmesi yoluyla yetiştiriliyordu. Bütün şekerkamışları klonlardan oluşuyordu, zira Avrupalılar bu Yeni Gineli kültür bitkisini nasıl ıslah edeceklerini bilmiyordu. Hep aynı şekilde çoğaltılan kamışların birbiriyle değiştirilebilirliği, Avrupa'daki şekerkamışının belirgin bir özelliğiydi. Yeni Dünya'ya götürüldüğünde, türler arası ilişkileri yok denecek kadar azdı. Diğer bitkilere kıyasla, nispeten kendi kendine yeterli ve karşılaşmalara kapalıydı.

İkinci olarak, şekerkamışı üretimi için gereken işgücü: Portekizlilerin şekerkamışı yetiştiriciliği, Afrika'dan köle getirme gücüne eriştikleri bir döneme denk düşüyordu. Yeni Dünya'da şekerkamışı işçisi olarak çalıştırılan Afrikalı köleler, yetiştiriciler açısından büyük avantajlar sunuyordu: Yerel halkla hiçbir sosyal ilişkileri yoktu, dolayısıyla hiçbir kaçış imkânına sahip değillerdi. Yeni Dünya'da ne diğer türlerle bir ortaklık ne de bir hastalık geçmişine sahip olan şekerkamışının kendisi gibi, onlar da tecrit edilmişlerdi. Kendi kendine yeterli, dolayısıyla da soyut işgücü olarak standartlaştırılmaya

2 Şekerkamışı plantasyonları hakkında antropoloji, coğrafya, sanat tarihi ve tarihsel tarımbilim gibi farklı alanları içine alan zengin bir disiplinlerarası kaynakça mevcuttur. Özellikle bkz. Sidney Mintz, *Sweetness and power: The place of sugar in modern history* (Harmondsworth, UK: Penguin, 1986); Mintz, *Worker in the cane* (New Haven, CT: Yale University Press, 1960); J. H. Galloway, *The sugar cane industry* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991); Jill Casid, *Sowing empire* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005); Jonathan Sauer, *A historical geography of crop plants* (Boca Raton, FL: CRC Press, 1993).

elverişli birimlere dönüşme yolundaydılar. Plantasyonlar, daha sıkı bir denetim sağlamak amacıyla, yabancılaşmayı artıracak şekilde düzenlenmişti. Şekerkamışının öğütülmesi işlemi değirmenlerde merkezi bir yolla yapılmaya başladığında, bütün işler değirmenin zamansal ritmine uygun bir şekilde ilerlemek zorundaydı. İşçiler kamışları olabildiğince hızlı kesmeli, bu arada yaralanmamak için büyük dikkat göstermeliydi. Bu koşullar altında işçilerin, kendi kendine yeterli ve birbiriyle yer değiştirebilir birimlere dönüşmekten başka bir seçeneği yoktu. Zaten bir meta olarak görülen kölelere, şekerkamışı üretimine getirilen intizam ve eşgüdümlü zamanlamanın birbiriyle değiştirilebilir kıldığı işler verilmişti.

Gerek insan emeğinin gerekse bitkilerin bir proje çerçevesinde birbiriyle değiştirilebilir metalara dönüşmesi, bu tarihsel tecrübeler sırasında gerçekleşti. Ve büyük bir başarıyla sonuçlandı: Avrupa'da muazzam kârlar elde edildi ve çoğu Avrupalı, bu tecrübenin sonuçlarını görebilmek için fazlasıyla uzaktaydı. İlk kez bir proje, ölçeklenebilir –veya daha doğru bir ifadeyle, görünüşte ölçeklenebilir– olmuştu.[3] Şekerkamışı plantasyonları dünyanın tüm ılıman bölgelerine yayıldı. Plantasyonların koşullara bağlı olarak bir araya gelen bileşenleri –klonlanmış dikim stoğu, zorla çalıştırma, ele geçirilerek açılmış arazi– yabancılaşmanın, birbiriyle değiştirilebilirliğin ve genişlemenin daha önce eşi benzeri görülmemiş kazançlar getirebileceğini gösterdi. Bu formül, ilerleme ve modernlik adını verdiğimiz hayallere şekil verdi. Sidney Mintz'in ileri sürdüğü gibi, sanayileşme sırasında şekerkamışı plantasyonları fabrikalar için bir model olarak benimsendi; fabrikalar, plantasyon tarzı yabancılaşmayı kendi planlarının ayrılmaz bir parçası kıldılar.[4] Ölçeklenebilirliğe dayalı genişlemenin başarısı, kapitalist modernleşmeyi şekillendirdi. Dünyanın giderek daha büyük bir kısmına plantasyon gözüyle bakan yatırımcılar, türlü türlü yeni meta icat etti. Nihayetinde, yeryüzündeki –ve hatta ötesindeki– her şeyin

3 Şekerkamışı plantasyonları, hiçbir zaman bu plantasyonları işleten sömürgecilerin arzuladığı şekilde tümüyle ölçeklenebilir olmadı. Köle işçiler firar ederek, kaçak kölelerin (*maroon*) kurduğu topluluklara katılıyordu. Şekekamışıyla birlikte, kamışlarda çürümeye yol açan ithal mantar hastalıkları da yayılmıştı. Ölçeklenebilirlik asla istikrarlı değildir; en iyi durumda bile, muazzam miktarda çalışına gerektirir.

4 Mintz, *Sweetness and power*, 47

ölçeklenebilir, dolayısıyla da piyasa değeri üzerinden değiş tokuş edilebilir olduğuna inandılar. Bu faydacılık, sonuçta modern iktisat biliminin temel bir unsuru haline geldi ve ölçeklenebilirliğin –ya da onun en azından dış görünüşünün– daha fazla yaygınlaşmasına katkıda bulundu.

Matsutake mantarlarının yetiştiği ormanları şekerkamışı plantasyonlarıyla karşılaştıralım. Şekerkamışı klonlarının aksine, matsutakenin diğer türlerle dönüştürücü ilişkiler kurmadan yaşayamayacağı açık bir şekilde görülür. Matsutake mantarları, bazı orman ağaçlarıyla ortaklık kuran bir yeraltı fungusunun meyvelenme yapılarıdır. Fungus, ihtiyacı olan karbonhidratları konukçu ağaçların kökleriyle karşılıklı ilişkisinden edinir ve aynı zamanda bu ağaçlar için de besin toplar. Matsutakeler, konukçu ağaçların verimli bir humus tabakası bulunmayan fakir topraklarda yaşamasını mümkün hale getirir. Bunun karşılığında da, ağaçlar tarafından beslenirler. Bu dönüştürücü karşılıklılık, matsutakenin insan eliyle yetiştirilmesini imkânsız kılmıştır. Japon araştırma kurumları matsutake yetiştirebilmek için milyonlarca Yen harcamışsa da, bugüne dek başarılı bir sonuç alınamamıştır. Matsutake, plantasyon koşullarına direnir. Ormanın dinamik ve çok-türlü çeşitliliğine –ve bulaştırıcı ilişkiselliğine– ihtiyaç duyar.[5]

Diğer yandan matsutake toplayıcıları, şekerkamışı tarlalarının disiplinli, birbiriyle değiştirilebilir işçilerine hiç benzemezler. Disiplin altına alınmış yabancılaşmanın yokluğunda, ölçeklenebilir şirketler ormanda boy gösteremez. Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesinde toplayıcılar, ormanlara "mantar tutkusu"yla akın eder. Kimseye bağımlı değildirler ve resmi bir işe gerek duymaksızın kendi başlarının çaresine bakarlar.

Gelgelelim matsutake ticaretini ilkel bir hayatta kalma biçimi olarak görmek yanlış olur; bu, ilerlemenin at gözlüğüyle bakanların düştüğü bir yanılgıdır. Matsutake ticareti, ölçeklenebilirlik öncesine ait hayali bir zamanda cereyan etmiyor. Aksine, ölçeklenebilirliğe

5 Matsutake mantarlarının biyoloji ve ekolojisi hakkında bir giriş için bkz. Ogawa Makoto, *Matsutake no Seibutsugaku* [*Matsutake Biyolojisi*] (1978; Tokyo: Tsukiji Shokan, 1991); David Hosford, David Pilz, Randy Molina ve Michael Amaranthus, *Ecology and management of the commercially harvested American matsutake mushroom* (USDA Forest Service General Technical Report PNW-412, 1997).

bağımlı bir şekilde gerçekleşiyor – üstelik tam da enkazların bağrında. Oregon'daki çok sayıda toplayıcı endüstriyel ekonomilerden gelen mültecilerdir ve ormanın kendisi de ölçeklenebilirlik çalışmasının bir kalıntısıdır. Matsutakenin gerek ticareti gerek ekolojisi, ölçeklenebilirlik ile onun yıkımı arasındaki etkileşimlere dayalıdır.

ABD'nin Pasifik Kuzeybatı bölgesi, 20. yüzyılda kereste politikalarının ve uygulamalarının şekillendiği bir merkez konumundaydı. Kereste endüstrisi, ülkenin orta batısındaki ormanları yok ettikten sonra gözünü bu bölgeye dikmişti. Bu tam da Birleşik Devletler'de bilimsel ormancılığın güç kazandığı bir dönemdi. Pasifik Kuzeybatı'da özel ile kamusal (ve daha sonra çevreci) çıkarlar arasında yoğun bir mücadele yaşandı. Nihayet, üzerinde iyi kötü uzlaşmaya varılan bilimsel-endüstriyel ormancılık, çok sayıda tavizin bir sonucuydu. Bununla birlikte, ormanların ölçeklenebilir plantasyonlara benzer bir şekilde ele alındığını görmek mümkündü. Kamu-özel işbirliğinde yürütülen endüstriyel ormancılığın en parlak devrini yaşadığı 1960'lar ve 70'lerde bu, tek türde ve aynı yaşta ağaçlardan oluşan kereste ormanları anlamına geliyordu.[6] Bu çeşit bir orman yönetimi, muazzam bir çalışma gerektiriyordu. İstenmeyen ağaç türleri, hatta diğer bütün bitki türleri zehirli ilaçlarla yok edildi. Yangınları önlemek için her türlü tedbir alındı. Yabancılaşmış çalışma ekipleri "üstün nitelikli" ağaçlar dikti. Seyreltme kesimleri acımasız, devamlı ve esastı. Ağaçlar arasındaki uygun mesafe hem ağaç gövdelerinin azami oranda büyümesine hem de odun hasadının makinelerle yapılmasına imkân sağlıyordu. Kerestelik ağaçlar, adeta yeni bir tür şekerkamışıydı: Çok-türlü etkileşimler olmaksızın birörnek büyüyecek şekilde yetiştiriliyor, makineler ve anonim işçiler tarafından seyreltiliyor ve hasat ediliyordu.

Teknolojik maharetlerine karşın, ormanları plantasyonlara dönüştürme projesinin sonuçları en iyimser ifadeyle tutarsızdı. Daha öncesinde kereste şirketleri, en pahalı ağaçları keserek büyük servetler elde etmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal ormanlar

6 Bu konuyla ilgili başlıca kaynaklar için bkz. Paul Hirt, *A conspiracy of optimism: Management of the national forests since World War Two* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1994); William Robbins, *Landscapes of conflict: The Oregon story, 1940-2000* (Seattle: University of Washington Press, 2004); Richard Rajala, *Clearcutting the Pacific rainforest: Production, science, and regulation* (Vancouver: UBC Press, 1998).

tomrukçuluk faaliyetine açıldığında, "yüksek kaliteli" ağaçları kesmeye devam ettiler. Olgun ağaçların hızlı büyüyen genç ağaçlarla değiştirilmesini teşvik eden standartlar da bu uygulamayı destekliyordu. Tıraşlama kesim* ya da "aynı yaşlı orman yönetimi" böyle seçmece usulü yapılan kereste hasadının yetersizliklerini bertaraf etmek amacıyla uygulamaya konulmuştu. Fakat bilimsel-endüstriyel orman yönetimiyle yetiştirilen yeni ağaçlar ne yeterince cazipti ne de beklenen ölçüde kazanç getiriyordu. Büyük ağaç türlerinin eskiden Amerikan Yerlilerinin yaptığı kontrollü yakmalar sayesinde korunmuş olduğu bir yerde, "doğru" türlerin çoğalmasını sağlamak zordu. Bir zamanlar büyük ponderosa çamlarının hüküm sürdüğü yerleri şimdi artık göknarlar ve kontorta çamları kaplamıştı. Çok geçmeden, Pasifik Kuzeybatı kerestesinin fiyatı tepetaklak oldu. Kolay para kazanma imkânını kaybeden kereste şirketleri, başka yerlerde daha ucuz ağaçlar aramaya başladı. Büyük kereste şirketleri siyasi destek ve mali yardımı kestiklerinden, Orman Hizmetleri'nin bölgedeki şubeleri finansman kaybına uğradı ve plantasyon benzeri ormanların sürdürülmesi yüksek maliyetli bir iş haline geldi. Çevreciler, ormanların daha sıkı bir şekilde korunması talebiyle davalar açmaya başladı. Kereste ekonomisinin çöküşünden çevreciler sorumlu tutulduysa da, kereste şirketleri –ve büyük ağaçların çoğu– zaten bölgeyi terk etmişti.[7]

2004 yılında Doğu Cascade'larda bir gezintiye çıktığımda, bir zamanlar neredeyse sadece ponderosa çamının bulunduğu yerlerin büyük ölçüde göknar ve kontorta çamı tarafından işgal edilmiş olduğunu gördüm. Otoyol kenarındaki tabelalarda hâlâ "Endüstriyel Kereste" ibaresi okunuyordu gerçi, ama burada herhangi bir endüstrinin varlığını hayal etmek epey zordu. Peyzajın tamamı, keresteciler için fazla küçük olan ve bir mesire yeri için de pek hoş bir manzara oluşturmayan kontorta çamı ve göknar ağaçlıkla-

---

* Tıraşlama kesim (*clear-cutting*): Bir ormanlık alandaki tüm ağaçların tek bir kesim işlemiyle çıkarılması. (ç. n.)

7 Neyin ters gittiği hakkında bkz. Langston, *Forest dreams* (bkz. yuk. 2. Bölüm, n. 6). Doğu Cascade'lar hakkında bkz. Mike Znerold, "A new integrated forest resource plan for ponderosa pine forests on the Deschutes National Forest", Ontario Doğal Kaynaklar Bakanlığı'nın düzenlediği "Tools for Site Specific Silviculture in Northwestern Ontario" başlıklı çalıştayda sunulan tebliğ, Thunder Bay, Ontario, 18-20 Nisan, 1989.

rıyla kaplıydı. Fakat bu arada, bölge ekonomisi için önem taşıyan yeni bir şey ortaya çıkmıştı: Matsutake mantarı. 1990'larda Orman Hizmetleri'nin araştırmacıları, mantarların yıllık ticari değerinin en az keresteninki kadar olduğunu hesapladı.[8] Matsutake, ölçeklenebilir bir endüstriyel ormancılığın enkazında, ölçeklenemez bir orman ekonomisi yaratmıştı.

Güvencesizlik üzerinden düşünmenin güçlüğü, ölçeklenebilir projelerin doğayı ve toplumu nasıl dönüştürdüğünü anlamaya çalışırken, ölçeklenebilirliğin başarısızlığa uğradığı –ve ölçeklenemez ekolojik ve ekonomik ilişkilerin ortaya çıktığı– yerleri de görebilmekte yatıyor. Hem ölçeklenebilirliğin hem de ölçeklenemezliğin serüvenlerini dikkate almak önemli. Fakat ölçeklenebilirliğin kötü, ölçeklenemezliğin ise iyi olduğunu düşünmek büyük bir hata olur. Ölçeklenemez projeler de, ölçeklenebilir olanlar kadar korkunç sonuçlara yol açabilir. Herhangi bir düzenlemeye tabi olmayan tomrukçular, bilimsel ormancılığın uygulayıcılarından çok daha hızlı bir şekilde ormanları yok eder. Ölçeklenebilir ile ölçeklenemez projeleri birbirinden ayıran temel özellik, etik tavırları değildir. Lakin ölçeklenemez projeler daha fazla çeşitlilik barındırır, zira genişleme amacıyla tasarlanmamıştır. Bununla birlikte, korkunç da olabilirler, zararsız da.

Ölçeklenemezliğin baş gösterdiği her yeni durum, ölçeklenebilirliğin ortadan kalktığı anlamına gelmez. Neoliberal yeniden yapılanma çağında, ölçeklenebilirlik giderek teknik bir meseleye indirgendi ve yurttaşların, hükümetlerin ve şirketlerin birlikte çalışmalarını gerektiren toplumsal bir seferberlik olmaktan çıktı. 4. Bölüm'de bahsedileceği üzere, ölçeklenebilir muhasebe ile ölçeklenemez işyeri ilişkilerinin birbirine eklemlenmesi, kapitalist birikim için giderek bir model olarak benimsendi. Seçkinler hesap defterlerini düzenli tutabildiği sürece, üretimin ölçeklenebilir olmasına gerek yoktur. Dikkatimizi güvencesizliğin biçim ve taktikleri üzerinde yoğunlaştırırken, ölçeklenebilirlik projelerinin süregiden hegemonyasını gözden kaçırmamayı başarabilecek miyiz?

Bu kitabın ikinci kısmı, ölçeklenebilir muhasebenin ölçekle-

8 Susan Alexander, David Pilz, Nancy Weber, Ed Brown ve Victoria Rockwell, "Mushrooms, trees, and money: Value estimates of commercial mushrooms and timber in the Pacific Northwest", *Environmental Management* 30, no. 1 (2002): 129-141.

nemez bir işgücü ve doğal kaynak yönetimine müsaade ettiği kapitalizm biçimlerinde, ölçeklenebilir olan ile olmayan arasındaki etkileşimlerin izini sürüyor. Bu "devşirme" kapitalizminde tedarik zincirleri, son derece çeşitli emek ve doğa formlarının sermaye için uygun hale getirildiği tercüme sürecini organize eder. Kitabın üçüncü kısmı, dönüştürücü karşılaşmaların yaşam imkânları yarattığı anti-plantasyonlar olarak matsutake ormanlarına geri dönüyor ve ekolojik ilişkilerin bulaşma çeşitliliğine odaklanıyor.

Fakat önce, peşine düştüğüm kümelenmelerin temel bir özelliği olan belirsizliği ele alalım. Şu ana dek, kümelenmeleri olumsuz özellikleri açısından tanımladım. Kümelenmelerin unsurları bulaşmaya uğramış, dolayısıyla da istikrarsızdır; pürüzsüz bir şekilde ölçek büyütmeye elverişli değildirler. Lakin kümelenmeler, her an dağılabilir olmaları kadar bir araya getirdikleri unsurların gücüyle de tanımlanırlar. Her şeyden önce, tarih yaparlar. Tarif edilemezlik ile şimdi ve buradalık arasındaki bu birliktelik, matsutakenin bize bir diğer armağanı olan kokusunda açık bir şekilde kendini belli eder.

Ara Fasıl
Koklamak

"Hangi yaprak? Hangi mantar?"
Başo'nun klasik bir şiirinin John Cage tarafından çevirisi[1]

Bir kokunun hikâyesi nedir? Koku alma duyusunun bir etnografisi değil bahsettiğim. İnsanların ve hayvanların burun deliklerine taşınan, hatta bitkilerin köklerini ve toprak bakterilerinin zarlarını etkileyen kokunun kendisinin hikâyesi.

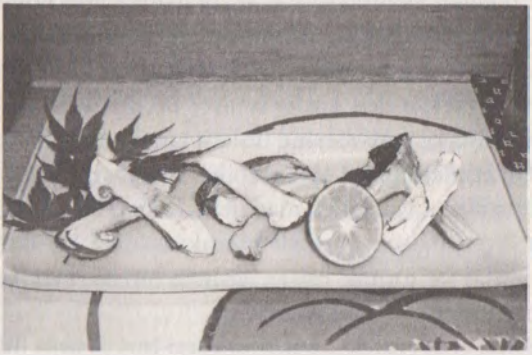
Matsutake sadece bana değil, başka birçoklarına da yol gösteriyor. Kuzey Yarımküre'nin dört bir yanında, matsutake kokusunun harekete geçirdiği insanlar ve hayvanlar onu bulmak için vahşi arazilere meydan okuyor. Geyikler diğer mantarlardan ziyade matsutakeyi tercih eder. Ayılar onu bulmak için ağaç kütüklerini devirip toprakta derin çukurlar kazar. Oregon'daki bazı mantar avcıları, matsutakeleri keskin süngertaşlarıyla dolu topraktan çekip çıkarmaya çalışırken ağzı burnu kanlar içinde kalmış elklerden bahsetti bana. Dediklerine göre, matsutakenin kokusu elkleri öylesine cezbediyormuş ki, durmaksızın bir mantardan diğerine koşturuyorlarmış. Hem zaten koku dediğimiz, kimyasal duyarlılığın özel bir şeklinden başka nedir? Bu yoruma göre, kökleri arasında matsutake yetişmesine imkân tanıyan ağaçların da onun kokusundan etkilendikleri söylenebilir. Trüf mantarlarında olduğu gibi, toprağın altında gizlenen matsutakelerin de çevresinde kanatlı böceklerin uçuştuğunu görmek mümkündür. Sümüklüböcekler, diğer mantarlar ve toprak bakterilerinin birçok türü ise, aksine, onun kokusundan kaçarak uzaklaşır.

Bir kokuyu tarif etmek zordur. Etkileri bizi şaşırtır. Bizde uyandırdığı izlenimler yoğun ve kesin olduğunda bile, bir kokuyu kelimelerle nasıl ifade edeceğimizi tam kestiremeyiz. Nefes aldığımızda

1 John Cage, "Mushroom haiku", http://www.youtube.com/watch?v=XNz VQ8wRCB0.

Yakalanması zor yaşam, Tokyo.
Bir şef, matsutake mantarlarını inceliyor, kokluyor ve hazırlıyor.
Kızartılan matsutakeler bir dilim *kabosu* limonuyla birlikte servis ediliyor.
Koklamak, bir başkasının varlığını kendi içimizde hissetmektir.
Tarif edilmesi zor fakat güçlü etkisiyle koku,
bizi karşılaşmalara ve belirsizliğe götürür.

hem havayı hem kokuyu içimize çekeriz ve kokuyu betimlemek neredeyse havayı betimlemek kadar zor gözükür. Fakat koku, havanın aksine, daha şimdiden yanıt verdiğimiz bir başkasının varlığına işaret eder. Yanıt vermek bizi her zaman yeni bir yere götürür. Artık tam olarak kendimiz değilizdir – ya da en azından, öncesinde olduğumuz kişi değil, bir başkasıyla karşılaşma halinde biriyizdir. Karşılaşmalar doğaları gereği belirsizdir; bizi öngörülemez bir şekilde dönüştürürler. Ele geçmezlik ile kesinliğin muğlak bir karışımı olarak koku, karşılaşmaların belirsizliğini kavramada bize yol gösterici olabilir mi?

İnsanların mantarlara verdiği değerde belirsizliğin önemli bir payı vardır. Amerikalı besteci John Cage, *Indeterminacy* (*Belirsizlik*) başlığını taşıyan bir dizi kısa performans eseri kaleme almıştır ve bunların çoğu, mantarlarla karşılaşmaya bir övgü niteliğindedir.[2] Cage'e göre, yabani mantar toplamak özel türde bir dikkat gerektiriyordu: Barındırdığı tüm tesadüfler ve sürprizlerle birlikte, karşılaşmanın şimdi ve buradalığına dikkat. Cage'in müziği, klasik kompozisyonun sürekli tekrarlanan "aynılığının" aksine, şimdi ve buradalığın "daima farklı" niteliğine adanmıştı. Besteleri, dinleyicilerine müzik kadar ortam seslerini de dinletmeyi amaçlıyordu. *4'33"* başlıklı ünlü bir parçasında hiç müzik çalınmaz ve dinleyiciler salt dinlemekle yetinmek zorunda bırakılır. Cage'in şeyleri gerçekleştikleri anda dinlemeye yönelik dikkati, onu belirsizliğin değerini takdir etmeye yöneltmişti. Bu bölümün başındaki Cage alıntısı, onun 17. yüzyıl Japon şairi Matsuo Başo'ya ait bir haikudan yaptığı çeviridir. Japonca aslı "Matsutake ya shiranu ki no ha no hebari tsuku" olan bu haikunun şöyle bir çevirisine de denk geldim: "Matsutake; yapışıp kalmış üzerinde/Yaprağı kim bilir hangi ağacın."[3] Fakat Cage'e göre, bu tür çeviriler karşılaşmanın belirsizliğini yeterince açık bir şekilde dile getirmiyordu. O yüzden, ilk olarak, bu belirsizliği bence zarif bir biçimde ifade eden şu çeviriyi önerdi: "Bilinmez olan, mantarı ve yaprağı bir araya getiriyor." Fakat bunun fazlasıyla hantal olduğunu düşündü ve yeni bir çe-

2 Bkz. http://www.lcdf.org/indeterminacy/. Canlı bir performans için bkz. http:// www.youtube.com/watch?v=AJMekwS6b9U.

3 Bu çeviri için bkz. R. H. Blyth, "Mushrooms in Japanese verse", *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, 3rd ser., II (1973): 93-106, s. 97

viride karar kıldı: "Hangi yaprak? Hangi mantar?" Bu sonuncusu da, Cage'in mantarlardan öğrenme sürecinde büyük değer verdiği açık uçluluğa bizi götürebilir.[4]

Belirsizlik, bilim insanlarının da mantarlardan edindikleri bilgide aynı derecede önemli bir rol oynamıştır. Mikolog (mantarbilimci) Alan Rayner'e göre, fungusların en heyecan verici özelliklerinden biri, gelişmelerindeki belirsizliktir.[5] İnsan bedeni, hayatın erken bir döneminde belirli bir şekle kavuşur. Yaralanmaları bir kenara bırakırsak, ergenlik çağında sahip olduğumuz şekilden asla çok da farklı olmayacağımızı biliyoruz. İlave uzuvlar çıkaramayız ve herkes kendi biricik beyniyle yaşamak zorunda. Funguslar ise, aksine, tüm yaşamları boyunca gelişmeye ve şekil değiştirmeye devam eder. Funguslar, karşılaşmalara ve çevrelerine bağlı olarak şekil değiştirmeleriyle ünlüdür. Çoğu "potansiyel olarak ölümsüz"dür, yani hastalık, yaralanma veya kaynak yetersizliği nedeniyle ölebilirler, fakat yaşlılıktan asla. Bu küçük ayrıntı bile, bilgi ve varoluş hakkındaki düşüncelerimizin belirli bir yaşam ve yaşlanma biçimine ne denli bağlı olduğu konusunda bizi uyarır. Bu tür sınırların olmadığı bir yaşamı nadiren tahayyül ederiz – ettiğimizde de sihir ve büyünün alanına adım atarız. Rayner, bizi mantarlarla birlikte farklı bir şekilde düşünmeye davet ediyor. Yaşamımızın bazı bakımlardan mantarların belirsizliğiyle benzerlikler taşıdığını belirtiyor. Günlük alışkanlıklarımız tekrarlara dayalıdır, fakat aynı zamanda tesadüflere ve karşılaşmalara yanıt verecek kadar da açık uçludur. Peki ya yaşamımızın belirsizliği, bedenimizin şeklinde değil de, devinimlerimizin zaman içinde değişen şeklinde yatıyorsa? Bu tür bir belirsizlik, karşılaşmalar yoluyla dönüşüme uğradığımızı bize göstererek, insan yaşamına dair anlayışımızı genişletir. İnsanlar ve mantarlar, karşılaşmalar yoluyla şimdi-ve-burada dönüşümlere uğramaları bakımından benzerdir. Bazen de birbirleriyle karşılaşırlar. 17. yüzyılda yazılmış bir diğer haikunun dediği gibi: "Matsutake/Bir başkasının bulup çıkardığı/ Hemen burnumun dibinde."[6] Hangi başkası? Hangi mantar?

4 Bu şiirin çevirisi hakkında Cage'in değerlendirmeleri için bkz. http://www.youtube.com/watch ?v=XNzVQ8wRCB0.

5 Alan Rayner, *Degrees of freedom: Living in dynamic boundaries* (Londra: Imperial College Press, 1997).

6 Kyorai Mukai'ye ait bu haikunun İngilizce çevirisi için bkz. Blyth, "Mushrooms", 98.

Matsutakenin kokusu beni fiziksel olarak dönüştürdü. İlk kez matsutake pişirdiğimde, aslında gayet lezzetli olan bir tava dolusu sebze sotesini mahvetmişti. Kokusu son derece yoğundu. Mantarı yiyemediğim gibi, kokusu bulaştığı için diğer sebzelere de ağzımı sürememiştim. Bütün tavayı çöpe atıp sade pilavla yetinmek zorunda kalmıştım. Bu olaydan sonra ihtiyatlı davranmaya başladım; matsutake toplamaya devam ettim fakat artık onları yemiyordum. Nihayet bir gün, toplamış olduğum bir sepet dolusu mantarı Japon bir meslektaşıma götürdüm. Deliler gibi sevindi. Hayatında hiç bu kadar çok matsutakeyi bir arada görmemişti. Bir kısmını hemen akşam yemeği için hazırladı. İlkin, mantarları bıçak kullanmadan nasıl parçalara ayırdığını gösterdi. Dediğine göre, bıçağın metaliyle temas ettiğinde mantarın tadı değişiyormuş. Ayrıca annesi de mantarın ruhunun bundan hoşlanmadığını söylermiş ona. Ardından, matsutakeyi yağsız kızgın tavada kızarttı. Sıvı yağın, mantarın kokusunu değiştirdiğini belirtti. Hele güçlü bir kokusu olan tereyağını hiç kullanmamak gerekiyormuş. Matsutake yağsız kızartılmalı veya çorbaya konulmalıdır. Sıvı yağ da tereyağı da tadını bozar. Arkadaşım, kızarmış matsutakeleri azıcık limon suyu ekleyerek servis etti. Tek kelimeyle harikaydı! Matsutakenin kokusu beni mest etmeye başlamıştı.

Sonraki birkaç haftada duyularım tümüyle değişti. Matsutake mantarlarının bol bulunduğu bir yıldı; neredeyse her yerdeydiler. Onların kokusunu aldığımda artık kendimi mutlu hissediyordum. Daha önce birkaç yıl yaşadığım Borneo'da, fevkalade kötü kokan egzotik durian meyvesiyle de benzer bir deneyim yaşamıştım. İlk kez tadına baktığımda kusacağımı sanmıştım. Lakin durian açısından bereketli bir yıldı ve kokusu her yeri sarmıştı. Çok geçmeden, bu kokudan hoşlanmaya başladığımı fark ettim; başlangıçta beni neden iğrendirdiğini hatırlayamıyordum bile. Matsutake ile de aynı şey oldu: Neden o kadar rahatsız edici bulduğumu artık hatırlamıyordum. Kokusu benim için bir sevinç kaynağına dönüşmüştü.

Bu tepkiyi veren bir tek ben değilim. Koji Ueda, Kyoto'nun geleneksel çarşısında hoş bir sebze dükkânı işletiyor. Dediğine göre matsutake mevsiminde çoğu kişi, bu mantarları satın almaktan ziyade (zira fiyatları bir hayli yüksek) koklamak için dükkâna geliyormuş. Tezgâhtan yayılan kokuyu duymak bile onları mutlu

etmeye yetiyormuş. Kendisi de zaten bu yüzden matsutake satıyormuş: İnsanlar sırf bu hazzı yaşayabilsin diye.

Japon koku mühendislerini yapay bir matsutake kokusu üretmeye iten şey, belki de matsutake koklamanın yol açtığı bu mutluluk hissidir. Günümüzde matsutake aromalı patates cipsleri ve hazır *miso* çorbaları satın alabilirsiniz. Bunları ben de denedim. Damağımda belli belirsiz bir matsutake tadı bıraktıklarını söyleyebilirim. Fakat bir mantarla karşılaşmanın o yoğun duygusunu yaşatmadıkları kesin. Ancak çoğu Japon, matsutakeyi ya bu haliyle ya da pilav ve pizzalarda kullanılan dondurulmuş şekliyle biliyor. Bu mantar hakkında neden bu kadar yaygara koparıldığını anlamıyor ve matsutakeyi öve öve bitiremeyenlere hoşgörülü bir eleştiriyle yaklaşıyorlar. Bir şeyin bu kadar güzel kokabileceğini akılları almıyor.

Japonya'da matsutake tutkunları, kendilerine yönelik bu küçümsemenin farkında. Ve kendilerini savunmak için de mantara daha bir tutkuyla sarılıyorlar. Dediklerine göre, matsutakenin kokusu, şimdiki gençlerin ne yazık ki hiç bilmediği bir geçmişi hatırlatıyor onlara. Matsutakeyi kokladıklarında, büyükanne ve büyükbabaları ziyarete gidilen ve yusufçuk peşinde koşulan bir çocukluğun, köy hayatının kokusunu aldıklarını söylüyorlar. Bugün artık ölmeye yüz tutmuş olan çam ormanları akıllarına geliyor. Kokuyla birlikte birçok uzak hatıra da canlanıyor. Bir keresinde bir kadın, bu kokunun ona köy evlerinin iç kapılarında kullanılan kâğıt bölmeleri anımsattığını söylemişti. Büyükannesi her yılbaşında bu kâğıtları değiştirir ve gelecek yılın mantarlarını paketlemek için kullanırmış. Doğanın henüz bozulup zehirlenmediği, yaşamın daha kolay olduğu zamanlarmış bunlar.

Nostalji, iyi bir amaç doğrultusunda kullanılabilir. En azından, Kyoto'da matsutake biliminin duayeni Makoto Ogawa böyle düşünüyor. Onunla tanıştığımda yeni emekli olmuştu. Daha kötüsü, ofisini boşaltmış ve sahip olduğu bütün bilimsel kitap ve makaleleri elden çıkarmıştı. Ama kendisi matsutake bilimi ve tarihi konusunda adeta ayaklı bir kütüphaneydi. Emekli olduktan sonra, tutkularından daha rahat bir şekilde bahsediyordu. Onun için matsutake bilimi, her zaman hem insanları hem de doğayı savunmak anlamına gelmişti. İnsanlara matsutake ormanlarını nasıl geliştireceklerini

göstererek, kent ile kır arasındaki bağlantıları canlandırma hayali kurmuştu – şehirliler kırsal yaşama ilgi duymaya başlayacak ve köylüler de satabilecekleri değerli bir ürüne kavuşacaktı. Bu arada, matsutake araştırmaları sırf ekonomik nedenlerle finanse edilse bile, bunun bilimsel açıdan, özellikle de değişen ekolojilerde canlılar arasındaki ilişkilerin anlaşılması bakımından birçok yararı olacaktı. Eğer nostalji de bu projenin bir parçası olacaksa, varsın olsundu. Sonuçta kendisi de bu nostaljiyi duyuyordu. Araştırma ekibimi, eski bir tapınağın arkasında bir zamanlar zengin bir matsutake ormanının bulunduğu bir yere götürdü. Tepenin bir kısmı sonradan ekilmiş iğneyapraklı ağaçlarla koyu bir renge bürünmüş, bir kısmı da herdem yeşil geniş yapraklı ağaçlar tarafından istila edilmişti. Sadece birkaç çam vardı, onlar da ölmek üzereydi. Bir tane bile matsutake bulamadık. Oysa bu yamaç bir zamanlar mantarlarla doluymuş. Proust'un madlen kurabiyesi gibi, matsutake de kayıp bir zamanı bizlere hatırlatır.

Dr. Ogawa'nın nostaljisi hayli ironi ve kahkaha barındırıyor. Yağmur altında, matsutakeden yoksun bu tapınak ormanının kenarında beklediğimiz sırada, Japonların matsutakeye verdiği değerin Koreli kökenlerinden bahsetti. Hikâyeyi aktarmadan önce, Japon milliyetçileri ile Korelilerin birbirlerinden hiç hoşlanmadığını belirtmeliyim. Dolayısıyla, Dr. Ogawa'nın bize Japon uygarlığını Koreli aristokratların başlattığını hatırlatması, bir Japonun asla duymak istemeyeceği bir şeydi. Öte yandan, anlattığı hikâyede uygarlığın hiç de iyi bir rolü yoktu. Dediğine göre, Koreliler Japonya'ya gelmeden çok önce, tapınaklar inşa etmek ve demir ocaklarına yakıt sağlamak için kendi vatanlarındaki ormanları kesip yok etmişlerdi. İnsan müdahalesine maruz kalmış ve matsutakenin yetişmesine elverişli seyrek çam ormanları, Japonya'dan çok daha önce Kore'de oluşmuştu. Koreliler 8. yüzyılda Japonya'yı işgal ettiklerinde buradaki ormanları da kestiler. Bu tahribatın sonucunda da çam ormanları ve onlarla birlikte matsutake mantarları boy gösterdi. Koreliler matsutakeyi kokladıklarında akıllarına anavatanları geliyordu. Bu ilk nostalji, aynı zamanda ilk matsutake aşkıydı. Dr. Ogawa'nın anlattığına göre, Japonya'daki yeni aristokrasinin bu ünlü sonbahar kokusunu yüceltmesinin temelinde Kore'ye duyulan özlem yatıyordu. Hal böyleyken, bugün ülke dışında yaşayan Japonların

matsutakeyi bu denli saplantı haline getirmelerine de şaşmamak gerektiğini ekledi. Son olarak, Oregon'da karşılaştığı Japon-Amerikalı bir matsutake avcısıyla ilgili eğlenceli bir anısını aktardı. Bu kişi, Dr. Ogawa'nın araştırmalarını takdir ederek, Japonca ve İngilizce karşımı bozuk bir aksanla şöyle demiş: "Biz Japonlar matsutake delisiyizdir!"

Dr. Ogawa'nın hikâyeleri, nostaljiyi tarihsel bir bağlama yerleştirdiği için ilgimi çekmişti. Ama bir noktayı daha anlamamı sağlamışlardı: Matsutake, sadece büyük ölçüde tahribata uğramış ormanlarda yetişir. Matsutake ve Japon kızılçamı, Orta Japonya'da ortaklaşa bir yaşam sürer ve her ikisi de insanların kayda değer bir orman tahribatına yol açtığı yerlerde serpilir. Nitekim tüm dünyada matsutake, bozulmaya en fazla uğramış olan ormanlarda görülür. Bunlar buzullar, yanardağlar, kumullar veya insan faaliyetlerinin diğer ağaç türlerini ve hatta organik toprağı yok etmiş olduğu yerlerdir. Oregon'un orta kesimlerinde yürüdüğüm süngertaşıyla kaplı düzlükler, bazı bakımlardan matsutakenin yaşamasına en elverişli arazi tipidir. Buralarda çoğu bitki ve diğer mantar türleri tutunamaz. Bu fakirleşmiş arazilerde, karşılaşmaların belirsizlikleri hüküm sürer. Hangi canlı burada yerleşip çoğalabilir? En dayanıklı fidanlar bile, kendileri için kayalık topraktan besin temin edecek aynı ölçüde dayanıklı bir fungusun ortaklığı olmadan hayatta kalamaz. (Hangi yaprak? Hangi mantar?) Fungusun gelişmesindeki belirsizlik de aynı şekilde önemlidir. Kendisini kabul edecek bir ağacın kökleriyle karşılaşabilecek midir? Yetiştiği ortamda veya beslenme imkânlarında bir değişim olacak mıdır? Fungus, gelişmesindeki belirsizlikler yoluyla, içinde yer aldığı peyzajı öğrenir.

Bu arada insanlarla da karşılaşır. İnsanlar odun keserken veya yeşil gübre toplarken, farkında olmaksızın fungusun beslenip gelişmesine katkıda mı bulunacaklar? Yoksa zararlı bitkiler dikecek, egzotik hastalıklar taşıyacak ya da bölgeyi şehirleşmeye mi açacaklar? Bu peyzajlarda insanların varlığı çok şey değiştirir. İnsanlar (tıpkı funguslar ve ağaçlar gibi), karşılaşmaların zorluklarına göğüs gerebilmek için beraberlerinde kendi tarihlerini taşırlar. Bu tarihler, insanlara ait olsun veya olmasın, asla robotsu programlar değil, şimdi ve buradanın belirsizliğinde gerçekleşen yoğunlaşmalardır. Filozof Walter Benjamin'in ifade ettiği gibi, ele

geçirdiğimiz geçmiş, "bir tehlike anında birden parlayıveren" bir anıdır.[7] "Tarih yapma tarzımız" diye yazar Benjamin, "geçmişe doğru sıçrayan bir kaplan"a benzer.[8] Bilim tarihi araştırmacısı Helen Verran, farklı bir imgeye başvuruyor. Anlattığına göre Avustralya'daki Yolngu halkı, mevcut zorluklarla baş edebilmek için ataların rüyalarının hatırasını bir ritüel yoluyla yoğunlaştırır. Bu ritüelin doruk noktasında, hikâye anlatıcılardan oluşan çemberin ortasına bir mızrak fırlatılır. Mızrağın fırlatılması, geçmişi şimdi ve burada olanla buluşturur.[9] Bizler de koku yoluyla, mızrağın fırlatılışını, kaplanın sıçrayışını deneyimleriz. Her karşılaşmaya beraberimizde getirdiğimiz geçmiş, kokuda yoğunlaşır. Büyükanne ve büyükbabaya yapılan çocukluk dönemi ziyaretlerinin kokusunu almak, Japon tarihinin önemli bir parçasını kendinde yoğunlaştırır. Bu tarih, 20. yüzyıl ortasındaki köy hayatının canlılığından ibaret değildir sadece. 19. yüzyılda peyzajı çıplaklaştırmış olan ormansızlaştırmayı ve sonrasındaki kentleşme ve ormanların terk edilmesi süreçlerini de içerir.

Bazı Japonlar kendi yol açtıkları tahribatın yarattığı ormanlarda nostalji kokusu alsa da, bu yabani yerlerde insanların yaşadığı tek duygu bu değil tabii. Matsutakenin kokusuna geri dönelim. Avrupa kökenli çoğu kişinin bu kokuya tahammül edemediğini yeri gelmişken belirteyim. Matsutakenin Avrasya'da yetişen türü, ilk bilimsel ismini bir Norveçliye borçluydu: *Tricholoma nauseosum*, yani mide bulandırıcı Tricholoma. (Son yıllarda taksonomistler, öncelik konusunda uygulanan alışılagelmiş kurallarda bir istisna yaptılar ve Japon beğenilerini dikkate alarak mantarı *Tricholoma*

7 Walter Benjamin, "On the concept of history", *Gesammelten Schriften*, çev. Dennis Redmond, (Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1974), böl. 6, 1:2.

8 *A.g.y.*, böl. 14. Benjamin burada moda ile devrimi karşılaştırıyor; her ikisi de şimdiki zamanı yakalamak için geçmişten yararlanır.

9 Verran, kişisel görüşme, 2010. Verran, Yolngu halkı üzerine birçok yazısında şimdi-ve-burada kavramını ele alır. Örneğin: "Yolngularda bilgi, Rüya'nın dünyevi alana girişidir. Rüya, belirli şeylerin belirli zamanlarda belirli kişiler tarafından yapılmasıyla, şimdi ve burada olana taşınır [...] Bilgi, ancak sadece Rüya'nın bir icrası, diğer âlemin unsurlarının şimdi ve burada canlandırılması olabilir" (Verran'dan alıntılayan: Caroline Josephs, "Silence as a way of knowing in Yolngu indigenous Australian storytelling", *Negotiating the Sacred II*, ed. Elizabeth Coleman ve Maria Fernandez-Dias, 173-190 [Canberra: ANU Press, 2008], s. 181).

matsutake şeklinde yeniden adlandırdılar.) Avrupa kökenli Amerikalılar da, Pasifik Kuzeybatı'da yetişen *Tricholoma magnivelare*'nin kokusundan genelde pek hoşlanmazlar. Beyaz toplayıcılardan bu kokuyu tanımlamalarını istediğimde, "küf", "terebentin", "balçık" gibi yanıtlar verdiler. Birden fazla kişi, sohbetimiz sırasında sözü çürükçül mantarların kötü kokusuna getirdi. Bazıları, Kaliforniyalı mikolog David Arora'nın matsutake kokusunu "tarçınlı şekerleme ile kirli çoraplar arasında kışkırtıcı bir uzlaşma" olarak tanımladığından haberdardı.[10] Onlar için pek de iştah açıcı bir koku değildi yani. Oregon'daki beyaz toplayıcılar bu mantarı yiyecekleri zaman, onu salamura veya füme ediyorlar. Bu da kokuyu maskeliyor ve mantarı anonimleştiriyor.

Amerikalı bilim insanlarının matsutake kokusunu sümüklüböcekleri itici özelliği açısından, Japon bilim insanlarının ise bazı uçucu böcekleri çekici özelliği açısından incelemesine belki de şaşırmamak gerek.[11] Eğer insanlar bu kokuyla karşılaştıklarında bu denli farklı tepkiler veriyorsa, "aynı" kokudan bahsettiğimizi söyleyebilir miyiz? Bu sorun, insanlar kadar sümüklüböcekler ve sinekleri de içine alıyor mu? Peki ya koku alma duyusunun kendisi –benim kişisel deneyimimde olduğu gibi– değişiyorsa? Ya mantar da karşılaşmalar yoluyla değişime uğrayabiliyorsa?

Oregon'da matsutake çok sayıda konukçu ağaçla ortaklık kurar. Oregon'daki toplayıcılar, bir matsutakenin hangi konukçu ağaçla birlikte yetiştiğini, mantarın kısmen boyutu ve şekli, kısmen de kokusundan.ayırt edebilir. Bir gün, satışa sunulan gerçekten kötü kokulu bazı matsutakeleri incelediğim bir sırada bu konunun bahsi açıldı. Toplayıcı, bu mantarları, matsutake için alışılmadık bir konukçu olan gümüş göknar altında bulduğunu söyledi. Anlattığına göre, tomrukçular gümüş göknara "sidikli göknar" diyormuş, çünkü kesildiğinde odunu pis bir koku yayıyormuş. Mantarlar da kesilmiş bir göknar kadar kötü kokuyordu. Bana kalırsa hiç de mat-

10 David Arora, *Mushrooms demystified* (Berkeley: Ten Speed Press, 1986), 191.

11 William F. Wood ve Charles K. Lefevre, "Changing volatile compounds from mycelium and sporocarp of American matsutake mushroom, *Tricholoma magnivelare*", *Biochemical Systematics and Ecology* 35 (2007): 634-636. Japonların yaptığı araştırmayı bulamadım, fakat bana bu araştırmadan Dr. Ogawa bahsetti. Kokunun özü olarak aynı kimyasalların mı incelendiğini bilmiyorum.

sutake gibi kokmuyorlardı. Fakat bu koku, karşılaşmanın yarattığı bir sidikli göknar-matsutake karışımı değil miydi?

Bu tür belirsizliklerde doğa ve kültür şaşırtıcı bir şekilde birbirine düğümlenir. Farklı koklama tarzları ve farklı koku nitelikleri birbirine sarmalanmıştır. Matsutakenin kokusunu, bu kokuda yoğunlaşan bütün kültürel-ve-doğal tarihleri anlatmadan betimlemek imkânsız görünüyor. Bu dolanıklığı büsbütün çözmeye yönelik her türlü girişim –belki de yapay matsutake aroması örneğinde olduğu gibi– karşılaşmanın belirsizlik içeren deneyimini ve bu deneyimin tarihe yaptığı kaplan sıçrayışını gözden kaçırma tehlikesi barındırır. Hem zaten koku dediğimiz şey başka nedir ki?

Matsutakenin kokusu, belleği ve tarihi birbirine sarıp sarmalar – ve bunu sadece insanlar için de yapmaz. Çok sayıda farklı varolma tarzını, güçlü bir etki yaratma gücüne sahip ve duygu yüklü bir düğümde bir araya getirir. Karşılaşmalarla ortaya çıkar ve tarihi bize oluşum süreci içinde gösterir. Bu kokuyu içinize çekin.

Kapitalizmin çeperlerinde, Oregon.
Bir mantar alıcısı, otoyol kenarında tezgâh açmış.
Ticaret, disiplin altına alınmamış emek ve kaynakları,
sermaye birikiminin tercüme yoluyla gerçekleştiği envanter merkezlerine bağlar.

II. Kısım

İlerleme Sonrası: Devşirme Yoluyla Birikim

Matsutakeden ilk kez mikolog David Arora sayesinde haberdar olmuştum. Arora, 1993 ile 1998 yılları arasında Oregon'daki matsutake kampları üzerine bir çalışma yürütmüştü. Ben de o sıralar, kültürel renklere sahip küresel bir meta arayışındaydım ve Arora'nın aktardığı matsutake hikâyeleri ilgimi çekmişti. Bana, alıcıların geceleri mantar satın almak için otoyol kenarında çadırlar kurduğunu söyledi. "Bütün gün yapacak hiçbir şeyleri yok, o yüzden sizinle konuşmak için bol bol vakitleri olacaktır" diye de ekledi.

Ve işte alıcılar gerçekten de oradaydı – ama çok daha fazlası da vardı! Büyük kamp yerine ulaştığımda, adeta Güneydoğu Asya'nın kırsal bir bölgesine adım atmış gibiydim. Sarong giymiş Mienler, taş ayaklar üzerine yerleştirdikleri gaz tenekelerinde su kaynatıyor, ocak üstüne astıkları et ve balık parçalarını kurutuyordu. Kuzey Carolina'dan gelen Hmonglar, satmak için yanlarında ev yapımı bambu filizi konserveleri getirmişti. Laoların erişte çadırlarında ise sadece *pho* çorbası değil, aynı zamanda Birleşik Devletler'de o güne dek yediğim –sadece çiğ kan, acı biber ve bağırsaklardan oluşan– en otantik *laap* yemeği de satılıyordu. Aküyle çalışan hoparlörlerden bangır bangır Laoca karaoke şarkıları çalınıyordu. Hatta Çam kökenli bir toplayıcıyla bile karşılaştım. Çamcanın Malaycaya benzerliği sayesinde onunla konuşabileceğimi ummuştum, fakat kendisi Çamca bilmiyordu. Grunge tarzı giyinmiş genç bir Khmer, benim dilsel becerilerimin sınırlılığıyla alay etti ve dört dil bildiğini söyleyerek böbürlendi: Khmerce, Laoca, İngilizce ve Afro-Amerikalı İngilizcesi. Civardaki Amerikan Yerlileri de bazen mantarlarını satmak için buraya geliyordu. Ayrıca beyazlar ve Latinolar da vardı, fakat büyük çoğunluğu resmi kamp yerinden uzak duruyor, yalnız başlarına veya küçük gruplar halinde ormanda kalmayı tercih ediyordu. Ve bir de ziyaretçiler vardı tabii: Sacramento'da yaşayan bir Filipinli, Mien arkadaşlarının peşine takılıp buraya geldiğini fakat tüm bunlara bir anlam veremediğini söyledi. Portland'dan gelen bir

Koreli ise bu dünyanın bir parçası olmayı düşünebileceğini ifade etti.

Gelgelelim tüm bu sahnede hiç de kozmopolit olmayan bir şey vardı: Bu toplayıcı ve alıcılar, Japonya'daki mağaza ve tüketicilerden bir uçurumla ayrılmıştı. Herkes bu mantarların (Japon-Amerikalılar için satın alınan küçük bir yüzde dışında) Japonya'ya gönderildiğini biliyordu. Her alıcı ve toptancı, doğrudan Japonya'ya satış yapmanın hayalini kuruyordu – fakat hiçbirinin bunu nasıl yapacağına dair en ufak bir fikri yoktu. Japonya ve diğer tedarik merkezlerindeki matsutake ticaretiyle ilgili ortalıkta yalan yanlış bilgiler dolaşıyordu. Beyaz toplayıcılar, Japonya'da bu mantarın değerinin afrodizyak özelliğinden kaynaklandığını iddia ediyordu. (Halbuki, Japonya'da matsutakenin fallik bir çağrışımı varsa da, kimse onu cinsel gücü artırıcı bir madde olarak tüketmez.) Bazıları, Çin'de Kızıl Ordu'nun insanları mantar toplamakla görevlendirdiğini, bunun da küresel fiyatları düşürdüğünü ileri sürerek şikâyet ediyordu. (Oysa Çin'deki toplayıcılar da, tıpkı Oregon'dakiler gibi bağımsızdır.) Birisi internette arama yapıp da matsutakelerin Tokyo'da fahiş fiyatlara satıldığını keşfettiğinde, kimse bu fiyatların *Japonya'da* yetişen matsutakeler için geçerli olduğunu fark etmemişti. Bu tür yanlış anlamaların varlığından bana bahseden tek kişi, Çin asıllı ve çok iyi Japonca konuşan bir toptancıydı – ancak o da dışarıdan biriydi. Bu adamın haricinde, Oregon'daki tüm toplayıcı, alıcı ve toptancılar, ticaretin Japonya ayağı konusunda tümüyle karanlıktaydı. Japonya ile ilgili kafalarında hayali bir manzara yaratmışlardı ve bunun gerçeğe uygunluğunu sınama imkânından yoksunlardı. Kendilerine ait bir matsutake dünyasında yaşıyorlardı. Bu dünya, onları matsutake tedarikçileri olarak bir araya getiren eylemler ve anlamlardan müteşekkil bir yama oluşturuyor, fakat mantarların sonraki akıbeti üzerine hiçbir bilgi içermiyordu.

Araştırmama yön veren şey, meta zincirinin Birleşik Devletler ile Japonya'daki kısımları arasındaki uçurum oldu. Ekonomik değerin üretilmesi ve ona erişim sağlanması, her iki kısımda da farklı süreçlerle işliyordu. Bu çeşitlilik dikkate alındığında, kapitalizm adını verdiğimiz küresel ekonominin bu parçasını nasıl tarif etmek gerekir?

4. Çeperde Çalışmak

Geçici kümelenmelerin ve çok-yönlü tarihlerin önemini vurgulayan bir kuram yoluyla kapitalizmi incelemeye girişmek biraz tuhaf görünebilir. Ne de olsa küresel ekonomi, ilerlemenin en önemli unsuru olagelmiş, en sert eleştirileri yöneltenler bile onun ileri yönlü hareketinin tüm dünyayı kuşattığını belirtmekten geri duramamışlardır. Kapitalizm, dev bir buldozer gibi, kendi gerekleri doğrultusunda yeryüzünü adeta dümdüz edip geçiyor. Fakat bu durum, başka nelerin olup bittiği sorusuna daha da aciliyet kazandırıyor – sadece dışa kapalı ve korunaklı bir alanda değil, hem içeride hem dışarıda olmak üzere her yerde.

19. yüzyılda fabrikaların yükselişinden etkilenen Marx, ücretli emeğin ve hammaddelerin rasyonalizasyonuna dayalı bir kapitalizm biçimini bize tarif etmişti. Çoğu analist de bu örneği izleyerek, ulus devletlerle işbirliği içinde kurulmuş ve tutarlı bir yönetişim yapısına sahip, fabrika odaklı bir sistem tasavvur etti. Ne var ki bugün –aslında o dönemde de olduğu gibi– ekonominin büyük kısmı tümüyle farklı sahnelerde cereyan ediyor. Tedarik zincirleri sadece kıtalar arasında değil, farklı standartlar arasında da gidip geliyor. Bütün bir zincir boyunca geçerli olan tek bir rasyonaliteden bahsetmek zor. Bununla birlikte, yeni yatırımlar için sermaye birikimi yine de devam ediyor. Peki bu nasıl oluyor?

Bir tedarik zinciri, meta akışını büyük firmaların yönlendirdiği özel türde bir meta zinciridir.[1] Kitabın bu kısmında, Oregon ormanlarında matsutake toplayanları Japonya'daki mantar tüketicilerine bağlayan tedarik zincirini inceleyeceğim. Bu zincir, sürprizlerle ve kültürel çeşitlilikle doludur. Kapitalizmi tanımlamak için başvur-

1 Bir meta zinciri, üreticiler ile tüketicileri birbirine bağlayan her türlü düzenlemedir. Tedarik zincirleri ise, büyük firmaların dış kaynak kullanımıyla örgütlenmiş olan meta zincirleridir. Bu büyük firmalar üretici, tüccar veya perakendecilerden meydana gelebilir. Bkz. Anna Tsing, "Supply chains and the human condition", *Rethinking Marxism* 21, no. 2 (2009): 148-176.

Kapitalizmin çeperlerinde, Oregon.
Mantar toplayıcılar yol kenarındaki bir alıcıya matsutake satmak için sıraya girmiş. Güvencesiz geçim tarzları, kapitalist yönetişimin çeperlerinde kendini gösterir. Güvencesizlik, geçmişin belki de bir geleceğe açılmadığı bir şimdi ve burada olmaktır.

duğumuz fabrika düzenine neredeyse hiç rastlanmaz. Fakat zincirin kendisi, günümüz kapitalizmi hakkında önemli bir noktaya ışık tutar: Servet biriktirmek, emeği ve hammaddeleri rasyonalize etmeden de mümkündür. Onun yerine, çevrebilimcilerin kullandığı bir terimi ödünç alarak "yamalar"* adını verdiğim çeşitli toplumsal ile siyasi alanlar arasındaki tercüme edimlerine gerek duyar. Shiho Satsuka'nın kullandığı anlamda tercüme, bir dünya-yapma projesinin bir diğerine nüfuz etmesidir.[2] Tercüme terimi dikkatimizi dile yöneltse de, diğer kısmi uyumlanma biçimlerini ifade etmek için de kullanılabilir. Farklılık alanları arasındaki tercümeler, kapitalizmin *ta kendisidir* ve yatırımcıların servet biriktirmesini mümkün kılar.

Bir özgürlük nişânesi olarak toplanan mantarlar, nasıl oluyor da kapitalist sermayeye ve ardından Japonya'da değerli hediyelere dönüşüyor? Bu soruya yanıt vermek için, zinciri meydana getiren halkaların beklenmedik kümelenmelerine ve halkaları ulusaşırı bir dolaşıma dahil eden tercüme süreçlerine dikkatimizi yöneltmemiz gerekiyor.

Kapitalizm, servetin yoğunlaşmasına yönelik bir sistemdir. Bu sayede yeni yatırımlar mümkün olur ve bu da servetin daha fazla yoğunlaşmasını sağlar. Bu sürece birikim adı verilir. Klasik modeller bizi fabrikaya yönlendirir: Fabrika sahipleri, işçilere her gün ürettikleri malların değerinden daha az ödeyerek servet toplar ve bu fazladan değer sayesinde yatırım varlıkları "biriktirir"

Oysa fabrikalarda bile birikimi sağlayan farklı unsurlar söz konusudur. Kapitalizmin ilk kez bir araştırma konusu haline geldiği 19. yüzyılda, hammaddeler Doğa'nın İnsan'a sonsuz bir armağanı olarak görülüyordu. Fakat günümüzde hammaddelerin bitimsiz olduğunu varsaymamız artık mümkün değil. Örneğin mevcut gıda tedarik sisteminde kapitalistler, ekolojileri sadece onları yeniden

* Peyzaj ekolojisinde yama (*patch*), kendi içinde nispeten homojen yapıda fakat çevresindeki alanla farklılık gösteren mekânsal bir birim olarak tanımlanır. (ç.n.)

2 Shiho Satsuka, *Nature in translation* (Durham, NC: Duke University Press, 2015). Satsuka, "tercüme" kavramının post-kolonyal kuramda ve bilim çalışmalarında kazandığı farklı anlamlardan yararlanıyor.

şekillendirerek değil, onların imkânlarından yararlanarak da sömürüyor. Endüstriyel çiftliklerde bile çiftçiler fotosentez ve hayvan sindirimi gibi kontrolleri dışındaki yaşam süreçlerine bağımlıdır. Kapitalist çiftliklerde, ekolojik süreçlerin yarattığı canlı varlıklar, servet yoğunlaşmasına katkıda bulunmak üzere temellük edilir. Kapitalist denetimin dışında üretilen değerden bu şekilde yararlanmaya ben "devşirme" adını veriyorum. Kapitalist hammadelerin çoğu (örneğin, kömür ve petrol) kapitalizmden çok önce oluşmuştur. Kapitalistler, *emeğin* ön koşulu olan insan yaşamını da üretemezler. "Devşirme yoluyla birikim", büyük firmaların, metaların üretim koşullarını kontrol etmeksizin sermaye biriktirdiği bir süreçtir. Devşirme, kapitalizmin olağan süreçlerine eklenen bir aksesuar değil, kapitalizmin işleyiş biçiminin temel bir özelliğidir.[3]

Devşirmenin gerçekleştiği yerler kapitalizmin aynı anda hem içinde hem dışındadır; ben bu yerleri "peri-kapitalist" olarak adlandırıyorum.[4] Peri-kapitalist alanlarda insan ve insan-olmayan varlıkların faaliyetlerinin ürettiği her türlü mal ve hizmet, kapitalist birikim amacıyla devşirilir. Eğer bir köylü ailesi kapitalist gıda zincirlerine dahil olan bir ürün yetiştiriyorsa, sermaye birikimi bu köylü tarımının yarattığı değerin devşirilmesi yoluyla gerçekleşir. Günümüzde küresel tedarik zincirleri dünya kapitalizminin ayırt edici bir özelliği haline geldiğinden, bu süreci artık her yerde görüyoruz. "Tedarik zincirleri", büyük firmalar yararına değeri tercüme eden meta zincirleridir; yaptıkları şey, kapitalist ile kapitalist-olmayan değer sistemleri arasında bir tercüme gerçekleştirmektir.

---

3 Devşirme terimi, Marx'ın "ilksel birikim" kavramından yola çıkıyor. Marx bu kavramla, sanayi işçisine dönüştürülen kırsal nüfusları haklarından mahrum bırakan şiddeti ifade eder. Marx'ın analizinde olduğu gibi, ben de kapitalizmin nasıl doğduğunu anlamak için endüstriyel oluşumların dışına çıkıyorum. Fakat ilksel birikimin aksine, devşirme asla tamamlanmaz; birikim her zaman için devşirmeye dayanır. Devşirme yoluyla birikim, işgücünün üretimi için de zorunludur. Fabrika işçileri, kapitalistlerin hiçbir zaman tam olarak kontrol edemediği yaşam süreçleriyle yeniden ve yeniden üretilir. Kapitalistler fabrikalarda ürün imal etmek için işçilerin becerilerini kullanır, fakat tüm bu becerileri üretemezler. İşçilerin becerilerinin kapitalist değere dönüştürülmesi, devşirme yoluyla birikimdir.

4 "Kapitalist-olmayan" terimini, kapitalist mantığın dışında kalan değer üretim biçimleri için kullanıyorum. Benim önerdiğim "peri-kapitalist" terimi ise, kapitalizmin hem içinde hem dışında yer alan *alanları* ifade ediyor. Bu, hiyerarşik bir sınıflandırma değil, daha ziyade muğlaklığı araştırmanın bir yolu.

Küresel tedarik zincirleri üzerinden devşirme yoluyla birikim, yeni bir olgu değil. Geçmişten bazı iyi bilinen örnekler vermek, bu sürecin nasıl işlediğine açıklık getirebilir. Joseph Conrad'ın *Karanlığın Yüreği* adlı romanında anlatıldığı şekliyle, 19. yüzyılda Orta Afrika'yı Avrupa'ya bağlayan fildişi tedarik zincirini ele alalım.[5] Hikâyenin merkezinde, anlatıcının bir gerçeği fark etmesi yatar: Hayranlık duyduğu Avrupalı bir tüccar, fildişi temin etmek için vahşice yöntemlere başvurmaktadır. Bu vahşetin öğrenilmesi bir şaşkınlığa yol açar; çünkü herkes, Avrupalıların Afrika'da uygarlık ve ilerleme adına bulunduğunu düşünmektedir. Oysa aksine, uygarlık ve ilerlemenin, şiddet yoluyla elde edilen değere erişmek amacıyla başvurulan bir maskeleme ve tercüme mekanizması olduğu ortaya çıkar. Bu, klasik şekliyle bir devşirme örneğidir.

Tedarik zincirine eşlik eden tercüme sürecini daha net bir şekilde görebilmek için, Herman Melville'in 19. yüzyılda Yankee yatırımcılar için balina yağı tedariki hakkında anlattıklarına bakalım.[6] *Moby Dick* adlı romanda anlatılan balina avcılarının canlı kozmopolitliği, fabrika disiplini hakkındaki klişelerimizle keskin bir karşıtlık içindedir. Bununla birlikte, dünyanın dört bir yanında öldürdükleri balinalardan elde ettikleri yağ, nihayetinde Birleşik Devletler merkezli bir kapitalist tedarik zincirine dahil olur. İlginç bir şekilde, *Pequod* adlı gemideki bütün zıpkıncılar Asya, Afrika, Amerika ve Pasifik'in yerli halklarından gelen, asimile olmamış kişilerdir. Birleşik Devletler'deki endüstriyel disipline tümüyle yabancı bu kişilerin bilgi ve becerileri olmadan, geminin tek bir balina bile öldürmesi mümkün değildir. Fakat bu çalışmanın ürünleri, eninde sonunda kapitalist değer formlarına tercüme edilmek zorundadır. Gemi ancak kapitalist finansman sayesinde denize açılabilmektedir. Yerlilerin bilgi ve becerilerinin kapitalist kazanca dönüştürülmesi, devşirme yoluyla birikimdir. Ve aynı şekilde, balinaların yaşamının bir yatırıma dönüştürülmesi de.

Devşirme yoluyla birikimin geçmişe ait bir şey olduğu sonucuna varılmamalı. İşte size güncel bir örnek. Envanter yönetimi konusundaki teknolojik ilerlemeler, günümüzün küresel tedarik

5 Joseph Conrad, *Heart of darkness* (1899; Mineola, NY: Dover Books, 1990).

6 Herman Melville, *Moby-Dick* (1851; New York: Signet Classics, 1998).

zincirlerine ivme kazandırmış durumda. Envanter yönetimi sayesinde büyük firmalar, kapitalist olsun veya olmasın her türlü ekonomik ortamdan ürün temin edebiliyor. Bu tür yeniliklerin uygulamaya konulmasına katkıda bulunmuş firmalardan biri de perakende devi Wal-Mart'tır. Wal-Mart, evrensel ürün kodlarının (UPC) zorunlu kullanımına öncülük etmiştir. Siyah ve beyaz çubuklardan oluşan bu kodlar, bilgisayarların ürünleri envanter olarak tanımasını sağlar.[7] Diğer yandan, envanterin okunabilirliği, bu ürünlerin imal edildiği çalışma ve çevre koşullarını Wal-Mart'ın göz ardı edebileceği anlamına gelmektedir. Bu durumda, hırsızlık ve şiddet de dahil olmak üzere peri-kapitalist yöntemler, üretim sürecinin bir parçası haline gelebilir. Woody Guthrie'den ilhamla, üretim ile muhasebe arasındaki karşıtlığı, bir UPC etiketinin iki yüzünü karşılaştırarak düşünebiliriz.[8] Etiketin siyah ve beyaz çubuklar bulunan yüzü, ürünün ayrıntılı bir şekilde takip edilmesini ve değerlendirilmesini sağlar. Etiketin boş olan diğer yüzü ise, değerin muhasebe yoluyla tercüme edilebilir olmasından dolayı, ürünün nasıl imal edildiği konusunda Wal-Mart'ın takındığı mutlak kayıtsızlığa işaret eder. Wal-Mart, tedarikçilerini ürünleri hep daha ucuza imal etmeye zorlamak, dolayısıyla vahşi çalışma koşullarını ve çevreye zarar veren uygulamaları teşvik etmekle nam salmıştır.[9] Vahşet ve devşirme çoğu zaman ikiz kardeştirler: Devşirme, şiddeti ve çevre kirliliğini kâra tercüme eder.

Envanter giderek daha fazla kontrol altına alındıkça, emeği ve hammaddeleri kontrol etme gerekliliği geri plana düşer. Tedarik zincirleri, birbirinden çok farklı koşullarda üretilen değerleri

7 Misha Petrovic ve Gary Hamilton, "Making global markets: Wal-Mart and its suppliers", içinde: *Wal-Mart: The face of twenty-first-century capitalism*, ed. Nelson Lichtenstein, 107-142 (New York: W. W. Norton 2006).

8 "Orada beni durdurmaya çalışan yüksek bir duvar vardı/Üzerindeki bir tabelada Özel Mülk yazılıydı/Ama arka tarafında hiçbir şey yazmıyordu/Bu topraklar senin ve benim için yapılmıştı." Woody Guthrie, "This land", 1940, http://www.woodyguthrie.org/Lyrics/This_Land.htm.

9 Bu konudaki kaynaklardan bazıları: Barbara Ehrenreich, *Nickled and dimed: On (not) getting by in America* (New York: Metropolitan Books, 2001); Lichtenstein, ed., *Wal-Mart*; Anthony Bianco, *The bully of Bentonville: The high cost of Wal-Mart's everyday low prices* (New York: Doubleday, 2006).

kapitalist envanterlere tercüme ederek değer yaratır. Bunu, ölçeklenebilirlik üzerinden düşünebiliriz. Ölçeklenebilirlik, değişen ilişkilerin yol açacağı bozulmaya maruz kalmaksızın genişleme yaratmayı mümkün kılan teknik bir beceridir. Envanterin okunabilirliği sayesinde Wal-Mart, üretimin ölçeklenebilir olmasına gerek duymaksızın, ölçeklenebilir bir perakende genişlemesine sahip olma imkânına kavuşur. Böylelikle üretim, ölçeklenemezliğin kural tanımaz çeşitliliğine ve onun ilişkisel olarak belirlenmiş hayal ve planlarına havale edilir. "Dibe doğru yarış" tabiri bunu en iyi şekilde ifade etmektedir: Zorla çalıştırmanın, tehlikeli ve sağlıksız çalışma koşullarına sahip merdiven altı atölyelerin, zehirli ikame maddelerinin ve çevreye sorumsuzca zarar veren hafriyat ve atık dökümlerinin yaygınlaşmasında küresel tedarik zincirleri belirleyici bir rol oynamıştır. Büyük firmalar hep daha ucuz ürünler sağlamaları için tedarikçilere baskı yaptığında, bu tür üretim koşullarının oluşması öngörülebilir bir sonuçtur. *Karanlığın Yüreği*'nde olduğu gibi, herhangi bir düzenlemeye tabi olmayan üretim, meta zincirinde tercümeye uğrar, hatta bazen de ilerleme olarak tasavvur edilir. Bu, korkutucudur. Fakat diğer yandan, J. K. Gibson-Graham'in iyimser bir "post-kapitalist siyaset" önerisinde bulunurken ileri sürdüğü gibi, ekonomik çeşitlilik umut verici olabilir.[10] Peri-kapitalist ekonomi biçimleri, kapitalizmin yaşamımız üzerindeki sorgulanmamış otoritesini yeniden düşünme fırsatı sunabilir. Çeşitlilik, en azından, ileriye doğru sadece bir yoldan değil, çok sayıda farklı yoldan gitmenin mümkün olduğunu gösterir.

Coğrafyacı Susanne Freidberg, Batı Afrika'yı Fransa'ya ve Doğu Afrika'yı Büyük Britanya'ya bağlayan taze fasulye (*haricots verts*) tedarik zincirlerini karşılaştırdığı aydınlatıcı çalışmasında, kolonyal ve ulusal tarihlerden çeşitli şekillerde yararlanan tedarik zincirlerinin birbirinden oldukça farklı ekonomi biçimlerine yol açabileceğini gösterir.[11] Fransız yeni sömürgeciliği köylü kooperatiflerini

10 J. K. Gibson-Graham, *A post-capitalist politics* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2006). [J. K. Gibson-Graham, Katherine Gibson ve Julie Graham'in müstear adıdır. (ç.n.)]

11 Susanne Freidberg, *French beans and food scares: Culture and commerce in an anxious age* (Oxford: Oxford University Press, 2004).

harekete geçirirken, Britanya'daki süpermarket standartları ülke dışındaki ihracatçıları sahterkarlık faaliyetlerine yöneltmiştir.[12] Bu tür farklılıklar, devşirme yoluyla birikime karşı koyan ve ona yön veren bir siyaset inşa etme zemini sunar. Fakat Gibson-Graham'i takip ederek bu siyaseti "post-kapitalist" şeklinde adlandırmak bana aceleci bir tavır gibi geliyor. Devşirme yoluyla birikimde, yaşamlar ve ürünler kapitalist ve kapitalist-olmayan ekonomi biçimleri arasında gidip gelir; bu biçimler karşılıklı olarak birbirini şekillendirir ve iç içe geçerler. "Peri-kapitalist" terimi, bu tür tercümelere yakalanmış olanlarımızın kapitalizmden asla tam olarak korunamayacağı gerçeğini teslim eder. Peri-kapitalist alanlar, güvenli bir savunma ve toparlanmaya imkân tanımaz.

Diğer yandan, önde gelen eleştirel alternatifler, ekonomik çeşitliliği görmezden geldiklerinden günümüzde daha da gülünç görünüyor. Kapitalizmi eleştirenlerin büyük bir kısmı, kapitalist sistemin bütünselliği ve homojenliği üzerinde duruyor. Michael Hardt ve Antonio Negri gibileri, kapitalizmin imparatorluğu dışında bir alanın artık kalmadığını ileri sürüyor.[13] Onlara göre, her şeye tek bir kapitalist mantık hükmediyor. Gibson-Graham'in yapmaya çalıştığı gibi, bu iddia da kapitalizmi aşma yönünde eleştirel bir siyasi konum geliştirme çabası. Kapitalizmin dünya üzerindeki hâkimiyetinin tekbiçimliliğini vurgulayan eleştirmenler, onun üstesinden yine tekil bir dayanışmayla gelmek istiyor. Fakat böyle bir umut taşıyabilmek için at gözlüklerine sahip olmak gerekir! Onun yerine, neden ekonomik çeşitliliği kabul etmeyelim?

Gibson-Graham veya Hardt ve Negri üzerinde durmamın nedeni, onları çürütmek değil. Aksine, 21. yüzyılın başında kapitalizme yönelik belki de en sert eleştirileri bu isimlerin dile getirdiğini düşünüyorum. Dahası, bize düşünme ve hareket etme alanı açan birbirine son derece zıt hedefler belirleyerek, hep birlikte bize önemli bir yardımda da bulunuyorlar. Kapitalizm her şeyi ele geçiren yekpare ve kapsayıcı bir sistem midir, yoksa birçok ekonomi

12 Susanne Freidberg, "Supermarkets and imperial knowledge", *Cultural Geographies* 14, no. 3 (2007): 321–342.

13 Michael Hardt ve Antonio Negri, *Empire* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2000).

biçiminden sadece biri mi?[14] Bu iki konum arasında, kapitalist ve kapitalist-olmayan biçimlerin peri-kapitalist alanlarda birbiriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu görebiliriz. Gibson-Graham, bence gayet haklı bir şekilde, "kapitalist-olmayan" biçimler olarak adlandırılan ekonomi biçimlerinin sadece ilkel ve ücra yerlerde değil, kapitalist dünyaların bağrında her yerde bulunabileceği uyarısını yapıyor. Fakat benim katılmadığım nokta, bu ekonomi biçimlerinin kapitalizme alternatif olarak görülmesi. Bunun yerine ben, kapitalizmin dayandığı kapitalist-olmayan unsurlara bakmayı tercih ediyorum. Örneğin Jane Collins, Meksika'daki giysi montaj fabrikalarında işçilerden, *sırf kadın oldukları için*, işe başlamadan önce dikiş bilmelerinin beklendiğini aktardığında, kapitalist-olmayan ve kapitalist ekonomi biçimlerinin birlikte işleyişine dair bir fikir ediniriz.[15] Kadınlar dikiş dikmeyi evde öğrenir. Devşirme yoluyla birikim, bu beceriyi fabrika sahipleri yararına fabrikaya taşıyan süreçtir. Dolayısıyla, kapitalizmi (sadece alternatiflerini değil) anlamak istiyorsak, kapitalist mantığın içinde kalmamalıyız. Birikimi mümkün kılan ekonomik çeşitliliği görmek için etnografik bir bakışa ihtiyacımız var.

Her kavram, somut tarihlerle hayat bulur. İlerlemenin sonrasında, bakmamız gereken yerlerden biri de mantar toplayıcılığı değil mi? Oregon'dan Japonya'ya uzanan matsutake meta zincirindeki uçurumlar ve köprüler, ekonomik çeşitlilik yoluyla gerçekleşen bir kapitalizmi bize göstermektedir. Peri-kapitalist edimlerle toplanan ve satılan matsutake, ertesi gün Japonya'ya gönderildiğinde kapitalist envantere dönüşür. Bu tercüme, küresel tedarik zincirlerinin çoğunun ana meselesidir. Zincirin ilk kısmını betimleyerek başlayalım.[16]

---

14 Hardt ve Negri'nin *Commonwealth* (Cambrdige, MA: Harvard University Press, 2009) ve Gibson-Graham'ın *Post-capitalist politics* kitapları arasındaki etkileşimi düşünmek özellikle ilginçtir. Ayrıca bkz. J. K. Gibson-Graham, *The end of capitalism (as we knew it): A feminist critique of political economy* (Londra: Blackwell, 1996).

15 Jane Collins, *Threads: Gender, labor, and power in the global apparel industry* (Chicago: University of Chicago Press, 2003).

16 Lieba Faier, Japonya'daki matsutake meta zinciriyle ilgili olarak benzer bir bakış açısı sunuyor: "Fungi, trees, people, nematodes, beetles, and weather: Ecologies of vulnerability and ecologies of negotiation in matsutake commodity exchange", *Environment and Planning A* 43 (2011): 1079-1097

Amerikalılar aracılardan hoşlanmaz; onların soygunculuktan başka bir şey yapmadığını düşünürler. Lakin aracılar mükemmel birer tercümandır; onların varlığı bizi doğrudan doğruya devşirme yoluyla birikime götürür. Matsutakeleri Oregon'dan alıp Japonya'ya ulaştıran meta zincirinin Kuzey Amerika'daki ayağına bakalım. (Japonya ayağını ve oradaki aracıları daha sonra ele alacağım.) Bağımsız toplayıcılar, ulusal ormanlarda topladıkları mantarları bağımsız alıcılara satar. Alıcılar, bu mantarları toptancıların sahadaki temsilcilerine satar ve onlar da başka toptancılara veya ihracatçılara satar. Nihayet bu sonuncular, Japonya'daki ithalatçılara satıp gönderir. Peki ama neden bu kadar çok aracı var? Bu soruyu yanıtlamanın en iyi yolu, matsutake ticaretinin geçmişine bakmak olacaktır.

Japon tüccarlar, matsutake kıtlığının Japonya'da ilk kez kendini hissettirdiği 1980'li yıllarda bu mantarı ithal etmeye başladılar. Bu, Japonya'da yatırım sermayesinin bol olduğu bir dönemdi ve matsutake bir hediye, bahşiş ya da rüşvet olarak verilmeye uygun lüks bir üründü. Amerikan matsutakesi, Tokyo'da restoranların bir miktar bulabilmek için birbiriyle yarıştığı pahalı bir yenilikti. O dönemin diğer Japon tüccarları gibi, yeni matsutake tüccarları da sermayelerini tedarik zincirleri kurmak için kullanmaya hevesliydiler.

Mantarların pahalı olması, tedarikçilerin iştahını kabartıyordu. Kuzey Amerikalı tüccarlar, 1990'lı yılları fiyatların olağanüstü seviyelere çıktığı ve aynı zamanda risklerin de yüksek olduğu bir dönem olarak hatırlar. Bir tedarikçinin Japon pazarlarına doğru yollardan ulaşması durumunda muazzam kazançlar elde etmesi işten değildi. Fakat istikrarsız ve çabuk bozulabilir bir orman ürünü ve hızla değişen talep, mutlak bir başarısızlığı da aynı derecede mümkün kılıyordu. Konuştuğum herkes, o günlerden kumarhane metaforları kullanarak bahsetti. Bir Japon tüccar, o zamanki ithalatçıları, Birinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası limanlarda türeyen mafyaya benzetti: İthalatçılar kumar oynamakla kalmıyor, kumarın devam etmesi için gerekli ortamı da sağlıyordu.

Japon ithalatçılar, yerel bilgi ve beceriye ihtiyaç duyuyordu. Bunun için de ihracatçılarla ittifaklar kurmaya başladılar. Pasifik Kuzeybatı'da ilk ihracatçılar, Vancouver'de yaşayan Asya kökenli

Kanadalılardı – bugün de Birleşik Devletler'de toplanan matsutakelerin büyük kısmı onların firmaları tarafından ihraç edilmektedir. Bu ihracatçıların ilgi duyduğu tek ürün matsutake değildi. Japonya'ya gemilerle deniz ürünleri, kiraz veya ağaç ev de gönderiyorlardı. Matsutake, bu faaliyetlere sonradan eklenmişti. Bazı ihracatçılar –özellikle de Japon göçmenler– ithalatçılarla uzun dönemli ilişkiler geliştirmek amacıyla matsutakeyi eklemiş olduklarını söyledi. Dediklerine göre, ilişkilerin bozulmadan devam etmesi için matsutakeyi zararına göndermeye razıydılar.

İhracatçılar ile ithalatçılar arasındaki ittifaklar, Pasifik ötesi ticaretin temelini oluşturdu. Fakat balık, meyve veya kereste alanında uzmanlaşmış olan ihracatçıların, mantarları nasıl temin edecekleri hakkında hiçbir bilgileri yoktu. Japonya'da matsutake, ziraat kooperatifleri veya bireysel çiftçiler vasıtasıyla pazara ulaşır. Kuzey Amerika'da ise matsutake, Birleşik Devletler ve Kanada'nın muazzam genişlikteki ormanları boyunca dağılmış durumdadır. Benim "toptancılar" adını verdiğim küçük şirketler işte bu noktada devreye girer. Toptancılar, ihracatçılara satmak üzere mantarları bir araya getirir. Toptancıların sahadaki temsilcileri, "alıcılar"ın toplayıcılardan satın aldığı mantarları satın alırlar. Alıcılar gibi bu temsilciler de bölgeyi ve burada mantar toplaması muhtemel kişileri iyi tanımak zorundadır.

Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesindeki matsutake ticaretinin ilk günlerinde saha temsilcisi, alıcı ve toplayıcıların büyük kısmı beyaz erkeklerden oluşuyordu. Bunlar Vietnam gazileri, işten çıkarılmış tomrukçular ve liberal kent toplumunu reddeden kırsal "gelenekçiler" gibi, dağlarda teselli bulan kişilerdi. 1989'dan sonra giderek artan sayıda Laoslu ve Kamboçyalı mülteci de toplayıcılar arasına katıldı. Bu da saha temsilcilerini, Güneydoğu Asyalılarla birlikte çalışmak için yeni beceriler edinmek zorunda bıraktı. Güneydoğu Asyalıların bir kısmı zamanla alıcıya dönüşürken, bazıları da saha temsilcisi oldu. Birbirine fazla bulaşmadan çalışan beyazlar ve Güneydoğu Asyalılar, "özgürlük" kavramında ortak bir dayanak noktası buldular. Bu kavram, her grup için farklı anlamlar taşımakla birlikte, hepsinin de önem verdiği bir şeyi ifade ediyordu. Özgürlük söylemi Amerikan Yerlileri arasında yankı bulurken, Latino toplayıcılar tarafından benimsenmedi. Bu farklılıklara rağmen

gönüllü sürgün durumundaki beyazlar ile Güneydoğu Asyalı mültecilerin birbiriyle örtüşen kaygıları, ticaretin itici gücüne dönüştü. Özgürlük, matsutakeye özel bir anlam kazandırmıştı.

Özgürlüğe duyulan ortak ilgi sayesinde, Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatısı dünyanın en fazla matsutake ihraç eden bölgelerinden biri haline geldi. Ne var ki buradaki yaşam tarzı, meta zincirinin geri kalan kısmından yalıtılmış bir durumdaydı. Toptancılar ve alıcılar, matsutakeyi Japonya'ya doğrudan ihraç etmek istedilerse de başaramadılar. Ne alıcılar ne de toptancılar, çoğu kez anadili İngilizce olmayan Asya kökenli Kanadalı ihracatçılarla zaten zar zor yürüttükleri alışverişin ötesine geçebildi. Kendilerine yönelik haksız uygulamalardan şikâyet ediyorlardı ama aslında envanter oluşturmak için gereken kültürel tercüme açısından tümüyle faydasızdılar. Zira Oregon'daki toplayıcı, alıcı ve toptancıları Japon tüccarlardan sadece dil değil, üretim koşulları da ayırmaktadır. Oregon'daki mantarlara, kültürel "özgürlük" pratikleri bulaşmıştır.

Sıra dışı bir örneğin hikâyesi, bu durumu açık bir şekilde ortaya koyuyor. Çin'de doğup büyümüş olan "Wei", müzik öğrenimi görmek amacıyla Japonya'ya gitmiş. Fakat geçimini sağlayamayacağını fark edince, Japonya'da sebze ithalatı yapan bir şirkette işe girmiş. Japoncayı akıcı bir şekilde konuşacak kadar iyi öğrenmekle birlikte, Japon yaşam tarzının bazı yönlerine alışamamış. Çalıştığı şirket Kuzey Amerika'ya birini göndermeye karar verdiğinde hemen gönüllü olmuş. Böylelikle, bir saha temsilcisi, bir toptancı ve bir ithalatçının kendine özgü bir karışımına dönüşmüş. Tıpkı diğer saha temsilcileri gibi, o da matsutake alanına giderek alım işlemlerini takip ediyor. Fakat diğerlerinin aksine, Japonya ile doğrudan temas halinde bulunuyor. Japon tüccarlarla sürekli telefonda görüşerek fırsatları ve fiyatları tartıp biçiyor. Ayrıca, mantarlarını onlar aracılığıyla satmasa da, Japon asıllı Kanadalı ihracatçılarla da görüşüyor; onlarla Japonca konuşabildiği için, mantar satın aldıkları saha temsilcilerinin ahvali ve genel olarak sahadaki durum hakkında kendisinden sık sık bilgi istiyorlar. Bu arada, diğer saha temsilcileri onu aralarına kabul etmiyor, toplantılara çağırmıyor ve bağlantıda olduğu alıcıların aleyhine çalışıyorlar. Özgürlüğüne düşkün bu dağ insanları tarafından dışlanıyor.

Wei, diğer saha temsilcilerinin aksine, alıcılarına komisyon ödemek yerine maaş veriyor. Çalışanlarından sadakat ve disiplin bekliyor, diğer alıcıların sahip olduğu serbestlik ve bağımsızlığı onlara tanımıyor. Diğerleri gibi serbest rekabetin haz ve heyecanı için satın almak yerine, sadece belirli sevkiyatlar için belirli özellikteki matsutakeleri satın alıyor. Henüz daha satın alma çadırlarında envanter oluşturmaya başlıyor. Onun bu farklı konumu, özgürlüğün bir araya getirdiği bu kümelenmenin kendi başına bir yama olma özelliğini daha da belirgin kılıyor.

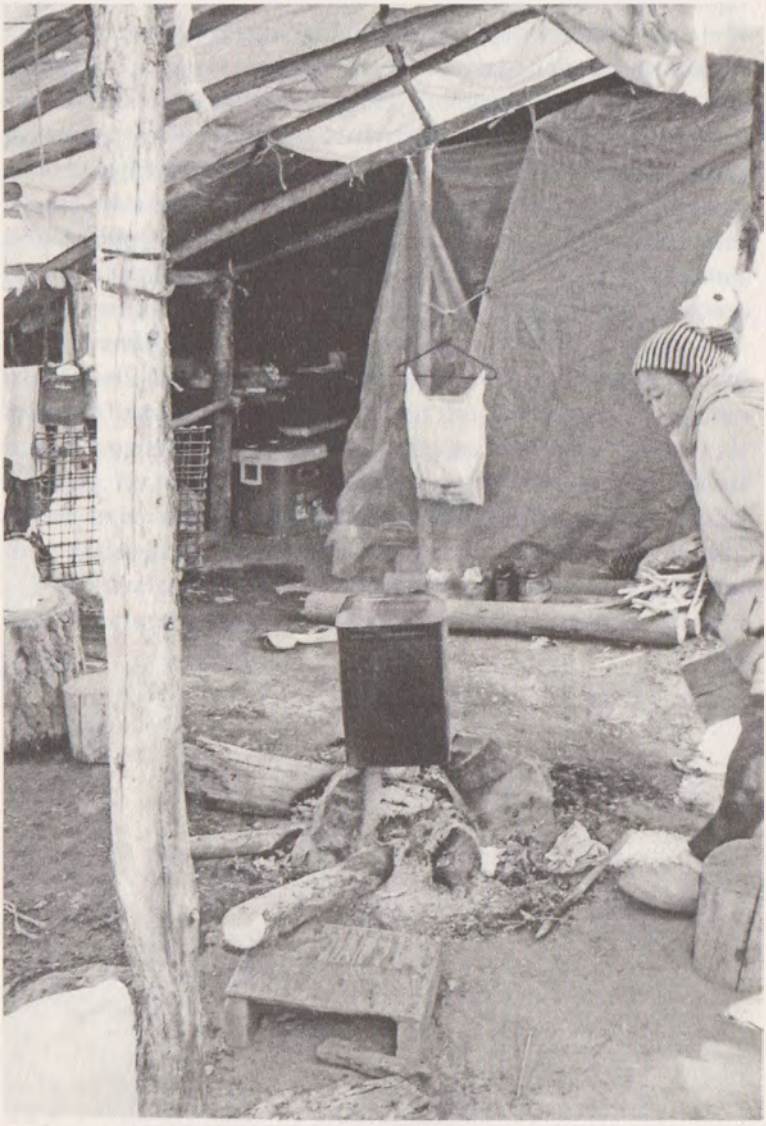
Uluslararası matsutake ticareti 21. yüzyıla adım attığı sırada, Japonya'da matsutake piyasası da bir düzene oturmaya başladı. Tedarik zincirlerinin çok sayıda ülkede gelişmesi, yabancı matsutakelerin kesin bir şekilde sınıflandırılması ve matsutakeye talebin daha uzmanlaşmış bir nitelik kazanması, fiyatların istikrara kavuşmasını sağladı. Japonya'da Oregon matsutakesinin fiyatı nispeten dengeli bir seyir izledi – tabii matsutakenin hâlâ yabani bir ürün ve arzının da düzensiz olduğu unutulmamalı. Fakat bu istikrar Oregon'a yansımadı. Fiyatlar 1990'lardaki rekor seviyelere bir daha ulaşmadıysa da, inişli çıkışlı bir seyir izlemeye devam etti. Japon ithalatçılarla konuştuğumda, bana bu farklılığın "Amerikan psikolojisi"nden kaynaklandığını söylediler. Oregon matsutakesi üzerine uzmanlaşmış bir ithalatçı, bana Oregon ziyaretlerinde çektiği fotoğrafları gösterdi ve orada yaşadığı Vahşi Batı deneyimlerinden bahsetti. Dediğine göre, beyaz ve Güneydoğu Asyalı toplayıcı ve alıcılar, kendisinin "mezat" olarak adlandırdığı satışların heyecanı olmasa mantar işine hiç girmezlermiş. Fiyatlar ne kadar çok dalgalanırsa, alımlar da o derece iyi oluyormuş. (Oregon'daki Meksikalı toplayıcıların ise, aksine, sabit bir fiyat kabul etmeye razı olduklarını fakat ticareti büyük ölçüde diğerlerinin belirlediğini söyledi.) Bu ithalatçının görevi, Amerikalıların kendine özgü tuhaflıklarından kaynaklanan pürüzleri gidermekti. Şirketin bir de Çin matsutakesi uzmanı varmış ve onun görevi de Çinlilerin farklılıklarına uyum sağlamakmış. Çalıştığı şirket, farklı kültürel ekonomilere uyum sağlaması sayesinde, dünyanın dört bir yanından mantar ithal edebiliyor.

Bu ithalatçının kültürel tercümeyi bir zorunluluk olarak görmesi, devşirme yoluyla birikim sorununu ilk kez fark etmemi

sağladı. 1970'lerde Amerikalılar, sermayenin küreselleşmesiyle birlikte Amerikan iş standartlarının tüm dünyaya yayılacağı beklentisindeydi. Japon tüccarlar ise, aksine, Japon üretim tesislerine veya istihdam standartlarına gerek duymaksızın, Japonya'ya mal getirmek için uluslararası tedarik zincirleri kurma ve bu zincirleri tercüme mekanizmaları olarak kullanma konusunda uzmanlaşmıştı. Japonya'ya nakledildikleri sırada okunabilir envanterlere dönüştürülebildiği sürece, Japon tüccarlar bu malları sermaye biriktirmek için kullanabilirdi. Japonya'nın ekonomik gücü 20. yüzyıl sonunda zayıfladı ve neoliberal reformlar, Japonların ticaret alanında yapmış olduğu yenilikleri gölgede bıraktı. Bununla birlikte, kimse matsutake meta zincirinde bir reform yapmakla ilgilenmedi, çünkü fazlasıyla küçük ve fazlasıyla "Japon"du. Dolayısıyla Japonların tüm dünyayı saran ticaret stratejileri için bakmamız gereken yer de burası. Bu stratejilerin merkezinde, farklı ekonomiler arasında yapılan tercümeler yer alıyor. Bu tercümeleri gerçekleştiren tüccarlar da devşirme yoluyla birikimin ustaları olarak ortaya çıkıyor.

Fakat tercümeyi ayrıntılı bir şekilde ele almadan önce, özgürlüğün bir araya getirdiği kümelenmeye daha yakından bakmamız gerekiyor.

Özgürlük...

Müşterek gündemler, Oregon.
Mien kökenli mantar toplayıcıların kamp yeri.
Mienler burada köy yaşamını yeniden deneyimleme ve
şehir yaşamının dayattığı kısıtlamalardan kurtulma fırsatı buluyor.

5. Açık Bilet, Oregon

Hiçliğin ortasında
Finlandiya'da matsutake üretmeye aday bir kasabanın resmi sloganı

1990'ların sonunda soğuk bir Ekim gecesi, Hmong kökenli Amerikalı üç matsutake toplayıcısı çadırlarının içinde büzülmüş üşüyordu. Biraz olsun ısınmak için gaz ocağını içeri almaya karar verdiler ve yaktıktan sonra uykuya daldılar. Fakat onlar uykudayken ocak söndü. Ertesi sabah, üçü de gaz zehirlenmesinden ölmüştü. Kamp yeri, bu üç kişinin hayaletinin musallat olduğu tekinsiz bir yere dönüşmüştü artık. Hayaletler sizi felç edebilir, hareket etme veya konuşma yeteneğinizi ortadan kaldırabilir. Bütün Hmong toplayıcılar kamp yerini terk etti ve çok geçmeden diğerleri de oradan ayrıldı.

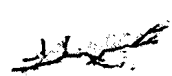
Birleşik Devletler Orman Hizmetleri'nin hayaletlerden haberi yoktu. Onun tek derdi, toplayıcıların kamp alanını örgütlemek, polisler ve acil durum hizmetleri tarafından ulaşılabilir kılmak ve kamp idarecilerinin kuralları uygulayıp ücretleri toplamasını kolaylaştırmaktı. 1990'ların başında Güneydoğu Asyalı toplayıcılar, ulusal ormanları ziyaret eden diğer herkes gibi, istedikleri yerde kamp kurabiliyordu. Fakat beyazlar, Güneydoğu Asyalıların geride çok fazla çöp bıraktığından şikâyetçiydi. Bunun üzerine Orman Hizmetleri, toplayıcıları tenha bir bağlantı yoluna yönlendirdi. Ölümlerin gerçekleştiği sırada, toplayıcılar bu yol boyunca kamp kurmuş durumdaydı. Fakat kısa süre sonra Orman Hizmetleri, ızgara planlı geniş bir alan inşa etti. Buradaki kamp yerleri numaralandırılmış, oraya buraya birkaç seyyar tuvalet yerleştirilmişti. Nice şikâyetlerden sonra, nihayet kamp alanının (epey uzakta kalan) girişine bir de büyük su tankı konuldu.

Kamp yerlerinde hiçbir altyapı hizmeti yoktu. Fakat hayaletlerden kaçan toplayıcılar buraya çabucak kendi damgalarını vurdular. Çoğunun on yıldan uzun bir süre geçirmiş olduğu Tayland'daki mülteci kamplarına benzer bir şekilde, kendi aralarında etnik grup-

lara ayrıldılar: Bir uçta Mienler ve kalmaya razı olan Hmonglar; yarım kilometre kadar ötede Laolar ve Khmerler; en geride, yalıtılmış küçük bir vadide ise bir avuç beyaz. Güneydoğu Asyalılar, ince çam direkleri ve brandalardan yapılar inşa edip çadırlarını içine koydular. Bazılarında odun sobası da vardı. Güneydoğu Asya'nın köylerinde olduğu gibi, eşyalarını kirişlere asmışlardı ve etrafı çevrili bir bölme, banyo yapmak için gereken mahremiyeti sağlıyordu. Kampın merkezindeki büyük bir çadırda, sıcak *pho* çorbası satılıyordu. Karnımı doyurduğum, çalınan müzikleri dinlediğim ve etrafımdaki maddi kültürü gözlemlediğim sırada, sanki Oregon'un ormanlarında değil de Güneydoğu Asya'nın dağlarında olduğum hissine kapıldım.

Orman Hizmetleri'nin acil ulaşım konusundaki planları öngörüldüğü şekilde işlemedi. Birkaç yıl sonra, bir toplayıcının ağır yaralandığını haber vermek üzere birisi acil durum hizmetlerini çağırdı. Toplayıcıların kampına yönelik özel düzenlemeler, ambulansın alana girmeden önce polis eskortunu beklemesini gerektiriyordu. Ambulans saatlerce bekledi. Nihayet polis geldiğinde, adam ölmüştü. Yardımın ulaşmasını engelleyen şey arazinin zorluğu değil, ayrımcılıktı.

Bu adam da ardında tehlikeli bir hayalet bıraktı. Kimse onun kamp çadırının yakınında uyumak istemiyordu. Sadece, Güneydoğu Asyalılarla arkadaşlık eden az sayıdaki yöre sakininden biri, Oscar adında beyaz bir erkek, buna bir kez cüret edebildi, onda da sarhoştu. Oscar, gece karanlığında yolunu bulmadaki ustalığı sayesinde, Amerikan Yerlilerince kutsal sayılan ve hayaletlerin evi addedilen yakındaki bir dağda mantar toplamaya da kalkıştı. Fakat tanıdığım Güneydoğu Asyalılar o dağdan hep uzak durdu. Onlar hayaletleri iyi biliyordu.

21. yüzyılın ilk on yılında, matsutake ticaretinin Oregon'daki merkezini haritalarda bulmak imkânsızdı. Burası tam anlamıyla "hiçliğin ortasında" bir yerdi. Bu ticaretin içindeki herkes nerede olduğunu biliyordu tabii, ama burası ne bir yerleşim birimi ne de bir mesire alanıydı; resmi olarak hiçbir görünürlüğü yoktu. Alıcılar

otoyol boyunca sıra sıra çadırlar kuruyor, her akşam toplayıcılar, alıcılar ve saha temsilcileri orada toplanarak tüm mekânı hareketli bir gerilim ve aksiyon sahnesine dönüştürüyordu. Burası kasıtlı olarak gözlerden uzak tutulan bir yer olduğu için, insanların mahremiyetini korumak amacıyla bir isim uydurmaya ve yolun daha ilerisindeki işlek bir matsutake alım satım noktasından da bazı karakterler eklemeye karar verdim. Bu karma alanı bundan sonra "Açık Bilet, Oregon" olarak adlandıracağım.

"Açık Bilet" aslında bir mantar satın alma yöntemine verilen bir isim. Akşamları ormandan dönen toplayıcılar, alıcıların libre başına belirlediği bir fiyattan mantarlarını satarlar. Bu fiyat, mantarın "kalite"sine, yani büyüklüğü ve olgunluğuna göre değişir. Yabani mantarların çoğunun sabit bir fiyatı vardır. Fakat matsutakenin fiyatı ani yükseliş ve düşüşler gösterir. Aynı gece içinde fiyat, libre başına 10 dolar veya daha fazla inip çıkabilir. Sezon boyunca görülen fiyat değişiklikleri daha da büyüktür. 2004 ile 2008 yılları arasında, en iyi mantarların libre fiyatı 2 dolar ile 60 dolar arasında değişkenlik göstermiştir – ve aradaki bu fark, önceki yıllarla karşılaştırıldığında solda sıfır kalır. "Açık Bilet", bir toplayıcının, kendisine ödenen fiyat ile aynı gece içinde gerçekleşen en yüksek fiyat arasındaki farkı talep etmek üzere alıcıya geri dönebileceği anlamına gelir. Satın aldıkları miktar üzerinden bir komisyon kazanan alıcılar, toplayıcıları fiyatların yükselip yükselmeyeceğini görmek için beklemek yerine akşam erkenden satış yapmaya ikna etmek amacıyla onlara açık bilet teklif ederler. Açık Bilet, toplayıcıların sahip olduğu dile getirilmemiş pazarlık gücünün bir kanıtıdır. Aynı zamanda, sürekli birbirinin ayağını kaydırmaya çalışan alıcıların başvurduğu stratejilere de bir örnektir. Açık Bilet, hem toplayıcılar hem alıcılar açısından, özgürlüğün yaratıldığı ve olumlandığı bir uygulamadır. Dolayısıyla özgürlüğün icra edildiği bir mekân için uygun bir isim olduğunu düşünüyorum.

Zira her akşam karşılıklı alınıp verilen şey, sadece mantarlar ve paradan ibaret değil. Toplayıcılar, alıcılar ve saha temsilcileri, her biri için farklı bir anlam taşıyan özgürlüğü dramatik bir şekilde icra eden edimlerde bulunuyorlar. Birbirlerini teşvik ederek, para ve mantarların yanı sıra işte bu edimleri değiş tokuş ediyorlar. Hatta kimi zaman bana öyle gelmiştir ki, değiş tokuşun asıl konusu öz-

gürlüktür; para ve mantar ise bu özgürlük edimlerinin uzantıları, bir bakıma kanıtlarıdır. Neticede, alıcıları en iyi performanslarını sergilemeye iten ve toplayıcıları ertesi sabah yine mantar aramak üzere erkenden kalkmaya sevk eden şey, "mantar tutkusu"nu ateşleyen özgürlük hissinden başka bir şey değildi.

Toplayıcıların söz ettiği bu özgürlük tam olarak ne anlama geliyor? Onlara bu konuda sorular yönelttikçe, benim için daha da kafa karıştırıcı bir hal alıyordu. Ekonomistlerin, bireylerin rasyonel tercihlerindeki düzenlilikten bahsederken kullandıkları anlamda bir özgürlük değildi bu. Siyasi liberalizmle de bir ilgisi yoktu. Mantar toplayıcıların özgürlüğü, düzensiz bir niteliğe sahiptir ve her türlü rasyonelliğin dışında yer alır. Performatif, topluluktan topluluğa farklılık gösteren, sürekli galeyan halinde bir özgürlüktür. Bunda, mekânın civcivli kozmopolitliğinin de payı vardır. Özgürlük açık uçlu kültürel etkileşimlerden ortaya çıkar ve bu etkileşimler, muhtemel çatışmalar ve yanlış anlamalarla doludur. Bence özgürlük, ancak hayaletlerle ilişkisi içinde varolabilir. Özgürlük, hayaletlerin musallat olduğu bir peyzajda, bu hayaletlerle bir müzakere yöntemidir; hayaletleri kovmaz fakat onlarla ustalıklı bir şekilde müzakere etmeye ve hayatta kalmaya yarar.

Açık Bilet, çok sayıda hayaletin musallat olduğu bir yer: Erken yaşta ölen toplayıcıların "yeşil" hayaletlerinin yanı sıra, Birleşik Devletler kanun ve ordularınca yerinden edilmiş Amerikan Yerli toplulukları, pervasız kerestecilerin kestiği ve sonsuza dek yok ettiği devasa ağaçların kütükleri, hafızalardan asla silinmeyecek gibi görünen savaş anıları. Sadece bunlar da değil. Aynı zamanda, toplayıcı ve alıcıların her günkü çalışmasına nüfuz eden –ve muallakta duran– iktidar biçimlerinin hayaletimsi görünümü de var. Bazı iktidar türleri oradadır ama orada değildir. Bu musallat olma şekli, özgürlüğün çok katmanlı kültürel icrasını anlamak için bir başlangıç noktası oluşturur. Açık Bilet'i Açık Bilet yapan bu oradabulunmayış biçimlerini tek tek ele alalım:

Açık Bilet, iktidar yoğunlaşmasına elverişli bir yer olmanın çok uzağındadır. Burası, bir şehrin tam tersidir. Toplumsal bir düzenden yoksundur. Seng adındaki Lao kökenli bir toplayıcı, bu durumu "Buddha burada değil" diyerek ifade etti. Toplayıcıların bencil ve açgözlü olduğunu düşünen Seng, her şeyin yerli yerince düzenlen-

miş olduğu tapınağa dönmek için sabırsızlanıyordu. Dara adında genç bir Khmer ise çetelerin şiddetinden uzakta yaşayabileceği tek yerin burası olduğunu söyledi. Diğer yandan Thong, bir Lao çetesinin (eski?) üyesi; sanırım hakkında çıkarılan tutuklama kararından kaçmak için buraya sığınmış. Açık Bilet, şehir hayatından firar edenlerin meydana getirdiği bir keşmekeş. Vietnam gazisi beyazlar, savaş anılarını canlandıran ve kontrolsüz panik nöbetlerine yol açan kalabalıklardan uzak olmak istedikleri için buraya geldiklerini söyledi. Hmonglar ve Mienler, Amerika'da hayal kırıklığına uğradıklarını, kendilerine özgürlük vaat edildiği halde şehirlerde daracık apartman dairelerine tıkıştırıldıklarını anlattı. Güneydoğu Asya'dan akıllarında kalan özgürlüğü şimdi sadece dağlarda bulabiliyorlardı. Özellikle Mienler, hasretini çektikleri bir köy hayatını matsutake ormanında yeniden kurma umudu taşıyordu. Matsutake toplayıcılığı, farklı yerlere dağılmış dostları yeniden görme ve kalabalık ailelerin getirdiği mecburiyetlerden uzaklaşma fırsatı sunuyordu. Mien kökenli bir büyükanne olan Nai Tong, kızının her gün onu aradığını, eve gelip torunlarına bakması için yalvardığını söyledi. Lakin o her seferinde sakin bir şekilde, en azından mantar toplama izni için verdiği parayı çıkarması gerektiğini, henüz geri dönemeyeceğini tekrarlıyordu. Fakat bu telefon görüşmelerinde asıl meseleye hiç değinmiyordu: Apartman yaşamından kaçmak, ona dağların özgürlüğünü sunuyordu. Para özgürlükten daha az önemliydi.

Matsutake toplamak, şehirde yaşamaktan tümüyle farklıdır; ancak yine de şehir, ona musallat olmaktan geri kalmaz. Toplayıcılık bir iş de değildir – hatta "çalışma" bile değildir. Sai adındaki Lao bir toplayıcıya göre "çalışmak", patrona itaat etmek, onun söylediği şeyleri yapmak anlamına geliyor. Matsutake toplamak ise, aksine, bir "arayış"tır. İşinizi yapmak değil, kısmetinizi aramaktır. Toplayıcılara sempati duyan kamp yeri sahibi bir beyaz, sabahın köründe kalkıp bütün gün güneş altında veya karda böylesine yoğun çalışan toplayıcıların aslında daha fazlasını hak ettiklerini söylediğinde, onun bu sözleri bende bir rahatsızlık uyandırdı. Hiçbir zaman bir toplayıcıdan böyle bir şey duymamıştım. Tanıdığım hiçbir toplayıcı, matsutakeden kazandığı parayı emeğinin bir karşılığı olarak görmüyordu. Nai Tong'un torun bakmakla geçirdiği zaman bile, bir iş olmaya mantar toplamaktan daha yakındı.

Tom, uzun yıllar toplayıcılık yapmış beyaz bir saha temsilcisiydi. İş kavramını açıkça reddediyordu. Önceleri büyük bir kereste şirketinde işçiymiş. Bir gün, ekipmanını dolabına koymuş, kapıdan çıkmış ve bir daha da geri dönmemiş. Ailesiyle birlikte ormana yerleşip, toprağın sunduklarıyla geçimini sağlamış. Tohum şirketleri için kozalak toplamış ve derilerini satmak için kunduz avlamış. Her türden mantarı toplamaya başlamış – yemek için değil, satmak için. Daha sonra da bu konudaki birikimini satın alma alanına taşımış. Tom, liberallerin Amerikan toplumunu mahvettiğini, erkeklerin artık erkek olmanın ne anlama geldiğini bilmediğini söylüyor. Ona göre yapılması gereken, liberallerin "standart istihdam" dedikleri şeyi reddetmek.

Tom, birlikte çalıştığı alıcıların ücretli işçiler değil, serbest meslek erbabı olduğunu ısrarla vurguluyor. Mantar satın almaları için her gün onlara büyük miktarlarda nakit para verse de, onlar bu mantarları pekâlâ başka herhangi bir saha temsilcisine satabilirler – ve böyle yapanlar olduğunu da biliyorum. İşlemler hep nakit parayla ve sözleşmesiz yapıldığından, bir alıcının parayla birlikte ortadan kaybolması durumunda Tom'un yapabileceği hiçbir şey yok. (Şaşırtıcı bir şekilde, ortadan kaybolan alıcılar çoğu zaman başka bir saha temsilcisiyle anlaşmak üzere geri geliyor.) Fakat Tom, mantar tartmaları için alıcılara verdiği tartıların kendisine ait olduğunu belirtiyor. Tartılardan biri kaybolacak olursa polis çağırıyor. Anlattığına göre, kısa süre önce bir alıcı binlerce dolarla birlikte ortadan kaybolmuş – ve tartıyı da beraberinde götürmek gibi bir hata yapmış. Tom, alıcının gittiğini düşündüğü yönde yol boyunca arabasıyla ilerlemiş ve tahmin ettiği gibi, tartıyı yol kenarında terk edilmiş bir halde bulmuş. Para elbette gitmişti, ama bu, serbest çalışmanın risklerinden biriydi.

Toplayıcıların iş kavramını reddetmesinde, kendi kültürel miraslarının büyük payı var. Mad Jim için, matsutake toplamak, Amerikan Yerlisi atalarını yâd etmenin bir yolu. Anlattığına göre, birçok farklı işe girip çıktıktan sonra, sahildeki bir barda barmenlik yapmaya başlamış. Bir gün Amerikan Yerlisi bir kadın, hesabı ödemek için cebinden 100 dolarlık bir banknot çıkarmış. Şaşıran Jim, ona bunu nereden bulduğunu sormuş. Kadın da "Mantar toplayarak kazandım" diye yanıtlamış. Bunun üzerine Jim hemen ertesi gün

işinden ayrılmış. Mantar toplamayı öğrenmek başlangıçta kolay olmamış. Çalılıkların arasında sürünerek dolaşmış, hayvanları takip etmiş. Ama bugün, kumun altında gömülü matsutakeleri bulmak için kumullarda nasıl gezinmesi gerektiğini, dağlarda ormangüllerinin karmakarışık kökleri altında nereye bakması gerektiğini artık gayet iyi biliyor. Bir daha asla ücretli bir işe geri dönmemiş.

Lao-Su, matsutake toplamadığı zamanlarda, Kaliforniya'daki bir Wal-Mart deposunda saati 11,50 dolara çalışıyor. Bu seviyede bir ücret alabilmek için, sağlık sigortası olmadan çalışmayı kabul etmek zorunda kalmış. İş sırasında sırtından sakatlanıp bir şey taşıyamaz hale gelince, iyileşene kadar uzun süreli bir izne çıkarılmış. Şirket tarafından tekrar işe alınacağını umuyor gerçi, ama matsutake toplamanın her halükârda ona Wal-Mart'tan daha fazla para kazandırdığını söylüyor. Üstelik mantar sezonu sadece iki ay sürüyor. Ayrıca, kendisi ve eşi, her yıl Açık Bilet'teki canlı ve hareketli Mien topluluğuna katılmayı dört gözle bekliyor. Bunu bir tatil gibi görüyorlar. Bazen haftasonları çocukları ve torunları da gelip onlarla birlikte mantar topluyor.

Matsutake toplamak bir "iş" değildir. Fakat iş, bir hayalet gibi ona musallat olmayı sürdürür. Aynı şekilde, mülkiyet de. Matsutake toplayıcıları, orman sanki herkesin kullanımına açık, uçsuz bucaksız bir müşterekmiş gibi davranıyor. Oysa burası resmi açıdan müşterek bir alan değil. Devlet koruması altındaki ulusal bir orman ile çevresindeki bazı özel arazilerden oluşuyor. Fakat toplayıcılar, mülkiyet meselelerini görmezlikten gelmek için ellerinden geleni yapıyor. Federal mülkiyet özellikle beyaz toplayıcıların canını sıkıyor ve onlar da bu mülkiyetin kullanımına getirilen kısıtlamalara karşı çıkmak için her yolu deniyorlar. Güneydoğu Asyalı toplayıcılar ise hükümete karşı genelde daha ılımlı bir tavır içindeler ve hükümetin kendileri için daha fazla şey yapacağını umuyorlar. İzinsiz mantar toplamakla övünen çoğu beyaz toplayıcının aksine, Güneydoğu Asyalıların büyük kısmı izin almak için Orman Hizmetleri'ne kayıt yaptırıyor. Buna karşın, kanun uygulayıcıların çoğu kez delile bile gerek duymadan Asyalıları hedef alması –Khmer bir alıcının ifade ettiği gibi, "Asyalıyken araba kullanmak"– kanunlara uyma çabasını bir bakıma boşa çıkarıyor. Nitekim bu çabada ısrar edenlerin sayısı çok da fazla değil.

Hiçbir sınır işaretinin bulunmadığı bu geniş arazide, izin verilen alanlar dahilinde kalarak mantar toplamak bir hayli zor. Bunu ben de bizzat deneyimledim. Bir keresinde, mantar toplamaktan döndüğüm sırada bir şerif, arabamı durdurup izin belgemi sordu. Sıkı bir harita okuyucusu olan ben bile, bulunduğum yerin izin verilen sınırlar içinde olup olmadığını kestiremiyordum.[1] Neyse ki şanslıydım; tam sınırdaymışım. Fakat bunu belirtecek herhangi bir işaret yoktu. Bir keresinde de, mantar toplamaya giderken beni de yanlarına almaları için Lao kökenli bir aileye günlerce yalvarmış, sonunda onları arabayla götürmem karşılığında bu isteğimi kabul ettirebilmiştim. Orman boyunca, hiçbir tabelanın olmadığı toprak yollarda uzun bir süre yol adıktan sonra, nihayet mantar toplamak istedikleri yere vardığımızı söylediler. Yolun kenarına park ettiğimde, neden arabayı gizlemeye çalışmadığımı sordular. İzinsiz bölgeye girmiş olduğumuzu işte ancak o zaman anladım.

Para cezaları oldukça yüksek. Saha araştırmamı yürüttüğüm sırada, ulusal bir parkta mantar toplamanın cezası ilk kez yakalananlar için 2.000 dolardı. Fakat hem denetim gevşek hem de sayısız yol ve patika var. Orman, bir zamanlar tomrukçuların açmış olduğu, bugün terk edilmiş yollarla dolu. Bu da toplayıcıların geniş orman arazisi boyunca hareket etmelerini sağlıyor. Ayrıca genç erkekler, mantar toplayabilecekleri ücra köşeler bulmak için kilometrelerce yürümeye hazır. Kim bilir belki yasak bölgelere de giriyorlardır. Mantarlar alıcılara geldiğinde, kimse bir şey sormuyor.[2]

"Kamu mülkiyeti" denen şey bir oksimorondan başka nedir ki? Günümüzde Orman Hizmetleri'nin bu kavramla sorun yaşadığı kuşkusuz. Yasalar, özel arazilerin çevresindeki bir milkarelik

1 Toplayıcılar, Orman Hizmetleri'nden izin belgesi aldıklarında, kendilerine serbest ve yasak bölgeleri gösteren haritalar verilir. Fakat bölgeler salt soyut bir uzamda işaretlenmiştir. Sadece ana yolların gösterildiği bu haritalarda ne topografya, ne demiryolları, ne küçük yollar ne de bitki örtüsü belirtilir. En dikkatli okurun bile arazide haritadan yararlanabilmesi neredeyse imkânsızdır. Kaldı ki çoğu mantar toplayıcısı harita okumayı bilmez. Lao kökenli bir toplayıcı, bana haritası üzerinde yasak bir bölgeyi gösterirken, aslında bir gölü gösterdiğinden habersizdi. Bazı toplayıcılar, haritaları kamp yerlerinde nadir bulunan tuvalet kâğıdı niyetine kullanır.

2 Yasal bir düzenlemeye göre alıcılar, satın aldıkları matsutakelerin nereden toplandığını kaydetmek zorunda. Fakat ben böyle bir kayıt tutulduğuna hiç şahit olmadım. Matsutake alımı yapılan diğer başka yerlerde bu düzenleme, toplayıcıların beyanı temel alınarak uygulanıyor.

(yaklaşık 2,5 km2) bir alanda, yangından koruma amacıyla kamu ormanlarının seyreltilmesini zorunlu kılıyor; bu da, sadece birkaç özel mülkün korunması için büyük miktarda kamu kaynağı kullanmayı gerektiriyor.[3] Bu arada, seyreltme işini yapan özel kereste şirketleri, bu sayede kamu ormanlarından ekstra kazanç elde ediyor. Diğer yandan, koruma altına alınmış orman alanlarında tomrukçuluk faaliyetine izin verilirken, mantar toplamak yasak – zira bir çevresel etki değerlendirmesi yaptırmak için bugüne dek kimse kaynak bulabilmiş değil. Hangi arazilerin yasak bölge olduğunu anlamakta sıkıntı yaşayan toplayıcılar, bu kafa karışıklığında yalnız değiller. Ve gerek Orman Hizmetleri'nin gerek toplayıcıların kafa karışıklığını karşılaştırmak son derece öğreticidir: Orman Hizmetleri'nden *kamu* zararına bile olsa *mülkiyeti* savunması isteniyor; toplayıcılar ise, dışlanmaları ihtimalinin musallat olduğu bir kamu arazisinde, mülkiyet meselesini muallakta tutmak için ellerinden geleni yapıyorlar.

Özgürlük ve ona musallat olan hayaletler, aynı deneyimin iki farklı yüzüdür. Geçmişle yüklü bir geleceğe açılan, hayaletlerin istilasına uğramış bir özgürlük, hem yola devam etmenin hem de hatırlamanın bir aracıdır. Tutkuyla ve heyecanla mantar toplamak, kişiler ile şeyler arasındaki ayrımı, yani endüstriyel üretim için çok önemli olan bir ayrımı ortadan kaldırır. Mantarlar, yabancılaşmış bir meta değildir henüz; toplayıcıların özgürlüğünün bir sonucudur. Bununla birlikte, tüm bu sahne, varlığını bu iki taraflı deneyimin tuhaf türde bir ticaret zemininde yaşanmasına borçludur. Alıcılar, "serbest piyasa rekabeti"nin dramatik edimleriyle, özgürlüğün ganimetlerini ticari mallara tercüme eder. Böylelikle piyasa özgürlüğü, bu özgürlükler karmaşasına dahil olur ve yoğunlaşmış iktidarın, ücretli çalışmanın, mülkiyetin ve yabancılaşmanın muallakta tutulması güçlü ve etkili bir görünüm kazanır.

3 Yangından koruma amaçlı bu uygulama, kereste endüstrisinin desteğiyle 2003'te çıkarılan *Healthy Forests Restoration Act* (Sağlıklı Ormanlar Restorasyon Yasası) kanunuyla zorunlu kılınmıştır. Jacqueline Vaughn ve Hanna Cortner, *George W. Bush's healthy forests* (Boulder: University Press of Colorado, 2005).

Açık Bilet'teki mantar alımlarına geri dönelim. Öğleden sonra geç saatlerde, saha temsilcisi birkaç beyaz oturmuş şakalaşıyor. Birbirlerini yalancılıkla suçluyor, birbirlerine bazen "akbaba" bazen de "çakal" diye hitap ediyorlar. Haksız da değiller. Birinci kalite mantarların açılış fiyatı olarak libresi 10 dolara anlaşıyorlar, ama hemen hiç kimse buna uymuyor. Çadırlar açıldığı anda rekabet de başlıyor. Saha temsilcileri, alıcıları çağırıp bir açılış fiyatı teklif ediyor – 10 dolarda anlaştıkları halde belki 12, hatta 15 dolar. Alıcılara gelince, satın alma çadırlarında olup bitenleri saha temsilcilerine aktarıp aktarmamak onlara kalmış bir iş. Toplayıcılar çadırlara gelip fiyatları soruyor. Fakat düzenli bir satıcı değilseniz veya mantarlarınızı önceden göstermezseniz, fiyat gizli tutuluyor. Diğer bazı alıcılar, fiyatı öğrenmek için arkadaşlarını toplayıcı kılığında gönderiyor, zira bu öyle herkese söylenecek bir şey değil. Bir alıcı, rakiplerini geride bırakmak için fiyatı yükseltmek isterse, saha temsilcisine haber vermesi gerekiyor. Aksi takdirde alıcı, aradaki farkı kendi komisyonundan ödemek zorunda – yine de çoğu bu taktiğe başvurmaktan çekinmiyor. Çok geçmeden, toplayıcı, alıcı ve saha temsilcileri arasındaki görüşme trafiği hızlanıyor. Fiyatlar sürekli değişiyor. Bir saha temsilcisi, satın alma alanını arşınlayıp olanı biteni izlediği bir sırada, "Çok tehlikeli!" diyerek beni uyardı. Alımlar devam ederken benimle konuşamazdı, çünkü tüm dikkatini bu işe vermesi gerekiyordu. Herkes cep telefonundan emirler yağdırıyor, bir adım öne geçip diğerlerinin ayağını çelmeye çalışıyor. Saha temsilcileri, fiyatları ne kadar yükseğe çekebileceklerini öğrenmek için toptancı şirketler ve ihracatçılarla sürekli telefon görüşmeleri yapıyor. Diğerlerini saf dışı bırakmak için elinden geleni yapmak, heyecan verici olduğu kadar yorucu da bir iş.

Bir saha temsilcisi, "Cep telefonlarının olmadığı zamanları bir düşünün!" diyerek geçmişten söz açtı. O zamanlar sadece iki telefon kulübesi varmış ve fiyatlar değişmeye başlar başlamaz herkes önlerinde kuyruk oluyormuş. Bugün bile, her saha temsilcisi, elinden hiç düşürmediği telefonu bir sahra telsizi gibi kullanarak, savaş meydanındaki bir general edasıyla satın alma alanını kolaçan ediyor. Sağa sola casuslar gönderiyor. Tepkilerinde gecikmemeli. Eğer fiyatı doğru zamanda yükseltirse, onun için çalışan alıcılar en iyi mantarları satın alabilecek. Daha da iyisi, bir rakibini çok yük-

sek fiyat vermeye iterek, çok fazla mantar satın almaya ve her şey yolunda giderse, birkaç günlüğüne kepenk indirmeye zorlayabilir. Her türlü dalavere mümkün. Eğer fiyat aniden yükselişe geçerse, bir alıcı elindeki bütün mantarları toplayıcılara satabilir ve onlar da gidip başka alıcılara satar: Para, mantardan yeğdir. Günlerce herkes birbiriyle dalga geçecek, yine herkes birbirini yalancılıkla suçlayacaktır – ama tüm bunlara rağmen kimse mantar ticaretini bırakmıyor.[4] Zira bu bir rekabet gösterisi – ticaretin getirdiği bir zorunluluk değil. *Aslolan*, dramanın kendisidir.

Şimdi de akşam olduğunu düşünelim. Toplayıcılar, mantarlarını satmak için bir çadırın önünde sıraya dizilmiş. Bu alıcıyı seçmelerinin nedeni, teklif ettiği fiyatlar değil sadece. Onun aynı zamanda iyi bir tasnifçi de olduğunu biliyorlar. Tasnif işlemi fiyatlar kadar önemlidir, çünkü bir alıcı her mantara bir not verir ve mantarın fiyatını da bu not belirler. Mantarları tasnif etmek başlı başına bir sanattır! Bacaklar sabit dururken, kollar hızlı bir şekilde hareket ederek göz alıcı bir dans sergiler. Bunu beyaz erkekler yaptığında bir hokkabazın hareketlerini andırır. En iyi alıcılardan olan Lao kadınlar yaptığında ise, geleneksel bir Lao saray dansına benzer. İyi bir tasnifçi, bir mantara sadece dokunarak onun hakkında birçok bilgi edinir. Böcek larvaları bulunan bir matsutake, Japonya'ya ulaşmadan önce bütün bir partiyi mahvedecektir. O yüzden, alıcının bu tür mantarları tespit edip geri çevirmesi büyük önem taşır. Fakat sadece deneyimsiz bir alıcı, içinde larva var mı yok mu diye görmek için mantarı keser. İyi alıcılar ise bunu dokunarak anlar. Ayrıca, mantarın menşeini de kokusundan bilirler: Konukçu ağacını, geldiği bölgeyi, büyüklüğü ve şekli etkileyen ormangülü gibi diğer bitkileri. İyi bir alıcıyı tasnif yaparken izlemekten herkes keyif alır. Hüner dolu bir gösteridir bu. Toplayıcılar bazen bu tasnif işlemini fotoğraflar. Bazen de topladıkları en iyi mantarların veya kazandıkları paranın –özellikle 100 dolarlık banknotlar söz konusuysa– fotoğrafını çekerler. Bunlar, onların ganimetleridir.

4 Matsutake alımlarını takip ettiğim dört sezon boyunca sadece iki alıcının, kendi saha temsilcileriyle yaşadıkları anlaşmazlık yüzünden sezon ortasında ayrıldığını gördüm; bir diğeri ise gizlice kaçıp gitti. Ama kimse rekabet yüzünden işini bırakmak zorunda kalmadı.

Alıcılar kendilerine sadık toplayıcılardan oluşan "tayfalar" meydana getirmeye çalışır. Fakat toplayıcılar, mantarlarını hep aynı alıcıya satma zorunluluğu hissetmez. Bu yüzden alıcılar akrabalık, dil ve etnisite bağlarını kullanarak veya özel hediyeler yoluyla toplayıcıların ilgisini çekmeye çalışır. Onlara yiyecek ve kahve, bazen de içine çeşitli otlar veya akrep katılmış alkollü içkiler ikram ederler. Toplayıcılar, alıcıların çadırları etrafında oturup yer içer. Alıcılarla ortak savaş anılarından bahsetmeye başladılar mı, sohbet gecenin geç saatlerine dek sürebilir. Fakat bu gruplar kısa ömürlüdür; daha yüksek bir fiyatla veya özel bir teklifle ilgili bir dedikodu çıkmayagörsün, toplayıcılar hemen başka bir çadıra gidip başka bir gruba dahil olur. Bununla birlikte, fiyatlar çoğu zaman birbirinden çok da farklı değildir. Toplayıcıların böyle bir çadırdan diğerine gidip gelmesinde performansın bir payı olabilir mi? Rekabet ve bağımsızlık, hepsi için özgürlük anlamına geliyor.

Bazen toplayıcıların, hiçbir alıcının fiyatını beğenmediklerinden, mantarlarıyla birlikte kamyonetlerinde oturup bekledikleri olur. Ama akşam bitmeden satmak zorundadırlar; mantarları elde tutamazlar. Beklemek de özgürlük performansının bir parçasıdır: Kurallar, ücretli çalışma ve mülkiyetle araya mesafe koyarak istediği yerde mantar arama özgürlüğü; toplayıcıların mantarları istedikleri alıcıya ve alıcıların da istedikleri saha temsilcisine götürme özgürlüğü; diğer alıcıları saf dışı etme özgürlüğü; çok para kazanma veya her şeyi kaybetme özgürlüğü.

Bir keresinde bu satın alma sahnesinden bahsettiğim bir ekonomist, bunun güçlü çıkarlar ve eşitsizliklerle kirlenmemiş, asıl ve temel şekliyle kapitalizm olduğunu söyledi heyecanla. Ona göre bu, olması gerektiği gibi, herkesin eşit şartlarda rekabet ettiği gerçek kapitalizmdi. Peki ama Açık Bilet'teki mantar toplama ve satın almalar kapitalizm olarak adlandırılabilir mi? Sorun şu ki ortada sermaye diye bir şey yok. El değiştiren büyük miktarda para var, fakat bu para bir yatırıma dönüşmeden çıkıp gidiyor. Birikim sadece daha sonraki aşamalarda, Vancouver, Tokyo ve Kobe'de gerçekleşiyor. Buralardaki ihracatçı ve ithalatçılar, matsutake ticaretini kendi firmalarını geliştirmek için kullanıyorlar. Açık Bilet'teki mantarlar sermaye akışına buralarda katılıyor, fakat benim kapitalist bir oluşum olarak görmediğim bir ortamda temin ediliyorlar.

Fakat Açık Bilet'te "piyasa mekanizmaları"nın iş başında olduğu açıkça görülüyor – ya da acaba gerçekten görülüyor mu? Ekonomistlere göre, rekabetçi piyasaların temel özelliği, fiyatları düşürerek tedarikçileri daha verimli şekillerde mal temin etmeye zorlamaktır. Oysa Açık Bilet'teki rekabetin amacı açıkça fiyatları *yükseltmek*. Toplayıcılar, alıcılar, toptancılar, herkes böyle söylüyor. Fiyatlarla oynamanın amacı, Açık Bilet'teki herkesin kazanç sağlayabileceği bir şekilde fiyatların artırılıp artırılamayacağını görmek. Çoğu kişi, Japonya'da bitmek tükenmek bilmez bir para kaynağı olduğunu düşünüyor ve bu rekabet tiyatrosunun amacı da paranın Açık Bilet'e akması için muslukların açılmasını sağlamak. Açık Bilet'in bütün kıdemlileri, 1993 yılını gayet iyi hatırlıyor: O yıl, toplayıcıların elindeki matsutakenin fiyatı kısa bir süre için libre başına 600 dolara çıkmıştı. Tek yapmanız gereken tombulca bir mantar bulmaktı ve 300 dolar cebinizdeydi![5] Dediklerine göre, bu rekor yükselişten sonra bile, 1990'larda tek bir toplayıcının günde birkaç bin dolar kazanması mümkündü. Bu para akışına nasıl yeniden erişim sağlanabilir? Açık Bilet'teki alıcı ve toptancılar, fiyatları yükseltmek için rekabete bel bağlıyor.

Gördüğüm kadarıyla, bu inanış ve pratiklerin yerleşmesine imkân tanıyan iki temel durum söz konusu. Birincisi, Amerikalı iş insanları, Birleşik Devletler yönetiminin her zaman kendileri lehine güç kullanacağı beklentisini içselleştirmişlerdir: Hükümet, "rekabet" oyununu oynadıkları sürece, Amerikan şirketlerinin istedikleri fiyatları ve pazar payını elde edebilmeleri için yabancı iş ortaklarına baskı yapacaktır.[6] Açık Bilet'teki matsutake ticareti, hükümetin bu yönde ilgisini çekebilmek için fazla küçük ve önemsiz. Yine de, alıcı ve toptancılar, Japonlardan en iyi fiyatı koparabilmek için rekabetçi performanslar icra ederken bu ulusal beklentiyle hareket ediyor. İyi bir "Amerikalı" olduklarını gösterdikleri sürece başarılı olacaklarını umuyorlar.

İkincisi, Japon tüccarlar, bu tür davranışları yukarıda bahsettiğim ithalatçının tabiriyle "Amerikan psikolojisi"nin tezahürleri

5 Bir toplayıcının 1993 yılına ait bir günlüğü için bkz. Jerry Guin, *Matsutake mushroom: "White" goldrush of the 1990s* (Happy Camp, CA: Naturegraph Publishers, 1997).

6 Buna bir örnek olarak Marlboro'nun tarihi için bkz. Richard Barnet, *Global dreams: Imperial corporations and the new world order* (New York: Touchstone, 1995).

olarak görüp sineye çekmeye hazırlar. Japon tüccarlar, tuhaf performanslarla muhatap olarak iş yapmaları gerektiğini zaten biliyorlar. Onlara göre, eğer malların gelmesini sağlayan şey bu tuhaflıklarsa, o halde bunlar teşvik edilmelidir. Nasılsa daha sonra ithalatçı ve ihracatçılar, Amerikan özgürlüğünün bu egzotik ürünlerini Japon envanterlere ve ardından da birikime tercüme edebilecektir.

Peki bu "Amerikan psikolojisi" tam olarak neyin nesi? Genellikle bir "kültür"de bulmayı umduğumuz tutarlılığın aksine, Açık Bilet'te çok sayıda farklı insan ve tarih mevcut. Varolma biçimlerinin açık uçlu bir dolanıklığını ifade eden kümelenme kavramı, bu noktada daha kullanışlıdır. Bir kümelenme içinde, çeşitli güzergâhlar birbirleri üzerinde etkide bulunur, fakat önemli olan belirsizliktir. Bir kümelenme hakkında bilgi edinmek için, onun düğümlerini çözmeliyiz. Açık Bilet'teki özgürlük performansları, Oregon'un çok ötesine uzanan, fakat Açık Bilet'teki dolanıklıkların nasıl meydana geldiğini gösteren tarihleri takip etmemizi gerektiriyor.[7]

7 Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı ormanlarındaki güvencesiz çalışmayla ilgili diğer çarpıcı hikâyeler için bkz. Rebecca McLain, "Controlling the forest understory: Wild mushroom politics in central Oregon" (Doktora tezi, University of Washington, 2000); Beverly Brown ve Agueda Marin-Hernández, ed., *Voices from the woods: Lives and experiences of non-timber forest workers* (Wolf Creek, OR: Jefferson Center for Education and Research, 2000); Beverly Brown, Diana Leal-Mariño, Kirsten McIlveen, Ananda Lee Tan, *Contract forest laborers in Canada, the U.S., and Mexico* (Portland, OR: Jefferson Center for Education and Research, 2004); Richard Hansis, "A political ecology of picking: Non-timber forest products in the Pacific Northwest", *Human Ecology* 26, no. 1 (1998): 67-86; Rebecca Richards ve Susan Alexander, *A social history of wild huckleberry harvesting in the Pacific Northwest* (USDA Forest Service PNW-GTR-657, 2006).

6. Savaş Hikâyeleri

> Fransa'da iki şey var: Özgürlük ve komünizm. Birleşik Devletler'de ise sadece tek bir şey var: Özgürlük.
>
> *Açık Bilet'te Lao kökenli bir mantar alıcısı, neden Fransa'ya değil de Birleşik Devletler'e geldiğini açıklıyor*

Matsutake toplayıcı ve alıcılarının bahsettiği özgürlük, yerel koşulların yanı sıra dünyanın uzak köşelerine de göndermede bulunuyor. Açık Bilet'teki çoğu kişi, özgürlüğe verdikleri önemin, ABD-Hindiçin Savaşı ve takip eden iç savaşlarda yaşadıkları korkunç ve trajik deneyimlerden kaynaklandığını söylüyor. Toplayıcıların büyük bir kısmı, mantar toplamak da dahil olmak üzere yaşamlarını şekillendiren olaylardan söz açtıklarında, savaştan sağ kurtulmuş olmanın önemine değiniyor. Matsutake ormanının sayısız tehlikelerine göğüs germeye hazırlar, çünkü bu orman, savaşzede yaşamlarının bir uzantısı niteliğinde. Geçmişin musallat olduğu bir özgürlük onları her yerde takip ediyor.

Bununla birlikte, savaşla kurulan bağların kendine özgü kültürel, ulusal ve ırksal özellikleri var. Toplayıcıların kurduğu peyzajlar, miras aldıkları savaşla bağ kurma biçimine göre değişkenlik gösteriyor. Bazı toplayıcılar, hiç savaş yaşamamış oldukları halde, kendilerini savaş hikâyeleriyle özdeşleştiriyor. Yaşlı bir Lao, genç Lao toplayıcıların bile neden kamuflaj giydiklerini alaycı bir dille şöyle açıkladı: "Bunlar askerlik falan yapmadı; sadece kendilerine asker süsü vermeye çalışıyorlar." Hmong bir toplayıcı ise, geyik avlayan beyazlar tarafından fark edilmemenin tehlikelerini sorduğumda bana farklı bir gerekçe sundu: "Kamuflaj giyiyoruz ki, avcıları gördüğümüzde onlardan saklanabilelim." Eğer avcılar tarafından görülürse onu vurabileceklerini ima ediyordu. Mantar toplayıcılar, ormanın özgürlüğünü bir farklılıklar labirenti içinde dolanarak deneyimliyor. Tanımladıkları şekliyle özgürlük, hem ortak bir paydaya hem de her topluluğun diğerlerinden farklılaş-

Müşterek gündemler, Oregon.
Tüfek omuzda mantar toplamak. Çoğu toplayıcının
savaştan sağ kurtulmakla ilgili korkunç hikâyeleri vardır.
Mantar toplayıcıların kamplarındaki özgürlük, travmalar ve yerinden
edilmelerle dolu farklı tarihlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

tığı bir ayrışma noktasına işaret ediyor. Ancak tüm bu farklılıklara rağmen, burada birkaç portreye yer vermek, matsutake avının özgürlük tarafından nasıl çeşitli şekillerde harekete geçirildiğine ilişkin bir fikir verebilir. Bu bölüm, toplayıcı ve alıcıların özgürlük anlayışına dair araştırmamı onların savaşla ilgili hikâyelerine kulak vererek derinleştiriyor.

Pasifik Kuzeybatı'nın dağ ve ormanlarında bir sınır romantizmi hüküm sürer. Beyazların Amerikan Yerlilerini *hem* yüceltmesi *hem de* onları yok etmeye çalışmış olan yerleşimcilerle kendini özdeşleştirmesi sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Kendi kendine yeterlik, aşırı bireyselcilik ve beyaz erilliğin estetize gücü, onlar için bir gurur kaynağıdır. Mantar toplayıcısı çok sayıda beyaz, Amerikan yayılmacılığını, sınırlandırılmış bir devlet anlayışını ve beyazların üstünlüğünü savunur. Bununla birlikte, Kuzeybatı'nın kırsal kesimleri, hippilere ve putkırıcılara da ev sahipliği yapar. ABD-Hindiçin Savaşı'na katılmış beyazlar, bu hoyrat ve başına buyruk karışıma kendi savaş deneyimlerini ekleyerek, bir nebze kızgınlık ve vatanperverlik, bir nebze de travma ve tehdit katar. Savaş anıları hem rahatsızlık vericidir hem de bu alanın oluşumunda yapıcı bir role sahiptir. Savaş gazisi beyazlar, savaşın bir felaket olduğunu, fakat aynı zamanda da bir erkeği erkek yaptığını söyler. Özgürlük, savaş karşıtlığında olduğu kadar savaşta da boy gösterebilir.

Savaş gazisi iki beyazın anlattıkları, özgürlüğün ne denli farklı şekillerde ifade bulduğunu görmemizi sağlıyor. Alan, bir çocukluk çağı yaralanmasının nüksetmesi nedeniyle Hindiçin'den yurduna geri gönderildiğinde kendini şanslı hissetmiş. Sonraki altı ay boyunca bir Amerikan üssünde şoför olarak görev yapmış. Fakat bir gün, tekrar Vietnam'a dönme emri almış. Bunun üzerine, cipini depoya götürüp bırakmış ve üsten ayrılıp firar etmiş. Sonraki dört yılı Oregon dağlarında gizlenerek geçirmiş. Burada kendine yeni bir amaç edinmiş: Ormanda yaşamak ve asla kira ödemek zorunda kalmamak. Daha sonra, matsutake furyası başladığında, bu onun için adeta biçilmiş kaftan olmuş. Alan, diğer savaş gazilerinin muharebe kültürüne karşı çıkan uysal bir hippi olarak görüyor

kendini. Bir keresinde Las Vegas'a gitmiş ve kumarhanede etrafını Asyalılarla çevrili görünce, korkunç savaş anıları yeniden canlanmış. Alan için ormanda yaşamak, kendini psikolojik tehlikelerden korumanın bir yolu.

Ancak savaş deneyimleri her zaman bu kadar mülayim değil. Geoff'la tanıştığımda, orman hakkında bu kadar çok bilgisi olan biriyle karşılaşmaktan büyük mutluluk duymuştum. Washington Eyaleti'nin doğusunda geçirdiği neşe dolu çocukluğundan bahsederken, kır yaşamının her ayrıntısını ayrı bir heyecanla betimliyordu. Fakat onunla birlikte çalışmaktan duyduğum şevk, Tim'in anlattıklarıyla farklı bir niteliğe büründü. Tim, Geoff'un Vietnam'da uzun ve zorlu bir askerlik dönemi geçirdiğini söyledi. Bir keresinde, helikopterden atlayan birliği pusuya düşürülmüş. Arkadaşlarının çoğu ölürken, Geoff da boynundan vurulmuş, fakat mucizevi bir şekilde hayatta kalmış. Birleşik Devletler'e döndüğünde, geceleri o kadar çok çığlık atıyormuş ki, evden ayrılmak zorunda kalmış ve ormana yerleşmiş. Fakat savaş yılları peşini bırakmamış. Tim'in anlattığına göre, Geoff'la birlikte mantar toplamaya çıktıkları bir sırada, Geoff'un kendi özel alanı olarak gördüğü bir yerde bir grup Kamboçyalı toplayıcıya denk gelmişler. Geoff ateş açmış ve Kamboçyalılar canlarını kurtarmak için çalılıklara kaçışmış. Bir seferinde de, Tim ve Geoff aynı kulübeyi paylaşıyorlarmış. Geoff bütün geceyi derin düşüncelere dalıp bıçağını bileyerek geçirmiş. "Vietnam'da kaç kişiyi öldürdüm biliyor musun?" diye sormuş Tim'e. "Birini daha öldürsem bir şey fark etmez."

Beyaz toplayıcılar, kendilerini sadece sert ve haşin karakterli eski askerler olarak değil, kendi başlarının çaresine bakabilen, münzevi, dayanıklı ve becerikli dağ insanları olarak da görüyor. Avlanmak, savaşta çarpışmamış olanlarla aralarında ortak bir bağlantı noktası oluşturuyor. Vietnam'da savaşmış olmak için fazla yaşlı, fakat Amerikan savaşlarının ateşli bir destekçisi olan beyaz bir alıcı, avlanmanın da tıpkı savaş gibi insanın kişiliğini güçlendirdiğini söyledi. Kuş avlarken yanlışlıkla bir arkadaşını vuran dönemin Başkan Yardımcısı Cheney'den söz açıldığında, bu gibi kazaların sıradan olduğunu, avlanmanın insanı böyle böyle adam ettiğini belirtti. Savaşa katılmamış olanlar bile, avlanma yoluyla, ormanı bir özgürlük yaratma mekânı olarak deneyimleyebiliyor.

Kamboçyalı mültecilerin, Pasifik Kuzeybatı'nın yerleşik geleneklerine eklemlenmesi kolay değildi; onlar, Birleşik Devletler'de kendilerine ait bir özgürlük tarihi yaratmak zorundaydılar. Bu tarihe yön veren olaylar, Amerikan bombardımanları ve ardından Kızıl Khmer rejiminin ve iç savaşın dehşetleri değildi sadece. Kamboçyalı mültecilerin Birleşik Devletler'e giriş yaptıkları dönem de belirleyici bir yere sahipti, zira 1980'lerde Amerikan refah devleti tam bir krizin ortasındaydı. Kimse Kamboçyalılara güvenceli sabit bir iş vermedi. Diğer Güneydoğu Asyalı mülteciler gibi, onlar da ellerinde olanla –ki savaş deneyimleri de buna dahildi– bir şey yapmak zorundaydı. Geçimini sırf gözüpeklik sayesinde sağlama fırsatı sunan matsutake furyası, ormanlarda mantar peşinde koşmayı onlar için cazip bir seçenek kılıyordu.

Özgürlük bu bağlamda ne ifade ediyor? Savaşa övgüler düzen beyaz bir saha temsilcisi, Ven adında bir Kamboçyalı ile konuşmamı tavsiye etti. Dediğine göre bu Kamboçyalı, Birleşik Devletler'in yürüttüğü emperyal savaşları Asyalıların bile desteklediğini bana kanıtlayacaktı. Dolayısıyla, Ven'le görüştüğümde, onun Amerikan özgürlüğünü askeri bir macera olarak savunması beni şaşırtmadı. Fakat çok geçmeden sohbetimiz, saha temsilcisinin hiç tahmin etmeyeceğini düşündüğüm, lakin ormandaki diğer Kamboçyalıların da durumunu yansıtan farklı bir mecraya kaydı. Birincisi, Kamboçya'daki iç savaşın kargaşası içinde, kişinin hangi tarafta mücadele ettiğini tam olarak bilmesi asla mümkün değildi. Savaş gazisi beyazlar, ırksal açıdan kesin çizgilerle bölünmüş bir coğrafyada özgürlük için mücadele etmiş olduklarını düşünüyordu. Oysa Kamboçyalıların anlattığı savaş hikâyelerinde, insan farkına bile varmadan kendini bir taraftan diğerine savrulmuş buluyordu. İkincisi, savaş gazisi beyazlar savaşın travmatik özgürlüğünü deneyimlemek için dağlara gelirken, Kamboçyalılar Amerikan özgürlüğünün ormanlarında daha iyimser bir iyileşme tasavvuru sunuyordu.

Ven, on üç yaşındayken köyünü terk edip silahlı mücadeleye katılmış. Amacı, Vietnamlı işgalcileri ülkesinden kovmakmış. Başlangıçta, katıldığı grubun ideolojik niteliği hakkında hiçbir fikri

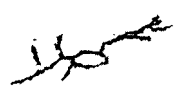
yokmuş; bunun bir Kızıl Khmer birliği olduğunu ancak sonradan öğrenmiş. Genç yaşı nedeniyle komutanı onu koruması altına almış ve liderlerin yakın çevresinde güven içinde tutulmuş. Fakat daha sonra komutan gözden düşünce, Ven de kendini siyasi tutuklu konumunda bulmuş. Diğer tutuklularla birlikte başlarının çaresine bakmaları için ormana gönderilmiş. Şans eseri burası Ven'in savaş günlerinden tanıdığı bir bölgeymiş. Diğerleri için sadece ıssız bir cengel olan bu yerde o, gizli patikaların ve orman kaynaklarının yerini biliyormuş. Hikâyenin bu noktasında, oradan kaçıp kurtulduğunu söyleyecek sandım, zira özellikle cengel hakkındaki bilgisinden bahsederken gözleri gururla parlıyordu. Ama hayır, kaçmak yerine, gruptakilere bir tatlı su kaynağının yerini göstermiş ve bu sayede hayatta kalabilmişler. Belki de ormandaki bu tutukluluğun, tüm zorluklarına rağmen güçlendirici bir yanı da vardı. Ormana dönmek, işte bu deneyimi yeniden canlandırıyor – ama, diye ekliyor Ven, sadece emperyal Amerikan özgürlüğünün emniyeti içinde.

Diğer Kamboçyalılar, mantar toplamayı savaş sonrası bir iyileşme süreci olarak tanımladı. Bir kadın, Birleşik Devletler'e ilk geldiğinde ne denli zayıf olduğunu anlattı. Bacakları öylesine güçsüzmüş ki, yürümekte zorlanıyormuş. Mantar toplamak, onu sağlığına yeniden kavuşturmuş. Onun için özgürlük, hareket edebilme özgürlüğü anlamına geliyordu.

Heng, Kamboçya'da otuz kişilik bir milis gücünün liderliğini yaptığı sırada yaşadıklarını anlattı. Bir gün devriye gezerken mayına basmış ve bir bacağı paramparça olmuş. Kendisini vurmaları için arkadaşlarına yalvarmış, çünkü Kamboçya'da tek bacaklı bir adam olarak yaşamanın onun gözünde hiçbir değeri yokmuş. Fakat şansı yaver gitmiş ve bir Birleşmiş Milletler misyonu tarafından kurtarılıp Tayland'a nakledilmiş. Şimdi Birleşik Devletler'de takma bir bacakla oldukça iyi idare ediyor. Yine de, akrabalarına ormanda mantar toplamak istediğini ilk söylediğinde, onunla dalga geçmişler. Asla kendilerine ayak uyduramayacağını söyleyerek, onu yanlarında götürmeyi reddetmişler. Nihayet bir teyzesi, onu bir dağın eteğine götürüp bırakmış ve kendi başına yolunu bulmasını söylemiş. O da yolunu bulmakla kalmamış, bir sürü de mantar bulmuş! O günden beri mantar toplamak Heng için hareket kabiliyetini kanıtlamanın bir yolu olmuş. Arkadaşlarından birinin de diğer taraftaki bacağı

yok ve Heng, ikisinin birlikte dağlarda eksiksiz bir "bütün" meydana getirdiklerini söyleyerek espri yapıyor.

Oregon'un dağları, hem bir tedavi imkânı sağlıyor hem de eski alışkanlıklar ve hayallerle bağlantı kurma fırsatı sunuyor. Bir keresinde Heng'e geyik avcılarını sorduğumda, buna şaşkınlık içinde şahit oldum. O gün öğleden sonra bir başıma mantar toplamaya çıkmıştım. Birden etrafımda silah sesleri yankılanmaya başladı. Dehşete kapılmıştım. Ne yana kaçmam gerektiğini bilemiyordum. Daha sonra bu olayı Heng'e anlattığımda, "Kaçmamalısın!" dedi. "Kaçarsan, korktuğunu belli etmiş olursun. Ben asla kaçmam. İşte bu yüzden bir liderim." Ormanda hâlâ savaş kol geziyor. Avcılık da bu gerçeği hatırlatan bir uyarı niteliğinde. Neredeyse bütün avcıların beyaz olması ve Asyalıları hor görmesi, savaşla benzerliği daha da belirgin kılıyor. Bu durum, çoğu Kamboçyalının aksine, kendilerini hem avcı hem av olarak gören Hmong toplayıcılar açısından çok daha önemli sonuçlar doğuruyordu.

ABD-Hindiçin Savaşı sırasında Hmonglar, Birleşik Devletler'in Laos'u işgalinde ön saflarda yer aldı. General Vang Pao'nun silah altına aldığı köylüler, çiftçiliği bırakıp CIA'in havadan yaptığı yiyecek yardımlarıyla geçindi. Amerikalılar ülkeyi havadan yakıp yıkabilsin diye, bombardıman uçaklarını davet edip kendi hayatlarını tehlikeye attılar.[1] Bu siyasetin, Hmonglar ile bombardımanların hedefi durumundaki Laolar arasındaki gerilimi tırmandırmış olması şaşırtıcı değildir. Hmong mülteciler Birleşik Devletler'de nispeten iyi durumda olsalar da savaşın hatıraları hâlâ çok güçlü. Laos'ta tanık oldukları savaş manzaraları, Hmong mültecilerin zihninde ilk günkü canlılığını korumaya devam ediyor ve bu durum, hem özgürlüğe siyasi yaklaşımlarına hem de günlük yaşamlarında özgürlüğü uygulama biçimlerine damgasını vuruyor.

ABD ordusunda keskin nişancılık yapmış Hmong bir avcı olan Chai Soua Vang örneğini ele alalım. Vang, 2004 yılının Kasım ayında, Wisconsin'deki bir ormanda geyik avcılarının kullandığı

1 Bir Vang Pao destekçisinin ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Jane Hamilton-Merritt, *Tragic mountains* (bkz. yuk. 2. Bölüm, n. 13).

bir kulübeye girdi. Tam o sırada, arazi sahibi beyazlar da etrafta dolaşmaktaydı. Vang'ı fark eden arazi sahipleri, ondan bölgeyi terk etmesini istediler. Anlaşıldığı kadarıyla bu arada ırkçı sözler de söylediler ve içlerinden biri ona ateş etti. Bunun üzerine Vang, yarı otomatik tüfeğine sarılıp sekizini vurdu ve bunların altısı öldü.

Basında geniş yer bulan olay, çoğu zaman bir nefret söylemi kullanılarak aktarıldı. CBS News, şerif yardımcısı Tim Zeigle'nin sözlerine yer verdi. Buna göre Vang, "[arazi sahiplerini] öldürmek amacıyla peşlerine düşmüş, onlara tuzak kurmuş"tu.[2] Hmong topluluğunun temsilcileri hemen Vang'la aralarına mesafe koydu ve her şeyden önce Hmongların itibarını korumaya odaklandı. Genç Hmonglar, Vang'ın tutuklanmasını takip eden davada ırkçılığa karşı seslerini yükselttilerse de, Vang'ın neden düşmanlarını ortadan kaldıran bir keskin nişancı gibi davranmış olabileceğine dair kimse bir açıklamada bulunmadı.

Oysa Oregon'da konuştuğum bütün Hmonglar, bunun nedenini gayet iyi biliyor ve Vang'la empati kuruyor gözüküyorlardı. Vang'ın yaptığı şeye hepsi de yakından aşinaydı. İçlerinden herhangi birinin kardeşi ya da babası da aynı şeyi yapabilirdi pekâlâ. Vang, ABD-Hindiçin Savaşı'na katılmış olmak için fazla gençti. Fakat eylemleri, onun bu savaş ortamına hiç de yabancı olmadığını gösteriyordu. Böylesi bir ortamda, silah arkadaşı olmayan herkes düşmandı ve savaş, öldürmek veya ölmek anlamına geliyordu. Hmong topluluğunun yaşlı erkekleri, hâlâ büyük ölçüde bir zamanlar katıldıkları muharebelerin dünyasında yaşıyor. Hmong meclislerinde, geçmişteki çeşitli muharebelerin lojistik ayrıntıları –topografi, zamanlama ve beklenmedik olaylar– erkekler arasındaki sohbetin başlıca konularından birini oluşturuyor. Yaşamı hakkında sorular sorduğum yaşlı bir Hmong, bu fırsattan istifade ederek, bana el bombalarının nasıl geri atılacağını ve vurulursanız ne yapmanız gerektiğini anlattı. Savaş zamanı hayatta kalmak için gereken lojistik bilgisi, yaşamının esasını oluşturmaya *devam ediyordu.*

Avlanmak, Birleşik Devletler'deki Hmonglara Laos'u hatırlatıyor. Bahsettiğim yaşlı Hmong, Laos'taki gençlik yıllarından bahsetti:

2 CBS News, "Deer hunter charged with murder", 29 Kasım 2004, http://www.cbsnews.com/stories/2004/11/30/national/main658296.shtml.

Henüz çocukken avlanmayı öğrenmiş ve daha sonra bu av becerilerini cengel savaşında kullanmış. Şimdi Birleşik Devletler'de kendi oğullarına avlanmayı öğretiyor. Avlanmak, Hmong topluluğunun erkeklerini iz sürmek, hayatta kalmak ve erkekliğini ispat etmekten oluşan bir dünyanın içine çekiyor.

Mantar toplayıcılığı yapan Hmonglar, avlanma sayesinde kendilerini ormanda rahat hissediyor. Ormanda nadiren kayboluyorlar, zira birer avcı olarak edindikleri yön bulma becerilerini kullanıyorlar. Ormanlık arazi, yaşlı erkeklere Laos'u hatırlatıyor. Çoğu şey farklı tabii ama vahşi yaşamın hüküm sürdüğü dağlar ve sürekli tetikte olma gerekliliği burada da söz konusu. Bu aşinalık duygusu, yaşlı kuşağı her yıl buraya gelip mantar toplamaya sevk ediyor. Tıpkı avlanmak gibi mantar toplamak da onlara ormanları hatırlama fırsatı sunuyor. Yaşlı adamın bana dediğine göre, ormanın sesleri ve kokularından mahrum kalan kişi yavaş yavaş insanlıktan çıkar. Mantar toplamak, Laos ve Oregon'u, savaş ve avlanmayı bir araya getiriyor. Savaşla yıkıma uğramış Laos manzaraları, şimdiki zamanın deneyimine nüfuz ediyor. Bana konuyla ilgisi yokmuş gibi görünen hikâyeler, bu farklı katmanların farkına varmamı sağlamıştı: Ben mantarlar hakkında sorular soruyordum, Hmonglar ise bana Laos'tan, avlanmaktan veya savaştan bahsederek yanıt veriyordu.

Tou ve oğlu Ger, asistanım Lue ile beni pek çok kez matsutake toplamaya götürme nezaketinde bulundu. Ger, canlı ve neşeli bir öğretmendi. Fakat Tou, sessiz sakin bir yaşlı adamdı. Dolayısıyla onun ağzından çıkanları çok daha fazla önemsiyordum. Bir öğleden sonra, uzun ve zevkli bir mantar avının ardından Tou, derin bir ah çekerek kendini arabanın ön koltuğuna bıraktı. Onun Hmongca söylediklerini Lue bana tercüme ediyordu. "Aynı Laos'taki gibi" dedi Tou, vatanını kastederek. Ardından, bana hiçbir anlam ifade etmeyen şu cümleyi ekledi: "Ama sigortalı olmak önemli." Bununla ne demek istediğini ancak yarım saat sonra anlayabildim. Tou sözlerine şu hikâyeyle devam etti: Bir akrabası ziyaret amacıyla Laos'a geri gitmiş ve orada dağlar onu öylesine cezbetmiş ki, Birleşik Devletler'e dönerken ruhlarından biri orada kalmış. Bunun sonucunda da çok geçmeden ölmüş. Nostalji, ölüme yol açabilir. O yüzden, hayat sigortası yaptırmak önemlidir, zira bu sayede ailenin geleneklere uygun bir cenaze töreni düzenlemek için öküz

alabilecek parası olur. Tou, ormanda yürüyüp mantar toplamanın ona hatırlattığı bir peyzajın hasretini çekiyordu. Bu aynı zamanda avlanmanın ve savaşın cereyan ettiği bir peyzajdı.

Azınlık Laolar Budist olduklarından, avlanmaya genellikle karşıdır. Laolar, mantar kamplarının daha ziyade iş insanları konumundadır. Güneydoğu Asyalı mantar alıcılarının çoğu Lao'dur. Kamp alanlarında Laolar erişte satan çadırlar kuruyor, kumar oynatıyor, karaoke ve barbekü dükkânları işletiyor. Karşılaştığım mantar toplayıcısı Laoların büyük kısmı ya Laos'un şehirlerinde doğup büyümüş ya da bu şehirlere göç etmek zorunda bırakılmış. Ormanda sık sık kayboluyorlar. Fakat mantar toplamanın risklerinden keyif alıyor ve bunu bir girişimcilik sporu olarak görüyorlar.

Savaşla kurulan kültürel bağlar hakkında ilk olarak, Lao toplayıcılarla vakit geçirdiğim sırada düşünmeye başladım. Lao erkekler arasında kamuflaj bir hayli yaygın. Ayrıca çoğunun vücudu, koruyucu dövmelerle kaplı. Bu dövmeleri orduda veya üyesi oldukları çetelerde ya da dövüş sanatlarıyla bağlantılı olarak yaptırmışlar. Orman Hizmetleri, Laoların kavgacı karakteri nedeniyle kamp alanları dahilinde ateşli silah kullanımını yasaklamış. Diğer toplayıcı gruplarla karşılaştırıldığında, görüştüğüm Laolar savaşın fiili gerçekliği tarafından daha az yaralanmış görünüyordu. Bununla birlikte, ormanda savaş benzeri bir durum yaratmaya daha hevesliydiler. Peki ama bir yara nedir? Birleşik Devletler'in Laos'taki bombardımanları, kırsal nüfusun % 25'ini yerinden etti ve insanları şehirlere sığınmaya, mümkün olduğunda da başka ülkelere iltica etmeye zorladı.[3] Eğer Birleşik Devletler'deki Lao mülteciler, savaşla yerinden edilmiş bu sivillerin bazı özelliklerini taşımaya devam ediyorsa, bu da bir tür yara değil midir?

Bazı Lao toplayıcılar asker bir ailede büyümüş. Sam'in babası Lao Kraliyet Ordusu'nda görevliymiş. Kendisi de ABD ordusuna yazılarak babasının izinden gitmeye karar vermiş. Askere alınmadan önceki sonbahar, arkadaşlarıyla birlikte son bir kez mantar

3 "The Refugee Population", *A country study: Laos*, Library of Congress, Country Studies, http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/latoc.html#la0065.

toplamaya gitmiş. Ve o kadar çok para kazanmış ki, orduyla ilgili planlarından vazgeçmiş. Hatta annesiyle babasını da gelip mantar toplamaya ikna etmiş. Bir keresinde, ulusal park alanına izinsiz girerek bir günde 3.000 dolar kazanınca, yasalara aykırı şekilde toplayıcılık yapmanın zevklerini de keşfetmiş.

Beyaz toplayıcılar gibi, tanıdığım Laolar da yasak ve kuytu yerlerde matsutake aramayı tercih ediyordu. (Kamboçyalılar, Hmonglar ve Mienler ise, aksine, daha ziyade herkesçe bilinen yerlerde mantar toplamaya özen gösteriyordu.) Ayrıca Lao toplayıcılar –yine beyazlar gibi– yasaları çiğneme ve yakayı sıyırma becerileriyle böbürlenmekten de hoşlanıyordu. (Diğer toplayıcılar ise bu konuda daha ağzı sıkı davranıyordu.) Birer girişimci olarak Laolar, bir aracı konumundadırlar ve aracılık yapmanın getirdiği bütün avantaj ve riskleri yaşarlar. Tecrübesizliğimden olsa gerek, her an savaşmaya hazır olma halinin bir girişim fırsatına dönüştürülmesi, benim için kafa karıştırıcı bir durumdu. Yine de, bunun bir bakıma yüksek riskli bir girişim şeklinde işlediğini söyleyebilirim.

Otuzlu yaşların ortasında, güçlü ve yakışıklı bir adam olan Thong, bana göre çelişkilerle doluydu: Kendisi hem bir dövüşçü, hem iyi bir dansçı hem de eleştirel zekâya sahip bir düşünürdü. Thong, güçlü kuvvetli biri olması sayesinde, yüksek ve erişilmesi zor yerlerde mantar toplayabiliyor. Anlattığına göre, bir gece, kamptan yaklaşık 65 kilometre uzakta, hız yaptığı için polis tarafından durdurulmuş. Polise hiç tereddüt etmemesini ve arabasına el koymasını, gecenin dondurucu soğuğunda yoluna yürüyerek devam edeceğini söylemiş. Polis de bu seferlik görmezden gelip onu serbest bırakmış. Thong, mantar toplayıcıların haklarındaki yakalama kararlarından kaçmak için ormana sığındıklarını söylediğinde, bununla kendisini kastediyor olabileceğini düşündüm. Nitekim kısa süre öncesine kadar evliymiş. Boşanma sürecinde, yüksek ücretli bir işi bırakıp mantar toplamaya başlamış. En azından, nafaka ödeme zorunluluğundan kaçmaya çalıştığını sanıyorum. Bu noktada çelişkiler giderek çoğalıyor. Birden konuyu değiştirip, orman için çocuklarını terk eden toplayıcıları ayıplıyor. Oysa kendisi de çocuklarıyla görüşmüyor.

Mate, Budizm üzerine epey kafa yormuş biri. İki yıl boyunca bir manastırda kaldıktan sonra, dünyaya geri dönmüş. Maddiyat-

la bağlarını koparmaya çalışıyor. Mantar toplamak onun için bu vazgeçişi gerçekleştirmenin bir yolu. Sahip olduğu hemen her şey arabasında duruyor. Kolay para kazanıyor ama bu para aynı kolaylıkla uçup gidiyor. Mate, mülkiyetin kendisine bir ayak bağı teşkil etmesini istemiyor. Lakin bu, onun Batılı anlamda bir çileci olduğu anlamına da gelmiyor. Kafayı bulduğu zamanlarda, dokunaklı bir karaoke şarkısı tutturuyor.

Mantar toplayıcıların çocukları olup, büyüdüklerinde kendileri de toplayıcılık yapan kişilere sadece Laolar arasında rastladım. Paula, ilk kez ebeveyniyle birlikte mantar toplamaya başlamış. Daha sonra ebeveyni Alaska'ya taşınmış. Fakat Paula, onların Oregon ormanlarında kurduğu sosyal ilişkiler ağını muhafaza ediyor. Bu sayede, çok daha deneyimli toplayıcıların sahip olduğu manevra özgürlüğünden o da yararlanabiliyor. Paula hayli gözüpek bir kadın. Orman Hizmetleri sezonu açmadan on gün önce, kocasıyla birlikte gelip mantar toplamaya başlamış. Polis onları kamyonetlerinde mantarlarla yakalayınca, kocası İngilizce bilmiyor numarası yaparken, Paula da memurları bir güzel haşlamış. Paula sevimli bir kız çocuğundan farksızdı. Bu da ona diğer toplayıcılardan daha fazla küstahlık etme ve buna rağmen yakayı kurtarma imkânı veriyordu. Yine de bu kadar cüretkâr davranması beni şaşırtmıştı. İşlerine burnunu sokmaması için polise meydan okuduğunu anlattı. Polisler ona mantarları nerede bulduğunu sorduğunda, "Yeşil ağaçların altında" diye yanıtlamış. Bu yeşil ağaçların nerede olduğunu sorduklarında ise, "Bütün ağaçlar yeşildir ki" diye kestirip atmış. Ardından, cep telefonunu çıkarıp arkadaşlarını aramaya koyulmuş.

Özgürlük nedir? Birleşik Devletler'in göçmen politikası, "siyasi mülteci" ile "ekonomik mülteci" arasında bir ayrım yapar ve sığınma hakkını sadece birincisine tanır. Bu yüzden, Birleşik Devletler'e giriş hakkı elde etmek isteyen göçmenlerin öncelikle "özgürlüğe" ne denli bağlı olduklarını göstermeleri gereklidir. Güneydoğu Asyalı Amerikalılar, Birleşik Devletler'e göç etmek için bazen yıllarca hazırlandıkları Tayland'daki mülteci kamplarında bunu öğrenme fırsatı buldular. Bu bölümün başında alıntıladığım Lao mantar alıcısının, neden Fransa'yı değil de Birleşik Devletler'i seçtiğini açıklarken şakayla karışık dediği gibi: "Fransa'da iki şey var: Özgürlük ve komünizm. Birleşik Devletler'de ise sadece tek bir

şey var: Özgürlük." Aynı kişi, yüksek gelirli sabit bir işte çalışmaktansa –kendisi evvelce kaynakçılık yapmış– sırf özgürlük nedeniyle mantar toplamayı tercih ettiğini de ekledi.

Laoların özgürlüğü icra etme stratejileri, "kanun tarafından en fazla rahatsız edilme" unvanı için yarışan bir diğer toplayıcı grubun, yani Latinoların stratejileriyle tam bir karşıtlık içindedir. Latino toplayıcılar genellikle kaçak göçmenlerden oluşur ve mantar toplamak, yıl boyunca yaptıkları farklı işlerden sadece biridir. Mantar sezonu boyunca çoğu, kimlik ve izin belgelerinin kontrol edildiği yasal kamp alanları ve motellerde kalmak yerine, ormanda gizlenerek yaşar. Karşılaştığım Latinoların her birinin çok sayıda farklı ismi, adresi ve kimlik belgesi vardı. İzinsiz mantar toplarken yakalandıklarında, sadece para cezasına çarptırılma değil, araçlarını (sahte evrak nedeniyle) kaybetme ve sınır dışı edilme tehlikesiyle de karşılaşıyorlar. Latino toplayıcılar, yasalara kafa tutmak yerine, ortalıkta gözükmemeye çalışıyor. Yakalanacak olurlarsa da bin bir türlü bahane ve gerekçeye başvuruyorlar. Lao toplayıcıların büyük kısmı ise, aksine, vatandaşlık hakkına sahip mülteciler olarak, yararlandıkları özgürlüğün sınırlarını genişletmeye çalışıyor.

Savaş gazisi beyazlar ile Kamboçyalı, Hmong ve Lao mülteciler arasındaki bu tür karşıtlıklar, savaşla kurulan kültürel bağların çeşitli özgürlük pratiklerini nasıl şekillendirdiğini fark etmemi sağladı. Gerek savaş gazileri gerek mülteciler, Amerikan vatandaşlığını özgürlüğün savunulması ve icra edilmesi yoluyla özümsüyor. Bu özgürlük pratiğinde, militarizm içselleştirilmiştir. Militarizm peyzajın tamamına nüfuz etmekle kalmaz, toplayıcılık ve girişimcilik stratejilerine de ilham kaynaklığı yapar.

Oregon'da ticari amaçla matsutake toplayanlar için özgürlük bir "sınır nesnesi", yani farklı anlamlar kazanan ve farklı yönlere evrilen, fakat müşterek bir meseledir.[4] Toplayıcıların her yıl gelip Japon destekli tedarik zincirleri için matsutake aramasının nedeni, ormanın sunduğu özgürlükle kurdukları, birbiriyle kesişen ve ayrışan bağlardır. Toplayıcıların savaş deneyimleri, hayatta kalmayı sürdürmek üzere onları her yıl geri gelmeye teşvik ediyor. Savaş

4 Susan Star ve James Griesemer, "Institutional ecology, 'translations' and boundary objects", *Social Studies of Science* 19, no. 3 (1989): 387-420.

gazisi beyazlar, travmalarını yenmeye çalışıyor; Khmerler, savaş yaralarını iyileştiriyor; Hmonglar, içinde savaştıkları ormanları hatırlıyor; Laolar ise sınırları zorluyor. Bu tarihsel gerilimlerin her biri, mantar toplamayı bir özgürlük pratiği olarak harekete geçiriyor. Böylelikle büyük miktarlarda mantar, hiçbir şekilde kurumsal bir işe alım, eğitim ve disiplin olmaksızın toplanıyor ve ardından Japonya'ya naklediliyor.

7. Devlete Ne Oldu? İki Tür Asya Amerikalı

> Üzerimizde tiril tiril elbiselerimiz, *shigin* arkadaşlarımızla birlikte dağa doğru yola çıktık.
> Gölgeler içindeki bu yabanıl doğada her yer çam ağaçlarıyla kaplıydı.
> Arabalarımızı park edip dağda mantar aramaya koyulduk.
> Ormanın ıssızlığı birden bir ıslık sesiyle bozuldu.
> Hepimiz sevinç çığlıkları atarak oraya koşuştuk.
> Sonbahar ışıkları içinde kendimizden geçmiş, sanki yeniden çocuk olmuş gibiydik.
>
> *Sanou Uriuda, "Matsutake Hunting at Mt. Rainier"*[1]

Açık Bilet'le ilgili her şey beni hayrete düşürüyordu. Hele Oregon'daki bir ormanın ortasında, Güneydoğu Asya'nın bir köyünde yaşıyormuş hissine kapılmak özellikle şaşırtıcıydı. Şaşkınlığım, matsutake toplayıcısı bir diğer grubun varlığını öğrendiğimde bir kat daha arttı: Japon Amerikalılar. Benim gibi Çinli Amerikalılardan son derece farklı olmalarına karşın, Japon Amerikalılara kendimi çok yakın hissettim. Benim için sanki aileden biri gibiydiler. Gelgelelim bu aşinalık duygusu, hiç beklemediğim bir şeydi. 20. yüzyılın başı ile sonundaki göçler arasında, Amerikan vatandaşlığının büyük ve şaşırtıcı bir dönüşüme uğramış olduğunu fark ettim. Yeni ve vahşi bir kozmopolitlik, Amerikalı olmanın anlamını değiştirmişti: Dünyanın farklı yerlerinden gelen kültürel gündemler ve siyasi bağlılıklar, asimile olmamış parçalar halinde kaotik bir karışım meydana getiriyordu. Dolayısıyla şaşkınlığım, kültürel farklılığın yol açtığı alelade bir şok değildi. Bu düzensiz çeşitliliğin, bu sürgit karmaşanın bağrında, Amerikan güvencesizliği –enkazlarda yaşamak– yer alıyor. Burada söz konusu olan, bir kaynaştırma potası değildir artık. Bizim için tanınmaz olan başka-

1 *Shigin* terimi, Japonya'daki klasik şiir dinletilerini ifade etmektedir. Burada yer alan şiir, 18 Eylül 2005'te Oregon Nikkei Legacy Center'da düzenlenen matsutake kutlamalarında, Kokkan Nomura tarafından Japonca aslı ve İngilizce çevirisiyle birlikte dağıtıldı. Miyako Inoue, şiirin İngilizceye yeni bir çevirisinin yapılmasına yardım etti.

Müşterek gündemler, Oregon.
Cemaatin büyük kısmını Japon Amerikalıların oluşturduğu bir
Budist kilisesinde *sukiyaki* yemeğine eşlik etmek üzere matsutake hazırlanıyor.
Matsutake toplamak Japon Amerikalılar için hem kültürel bir miras
hem de kuşaklar arası topluluk bağlarını güçlendirmenin bir aracı.

larıyla birlikte yaşıyoruz. Ve size bu hikâyeyi Asya Amerikalıların dünyası içinden anlatıyor olmam, onun bu kadarla sınırlı kaldığı anlamına gelmez. Bu kakofoni, beyaz ve siyahi Amerikalılar için de güvencesiz yaşamanın ta kendisidir – ve yansımaları dünyanın dört bir yanına uzanmaktadır. Fakat bu durumu en belirgin şekliyle görebilmek için, asimilasyon gibi diğer alternatiflerle ilişkisi içinde ele almalıyız.

Oregon'da "matsutake çılgınlığı"na ilk kapılanlar Japonlardı. Japonlar, 1882'de Çinlilerin Birleşik Devletler'e göçünün yasaklanması ile 1907'de Japonların göçüne son veren "Gentlemen's Agreement" (Centilmenler Anlaşması)[2] arasındaki kısa fırsat penceresinden yararlanarak bu bölgeye gelmişti. İlk Japon göçmenlerden bazıları tomrukçu olarak çalıştı ve ormanda matsutake mantarlarıyla karşılaştı. Daha sonra tarımla uğraşmaya başladıklarında, her mevsim ormana gelmeyi sürdürdüler: İlkbaharda *warabi* eğreltileri, yazın *fuki* filizleri ve sonbaharda matsutake için. 20. yüzyıl başında matsutake gezintileri –matsutake toplamanın eşlik ettiği piknikler– bu bölümün başındaki şiirde de bahsedildiği gibi, popüler bir boş zaman etkinliğiydi.

Uriuda'nın şiiri, matsutake toplamanın hazları kadar ikilemlerine de işaret etmesi bakımından öğreticidir. Matsutake avcıları dağlara arabayla gider: Japon duyarlılığını muhafaza etmekle birlikte, hevesli birer Amerikalıdırlar. Meiji döneminde Japonya'yı terk etmiş olan diğerleri gibi bu göçmenler de başka kültürleri öğrenmeye meraklı gerçek birer tercümandı. Kendilerinden geçerek adeta çocuklara dönüştüler – ve bunu hem Amerikalılara hem Japonlara özgü şekillerde yaptılar. Ardından, İkinci Dünya Savaşı patlak verdi ve her şey değişti.

Japonlar, Birleşik Devletler'e adım attıkları andan itibaren, vatandaşlık edinmelerine ve toprak sahibi olmalarına getirilen yasaklarla boğuşmak zorunda kalmışlardı. Buna rağmen çiftçilikte başarı sağladılar – özellikle de güneş ışığından korunması gereken

2 Bu anlaşma Japonya'nın muhtemel göçmenlere pasaport vermesini önlemeyi amaçlıyordu. Birleşik Devletler'e daha önce yerleşmiş olan erkeklerin eşleri ve aile fertleri ise anlaşmanın kapsamı dışında bırakılmıştı. Bu istisna, "fotoğraf gelinleri" olgusunun ortaya çıkmasına yol açtı, fakat 1920'deki "Ladies' Agreement" ile bu uygulamanın da önüne geçildi.

karnabahar ve elle toplanması gereken üzümsüler gibi yoğun emek isteyen meyve ve sebzeler yetiştirdiler. Fakat İkinci Dünya Savaşı bu duruma son verdi. Oregon'daki Japon Amerikalılar, çiftliklerinden alınıp toplama kamplarına ("War Relocation Camps") kapatıldı. Amerikan vatandaşlığı konusunda yaşadıkları ikilemler bambaşka bir boyut kazanmıştı.

Uriuda'nın şiirini ilk kez 2006'da, matsutake geleneğini kutlamak üzere bir araya gelen Japon Amerikalıların bir toplantısında duymuştum. Şiiri Japonca olarak seslendiren yaşlı adam, geleneksel tarzda şarkı söylemeyi toplama kamplarında bulunduğu sırada öğrenmiş. Nitekim pek çok "Japon" hobisi bu kamplarda yeniden canlanmıştır. Fakat kamplar, Japon hobileriyle uğraşmaya imkân tanımakla birlikte, Birleşik Devletler'de Japon olmanın anlamını tümüyle değiştirdi. Savaştan sonra evlerine geri döndüklerinde, birçoğu mallarını ve çiftliklerini kaybetmişti. (Juliana Hu Pegues'in belirttiğine göre Birleşik Devletler, tam da Japon Amerikalı çiftçilerin kamplara gönderildiği yıl, Meksika'dan çiftçi getirmek üzere Bracero Programı'nı başlatmıştı.)[3] Japon asıllılara artık şüpheyle yaklaşılıyordu. Bunun üzerine onlar da, örnek birer Amerikalı olmak için ellerinden geleni yaptılar.

İçlerinden biri o günleri şöyle hatırlıyor: "Japon olan her şeyden uzak duruyorduk. Eğer bir çift Japon terliği giyiyorsanız, evden çıkarken onu kapıda bırakıyordunuz." Japonlara özgü günlük alışkanlıklar alenen sergilenmemeliydi. Gençler Japonca öğrenmeyi bıraktı. Amerikan kültürünün bütünüyle benimsenmesi amaçlanıyordu. Öyle ki, iki kültürlülüğe dair en ufak bir emare kalmamalıydı. Bunun için de önce çocuklardan başlandı. Sonuçta Japon Amerikalılar "% 200 Amerikalı" oldu.[4] Diğer yandan, toplama kamplarında Japon sanatlarına duyulan ilgi artmış, savaş öncesinde unutulmaya yüz tutan geleneksel şiir ve müzik yeniden hayat

3 Pegues şöyle yazıyor (kişisel yazışma, 2014): "9066 sayılı kararname 19 Şubat 1942'de imzalandı. Tehcir ve kapatılma/hapsedilmelerin büyük kısmı Mart-Haziran arasında gerçekleşti. Ağustos ayında Batı Savunma Komutanı, Japon Amerikalıların yerlerinden alınıp kamplara kapatılmasının tamamlandığını açıkladı. Diğer yandan, Meksika 1 Haziran'da Mihver Devletleri'ne savaş ilan etti ve Birleşik Devletler Temmuz 1942'de bir kararnameyle Bracero Programı'nı başlattı."

4 Bu ifade için bkz. Lauren Kessler, *Stubborn twig: Three generations in the life of a Japanese American family* (Corvallis: Oregon State University Press, 2008), 13. bölüm.

bulmuştu. Kamplardaki etkinlikler, savaş sonrasında kurulan kulüplerin temelini oluşturdu. Lakin bunlar boş zaman faaliyetlerine yönelik kulüplerdi. Matsutake toplamak da dahil olmak üzere Japon kültürü giderek popülerlik kazandı fakat Amerikan kimliğinin icrasına münferit bir ilave olmaktan öteye geçemedi. "Japon-luk" ancak Amerikan tarzı bir hobi olarak gelişti.

Yaşadığım şaşkınlığın nedenini belki şimdi daha iyi anlayabilirsiniz. Japon Amerikalı matsutake toplayıcıları, Güneydoğu Asyalı mültecilerden tümüyle farklıdır. Bu durumu, göçmenler arasındaki farklılıkları açıklamak için genellikle başvurulan "kültür" veya Birleşik Devletler'de geçirilen "süre" gibi sosyolojik kıstaslarla açıklamam mümkün değil. İkinci nesil Güneydoğu Asya Amerikalılar, Amerikan vatandaşlığını icra etmeleri bakımından Japon Amerikalı *Nisei*'lere* hiç benzemezler. Bu farklılık, göçmen gruplar ile vatandaşlığın gerekleri arasındaki ilişkileri şekillendirmiş olan tarihsel olaylarla –ya da dilerseniz, belirsiz karşılaşmalarla– bağlantılıdır. Japon Amerikalılar zoraki bir asimilasyona maruz bırakılmışlardır. Kapatıldıkları kamplarda, Amerikalı olabilmek için kendilerini tepeden tırnağa bir dönüşüme uğratmaları ve bu yönde ciddi bir çaba sarf etmeleri gerektiğini öğrendiler. Bu zoraki asimilasyon, onun karşıtını da görmemi sağladı: Güneydoğu Asyalı mülteciler, neoliberal çok kültürlülüğün hüküm sürdüğü bir dönemde Amerikan vatandaşı oldular. Öyle ki, özgürlük aşkıyla yanıp tutuşmak, Amerikan toplumunun bir parçası olmak için yeterliydi.

Bu karşıtlığı ben de kendi hayatımda deneyimledim. Annem, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, öğrenim görmek üzere Çin'den Birleşik Devletler'e gelmişti. O sırada iki ülke birbiriyle müttefikti. Fakat Çin'de komünizmin zafer kazanmasının ardından, ABD yönetimi annemin ülkesine geri dönmesine izin vermedi. 1950'lerde ve 1960'ların başında ailemiz, tıpkı diğer Çinli Amerikalılar gibi, muhtemel "düşman uyruklu yabancılar" olarak FBI gözetimi altındaydı. Dolayısıyla annem de zoraki bir asimilasyon sürecinden geçti. Hamburger, rulo köfte ve pizza yapmayı öğrendi. Kendisi İngilizceyi hâlâ çatpat konuşabiliyor olmasına rağmen, biz çocuklarının Çince öğrenmesine izin vermedi. Eğer Çince konuşur-

* *Nisei*: ABD'deki ikinci nesil Japon Amerikalılara verilen ad. (ç.n.)

sak, İngilizcemizin aksanlı olabileceğini, bunun da tam anlamıyla Amerikalı olmadığımızı açığa çıkaracağını düşünüyordu. İki dilli olmak, yanlış bir bedensel harekette bulunmak veya yanlış yiyecekleri yemek güvenli değildi.

Çocukluğumda ailem, "Amerikalı" terimiyle beyazları kastederdi. Amerikalıları dikkatle izleyip hem onlara benzemeye çalışır hem de kendi payımıza dersler çıkarırdık. 1970'lerde Çin, Japon ve Filipin kökenlilerin oluşturduğu Asya Amerikalı öğrenci gruplarına katıldım. Siyasi açıdan en radikal olanlarımız bile bu grupların yaşadığı zoraki asimilasyonu sorgulamaktan uzaktı. Dolayısıyla, içinde yetiştiğim ortam, Oregon'da karşılaştığım Japon Amerikalı matsutake toplayıcılarıyla empati kurmamı kolaylaştıran bir zemin hazırlamıştı: Onların Asya Amerikalı olma tarzını hiç yadırgamamıştım. İçlerinde yaşça büyük olanlar, neredeyse hiç Japonca bilmeyen ikinci nesil göçmenlerdi ve dışarıda ucuz Çin yemekleri yiyebilecekleri gibi, evde geleneksel Japon yemekleri de hazırlayabiliyorlardı. Japon geçmişleriyle gurur duyuyorlardı – matsutakeye düşkünlükleri de bunun bir kanıtıydı. Fakat bu gurur, bile isteye Amerikalı bir tarzda ifade ediliyordu. Birlikte pişirdiğimiz matsutake yemekleri bile, Japon mutfağının bütün ilkelerini ihlal eden kozmopolit ve melez bir nitelik taşıyordu.

Açık Bilet'teki matsutake kamplarında karşılaştığım Asya Amerikalı kültürler ise, aksine, benim için beklenmedik sürprizlerle doluydu. Mienlerin kampları beni özellikle şaşırtmıştı, çünkü tanıdığım Asya Amerikalıların dünyasından ziyade, annemin hatıralarındaki Çin'in ve evvelce Borneo'da saha çalışması yaptığım köylerin bir karışımını andırıyorlardı. Mienler, birbirine akrabalık ve komşuluk ilişkileriyle bağlı, birden fazla kuşağı barındıran gruplar halinde Cascade Sıradağları'na gelir ve burada köy yaşamının tadına yeniden varmayı amaçlar. Laos'ta onlar için önem taşımış olan ayrımlara burada da riayet ederler. Laolar doğrudan yere oturduklarından, Mienler –annemin bir Çin hatırası olarak hâlâ özlemini çektiği– alçak taburelere oturur. Çiğ sebze yemeyi reddederler, zira bu Laolara özgüdür. Onun yerine, Çinliler gibi, çubuklarla yedikleri çorbalar ve soteler hazırlarlar. Mienlerin mantar kamplarında ne rulo köfte ne hamburger pişirilir. Güneydoğu Asyalılar büyük kalabalıklar halinde toplandığından, ailelerin Kaliforniya'daki bah-

çelerinden buraya sürekli Asya sebzeleri gönderilir. Her akşam komşularla yemek değiş tokuşu yapılır ve misafirlerle gecenin geç saatlerine kadar bong tüttürerek sohbetler edilir. Bir keresinde, beni ağırlayan Mienlerden birini, sarong giymiş bir halde çömelip Çin fasulyesi ayıklar ve bıçağını bilerken gördüğümde, kendimi Güneydoğu Asya ile ilk temasımı yaşadığım Endonezya'nın dağ köylerine ışınlanmış hissettim. Bu Mien kampının benim bildiğim Birleşik Devletler'le hiçbir alakası yoktu.

Açık Bilet'teki diğer Güneydoğu Asyalı gruplar ise köy yaşamını yeniden canlandırmakla o kadar ilgilenmez. Zaten bazıları köylerden değil, şehirlerden gelmiştir. Yine de Mienlerle ortak bir noktaları vardır: Benim büyürken tanık olduğum Amerikan asimilasyonuna karşı bir kayıtsızlık –hatta diyebilirim ki, bir yabancılık– içindedirler. Bu asimilasyondan nasıl böyle kurtulmuş olabileceklerini kendime sordum. Başlangıçta etkilenmiş, belki biraz da kıskanmıştım. Ancak sonra, onların da farklı tarzda bir asimilasyona zorlanmış olduklarını fark ettim. Özgürlük ve güvencesizlik, işte bu noktada yeniden hikâyeye dahil oluyor: Özgürlük, Amerikan vatandaşlığının birbirinden son derece farklı ifade edilme biçimleri arasında eşgüdüm sağlar ve güvencesiz bir yaşamın önündeki biricik resmi kılavuzdur. Lakin bu, Japon Amerikalıların gelişi ile Lao ve Kamboçyalı Amerikalıların gelişi arasında, devletin vatandaşlarla ilişkisinde önemli bir şeyin değişmiş olduğu anlamına da gelmektedir.

Japon Amerikalıların maruz kaldığı asimilasyonun kapsamlı niteliği, Amerikan refah devletinin New Deal ile başlayıp 20. yüzyıl sonlarına kadar devam eden kültür politikası tarafından şekillendirilmişti. Devlet, insanların yaşamına yön vermek için, onlara baskı uygulamanın yanı sıra avantajlar da sunuyordu. Göçmenler "kaynaştırma potası"na dahil olmaya, geçmişlerini unutup gerçek Amerikalılara dönüşmeye teşvik edildi. Bu dönüşümün gerçekleştiği yerlerden biri de devlet okullarıydı. 1960'lar ve 70'lerin pozitif ayrımcılık siyaseti, okulların kapısını herkese açmakla kalmadı, devlet okullarında okuyan azınlıkların, etki ağlarından ırkçı bir şekilde dışlanmış olmalarına karşın, meslek sahibi olup iş bulmalarını sağladı. Japon Amerikalılar, Amerikan toplumunun bir parçası olmaya zorlandıkları kadar ayartıldılar da.

İşte bu refah devleti aygıtının uğradığı erozyon, Açık Bilet'teki Güneydoğu Asyalı Amerikalıların neden Amerikan vatandaşlığı ile böylesine farklı bir ilişki geliştirmiş olduklarını açıklamaya yardım eder. Mülteci olarak geldikleri 1980'lerden başlayarak, Birleşik Devletler'de her türlü devlet programına son verildi. Pozitif ayrımcılık neredeyse bir suç muamelesi görmeye başladı, devlet okullarına ayrılan kaynaklar kesildi, sendikalar bertaraf edildi ve standart istihdam, deneyimsiz işçiler başta olmak üzere herkes için imkânsız bir hayal halini aldı. Güneydoğu Asyalı Amerikalılar, beyaz Amerikalıların mükemmel kopyalarına dönüşmeyi başarsalar bile, bunun karşılığında ellerine fazla bir şey geçmeyecekti. Üstelik geçim derdi, korkunç bir heyula gibi karşılarına dikilmişti.

1980'lerde mülteciler çok az maddi imkâna sahipti ve sosyal yardıma ihtiyaç duyuyordu. Fakat devlet yardımları büyük ölçüde kısılmaya başlanmıştı. Açık Bilet'teki çok sayıda Güneydoğu Asyalının yerleştiği Kaliforniya'da, devlet yardımlarından yararlanma süresi 18 ayla sınırlandırıldı. Açık Bilet'teki Lao ve Kamboçyalı Amerikalıların çoğu, iyi kötü bir dil ve meslek eğitimi almaktaydı, fakat bunun iş bulma konusunda nadiren bir faydası oluyordu. Amerikan toplumunda kendi yollarını kendileri bulmak zorundaydılar.[5] İçlerinde Batılı bir eğitim almış, İngilizce bilen veya parası olan az sayıdaki kişi, farklı seçeneklere sahipti. Geri kalanlar ise sahip oldukları kaynak ve becerileri –bir savaştan sağ kurtulmayı başarmış olmak da bunlardan biriydi– kullanabilecekleri bir mecra bulmakta zorlanıyordu. Birleşik Devletler'e girmek için savundukları özgürlüğün geçim stratejilerine tercüme edilmesi gerekiyordu.

Hayatta kalma deneyimleri, geçinmek için kullandıkları becerileri de şekillendirdi. Bu beceriler, zorlukların üstesinden gelme konusunda ne denli yetenekli olduklarına tanıklık ederken, mülteciler arasındaki farklılıkları da ortaya koymaktadır. Bunlardan bazılarını ele alalım. Laos'un başkenti Vientiane'da girişimci bir aileden gelen mantar alıcısı bir Lao, komünist yönetim altında kâr etmek zor olduğu için ülkesini terk ettiğini söyledi. Vientiane, Mekong Nehri üzerinde yer alır ve nehrin karşı kıyısı Tayland top-

5 Açık Bilet'teki Güneydoğu Asyalı toplayıcıların önemli bir kısmı, devletten maluliyet maaşı ve/veya çocuk yardımı almaktadır, fakat bunlar masrafları karşılamaya yeterli değildir.

raklarıdır. Ülkeden ayrılmak, gecenin karanlığında nehri yüzerek geçmek anlamına geliyordu. Eğer fark edilecek olursa, vurulabilirdi. Üstelik, yanında götürmesi gereken küçük bir de kızı vardı. Yine de, içerdiği tüm tehlikelere rağmen bu deneyim, ona fırsatları değerlendirmesi gerektiğini göstermiş. Onu Birleşik Devletler'e gelmeye yönelten özgürlük piyasa özgürlüğüydü.

Diğer yandan, Hmong toplayıcılar için özgürlük, komünizm karşıtlığı ile etnik özerkliğin bir karışımını ifade ediyordu. Açık Bilet'teki yaşlı Hmonglar, Laos'ta General Vang Pao'nun CIA destekli ordusunda çarpışmışlardı. Orta yaşlılar ise, komünistlerin zafer kazanmasının ardından, Tayland'daki mülteci kampları ile Laos'taki isyancı kampları arasında yıllarca mekik dokumuştu. Her iki kuşağın yaşam deneyimleri, cengelde hayatta kalma ile etnik-siyasi sadakati bir araya getiriyordu. Bunlar, Birleşik Devletler'de akrabalık ilişkilerini temel alan yatırımlarda kullanılmaya elverişli becerilerdi. Nitekim Hmong Amerikalılar bu tür yatırımlarla tanınmışlardır. Bazen geçmişle kurulan bağların tazelenmesi gerekir ve bunun için de ormanlara giderler.

Konuştuğum herkesin hayalini kurduğu geçim stratejileri, kendi etnik ve siyasi hikâyeleriyle yakından bağlantılıydı. Açık Bilet'teki hiç kimse, göçmenliğin, Amerikalı olmak için kendi geçmişini inkâr etmek anlamına geldiğini düşünmüyordu. Kamboçya'nın kuzeydoğusundan gelen etnik bir Lao, Kamboçya ile Laos arasında kamyonlarla taşımacılık yapmanın hayalini kuruyordu. Vietnam'dan gelen etnik bir Khmer, ailesinin Kamboçya'yı savunmak için sınırı geçtiğini anlattı. Ailesinden gelen bu vatanseverliğin onu askeri bir kariyer için uygun bir aday yaptığını düşünüyordu. Bu hayallerin birçoğu gerçekleşmeden kalacak olsa da, hayal kurmanın bu kişiler için ne anlama geldiğini bana göstermeleri bakımından önemliydi: Bunların, "Amerikan rüyası" olarak adlandırmaya devam ettiğimiz şeyle, hayata yeni bir başlangıç yapmakla en ufak bir ilgisi yoktu.

Amerikalı olmak için yeni bir başlangıç yapmak *zorunda* olma fikri, üzerinde düşündükçe daha da tuhaf geliyor. Bu Amerikan rüyası denen şey tam olarak neyin nesiydi? Ekonomi politikasının basit bir sonucundan ibaret olmadığı açıktı. Din değiştirip Hıristiyanlığı kabul etmenin, kişinin eski günahkâr yaşamını bırakıp Tanrı'ya kucak açmasının Amerikan tarzı bir versiyonu olabilir

miydi? Amerikan rüyası, kişinin eski benliğinden vazgeçmesini gerektirir ve bu bakımdan, bunun bir din değiştirme biçimi olduğu belki söylenebilir.

Protestan canlanmacılık, Amerikan Devrimi'nden bu yana, Amerikan toplumunun "biz"ini inşa etmede en önemli unsur olmuştur.[6] Dahası Protestanlık, 20. yüzyılda Amerikan sekülerleşme projesine de yön vermiştir. Bu proje, liberal olmayan Hıristiyanlığın reddedilmesi ve onun ön plana çıkmamış liberal formlarının desteklenmesi amacını taşıyordu. Susan Harding, Birleşik Devletler eğitim sisteminin 20. yüzyıl ortasındaki sekülerleşme projeleri tarafından nasıl şekillendirildiğini, Hıristiyanlığın bazı versiyonlarının "hoşgörü" timsalleri olarak desteklenirken, diğer versiyonların da eski zamanların tuhaf kalıntıları olarak marjinalleştirildiğini ortaya koymuştur.[7] Dolayısıyla, seküler bir forma bürünen bu kozmolojik siyaset, Hıristiyanlığın ötesine geçer: Amerikalı olmak için Hıristiyanlıktan ziyade Amerikan demokrasisini benimsemeniz gereklidir.

20. yüzyıl ortalarında asimilasyon, bu Amerikan Protestan sekülerliğinin bir projesiydi. Göçmenlerden, beyaz Amerikalıların davranış ve konuşma biçimlerini olduğu gibi benimseyerek "dönmeleri" bekleniyordu. Konuşma biçimi özellikle önemliydi, zira bu konuşmada "biz" dile geliyordu. Annemin Çince öğrenmeme izin vermemesinin nedeni de buydu. Çince konuşmak, benim bir Amerikalıya yakışır eylemlerimin arkasında gizlenen –deyim yerindeyse– şeytanın varlığına işaret edecekti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japon Amerikalıların maruz kaldığı dönüşüm dalgası işte böyle bir şeydi.

---

6 18. yüzyıldaki ilk Hıristiyan Büyük Uyanış hareketi, Amerikan Devrimi'nin bir habercisi niteliğindeydi. 19. yüzyıl başındaki İkinci Büyük Uyanış'ın, Amerikan sınır bölgelerinde ve İç Savaş'ta hâkim olan siyasi kültürü yarattığı kabul edilir. 19. yüzyıl sonundaki Üçüncü Büyük Uyanış, Amerikan milliyetçiliğinin sosyal evanjelizmini ve onun dünya genelindeki misyonerlik hareketini başlattı. Bazıları, 20. yüzyıl sonundaki *Born-Again* [Yeniden-Doğuş] hareketini Dördüncü Büyük Uyanış olarak adlandırmaktadır. Bu Hıristiyan canlanma hareketleri Birleşik Devletler'deki sivil mobilizasyonun tek örneği değildir, fakat toplumsal kültürü şekillendirmeye yönelik bir hareketin nasıl başarılı olabileceğine dair bir *model* olarak görülmeleri faydalı olabilir.

7 Susan Harding, "Regulating religion in mid-20th century America: The 'Man: A Course of Study' curriculum", "Religion and Politics in Anxious States" başlıklı konferansta sunulan tebliğ, University of Kentucky, 2014.

Bu mutlaka Hıristiyan olmak anlamına gelmiyordu. Birlikte çalıştığım Japon Amerikalıların çoğu Budistti. İçlerinden bazılarının kullandığı tabirle Budist "kiliseler", topluluk bağlarını güçlü tutmaya yardımcı oluyordu. Bunlardan birini ziyaret ettiğimde ilginç bir karışımla karşılaştım. Haftalık ibadetlerin yapıldığı salonun bir ucunda rengârenk bir Budist sunağı yer alıyordu. Fakat salonun geri kalanı bir Amerikan Protestan kilisesinden farksızdı. Dizi dizi ahşap sıralar ve sıraların arkalıklarında ilahi kitaplarını ve duyuruları koymaya yarayan bölmeler vardı. Binanın zemin katında, din dersleri için sınıfların yanı sıra bağış toplama yemekleri ve pasta satışları için ayrılmış alanlar bulunuyordu. Cemaatin çekirdeğini Japon Amerikalılar oluşturuyordu. Bununla birlikte rahibin beyaz bir Budist olmasıyla övünüyorlardı, zira bu onların Amerikalı kimliğini pekiştiriyordu. Cemaatin bu "Amerikan" dönüşümü, dinsel okunabilirliği destekleyen bir nitelikti.

Bu Japon Amerikalıları Açık Bilet'teki Güneydoğu Asyalı mültecilerle karşılaştıralım. Kozmolojik siyaset açısından bakıldığında, onlar da Amerikan demokrasisine "dönmüş"lerdi. Her biri, Tayland'daki bir mülteci kampında bir dönüşüm ritüelinden geçmişti: Birleşik Devletler'e gelme hakkını elde etmek için yaptıkları mülakat. Bu mülakatta, onlardan "özgürlüğe" bağlılıklarını ve komünizm karşıtı olduklarını kanıtlamaları bekleniyordu. Aksi takdirde, düşman yabancılar olarak saf dışı bırakılabilirlerdi. Ülkeye giriş yapabilmek için, özgürlüğü kesin bir şekilde savunmalıydılar. Mülteciler İngilizce bilmiyor olabilirdi, ama zaten tek bir kelimeye ihtiyaçları vardı: Özgürlük.

Diğer yandan, Açık Bilet'teki bazı Hmong ve Mien kökenli Amerikalılar Hıristiyanlığı benimsemişlerdir. Bununla birlikte –Thomas Pearson'un Kuzey Carolina'daki Vietnamlı Montagnard-Dega mülteci topluluğuyla ilgili çalışmasında gösterdiği gibi– Amerikan Protestanlığı açısından bakıldığında tuhaf bir Hıristiyan pratiğine sahiptirler.[8] Amerikalı bir Protestan için, Hıristiyanlığın kabulü şu ifadede somutlaşır: "Bir zamanlar kaybolmuştum, ama şimdi Tanrı'yı buldum." Mülteciler ise şöyle der: "Komünist askerler silah-

8 Thomas Pearson, *Missions and conversions: Creating the Montagnard-Dega refugee community* (New York: Palgrave Macmillan, 2009).

larını üzerime doğrulttu, ama Tanrı beni görünmez kıldı." "Savaş yüzünden ailem cengelde dağıldı, ama Tanrı bizi yeniden bir araya getirdi." Tanrı, tehlikelerden koruyan yerli ruhlar gibi davranır. Hıristiyanlığa geçmiş olanlar arasında benim karşılaştıklarım, içsel bir dönüşüm yaşamak yerine, *özgürlüğü* savunarak kendilerini koruma altına almışlardı.

İşte bir karşıtlık daha: Merkezcil (içe dönük) bir dönüşüm mantığı, ailemi ve Japon Amerikalı arkadaşlarımı, asimile edici bir Amerikalılaştırma yoluyla, kapsayıcı ve kuşatıcı bir Birleşik Devletler'in parçası kılmıştı. Açık Bilet'teki Güneydoğu Asyalı mülteciler ise, tek bir sınır nesnesinin, yani özgürlüğün bir arada tuttuğu merkezkaç (dışa dönük) bir dönüşüm mantığı tarafından şekillendirilmişti. Bu iki tür dönüşüm bir arada varolabilir. Fakat her biri, vatandaşlık siyaseti açısından farklı bir tarihsel sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Dolayısıyla, matsutake toplayıcılığı yapan bu iki ayrı grubun birbirine karışmadığı kolaylıkla tahmin edilebilir. Japon Amerikalılar, Japonya'nın matsutake ithalatındaki hızlı artışın ilk dönemlerinde, ticari amaçlı toplayıcılık yapıyordu. Fakat 1980'lerin sonunda, yerlerini beyaz ve Güneydoğu Asyalı toplayıcılara bıraktılar. Bugün artık satmaktan ziyade, aileleri ve arkadaşları için mantar topluyorlar. Onlar için matsutake hem değerli bir hediye hem de Japon kültürüne aidiyetlerini pekiştiren bir yiyecek. Ayrıca, matsutake toplamaktan keyif alıyorlar: Yaşlılar bildiklerini sergileme fırsatı buluyor, çocuklar ormanda oyunlar oynuyor ve hep birlikte leziz *bento* yemekleri yiyorlar.

Eşlik ettiğim Japon Amerikalılar bugün artık kentli orta sınıfın bir parçası olduklarından, bu tür boş vakit etkinliklerine fırsat bulabiliyordu. Yukarıda bahsettiğim gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplama kamplarından döndüklerinde, çiftliklerini kaybetmişlerdi. Yine de birçoğu, bildikleri yerlerin mümkün olduğunca yakınına yerleşti. Bazıları fabrika işçisi oldu ve üye olmalarına yeni izin verilen sendikalara katıldı. Bazıları da küçük restoranlar açtı veya otellerde çalıştı. Birleşik Devletler'de refah seviyesinin arttığı bir dönemdi. Çocukları devlet okullarında okuyup dişçi, eczacı, mağaza yöneticisi oldu. Bazıları beyaz Amerikalılarla evlendi. Ama yine de birbirlerinden kopmadılar. Bir gelir kaynağı olarak matsuta-

keye artık kimsenin ihtiyacı kalmamış olsa da, topluluk bağlarının korunmasına yardım ediyor.

Bu topluluğun en çok sevdiği matsutake ormanlarından biri, çam ağaçlarıyla dolu ve yosun kaplı bir vadide yer alıyor. Burası bir Japon tapınağının zemini kadar pürüzsüz ve temiz. Japon Amerikalılar bu alanın gerek insanlar gerek bitkiler yararına özenle bakımını yapmaktan gurur duyuyor. Bugün artık hayatta olmayanların bir zamanlar mantar topladıkları yerler bile hatırlanıyor ve saygı görüyor. 1990'ların ortasında, Açık Bilet'te toptancılık yapan beyaz ve münasebetsiz bir alıcı, bu alana çok sayıda ticari toplayıcı getirdi. Bu toplayıcıların mantar ararken araziye özen göstermek gibi bir alışkanlığı yoktu. Bir günde toplamaları gereken miktara ulaşmak için geniş bir alanı didik didik etmeleri gerekiyordu. Yosun kaplı zeminin altını üstüne getirdiler ve ormanı acınacak bir hale soktular. Ardından da karşılıklı suçlamalar geldi. Japon Amerikalılar, Orman Hizmetleri'ni çağırdı. Görevliler alıcıya ulusal ormanlar dahilinde ticari amaçla mantar toplamanın yasak olduğunu hatırlattı. Alıcı da onları ırk ayrımcılığı yapmakla itham etti. Onunla konuştuğumda, bu olayı hâlâ öfkeyle hatırlıyordu: "Neden Japonlara ayrıcalık tanınıyor?" dedi. Nihayetinde, Orman Hizmetleri bu bölgeyi ticari toplayıcılığa kapattı. Alıcı da Açık Bilet'e geri döndü. Fakat herhangi bir ceza uygulanmadığından, ticari toplayıcılar buraya gizlice girmeye devam ediyor ve bu yüzden Japon ve Güneydoğu Asyalı Amerikalılar arasındaki husumet içten içe sürüyor. Bu iki grubun farklı türde Asyalı Amerikalılar olduğu aşikâr. Japon Amerikalı bir toplayıcının gayet doğal bir şekilde dediği gibi: "Asyalılar gelmeden önce ormanlar harikaydı." Kimler?

Güneydoğu Asyalı toplayıcıların özgürlüğü meselesine geri dönelim. Cezalandırılmayacağını bilerek yasak yerlere girip çıkmak elbette bu özgürlüğün bir parçası. Fakat özgürlük, kişisel cüretkârlıktan ibaret değil. Yakın zamanda ortaya çıkan siyasi bir oluşumla da bağlantılı. Entegrasyon programının 21. yüzyılda özellikle kendilerini dışlanmış ve terk edilmiş hisseden kırsal beyazlarda yarattığı kızgınlık karşısında, bizzat bu entegrasyonun bir ürünü olup da şaşıran eminim ki bir tek ben değilimdir. Bazı beyaz toplayıcı ve alıcılar, kendi konumlarını "gelenekçilik" olarak adlandırıyor. Entegrasyona karşı çıkıyor ve başkaları tarafından hiç-

bir bulaşmaya uğramaksızın, kendi değerlerini yaşamak isiyorlar. Onlar da buna "özgürlük" adını veriyor. Bu özgürlük, çok kültürlü bir toplum tasavvuru içermez. Ama gelin görün ki, Birleşik Devletler'deki gelmiş geçmiş en kozmopolit kültürel oluşumun hayat bulmasına katkı sağlamıştır. Bu yeni gelenekçiler, ırkların birbiriyle karışmasını ve bu karışımı –zoraki asimilasyon yoluyla– mümkün kılmış olan refah devletinin güçlü mirasını reddediyor. Onlar asimilasyonu ortadan kaldırmaya çalıştıkça, yeni kültürel oluşumlar boy gösteriyor. Merkezi bir planlamanın yokluğunda, göçmenler ve mülteciler geçimlerini kazanmak için ellerinde ne varsa ona, yani savaş deneyimlerine, dillerine ve kültürlerine sarılıyor. Amerikan demokrasisine sadece tek bir kelime aracılığıyla katılıyorlar: "Özgürlük." Nitekim, ulusaşırı siyaset ve ticaretin bir parçası olmaya devam etmekte özgürler. Yabancı rejimleri devirmek için planlar yapabilir, uluslararası pazarlarda şanslarını deneyebilirler. Önceki göçmenlerin aksine, tepeden tırnağa Amerikalı olmak için öğrenim görmeye ihtiyaçları yok. Refah devleti sonrası döneme, bu farklı özgürlük gündemlerinin bir aradalığı ve ele avuca sığmaz çeşitliliği damgasını vurmuştur.

Küresel tedarik zincirlerinde yer almak için bundan daha uygun katılımcılar olamazdı! Neredeyse her türlü ekonomik habitatı doldurmak üzere soydaş ve dindaşlarını harekete geçirmeye muktedir girişimciler, sermaye sahibi olsunlar veya olmasınlar, tedarik zincirlerine eklemlenmeye hazır ve istekli halkalar meydana getiriyor. Burada ücretlere de sosyal yardımlara da gerek yoktur. Sırf aidiyet üzerinden bütün bir topluluğu harekete geçirmek mümkündür. Refahla ilgili evrensel standartlar neredeyse hiçbir önem taşımaz. Bunlar özgürlük projeleridir. Devşirme yoluyla birikim peşinde koşan kapitalistler, bunu bir kenara not edin.

... ve Tercüme

Değer tercümesi, Tokyo.
Matsutake, hesap makinesi, telefon:
Aracı konumundaki bir toptancının tezgâhından natürmort.

8. Dolar ile Yen Arasında

Ticari mantar toplayıcılığının, genel bir durum olarak güvencesizliğe –özellikle de "düzenli bir iş" sahibi olmaksızın geçinmeye– bir örnek teşkil ettiğini ileri sürdüm. Peki ama dünyanın en zengin ülkesinde bile düzenli bir ücret ve sosyal haklar sunan işlerin bu kadar az olduğu bir duruma nasıl geldik? Daha kötüsü, bu tür bir iş bulma umudu ve isteğini nasıl kaybettik? Bu yeni bir durum. Beyaz toplayıcıların birçoğu geçmişte bu tür işlerde çalışmış ya da en azından çalışma umudu taşımıştı. Ama sonra bir şeyler değişti. Bu bölüm, cüretkâr bir iddiada bulunuyor: Bugüne dek göz ardı edilmiş olan bir meta zincirini ele almak, bu şaşırtıcı derecede beklenmedik –ve küresel– değişimi açıklayabilir.

İyi ama matsutake, ekonomik açıdan ihmal edilebilir bir ürün değil mi? Bize ancak sınırlı bir bakış açısı sunmaz mı? Hayır, aksine: Oregon'dan Japonya'ya uzanan matsutake meta zincirinin mütevazı başarısı, buzdağının sadece görünen kısmıdır; buzdağının su altındaki kütlesini dikkate aldığımızda, gezegenimizi bugün de etkilemeye devam eden unutulmuş hikâyeleri gün yüzüne çıkarırız. İlk bakışta küçük gibi görünen şeylerin aslında ne denli büyük oldukları çoğu zaman sonradan anlaşılır. Matsutake meta zincirinin ihmal edilebilir niteliği, onun 21. yüzyılda reformcuların dikkatinden kaçmasına neden olmuş, böylece de 20. yüzyıl sonunda tüm dünyayı derinden etkilemiş olan tarihsel bir gelişmeyi gözlerden saklamıştır. Bu, Japonya ile Birleşik Devletler arasında gerçekleşen ve küresel ekonomiyi şekillendiren karşılaşmaların tarihidir. Benim iddiama göre, Amerikan ile Japon sermayesi arasındaki değişken ilişkiler, küresel tedarik zincirlerinin oluşmasına ve kolektif gelişmeyi hedefleyen ilerleme umutlarının sona ermesine yol açmıştır.

Küresel tedarik zincirleri, ilerleme umutlarına son verdi, çünkü büyük şirketleri işgücünü kontrol etme sorumluluğundan kurtardı. İşgücünün standartlaştırılması, belirli bir eğitimi ve istihdamın dü-

zenli bir niteliğe kavuşturulmasını gerektiriyor, dolayısıyla kazanç ve ilerlemeyi birbirine bağlıyordu. Tedarik zincirleri ise, aksine, büyük şirketlerin çok farklı ortamlardan elde ettikleri mallardan kazanç sağlamasına imkân tanır; iş, eğitim ve refahla ilgili sorumlulukların artık lafta bile olsa bir önemi kalmaz. Tedarik zincirleri, yamalar arasında tercümeye dayalı özel türde bir devşirme yoluyla birikime gerek duyar. Birleşik Devletler ile Japonya arasındaki ilişkilerin modern tarihi, bu uygulamayı dünya geneline yayan karşılıklı bir etki-tepki sürecidir.

Bu tarihin iki önemli uğrak noktası var. 19. yüzyıl ortasında ABD gemileri, Japon ekonomisini Amerikalı iş insanlarına "açmak" için Edo Körfezi'ni tehdit etti. Bu olay, Japonya'da ülkenin ulusal ekonomi politiğini tersine çeviren bir devrime yol açtı ve Japonya'yı uluslararası ticaretin bir parçası olmaya itti. Japonlar, ülkelerini dolaylı bir şekilde altüst eden bu olaydan bahsederken, Amerikan tehdidinin taşıyıcısı gemileri "Kara Gemiler" olarak adlandırır. Bu simge, 150 yıl sonra aksi yönde gerçekleşenleri anlamamız açısından da yararlıdır. 20. yüzyılın sonunda, bu kez Japonya'nın ticari gücünün yarattığı tehdit, Amerikan ekonomisini dolaylı yoldan dönüşüme uğrattı. Japon yatırımlarının başarısı karşısında endişeye kapılan Amerikalı iş liderleri, şirketlerin sosyal bir kurum olma özelliğini ortadan kaldırdı ve Amerikan ekonomisini Japon tarzı tedarik zincirlerinin dünyasına dahil etti. Bunu "Tersine Kara Gemiler" olarak adlandırabiliriz. 1990'larda şirketlerin yeniden yapılanmasına yol açan birleşmeler ve satın almalar furyası, Amerikalı şirket yöneticilerinin istihdam sağlamakla yükümlü olduğu fikrini de ortadan kaldırdı. Bunun yerine, dış kaynak kullanımı yoluyla işgücünün giderek daha güvencesiz koşullar altında başka yerlerden temin edilmesi yoluna gidildi. Oregon ile Japonya'yı birbirine bağlayan matsutake meta zinciri, Japon sermayesinin 1960'lar ile 80'ler arasındaki başarısından ilham alan çok sayıdaki küresel dış kaynak kullanımı stratejilerinden sadece biridir.

Ne var ki bu tarih çabucak örtbas edildi. 1990'larda Amerikalı iş insanları dünya ekonomisinde üstünlüklerini ilan ederken, Japon ekonomisi sert bir düşüş yaşadı. 21. yüzyıla girilirken, Japonya'nın ekonomik gücü çoktan unutulmuştu. Amerikan

yaratıcılığıyla desteklenen ilerleme, küresel çapta dış kaynak kullanımına geçişin gerekçesi olarak gösteriliyordu. İşte bu noktada, mütevazı bir meta zinciri, üstü örtülen şeyleri görmemize yardım etmek üzere devreye girer. Hangi ekonomik modeller bu zincirin örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır? Bu soruyu yanıtlamanın tek yolu, Japonların 20. yüzyılda getirdikleri ekonomik yeniliklerin izini sürmektir. Bu yenilikler yalıtılmış bir şekilde yaratılmamış, Pasifik'in her iki yakası arasındaki gerilimler ve diyaloglarla vücut bulmuştu. Matsutake meta zinciri, bizi Birleşik Devletler ile Japonya arasındaki ekonomik etkileşimlerin tam ortasına yerleştirir ve buradan baktığımızda, tarihin bu unutulmuş parçasını yeniden fark etme imkânına kavuşuruz. Aşağıda, hikâyenin akışının bizi matsutakeden bir hayli uzaklaştırmasına göz yumacağım. Yine de, mevcut unutuluşun sessizliğine direnmek için, matsutake meta zincirinin her adımda kendini hatırlatmasına ihtiyacım olacak. Dolayısıyla, burada söz konusu olan sadece bir hikâye değil, aynı zamanda bir yöntemdir: Büyük tarihleri anlatmanın en iyi yolu, mütevazı fakat ısrarcı ayrıntılardan geçer.

Parayla başlayalım. Amerikan Doları da Japon Yeni de, İspanyol Pesosu'nun hâkim olduğu bir dünyada doğdu. İspanyol Pesosu, 16. yüzyıldan beri Latin Amerika'daki madenlerden elde edilen gümüşle basılıyordu. Başlangıçta ne Birleşik Devletler ne de Japonya, dünya ekonomisinde önemli bir oyuncu konumundaydı. Birleşik Devletler ancak 18. yüzyılda kuruldu. Japonya ise, 17. yüzyıldan 19. yüzyıla dek, dış ticareti sıkı denetim altında tutan, dünyadan kopuk beylerin yönetimi altındaydı. Dolar ve Yen ilk ortaya çıktıklarında, onları parlak bir geleceğin beklediğine dair hiçbir işaret yoktu. Fakat Dolar, 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde, onun adına yola çıkarılan emperyal savaş gemileri sayesinde güç kazanmış bulunuyordu.

Amerikalı iş insanları, Tokugawa Şogunluğu'nun dış ticaret üzerindeki sıkı denetiminden şikâyetçiydi.[1] 1853'te ABD Donanması Amirali Matthew Perry, bu iş insanlarının çıkarlarını savun-

1 Bu şikâyetin temelinde, kendi gemileri için destek talep eden Amerikalı balina avcılarının çıkarları yatıyordu (Alan Christy, kişisel görüşme, 2014). Burada aklıma *Moby Dick* geliyor.

mak adına, savaş gemilerinden oluşan bir filoyla Edo Körfezi'ne geldi. Bu gövde gösterisi karşısında korkuya kapılan Şogunluk, 1854'te limanları ABD ile ticarete açan Kanagawa Anlaşması'nı imzaladı.[2] Japon seçkinler, afyon ticaretinin serbest bırakılması konusunda İngiltere'ye karşı çıkan Çin'in nasıl boyun eğmek zorunda bırakıldığını gayet iyi biliyordu. O yüzden, bir savaşın önüne geçmek amacıyla, kendi haklarından feragat ettiler. Fakat ardından ülke içinde patlak veren kriz, Şogun yönetiminin devrilmesiye sonuçlandı. Kısa süren bir iç savaştan sonra, Meiji Restorasyonu adıyla bilinen yeni bir dönem başladı. İç savaştan galip çıkan grup, yüzünü Batı modernizmine dönmüştü. 1871'de Meiji yönetimi, Yen'i Japonya'nın ulusal parası olarak kabul etti ve böylelikle Avrupa ve Amerikan piyasalarına dahil olmayı amaçladı. Dolayısıyla Dolar, dolaylı yoldan da olsa, Yen'in doğuşuna katkıda bulunmuştu.

Ne var ki Meiji döneminin seçkinleri, yabancıların ticareti kontrol etmesine izin vermekle kalmadı, Batılı teamülleri öğrenmek ve yabancı firmaların yerli muadillerini kurmak için hummalı bir çalışma içine de girdiler. Hükümet yabancı uzmanları ülkeye davet ederken, genç erkekleri de Batı dillerini, hukukunu ve ticaret pratiklerini öğrenmeleri için yurt dışına gönderdi. Bu gençler ülkeye geri döndüklerinde, Japonya'nın "modern" olma arzusuyla serpilip gelişen yeni meslekler, sanayiler, bankalar ve ticaret şirketleri kurdular. Yeni para birimi, ticari sözleşmelerin, siyasetin ve değer tartışmalarının ayrılmaz bir parçası oldu.

Meiji Japonyası girişimcilik bakımından büyük bir canlılık gösterdi. Uluslararası ticaret çok geçmeden ekonominin önemli faaliyet alanlarından biri haline geldi.[3] Japonya, sanayileşme için ihtiyaç duyduğu doğal kaynaklardan yoksundu. Bu yüzden hammadde ithalatı, ülkenin inşası yolunda önemli bir hizmet olarak

2 1858'de imzalanan Harris Anlaşması, daha fazla sayıda limanı dış ticarete açtı, yabancı uyrukluları Japon yasalarından muaf tuttu ve ithalat-ihracatla ilgili görevlere yabancıların getirilmesini sağladı. Daha sonra Avrupalı devletler de benzer anlaşmalar dayattılar.

3 Kunio Yoshihara, *Japanese economic development* (Oxford: Oxford University Press, 1994); Tessa Morris-Suzuki, *A history of Japanese economic thought* (Londra: Routledge, 1989).

görülüyordu. Meiji döneminin en başarılı şirketleri arasında uluslararası ticaretle uğraşanlar yer alıyordu. Pamuk ipliği ve tekstil gibi yeni endüstriler de bu ticaret sayesinde gelişme fırsatı buldu. Meiji dönemi tüccarları, kendilerini Japonya ile yabancı ekonomik dünyalar arasında bir arabulucu olarak görüyordu. Tüccarlar yabancı ülkelerde deneyim kazanarak yetişiyor, bu sayede radikal farklılıkları müzakere etmelerini sağlayan iki yönlü bir kültürel kıvraklık kazanıyorlardı. Yaptıkları iş, Satsuka'nın kullandığı anlamda "tercüme" kavramına mükemmel bir örnektir: Yabancı bir kültürü öğrenmek, hem farklılıklar arasında bir köprü kurar hem de bu farklılıkları muhafaza eder.[4] Yeni tüccarlar, başka yerlerde malların nasıl alınıp satıldığını öğrendi ve bu bilgiyi, Japonya için avantajlı sözleşmeler yapmakta kullandı. Ekonomistlerin kullandığı tabirle "aksak piyasalar", yani bilginin tüm alıcı ve satıcılar için serbestçe erişilebilir olmadığı piyasalar konusunda uzmanlaşmışlardı. Meiji dönemi tüccarları, ulusal sınırları aşan piyasalar arasında eşgüdüm sağlarken, birbiriyle bağdaşmayan değer sistemleri arasında da çalışmak durumundaydılar. Japonlar, "Batı" adı verilen şeyle dinamik bir farklılık içinde varolan bir "Japonya" tasavvur ettiklerinden, uluslararası ticareti bir tercüme faaliyeti olarak gören bu anlayış varlığını korudu ve günümüz ticaret pratiklerine de nüfuz etti. Ticaret, gerçekleştirdiği tercüme yoluyla, kapitalist değeri *yaratır*.

Meiji dönemi tüccarları, sanayi işletmeleriyle işbirliği içinde çalıştı. Sanayinin ticaret yoluyla ülke dışından elde edilen hammaddelere ihtiyacı vardı. Dolayısıyla ticaret ve sanayi birlikte gelişti. 20. yüzyıl başlarında özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasındaki ekonomik hızlı büyüme, bankacılık, madencilik, sanayi ve dış ticaret sektörlerini içine alan büyük holdinglerin kurulmasını sağladı.[5] *Zaibatsu* adı verilen bu holdingler, 20. yüzyılın Amerikalı dev şirketlerinden farklı olarak, üretim yerine finansal sermaye tarafından koordine ediliyordu: İşleyişlerinde bankacılık ve ticaretin merkezi bir yeri vardı. En başından itibaren, hükümet meselelerine dahil oldular (örneğin Mitsui, Şogunluğun devrilmesi

4 Satsuka, *Nature in translation* (bkz. yuk. 4. Bölüm, n. 2).

5 Hidemasa Morikawa, *Zaibatsu: The rise and fall of family enterprise groups in Japan* (Tokyo: University of Tokyo Press, 1992).

için gerekli parayı sağlamıştı).[6] İkinci Dünya Savaşı'na uzanan süreçte zaibatsular, Japon milliyetçilerin de baskısıyla, emperyalist yayılmacılığın giderek daha büyük bir aktörü haline geldi. Japonya savaşı kaybedince, Amerikan işgalinin ilk hedefi zaibatsular oldu.[7] Yen değerini kaybetti ve Japon ekonomisi çöktü.

İşgalin ilk günlerinde Birleşik Devletler, küçük firmaların geliştirilmesini, hatta çalışma koşullarının iyileştirilmesini destekler bir görüntü sergiledi. Fakat çok geçmeden Amerikalı işgalciler, artık gözden düşmüş olan milliyetçileri eski saygınlığına kavuşturmaya yönelik adımlar atmaya başladı ve Japon ekonomisini komünizme karşı bir siper olarak yeniden inşa etmeye girişti. İşte böylesi bir ortamda bankalar, sanayi işletmeleri ile ticaret uzmanları arasında ittifaklar –bu kez *keiretsu* adı verilen, daha gevşek bir yapıya sahip "şirket grupları" halinde– yeniden kurulmaya başladı.[8] Bu grupların çoğunun merkezinde bir bankayla ortaklık içindeki genel bir ticaret şirketi bulunuyordu.[9] Banka, ticaret şirketine para aktarıyor, şirket de kendisine bağlı işletmelere küçük miktarlarda borç veriyordu. Ticaret şirketinin tedarik zincirleri oluşumunu kolaylaştırmak için kullandığı bu küçük borçlar, banka tarafından denetlenmek zorunda değildi. Bu model, ulusal sınırların ötesine uzanmak için gayet elverişliydi. Ticaret şirketleri, deniz aşırı ülkelerdeki tedarik zinciri ortaklarına borç para –veya ekipman, teknik danışmanlık ya da özel

6 E. Herbert Norman, *Japan's emergence as a modern state* (1940; Vancouver: UBC Press, 2000), 49.

7 Yaklaşık 300 zaibatsunun dağıtılması öngörülüyordu, fakat işgal hükümeti tutum değişikliğine gitmeden önce bunlardan ancak on kadarı feshedilmişti. Bununla birlikte, savaş öncesindeki dikey bütünleşmeleri zorlaştıran düzenlemeler getirildi (Alan Christy, kişisel görüşme, 2014).

8 Kenichi Miyashita ve David Russell, *Keiretsu: Inside the hidden Japanese conglomerates* (New York: McGraw-Hill, 1994); Michael Gerlach, *Alliance capitalism: The social organization of Japanese business* (Berkeley: University of California Press, 1992). Yoshiro Miwa ve J. Mark Ramseyer, *The fable of the keiretsu* (Chicago: University of Chicago Press, 2006) adlı kitapta neoklasik ortodoks bir tutum benimseyerek, *keiretsu*'yu Japon marksist ve Batılı oryantalist tahayyüllerin bir ürünü olarak nitelendirir.

9 Alexander Young, *The sogo shosha: Japan's multinational trading companies* (Boulder, CO: Westview, 1979); Michael Yoshiro ve Thomas Lifson, *The invisible link: Japan's sogo shosha and the organization of trade* (Cambridge, MA: MIT Press, 1986); Yoshihara, *Japanese economic development*, 49-50, 154-155.

pazarlama sözleşmeleri– sağlıyordu. Ticaret şirketinin yaptığı iş, farklı kültürel ve ekonomik ortamlardan tedarik edilen malları envantere tercüme etmekti. Bu mekanizmada, devşirme yoluyla birikime dayalı küresel tedarik zincirlerinin bugünkü hegemonyasının temellerini fark etmemek zordur.[10]

Tedarik zincirleri hakkında ilk kez Endonezya'da tomrukçuluk faaliyetlerini incelerken bilgi sahibi oldum. Endonezya, Japonların tedarik zinciri modelinin nasıl işlediğini görmek için ideal bir yerdir.[11] Japonlar, ülkede 1970'ler ve 80'lerde yaşanan inşaat patlaması sırasında, kontrplak inşaat kalıpları yapmak üzere Endonezya'dan ağaç ithal etti. Fakat Japonların kendisi Endonezya'da tek bir ağaç bile kesmedi. Japon ticaret şirketleri, tomrukları Japonların istediği özelliklere göre üreten başka ülkelerdeki firmalara borç para, teknik destek ve ticari sözleşmeler sundular. Bu mekanizma, Japon tüccarlara çok sayıda avantaj sağlıyordu. Birincisi, siyasi risklerin önüne geçiyordu. Japon iş insanları, Çin asıllı Endonezyalıların karşılaştığı siyasi zorlukların farkındaydı. Acımasız bir siyaset izleyen Endonezya hükümetiyle işbirliği yapmaya istekli olmaları ve zenginlikleri nedeniyle tepki çeken Çin asıllı Endonezyalılar, dönem dönem patlak veren ayaklanmaların hedefi konumundaydı. Japon iş insanları, Endonezyalı generallerle anlaşmalar yapan ve riskleri üstlenen Çin asıllı Endonezyalılara para vermekle, kendilerini bu tür tehlikelerden korumuş oluyorlardı. İkincisi, bu mekanizma, ulusaşırı hareketliliği kolaylaştırıyordu. Japon tüccarlar, Endonezya'ya gitmeden önce, Filipinler'deki ve Malezya Borneosu'nun büyük bir kısmındaki ormanları yok etmişlerdi. Tüccarlar, yeni bir ülkeye ayak uydurmak zorunda kalmaktansa,

10 Amerikalı sosyologlar ilk kez 1980'lerde küresel meta zincirleriyle ilgilenmeye başladıklarında (Gary Gerrefi ve Miguel Korzeniewicz, ed., *Commodity chains and global capitalism* [Westport, CT: Greenwood Publishing Group, 1994]), yeni "alıcı güdümlü" zincirlerden (kıyafetler, ayakkabılar) etkilenmişler ve bunları evvelki "üretici güdümlü" zincirlerle (bilgisayarlar, arabalar) karşılaştırmışlardır. Japon ekonomi tarihi, "tüccar güdümlü" zincirlere de aynı derecede önem verilmesi gerektiğini göstermektedir.

11 Anna Tsing, *Friction* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005); Peter Dauvergne, *Shadows in the forest: Japan and the politics of timber in Southeast Asia* (Cambridge, MA: MIT Press, 1997); Michael Ross, *Timber booms and institutional breakdown in Southeast Asia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001).

onlarla her yerde çalışmaya istekli acenteleri devreye sokmakla yetinebilirlerdi. Nitekim Japon tüccarlarca finanse edilen Filipinli ve Malezyalı tomrukçular, Endonezya'ya gidip oradaki ağaçları kesmeye hazır ve muktedirdi. Üçüncüsü, tedarik zincirinin işleyiş şekli, Japon ticaret standartlarının karşılanmasını kolaylaştırırken, çevre açısından sonuçların görmezden gelinmesini de sağlıyordu. Bir suçlu arayan çevre savunucuları, karşılarında çoğu Endonezyalı olan çeşitli şirketlerin oluşturduğu bir karmaşadan başka bir şey bulamıyordu: Ormanlarda tek bir Japon bile yoktu. Dördüncüsü, tedarik zinciri mekanizması, kaçak tomrukçuları bir taşeronluk biçimi altında bünyesinde barındırıyordu. Çevre kanunlarının koruması altındaki ağaçları kesen kaçak tomrukçular, tomrukları daha büyük yüklenicilere satıyor, onlar da Japonya'ya gönderiyordu. Kimse sorumluluk üstlenmiyordu. Üstelik kerestenin fiyatı öylesine ucuzdu ki! Endonezya, Japon ticaret modelini örnek alan bir tedarik zinciri hiyerarşisi içinde kendi kontrplak üretimini başlattıktan sonra da bu durum değişmedi. Fiyatlar tomrukçuların, ağaçların ve orman sakinlerinin yaşamları ve geçimleri hiçe sayılarak belirleniyordu.

Japon ticaret şirketleri Güneydoğu Asya ormanlarından tomruk temin ederken dünyanın başka yerlerindeki başka ürünlerle de aynı derecede ilgileniyorlardı.[12] Bu sistemin nasıl geliştiğini görmek için, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasındaki yıllara, tedarik zincirleri mekanizmasının oluşmaya başladığı döneme geri gidelim. Savaş sonrasının ilk Japon tedarik zincirlerinden bazıları, Japonya'nın eski sömürgesi olan Kore ile ilişkilerden yararlandı. O dönemde Birleşik Devletler dünyanın en zengin ülkesiydi ve dünyanın dört bir yanında üretilen mallar için en iyi ihracat noktası konumundaydı. Fakat Japonya'dan gelen mallara sıkı bir kota uyguluyordu. Tarihçi Robert Castley, Japonya'nın ABD kotasını atlatmak için Güney Kore ekonomisinin kalkınmasına nasıl yardım ettiğini anlatır.[13] Japon tüccarlar, Güney Kore'ye hafif sanayi naklederek,

12 Şili'de somon balığı hakkında bkz. Heather Swanson, "Caught in comparisons: Japanese salmon in an uneven world" (Doktora tezi, University of California, Santa Cruz, 2013).

13 Robert Castley, *Korea's economic miracle: The crucial role of Japan* (New York: Palgrave Macmillan, 1997).

Birleşik Devletler'e daha fazla ürünü serbestçe ihraç etme fırsatı buluyordu. Ne var ki doğrudan Japon yatırımlarına Kore'de sıcak bakılmıyordu. Bu nedenle Japonya, Castley'in "dışarı iş verme" ("*putting out*") adını verdiği bir yaklaşım benimsedi. "Tüccarlar (veya firmalar), malları üretmeleri veya tamamlamaları için alt yüklenicilere finansman, kredi, makine ve ekipman sağlıyor, daha sonra bu mallar tüccar tarafından uzak pazarlarda satılıyordu."[14] Castley, bu stratejide tüccarlar ile bankacıların sahip olduğu gücün altını çizer: "Japonlar, denizaşırı tedarikçilere uzun vadeli sözleşmeler sunuyor ve çoğu zaman kaynaklarını geliştirmeleri için borçlar veriyordu."[15] Castley'in belirttiğine göre, bu genişleme şekli, Japonya'nın ekonomik olduğu kadar siyasi güvenliğini de güvence altına alıyordu.

Dışarı iş verme sistemi, düşük kârlı imalat sektörlerini ve eski teknolojileri Kore'ye nakletti ve böylelikle Japon şirketlerinin gelişmesinin önünü açtı. Sonradan Japonların "uçan kaz" imgesiyle onurlandırdığı bu model, Koreli şirketlerin yenilik konusunda her zaman için Japonya'yı bir adım geriden takip etmesini öngörüyordu.[16] Ama sonuçta herkes ileri doğru uçacaktı, zira Koreliler de kendi eskiyen imalat sektörlerini Güneydoğu Asya'nın daha fakir ülkelerine nakledecek, bu sayede Japonya'dan hep daha yenilerini miras alabilecekti. Güney Koreli seçkinler, Japon sermayesinden yararlanmaktan gayet mutluydu – bu sermayenin bir kısmı savaş tazminatı olarak aktarılmıştı. Sonuçta ortaya çıkan iş ağları, Japonların kontrolündeki Asya Kalkınma Bankası da dahil olmak üzere Japon sermayesinin ulusaşırı genişlemesi için bir model oluşturdu.

1970'lere gelindiğinde, Japonya içinde ve dışında farklı türde çok sayıda tedarik zinciri boy göstermişti. Genel ticaret şirketleri, kıtalararası hammadde tedarik zincirleri kurdu ve dünyanın en zengin şirketleri arasında yer aldı. Bankalar, Asya genelinde Japonya ile bağlantılı şirketlere parasal destek sağladı. Bu arada üreticiler, İngilizce literatürde bazen "dikey keiretsu" adı verilen

14 *A.g.y.*, 326.

15 *A.g.y.*, 69.

16 Kaname Akamatsu, "A historical pattern of economic growth in developing count-", *Journal of Developing Economies* 1, no. 1 (1962): 3-25.

kendi tedarik zincirlerini kurmuşlardı. Örneğin otomobil şirketleri, bazı aksamı geliştirme ve imal etme işini alt yüklenicilere devrederek maliyeti düşürdü. Endüstriyel parçaları ise ülke içindeki küçük aile işletmeleri üretiyordu. Devşirme yoluyla birikim ve taşeron kullanımına dayalı tedarik zincirleri birlikte gelişmişti.

Bu birlikteliğin sonucu öylesine başarılı oldu ki, Amerikalı şirketleri ve onları destekleyen siyasetçileri tedirgin etti. Japon otomobillerinin başarısı, Amerikan ekonomisini otomobil sektörüyle değerlendirmeye alışkın Amerikalı kodamanlar için bilhassa can sıkıcı bir durumdu. Birleşik Devletler'de Japon otomobillerinin boy göstermesi ve buna bağlı olarak Detroit'teki otomobil şirketlerinin düşüşe geçmesi, Japonya'nın ekonomik başarılarını herkesin fark etmesini sağladı. Bazı şirket yöneticileri, Japon başarısından ders alıp "kalite kontrolü" ve "kurumsal kültür" hakkında bir şeyler öğrenmeye çalıştı.[17] Bazıları ise Birleşik Devletler'in Japonya'ya karşı misillemede bulunmasını istedi. Toplumu bir korku dalgası sarmıştı. Bunun işaretlerinden biri de, 1982'de Detroit'te Çinli Amerikalı Vincent Chin'in, işini kaybetmiş beyaz otomotiv işçileri tarafından Japon sanılarak öldürülmesiydi.[18]

Japonya'nın oluşturduğu tehdit, Birleşik Devletler'de bir devrime yol açtı. Bu kez ters yönde ilerleyen Kara Gemiler, Birleşik Devletler'de iş dünyasının işleyişini altüst etti. Fakat bu, Amerikalıların bizzat kendi elleriyle gerçekleşti. Amerikan ekonomisinin bir çöküşe sürüklendiği yolundaki yaygın korkunun etkisiyle, normalde belki hiç kulak verilmeyecek olan aktivist hissedarlar ve işletme profesörlerinden oluşan küçük bir grubun Amerikan şirketlerini parçalara ayırmasına izin verildi.[19] 1980'lerdeki "hissedarlar devrimi"nin aktivistleri, Birleşik Devletler'in güç

17 "Kalite kontrolü" bu ulusaşırı diyaloğun bir parçasıydı: İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japon endüstrisinin Birleşik Devletler eliyle rasyonalizasyonu sırasında Japonya'da ortaya çıkan bu Amerikalı fikir, 1970'ler ve 80'lerde yeniden Birleşik Devletler'e ithal edildi. William M. Tsutsui, "W. Edwards Deming and the origins of quality control in Japan", *Journal of Japanese Studies* 22, no. 2 (1996): 295-325.

18 Bu dönemde Birleşik Devletler'deki Japonya karşıtı ekonomi haberciliğine bir örnek için bkz. Robert Kearns, *Zaibatsu America: How Japanese firms are colonizing vital U.S. industries* (New York: Free Press, 1992).

19 Bu analizim, Karen Ho'nun kitabından esinlenmiştir, bkz. Karen Ho, *Liquidated* (Durham, NC: Duke University Press, 2009).

kaybına uğradığını düşünüyordu. Bu gücü yeniden kazanmak için, şirketleri profesyonel yöneticilerin eline bırakmak yerine asıl sahipleri olan hissedarlara geri vermeyi amaçlıyorlardı. Şirketleri varlıklarından yoksun bırakıp yeniden satmak üzere onları satın almaya başladılar. 1990'lara gelindiğinde hareket zaferini ilan etmiş, "kaldıraçlı satın almalar"ın radikal şıklığı "birleşme ve devralmalar" alanında başlıca yatırım stratejisine dönüşmüştü. Şirketler kendileri için en kazançlı sektörler dışındaki her şeyden kurtulduklarından, bir zamanlar bu şirketlerin bünyesinde bulunan çoğu şey uzak mesafelerdeki tedarikçilere devredildi. Tedarik zincirleri ve devşirme yoluyla birikim, Birleşik Devletler'de kapitalizmin başat formu haline geldi. Yatırımcılar açısından bu model o kadar iyi işledi ki, yüzyılın sonuna gelindiğinde Amerikalı iş liderleri bu değişimin kısmen bir güç mücadelesinden kaynaklandığını unutmuş ve onu evrimsel bir sürecin son aşaması olarak yeniden tanımlamışlardı. Dünyanın geri kalanını da bu sürecin bir parçası haline getirmekle meşguldüler. Nitekim bu Amerikan tarzı değişimi Japonya'ya kabul ettirme konusunda ilerleme kaydetmişlerdi.[20]

Japon tehdidinin nasıl ortadan kalktığını anlamak için biraz geriye gitmemiz ve paranın hikâyenin başkahramanı olarak oynadığı rolü ortaya koymamız gerekiyor. 1980'ler ve 90'lardaki birçok değişikliğin temelinde, Dolar ile Yen arasındaki çatışmalar yatıyordu.

1949'da Japon Yeni, Bretton Woods anlaşmaları uyarınca Amerikan Doları'na bağlandı. Japon ekonomisinin kısmen Birleşik Devletler'e tek taraflı ihracatı sayesinde gelişmesiyle birlikte, Birleşik Devletler'in Japonya ile ticareti açık vermeye başladı.[21] Amerikalılar açısından Yen "düşük değerli" bir para birimiydi ve bu da Japon mallarının Birleşik Devletler'de ucuz, Amerikan

20 Amerikan tarzı reformların Japon bir ekonomist tarafından desteklenmesine örnek olarak bkz. Hiroshi Yoshikawa, *Japan's lost decade*, İng. çev. Charles Stewart, Long-Term Credit Bank of Japan Intl. Trust Library Selection II (Tokyo: International House of Japan, 2002). Kitapta, küçük ve orta ölçekli işletmelerin ekonomiye bir yük olduğu ileri sürülmektedir.

21 Robert Brenner, *The boom and the bubble: The U.S. in the world economy* (Londra: Verso, 2003).

mallarının ise Japonya'da fazlasıyla pahalı olmasına yol açıyordu. Birleşik Devletler'in 1971'de altın standardını terk etmesinde Amerikalıların Japon Yeni karşısındaki endişelerinin de küçük bir payı vardı. 1973'te Japon Yeni'nin dalgalanmasına izin verildi. Ardından 1979'da Birleşik Devletler faiz oranlarını yükseltti ve bu da Dolar yatırımlarının artması ve Dolar'ın yüksek değerini korumasıyla sonuçlandı. Japon ekonomisi Birleşik Devletler'e ihracat yapmaya devam ettiğinden, Japon hükümeti Yen'in değerini düşük tutmak amacıyla Amerikan Doları alıp satıyordu. 1980'lerin ilk yarısında sermayenin Japonya dışına akması, Yen'in Dolar karşısındaki zayıf konumunu korudu. 1985'te Amerikalı iş liderleri bu durum karşısında paniğe kapıldı. Bunun üzerine Birleşik Devletler, Plaza Anlaşması adıyla bilinen uluslararası bir anlaşma düzenledi. Doların değeri düşerken, Yen değer kazandı. 1988'e gelindiğinde Yen, Dolar karşısında iki kat değerlenmişti. Japon tüketiciler artık hemen her türlü yabancı ürünü satın alabiliyordu – buna matsutake de dahildi. Japonların milli gururu şahlanışa geçti. Bu, *Hayır Diyebilen Japonya*'nın dönemiydi.[22] Ne var ki bu durum, Japon şirketlerinin şimdi artık fiyatı yükselmiş olan mallarını ihraç etmelerini zorlaştırıyordu.

Japon şirketleri çare olarak üretimi daha fazla yurt dışına kaydırdı. Para değerlerindeki değişimden aynı şekilde zarar gören Güney Kore, Tayvan ve Güneydoğu Asya'daki tedarikçiler de öyle yaptı. Tedarik zincirleri her yere uzandı. İki Amerikalı sosyolog bu durumu şöyle tarif ediyor:

> Üretim faktörlerinin dolar cinsinden değerindeki ani artış karşısında, fiyatlarını düşük tutup Amerikalı perakendecilerle sözleşmelerini korumak isteyen Asyalı işletmeler, hızlı bir şekilde farklı alanlara yönelmeye başladı. Tayvan'daki hafif sanayinin büyük kısmı [...] Çin anakarasına ve aynı zamanda Güneydoğu Asya'ya taşındı. [...] İhracata dayalı Japon endüstrilerinin geniş bir kesimi Güneydoğu Asya'ya aktarıldı. Ayrıca Toyota, Honda ve Sony gibi bazı firmalar, faaliyetlerinin bir kısmını Kuzey Amerika'ya nakletti. Güney Koreli şirketler de, emek-yoğun faaliyetlerini Güneydoğu Asya'nın yanı sıra Latin Amerika ve

22 Shintaro Ishihara, *The Japan that can say no*, İng. çev. Frank Baldwin (1989, Akio Morita ile birlikte, New York: Touchstone Books, 1992).

> Orta Avrupa'daki diğer gelişmekte olan ülkelere taşıdı. Faaliyetlerini taşıdıkları her ülkede, düşük fiyatlı tedarikçi ağları oluşmaya başladı.[23]

Japon ulusal ekonomisi bir şok dalgasıyla sarsıldı. İlk olarak, 1980'lerin sonunda gayrimenkul ve hisse senedi fiyatlarındaki yükselişin yarattığı "balon ekonomisi" patladı. Bunu 1990'lardaki durgunluğun yol açtığı "kayıp on yıl" takip etti ve ardından 1997'de bir finansal kriz daha geldi.[24] Fakat tedarik zincirleri daha önce hiç olmadığı kadar gelişip serpildi. Sadece Japon destekli zincirler değil, Japonya'nın tedarikçisi konumundaki ülkelerin kendi kurdukları zincirler de buna dahildi. Tedarik zinciri kapitalizmi dünya geneline yayılmıştı. Ama artık Japonya'nın kontrolünde değildi.

Önde gelen spor ayakkabısı markalarından Nike şirketinin tarihi, küresel tedarik zincirlerinde Japon ile Amerikan liderlikleri arasında gerçekleşen değişimi belirgin şekilde ortaya koymaktadır. Başlangıçta Nike, Japon bir spor ayakkabısı dağıtım zincirinin Birleşik Devletler'deki ayağı konumundaydı. (Dağıtım, Japon tedarik zincirlerinden birçoğunun önemli bir unsurudur.) Japon ticaret sisteminin kurallarına tabi olan Nike, tedarik zinciri modelini öğrendi. Fakat yavaş yavaş bu modeli Amerikan tarzına uygun bir şekilde dönüştürmeye başladı. Bir tercüme faaliyeti olarak ticaret yoluyla değer yaratmak yerine, reklamcılık ve markalaşma konularında Amerikalıların sahip olduğu avantajları kullanmaya yöneldi. Nike'ın kurucuları, Japon tedarik zincirinden bağımsızlıklarını elde ettiklerinde, markaya yeni bir stil kazandırdılar: Nike'ın "swoosh" adıyla bilinen logosunu kullanmaya başladılar ve reklamlarda siyahi Amerikalı spor kahramanlarına yer verdiler. Fakat Japon deneyiminden öğrendikleri doğrultusunda ayakkabı imal etmek akıllarının ucundan bile geçmedi. Nike'ın başkan yardımcılarından biri şöyle diyordu: "İmalat hakkında hiçbir şey

23 Petrovic ve Hamilton, "Making global markets" (bkz. yuk. 4. Bölüm, n. 7), 121.

24 Robert Brenner'e (*The boom*) göre, 1995'te imzalanan Ters Plaza Anlaşması dünya güçlerine Yen'in yükselişini durdurma imkânı verirken, hem Amerikan imalat sektörüne ölümcül bir darbe vurarak hem de Asya'da finansal bir krizi tetikleyerek dünya ekonomisinde bir kaymaya yol açmıştır.

bilmiyoruz. Bizler pazarlamacı ve tasarımcıyız."[25] Asya'nın dört bir yanında gelişip yayılmakta olan tedarik ağlarıyla anlaşmalar yaparak, yukarıda bahsi geçen "düşük fiyatlı tedarikçi ağları"nın 1985 sonrasında çoğalmasından yararlandılar. 21. yüzyıl başında şirket, 900'den fazla fabrikayla sözleşme yapmıştı ve tedarik zinciri kapitalizminin hem heyecanını hem dehşetini temsil eden bir sembol haline gelmişti. Nike'dan bahsedildiğinde, bir yandan kötü çalışma koşullarına sahip işyerleri, diğer yandan da tasarımcı markaların cazibeleri akla geliyor. Nike, bu karşıtlığı sanki Amerikalılara özgü bir şeymiş gibi göstermeyi başardı. Fakat Nike'ın bir Japon tedarik zincirinden doğmuş olması, Japonya'dan devraldığı kapsamlı mirası bize hatırlatmaktadır.

Bu miras, Amerikalı büyük şirketlerin ilgisini çekmek için fazla küçük ve uzmanlaşmış bir zincir olan matsutake tedarik zincirinde açık bir şekilde görülür. Fakat Kuzey Amerika'ya dek uzanan bu zincirde Amerikalılar yönetici değil, tedarikçi rolündedir. Adeta tepetaklak olmuş bir Nike! İyi ama Amerikalılar böyle aşağı bir konumu benimsemeye nasıl ikna edildiler? Daha önce belirttiğim gibi, Oregon'daki hiç kimse kendini bir Japon şirketinin çalışanı olarak görmüyor. Toplayıcılar, alıcılar ve saha temsilcileri özgürlük için orada bulunuyor. Fakat özgürlüğün yoksulları harekete geçirmesi, ancak Amerikalıların geçinmek için düzenli bir iş bulma umudundan yoksun bırakılmasıyla gerçekleşmiştir – ve bu, Amerikan ile Japon sermayeleri arasındaki Pasifik ötesi diyaloğun bir sonucudur.

Dolayısıyla, yukarıda anlatmış olduğum tarihin izini, matsutake meta zincirinde sürmek mümkün: Yerel ortaklar arayan Japon tüccarlar, düzenli bir iş bulmaktan umudunu kesmiş Amerikalı işçiler, farklı tutkular arasında gerçekleşen ve Amerikan özgürlüğünün Japonlar için envanter toplamasını mümkün kılan tercümeler. Meta zinciri örgütlenmesi, Birleşik Devletler'in küresel liderliği hakkındaki propagandalar tarafından karanlıkta bırakılabilecek bu tarihi fark etmemizi sağlıyor. Mütevazı metaların büyük tarihlere ışık tutmasına izin verildiğinde, dünya ekonomisinin

25 Alıntılayan: Miguel Korzeniewicz, "Commodity chains and marketing strategies: Nike and the global athletic footwear industry", *Commodity chains*, ed. Gerrefi ve Korzeniewicz, 247-266, 252.

tarihsel konjonktürler –yani karşılaşmaların belirsizlikleri– içinde şekillendiği de anlaşılır.

Eğer tarihi yapan konjonktürlerse, her şey eşgüdüm anlarına bağlıdır: Tercümeler sayesinde Japon yatırımcılar Amerikan mantar toplayıcılığından kazanç sağlarken, Amerikalı toplayıcılar da Japonların zenginliğinden faydalanır. Peki özgürlük adına toplanan mantarlar nasıl oluyor da envantere dönüşüyor? Bu noktada yeniden Açık Bilet'e ve onun meta zincirine dönmemiz gerekiyor.

Değer tercümesi, Oregon.
Bir Hmong, mantarlardan o gün kazandığı parayı elinde tutarken kocası da onu filme alıyor. Satın alma çadırlarında mantarlar ve kazandırdıkları para bir özgürlük ganimetidir. Mantarlar ancak daha sonra, tasnif işlemine tabi tutulduklarında, bağlarından koparılıp kapitalist bir metaya dönüşürler.

9. Hediyeden Metaya, Metadan Tekrar Hediyeye

Yabancılaşma meselesine geri dönmenin vakti geldi. Kapitalist metalaşma mantığında, şeyler kendi yaşam dünyalarından koparılıp değiş tokuş nesnelerine dönüştürülür. Bu sürece "yabancılaşma" adını veriyorum ve bu terimi, insanlar kadar insan-olmayanları da niteleyebilecek bir özellik olarak kullanıyorum. Oregon'daki matsutake toplayıcılığının şaşırtıcı yanı, toplayıcılar ile mantarlar arasındaki ilişkinin yabancılaşma içermiyor oluşudur. Mantarlar ait oldukları fungusun gövdesinden koparılır gerçi (zaten bir meyve olarak amaçları da budur). Fakat para ile sermaye arasındaki dönüşümlere hazır, yabancılaşmış bir metaya dönüşmek yerine, bir av ganimetine dönüşürler – hatta satılmaları bile bu durumu değiştirmez. Toplayıcılar, buldukları mantarları gösterirken gözleri gururla parıldar. Mantar aramanın hazları ve tehlikeleri hakkında bitmez tükenmez hikâyeler anlatmaktan kendilerini alamazlar. Mantarları adeta yiyip yutmuşçasına kendilerinin bir parçası kılmışlardır. Lakin bu ganimetlerin bir şekilde metalara dönüştürülmesi gerekmektedir. Eğer mantarlar özgürlük ganimetleri olarak toplanıyor ve bu süreçte toplayıcıların bir parçası haline geliyorsa, nasıl oluyor da kapitalist bir metaya dönüşüyorlar?

Bu soruya yanıt aramak için, hediyelerin toplumsal bir değiş tokuş biçimi olma özelliğine odaklanan bir antropoloji geleneğinden yararlanacağım. Hediyelere yönelik bu ilginin kaynağında, Yeni Gine'nin doğusunda Melanezyalıların denizkabuklarından yapılma kolye ve bilezikleri değiş tokuş ettikleri ve Bronisław Malinowski'nin "kula çemberi" olarak adlandırdığı takas biçimi yer almaktadır.[1] Kula çerçevesinde gerçekleşen değiş tokuşlar, nesiller boyunca sosyal bilimcileri değer yaratmanın farklı yolları üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Bu takılar, şaşırtıcı bir şekilde,

1 Bronisław Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific* (Londra: Routledge, 1922).

ne belirli bir işe yarar, ne genel bir değişim aracıdır ne de kendi başlarına ilgi çekicidir; *sadece ve sadece* kula çemberindeki rolleri bakımından bir değer taşırlar. Hediye olmaları dolayısıyla, kişiler arasında ilişkiler kurar ve kişilere itibar kazandırırlar; sahip oldukları değer de buradan kaynaklanır. Bu tür bir değer, ekonomik sağduyuya ters düşmekte ve tam da bu yüzden, üzerine düşünülmeyi hak etmektedir.

Nitekim kula üzerine düşünmek, yabancılaşmayı kapitalizmin şaşırtıcı ve sıra dışı bir özelliği olarak tespit etmemizi sağlamıştır. Kula, kapitalist sistemde insanlar kadar şeylerin de yabancılaşmaya uğradığını bize hatırlatır. Nasıl ki fabrikalarda işçiler ürettikleri şeylere yabancılaşıyor ve böylelikle bu şeyler, onları üretenlere hiçbir gönderimde bulunmaksızın satılabiliyorsa, aynı şekilde şeyler de onları yapan ve değiş tokuş eden kişilere yabancılaşır. Şeyler, kullanım veya değişim amaçlı bağımsız nesnelere dönüşür; üretildikleri ve içinde yer aldıkları kişisel ağlarla hiçbir ilişki taşımazlar.[2] Bu durum, kapitalist dünyalarda yaşayan bizlere olağan gözükse de, kula incelendiğinde tuhaf gelmeye başlar. Kulada şeyler ve kişiler, hediyeler yoluyla birlikte biçimlenir; hediyeler sayesinde hem şeyler kişilerin hem de kişiler şeylerin bir uzantısına dönüşmüştür. Kulada şeyler, kişiler arasında kurdukları ilişkilere göre bir değer kazanırken, kişiler de kula çemberinde verdikleri hediyelere göre itibar sahibi olurlar. Dolayısıyla şeyler, sadece kullanım ve değişim değeri taşımaz; parçası oldukları sosyal ilişkiler ve itibarlar açısından da bir değere sahiptirler.[3]

Değer yaratma bakımından kula ile kapitalizm arasındaki fark o denli çarpıcıdır ki, bazı analistler dünyayı "hediye ekonomileri" ve "meta ekonomileri" şeklinde ikiye ayrılabileceğimizi, bu ikisinin farklı bir değer yaratma mantığına sahip olduğunu ileri sürmüş-

2 Yabancılaşmış veya diğer başka türde nesneler hakkındaki düşüncelerimi şu kaynaklara borçluyum: Marilyn Strathern, *The gender of the gift* (Berkeley: University of California Press, 1990); Amiria Henare, Martin Holbraad ve Sari Wastell, ed., *Thinking through things* (Londra: Routledge, 2006); David Graeber, *Toward an anthropological theory of value* (Londra: Palgrave Macmillan, 2001).

3 Kapitalist metalar, kula çemberindeki nesnelerin aksine, dolanık tarihlerin ve yükümlülüklerin ağırlığını taşıyamaz. Kapitalist metaları tanımlayan şey sadece *değiş tokuş* değildir; yabancılaşma da gereklidir.

lerdir.[4] Ancak çoğu ikili karşıtlıkta olduğu gibi, hediye ile meta arasındaki karşıtlık da uygulamada yetersiz kalmaktadır. Birçok durumda, bu ideal kategoriler birbirine yaklaşıp iç içe geçer veya kapsamları genişleyecek şekilde esnekleşir. Yine de bu karşıtlık, bazı bakımlardan fazla basitleştirici olduğunda bile, bizi farklılıkları görmeye zorlaması açısından yararlı bir araçtır. Ekonomik sağduyunun rahatlığına kapılmak yerine, farklı değer rejimleri arasındaki karşıtlıklar konusunda tetikte olmamızı sağlar. Kapitalizmin kapitalist-olmayan değer sistemlerinden nasıl yararlandığını –ve bu sistemlerin kapitalizm bünyesinde kendilerine nasıl yer bulduğunu– araştırmak için, farklılıkları fark etmemizi sağlayacak bir araçtan yararlanmak faydalı olabilir. Hediye ile meta arasındaki ayrım, şeyleri kapitalist mallara dönüştürmek için gerekli olan yabancılaşmanın yokluğuna veya varlığına işaret edebilir.

Matsutake meta zincirini incelerken, matsutakenin özellikle varış noktasına odaklandığımızda, bu ayrımın bizim için daha da cazip bir araç olduğu görülür. Japonya'da matsutake hemen her zaman bir hediyedir. Düşük kalitedeki matsutakeler süpermarketlerde satılır ve gıda üretiminde katkı maddesi olarak kullanılır. Fakat bu mantara esas şöhretini kazandırmış olan kaliteli matsutakeler, değerli bir hediyedir. Hemen hiç kimse iyi bir matsutakeyi sadece yemek için satın almaz. Matsutake, insanlar arasında ilişkiler kurar ve bir hediye olması itibarıyla bu ilişkilerden ayrı değerlendirilemez. Matsutakeler kişilerin uzantılarına dönüşür; ki bu da bir hediye ekonomisinde değeri tanımlayan başlıca özelliktir.

Hediyenin toplayıcı ile tüketici arasında doğrudan gerçekleştiği dönemler ve yerler belki de olmuştur. Örneğin Ortaçağ Japonyası'nda köylüler efendilerine matsutake sunmak istediklerinde, hediyenin ilişki kurma gücünü ortaya çıkarmak için mantarların sadece toplanıp verilmesi yeterliydi. Oysa günümüzde hediyeler çoğu zaman kapitalist meta zincirlerinden devşiriliyor. Matsutake hediye etmek isteyenler, bu mantarları ya lüks marketlerden satın

4 Marilyn Strathern, Christopher Gregory'den aktararak şöyle diyor: "Eğer şeyler ve kişiler bir meta ekonomisinde şeyler olarak toplumsal bir forma bürünüyorsa, bir hediye ekonomisinde kişiler olarak toplumsal bir forma bürünürler." (Christopher Gregory, *Gifts and commodities* [Waltham, MA: Academic Press, 1982], 41'den aktaran Strathern, *Gender*, 134).

alıyor ya da onurlandırmak istedikleri konuklarını matsutake yemek için pahalı restoranlara götürüyor. Marketler ve restoranlar matsutakeleri bir toptancılar zincirinden alırken, toptancılar da ithalatçılardan veya yerel tarım kooperatiflerinden temin ediyor. Peki metalar nasıl oluyor da hediyelere dönüşüyor? Acaba bu metaların kendileri de, zincirin erken aşamalarında, hediyelerden dönüşmüş olabilir mi? Bu bölümün geri kalanı, kapitalizmi ve onun kurucu ötekilerini bir araya getirmek için gerekli tercümelere bizi götürecek olan bu soruları ele alıyor.

Matsutakenin yurt dışından Japonya'ya gelişiyle başlayalım. Özenle soğutulmuş, paketlenmiş ve tasnif edilmiş olan bu mantarlar şüphesiz ki kapitalist bir metadır. Yabancılaşmış, bağımsız nesneler olmaya en yakın konumdadırlar: Sadece ihracatçı ülkenin etiketini taşırlar ve hangi koşullar altında toplanıp satıldıklarına dair kimseye en ufak bir fikir vermezler.[5] Evvelce onları hayranlıkla toplamış ve alıp satmış olan kişilerle hiçbir bağlantıları yoktur. İhracatçı firmalar için bir mal, bir envanterden öte bir şey değildirler. Fakat neredeyse Japonya'ya geldikleri andan itibaren, bir metadan hediyeye dönüşmeye başlarlar. Bu, tercümenin gerçekleştirdiği bir sihirdir ve meta zincirinin Japonya ucundaki halkalarında yer alan tüccarlar bu sihirde uzmanlaşmıştır. Dolayısıyla onları takip etmekte fayda var.

İthalatçılar yurtdışından gelen matsutake sevkiyatlarını doğrudan doğruya toptancılara gönderir. Devlet lisansına sahip bu toptancılara sonraki satışları denetlemeleri için bir komisyon ödenir. Toptancılar, ithal matsutakeleri ya pazarlık yoluyla ya da açık artırmayla ara toptancılara satarlar. Her iki durumda da toptancılar, şaşırtıcı bir şekilde, yaptıkları işin meta zinciri boyunca verimli bir mal aktarımından ibaret olduğunu düşünmez. Kendilerini etkin birer arabulucu olarak görürler. Onlara göre yaptıkları iş, belirli bir parti matsutakeyi en iyi alıcılarla buluşturmaktır. Bir keresinde

5 Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesinde toplanan matsutakelerin çoğu Kanada etiketi taşır, çünkü ihracatçılar bunları Kanada'nın Britanya Kolumbiyası eyaletinden göndermektedir. Etiketleme, ihracat havalimanının bulunduğu yer temel alınarak yapılır. Japon kanunları, yabancı gıda ürünlerinin bölgesel etiket taşımasını yasaklamış, sadece Japon ürünlerine bu hakkı tanımıştır. Dolayısıyla ithal ürünlerin etiketinde sadece ülke adı belirtilebilir.

toptancı bir firmanın matsutake sorumlusu bana şöyle dedi: "Matsutake sezonunda asla uyumam." Yeni bir sevkiyat geldiğinde, ona bir değer biçmesi gerekiyordu. Partinin kalitesi ve özel nitelikleri hakkında bir karar verdikten sonra da bu tür matsutakelere ihtiyacı olan doğru alıcıları çağırıyordu. Dolayısıyla, mantarların kalitesine bağlı olarak, onlara daha şimdiden bir ilişki kurma gücü vermiş oluyordu.

Benzer deneyimlere tanıklık ettiğimiz çok sayıda görüşmenin ardından, çalışma arkadaşım Shiho Satsuka, toptancıların oynadığı rolü "çöpçatanlığa" benzetti. Toptancıların yaptığı şey, ürünleri uygun alıcılarla eşleştirmek ve bu eşleştirme sayesinde de mümkün olan en iyi fiyatı almaktı. Bir sebze toptancısı, ürünlerini hangi şartlarda yetiştirdiklerini görmek için çiftçileri sık sık ziyaret ettiğini anlattı. Böylelikle, bu ürünlerin hangi alıcıları memnun edeceğini kestirebiliyormuş. Metadan hediyeye tercüme, henüz daha eşleştirme aşamasında gerçekleşir. Toptancı, elindeki ürünlerin ilişkisel niteliklerini değerlendirir ve bu sayede ürünler, belirli alıcılarla doğal bir şekilde eşleşir. Dolayısıyla matsutake satışı, en başından itibaren, kişiler arasında kurulan ve sürdürülen ilişkilerle sarmalanmıştır. İlişkisel bir nitelik kazanan mantarlar, kişisel bağlar kurma gücüyle donatılmıştır.

Açık artırma yoluyla matsutake satın alan ara toptancılar, eşleştirme konusunda daha da titizdirler. Satışlardan komisyon alan toptancıların aksine, eğer doğru eşleşmeyi bulamazlarsa ellerine hiçbir şey geçmez. Çoğu zaman daha satın aldıkları anda akıllarında belirli bir müşteri vardır. Onlar da mantarın kalitesini değerlendirme konusunda uzmanlaşmıştır, zira ilişkilerin kurulması buna bağlıdır. Buradaki tek istisna, süpermarketlerle çalışan ve kaliteden ziyade nicelik ve güvenilirliğe önem veren acentelerdir. Süpermarketler, daha düşük değerdeki matsutakeleri satın alır. Kaliteli matsutakeler ise ara toptancılardan alım yapan küçük perakende işletmeleri için ayrılmıştır ve bütün ticarete ruhunu veren de bunlar arasındaki ilişkilerdir. Mantarları doğru bir şekilde değerlendirme becerisi, bu ruhun olmazsa olmaz bir parçasıdır. Zira bu sayede satıcılar, alıcılara genel bir mal sunmanın ötesinde, kişisel tavsiyelerde de bulunabilir. Tavsiye, mantarla birlikte gelen bir hediyedir ve mantarı kullanım veya değişim değerinin ötesine taşır.

En iyi matsutakeler, müşterilerini tanımakla övünen özel marketlerde ve pahalı restoranlarda satılır. Bir market sahibi, en iyi müşterilerini yakından tanıdığını söyledi: O kadar ki, yakınlarda matsutakeye ihtiyaç duyulabilecek, mesela düğün gibi bir tören var mı yok mu biliyormuş. Ara toptancıdan mantar satın aldığında, onun da aklında belirli müşteriler var. Bu müşterilere bir ürün satmakla kalmıyor, onlarla irtibat kurup kişisel bir ilişki geliştiriyor. Matsutake, henüz daha metalar alanından çıkmadan önce bile, bir hediye niteliği taşıyor.

Matsutake satın alan kişilerin aklında hemen her zaman için başkalarıyla ilişki kurmak vardır.[6] Bir meslektaşım, aile içi eski bir anlaşmazlığı çözmek için düzenlenen bir kutlamaya katılmak üzere, hayli endişeli bir arkadaş grubuna eşlik ettiğini anlattı. Arkadaşları ikide bir "Matsutake getirecekler mi?" diye soruyormuş. Eğer anlaşmazlık çözülecekse, matsutake de olmalıymış (ve nitekim varmış da). Dolayısıyla matsutake, kendisiyle uzun süreli bir ilişki kurulmak istenen birine verilecek ideal bir hediyedir. Tedarikçiler kendilerine iş veren firmalara matsutake hediye eder. Bir market sahibi, din değiştirenlerin de kendi ruhani liderlerine sunmak üzere matsutake satın almaya başladığından bahsetti. Matsutake içten bir bağlılığa işaret ediyor.

Aynı market sahibi bunun "Japon" yaşam tarzı için temel bir öneme sahip olduğunu düşündüğünü de söyledi. "Trüf mantarını bilmeden de Fransa'yı anlayabilirsiniz" dedi şakayla karışık, "ama matsutakeyi bilmeden Japonya'yı anlayamazsınız." Bununla, matsutakenin ilişkisel niteliğine atıfta bulunuyordu. Bu mantarı böylesine güçlü kılan şey sadece kokusu veya tadı değil, aynı zamanda kişisel bağlar kurma yeteneğidir. Market sahibinin çöpçatanlık rolü de işte burada devreye giriyor: Matsutake yenmeye hazır hale gelmeden çok önce, onu ilişkisel kılması gerekiyor.

Matsutakenin ilişkisel gücü, ister istemez kendi karşıtını da akla getiriyor: Doymak bilmezcesine tıka basa matsutake yemekle ilgili

6 Matsutake bu şekilde kullanılan tek lüks gıda ürünü değildir. Bazı kavun türleri ve somon da bu hediye ekonomisine dahil olan ürünler arasında yer alır ve tıpkı matsutake gibi bunlar da yeni bir mevsimin habercisidirler. Genellikle bu tür hediyelerin "Japon" yaşam tarzını simgelediği düşünülür; hediye olarak kullanılmaları dolayısıyla değer ve fiyatları da yüksektir.

çılgın fanteziler. Birçok kişi, imkânsız olduğunu bile bile bu tür fanteziler kurduklarını söyledi bana. Bu imkânsızlık matsutakenin yüksek fiyatından kaynaklanmıyor sadece; matsutakenin en önemli rolünü, yani ilişki kurma özelliğini ihlal etmenin verdiği ürperme de söz konusu. Tıka basa matsutake yemek, korkunç ve fakat bir o kadar da leziz bir terbiyesizlik olurdu.

Dolayısıyla matsutakenin değeri, sadece kullanımdan ve ticari değişimden kaynaklanmıyor; bu değer, bizzat verme ediminde yaratılıyor. Bunu mümkün kılan da zincirin her aşamasında, aracıların kaliteli matsutakeleri müşterilerine kişisel bir hediye olarak sunmalarıdır. Bu kişiselleştirme belki başka yerlerdeki başka aristokrat ürünleri akla getirebilir. Bir asilzade, takımelbisesinin özel olarak kendisi için dikilmiş olmasını ister, gidip de mağazadan satın almaz. Bu paralellik, meta ile hediye arasındaki dönüşümü daha da çarpıcı kılmaktadır. Çeşitli sektörler ve kültürlerde aracılar, kapitalist metaları farklı değer formlarına dönüştürme işlevi görür. Bu aracılar, değer tercümesi edimlerinde bulunur ve böylelikle kapitalizm, kişileri ve şeyleri biçimlendirmenin diğer farklı yollarıyla bir arada bulunabilir.

Fakat Japonya'da hediye olarak verilen matsutakelerin asla içermediği bir ilişki kümesi var: Diğer ülkelerde matsutake toplayan ve satın alanlar arasındaki ilişkiler. Ne aracılar ne de tüketiciler matsutakenin ellerine ulaşmasını sağlamış olan ilişkilerle ilgilenir. Yabancı ülkelerden gelen matsutakeler, yetişip toplandıkları ve piyasaya sürüldükleri koşullarla hiçbir ilgisi olmayan, sadece Japonlara özgü bir tercihler bütünü uyarınca sınıflandırılır. Bir ithalat deposuna ulaştıklarında, ekolojik yaşam dünyaları şöyle dursun, toplayıcılar ve alıcılarla da artık hiçbir bağlantıları kalmamıştır. Bir an için, tümüyle ve sadece kapitalist bir metadırlar. Peki bu noktaya nasıl geldiler? Bunun arkasında, değer tercümesiyle ilgili bir diğer hikâye yatıyor.

Yabancılaşma muammasını ele almak ve yabancılaşmaya alternatif değer yaratma biçimlerini görmek üzere sizi son bir kez daha Açık Bilet'teki alım sahnesine götürmeme izin verin. Bu sahnenin bir parçası olan kişilerin, farklı tarihlere ve saiklere sahip olmalarına karşın, özgürlük adını verdikleri ortak bir haletiruhiye tarafından bir arada tutulduklarını ileri sürdüm. Satın almalar esnasında, her

biri diğerini pekiştiren farklı özgürlük biçimleri değiş tokuş edilir. Toplayıcılar, siyasi özgürlüklerinin ve ormanda deneyimledikleri özgürlüğün ganimetlerini getirip piyasa özgürlüğünün savunucularıyla değiş tokuş eder ve karşılığında tekrar ormana dönmek için daha fazla özgürlük elde ederler. Mantarlar ve para kadar özgürlük de bu değiş tokuşta değer yaratıyor olabilir mi? Yukarıda bahsettiğim Melanezyalıların kula çemberinde katılımcılar, kula açısından değer taşıyan nesnelerin yanı sıra, değiş tokuş amacıyla yanlarında domuz ve tatlı patates gibi sıradan şeyler de getirirler. Bu ikincil takaslar, bir itibar kaynağı olarak görülen kolye ve bilezik değiş tokuşuyla bağlantıları sayesinde bir değer kazanır. Benzer şekilde, Açık Bilet'te mantarlar ve para, kendi başlarına bir değere sahip oldukları kadar, bir özgürlük değiş tokuşunun simge ve ganimetleridir de. Ancak özgürlükle olan bağlantıları sayesinde bir değer kazanırlar. Mantar da para da sahip olunacak basit nesneler değil, kişileri meydana getiren birer özniteliktir. Bu çerçevede –burada açıkça bir "hediye" söz konusu olmasa da– bu ekonomiyi bir hediye-meta karşıtlığı içinde değerlendirmem gerekseydi, bunun bir hediye ekonomisi olduğunu söylerdim. Kişisel değer ve maddi değer, özgürlük değiş tokuşlarında bir arada yaratılır: Kişisel bir değer olarak özgürlük, mantar toplama ve para vasıtasıyla yaratılırken, paranın ve mantarların değeri de katılımcılar tarafından, alıcı ve toplayıcıların kazandıkları özgürlük vasıtasıyla belirlenir. Para ve mantar, kullanım değerinden veya kapitalist değişim değerinden fazlasına sahiptir; toplayıcı, alıcı ve saha temsilcileri için büyük önem taşıyan özgürlüğün bir parçasıdırlar.

Ne var ki gecenin ilerleyen saatlerinde, mantarlar ve onları çevreleyen para tümüyle farklı bir şeye dönüşür. Mantarlar buz jeliyle birlikte kasalara yerleştirilip Japonya'ya gönderilmek üzere pistte bekledikleri sırada, onları bir ganimet olarak üretmiş olan o kendine özgü özgürlük ekonomisinden bir iz bulmak neredeyse imkânsızdır. Peki ama neler olup bitmiştir? Akşam saat 11 sularında kamyonlar Açık Bilet'e gelerek, kasalara yerleştirilmiş mantarları Oregon, Washington ve Vancouver'deki toptancı depolarına götürür. Burada tuhaf bir şey gerçekleşir: Mantarlar yeniden tasnif edilir. Bu özellikle yadırganacak bir durumdur, zira Açık Bilet'teki alıcılar zaten usta birer tasnifçidir. Tasnif, alıcıların uzmanlık alanıdır ve onların mantarlarla kurdukları derin bağın bir ifadesidir. İşin daha da tuhafı,

yeni tasnifçiler mantarlarla hiçbir ilgisi olmayan geçici işçilerden oluşmaktadır. Bunlar yarı zamanlı, çağrı üzerine çalışan, sosyal hakları olmayan işçilerdir: Ek bir gelire ihtiyaç duymakla birlikte, tam zamanlı bir işleri yoktur. Oregon'da, toprağa dönüş yanlısı hippilerin sabahın erken saatlerinde neon ışıklar altında mantar tasnif ettiğini gördüm. Vancouver'de ise bu işi Hong Konglu göçmen ev kadınları yapıyordu. Bu kişiler, kelimenin klasik anlamıyla işçidirler: Ürünle arasında hiçbir ilgi bağı olmayan yabancılaşmış emek. Ama yine de bir tercüman işlevi görürler ve bunu Kuzey Amerika'ya özgü bir şekilde yaparlar. Tam da mantarların oraya nasıl geldikleri konusunda bir bilgileri olmadığı ve buna ilgi de duymadıkları içindir ki, mantarları arındırıp bir envantere dönüştürebilirler. Bu yeniden değerlendirme sırasında, mantarların depoya gelmesini sağlamış olan özgürlük silinir gider. Mantarlar, olgunluk ve büyüklüklerine göre tasnif edilmiş mallardan başka bir şey değildir artık.

Yeniden tasnif işlemi niye yapılır? Depolardaki tasnif, toptancılar tarafından organize edilir. Toptancılar, Japon ekonomisinin kurallarına tabi ihracatçılar ile savaşın ve özgürlüğün şekillendirdiği Amerikalı yerel bir hediye-ve-ganimet ekonomisine bağlı alıcılar arasında konumlanan küçük ticaret erbabıdır. Alıcılar arasındaki rekabete dahil olan saha temsilcileri aracılığıyla işlerini yürütürler. Dolayısıyla saha temsilcileri ile ihracatçılar arasında mantarları kabul edilebilir bir ihracat ürününe dönüştürmeleri gerekmektedir. Gönderdikleri malı tanımalı ve ihracatçılara tarif edebilmelidirler. Yeniden tasnif onlara mantarları *tanıma* imkânı sunar.

Bunu bir ayrıntıyla örneklendirmek mümkün. Oregon'da "bebek" adı verilen çok küçük matsutakelerin toplanması, satılması ve ihracatı yasaktır. Amerikalı yetkililer bu düzenlemenin çevre koruma amaçlı olduğunu söylese de, asıl neden Japon piyasasında bu küçük mantarların ilgi görmemesidir.[7] Toplayıcılar yine de onları toplar. Alıcılar da bu küçük mantarları satın almaya toplayıcılar tarafından *zorlandıklarını* iddia eder.[8] Bebek mantarlar, depolardaki

7 Eğer bütün mantarlar henüz sporları olgunlaşmadan toplanıyorsa, bebek mantarlara öncelik tanımak için –mantarın üreme başarısı açısından– bir neden yoktur.

8 Bebek mantarlar genellikle (toplamda beş kategori üzerinden) "3 numaralı" kategoriye dahil edilir. Fakat bazen mantar toplayıcılar, bunların hiç olmazsa bir kısmını daha pahalı olan "1 numaralı" kategoriye sokmaya çalışır.

yeniden tasnif sırasında ayıklanır. Mantarlar küçük olduğundan, bunun ağırlık açısından fazla bir fark yaratacağını sanmıyorum. Amerikalı yetkililer, ihraç edilen kasalarda bebek mantar olup olmadığını asla kontrol etmez. Fakat bebeklerin ayıklanması, mantarların mal standartlarına uygun olmasını sağlar. Toplayıcılar ile alıcılar arasındaki özgürlük değiş tokuşundan artık koparılmış olan mantarlar, belirli bir büyüklük ve kaliteye sahip metalara dönüşür.[9] Kullanıma veya ticari değiş tokuşa artık hazırdırlar.

Dolayısıyla matsutake, yaşamına bir hediye olarak başlayıp ömrünü yine bir hediye olarak tamamlayan kapitalist bir metadır. Tümüyle yabancılaşmış bir meta olarak sadece birkaç saat geçirir: Bu, pistte sevkiyat kasalarının içinde envanter olarak beklediği ve bir uçağın kargosunda seyahat ettiği süredir. Lakin bu birkaç saat çok önemlidir. İhracatçılar ile ithalatçılar arasında tedarik zincirine yön ve şekil veren ilişkiler, bu birkaç saat sayesinde perçinlenir. Envanter olarak matsutake, ihracatçı ve ithalatçıların kâr etmesini sağlayan hesaplamaları mümkün kılar ve böylelikle, meta zincirini organize etmenin onlar açısından zahmete değer bir iş olmasını sağlar. Devşirme yoluyla birikimdir bu: Kapitalist değerin kapitalist-olmayan değer sistemlerinin yaratılmasıdır.

9 Orta Cascade'larda alıcılar, matsutakeleri olgunluklarına göre beş ayrı fiyat kategorisine ayırır. Toptancılar ise büyüklüklerine göre yeniden tasnif eder. İhraç edilen mantarlar, hem büyüklük hem olgunluklarına göre paketlenir.

10. Devşirme Ritimleri: İş Dünyası Pürtelaş

Borneo halkları ve ormanları üzerine çalışan bir meslektaşım bana şu hikâyeyi anlattı: İncelediği topluluk, büyük bir ormanın içinde ve civarında yaşıyormuş. Bir gün, bir kereste şirketi gelip ormandaki bütün ağaçları kesmeye başlamış. Artık kesecek ağaç kalmayınca da bölgeyi terk etmiş ve arkasında kırık dökük bir yığın makine bırakmış. Artık ne ormandan ne de şirketten geçimlerini sağlayabilen yerliler, makineleri söküp metal aksamı hurdacılara satmışlar.[1]

Bana göre bu hikâye, devşirmenin ikircikli yanını ortaya koyuyor: Bir yandan, ormanlarının yok edilmesine rağmen hayatta kalmanın bir yolunu bulmuş olan bu insanlara hayranlık duyuyorum. Fakat diğer yandan, satacak hurda kalmadığında ne olacağını ve baş başa bırakıldıkları enkazda hayatta kalmayı sürdürmelerini sağlayacak başka şeyler bulup bulamayacaklarını düşünmeden edemiyorum. Hepimiz bu denli gerçek bir enkazda yaşama durumuyla yüz yüze değilsek de, çoğumuz insan tarafından tahrip edilmiş bir çevrede yaşamayı başarabilmek için kendi şaşkınlık ve endişelerimizle başa çıkmak zorundayız. İster hurda ticareti olsun ister matsutake mantarları toplamanın dolanık tarihleri, kendimizi devşirme ritimlerine uyduruyoruz. Burada "ritim" terimiyle, zamansal eşgüdüm biçimlerini kastediyorum. İlerlemenin yeknesak ve uygun adım ritmi artık duyulmadığında, geriye devşirmenin düzenlenmemiş eşgüdümleri kalır.

20. yüzyılın büyük kısmında, başta belki de Amerikalılar olmak üzere çoğu kişi, iş dünyasının ilerlemeyi hep bir adım daha ileri taşıdığını düşünüyordu. Şirketler durmaksızın büyüyor, dünyayı görünüşte daha zengin bir yer haline getiriyorlardı. İnsanlar hep daha fazla paraya, daha fazla kullanım ve ticari değişim nesnesine sahip olsunlar diye, dünyayı kendi amaçları ve ihtiyaçları doğrultusunda bilfiil yeniden şekillendiriyorlardı. Göründüğü kadarıy-

1 Daisuke Naito, kişisel görüşme, 2010.

Değer tercümesi, Oregon.
Khmer alıcılar, fiyat belirlemek amacıyla bir toplayıcının matsutakelerini tasnif ediyor. Ekonomik çeşitlilik kapitalizmi mümkün kılar, fakat aynı zamanda onun hegemonyasını da baltalar.

la insanların –hatta sermaye sahibi olmayan sıradan kimselerin bile– tek yapması gereken, kendi ritimlerini şirketlerin ileri yönlü ritmine uydurmaktı. Böylece onlar da ilerleyecekti. Bu uyumu sağlayacak olan da ölçeklenebilirlikti: İnsanlar ve doğa, bir genişleme algoritmasının birimlerine dönüşerek, ilerlemenin bir parçası olabilirdi. Asla dur durak bilmeyen ilerleme onları da peşinden sürükleyecekti.

Tüm bunlar günümüzde giderek daha tuhaf geliyor. Ne var ki iş dünyasının uzmanları, kuramsal analizlerinde bu çerçevenin dışına bir türlü çıkamıyor görünüyorlar. Ekonomik sistem, sistemin unsurları (yatırımcılar, işçiler, hammaddeler) hakkında birtakım faraziyelere dayalı bir soyutlamalar bütünü olarak tarif ediliyor ve bu da bizi doğrudan doğruya, ölçeklenebilirlik ve genişleme gibi 20. yüzyılın ilerlemeyle bir tutulan kavramlarına götürüyor. Bu soyutlamaların baştan çıkarıcı zarafeti karşısında pek az kişi, ekonomik sistemin sözümona düzen verdiği dünyaya daha yakından bakmanın önemli olduğunu düşünüyor. Etnograflar ve gazeteciler, bize dünyanın farklı yerlerinden hayatta kalma, serpilme ve ıstırap hikâyeleri aktarıyor. Fakat uzmanların bize ekonomik büyüme hakkında anlattıkları ile bu yaşam ve geçim hikâyeleri arasında bir uçurum var. Ve bu durum, işleri kolaylaştırmıyor. Ekonomi anlayışımızı, fark etme sanatının incelikleriyle yeniden donatmanın vakti geldi.

Devşirme ritimlerini dikkate alarak düşünmek, bakış açımızı tümüyle değiştirir. Endüstriyel çalışma, geleceği belirleyen unsur değildir artık. Geçim yolları çeşitli, eğreti ve çoğu zaman geçicidir. İnsanlar farklı nedenlerle bu yollara başvurur ve 20. yüzyılın hayalini kurduğu sabit ücret ve sosyal haklar nadiren bu nedenler arasındadır. Geçim tarzlarına dayalı yamaların kümelenmeler halinde ortaya çıktığını ileri sürmüştüm. Bu kümelenmelerin üyeleri, dünya-yapma projelerine yön vermede her biri kendi mütevazı katkısını sunan çeşitli saiklere sahiptir. Açık Bilet'teki mantar toplayıcılar, savaş travmasını atlatmak veya Amerikan vatandaşlığıyla etkin bir ilişki kurmak için oradadırlar. Bu projeler ticari amaçlı mantar toplayıcılığını harekete geçirir ve toplayıcıların "mantar tutkusu"yla ormana gelmelerini sağlar. Projeler arasındaki tüm farklılıklara rağmen bazı sınır nesneleri oluşmuştur – bunların

başında da toplayıcıların özgürlük adını verdikleri şeye duydukları bağlılık gelmektedir. Bu muhayyel ortak payda sayesinde, ticari mantar toplayıcılığı bütünlüklü bir sahne halini alır – ve bir toplaşma, bir "olay"a dönüşür. Bunun sonucunda ortaya çıkan yeni özellikler, çok-yönlü tarihleri mümkün kılar. Yukarıdan dayatılan bir disiplin veya eşzamanlılık olmadığında ve ilerleme beklentilerinin yokluğunda, geçim pratiklerinin oluşturduğu yamalar küresel ekonomi politiğin inşasına katkıda bulunur.

Dünyanın farklı yerlerindeki mal ve kişileri bir araya getiren kapitalizmin kendisi de bir kümelenmenin özelliklerine sahiptir. Fakat bence kapitalizm, aynı zamanda bir makinenin, yani parçalarının toplamıyla sınırlı bir düzeneğin özelliklerine *de* sahiptir. Bu makine, içerisinde yaşam sürdüğümüz bütüncül bir yapılanma değildir. Daha ziyade, yaşam biçimleri arasında tercümeler yaparak farklı dünyaları mal varlıklarına dönüştürür. Lakin kapitalizm için kabul edilemez olan tercümeler de vardır. Meydana getirdiği toplaşma açık uçlu olmaktan uzaktır. Teknisyen ve yöneticilerden oluşan bir ordu, makinenin işleyişini tehdit eden parçaları söküp atmak için tetikte bekler – ve bunun için de mahkemelerin ve silahların gücünden faydalanır. Japonya ile Birleşik Devletler arasındaki ticari ilişkilerin tarihinden bahsederken ileri sürdüğüm gibi, kapitalist tercümenin sürekli olarak yeni biçimleri ortaya çıkar. Belirsizlik içeren karşılaşmalar, kapitalizmin şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Ancak yine de dizginlenmemiş bir çokluk değildir bu. Kimi tutumlardan asla taviz verilmez ve bunun için gerekirse güç kullanılır.

Bu kitapta öne sürdüğüm düşünceler açısından özellikle iki nokta önem taşıyor. Bunlardan ilki olan yabancılaşma, kapitalist servet oluşumunu mümkün kılmak üzere dolanıklıkları ortadan kaldırmanın bir biçimidir. Kapitalist mallar, yeni yatırımlar için bir sayaç işlevi görmek üzere kendi yaşam dünyalarından koparılır. Bunun sonuçlarından biri, ihtiyaçların sonsuz olmasıdır: Yatırımcıların sahip olmayı isteyebileceği servet miktarının bir sınırı yoktur. Dolayısıyla yabancılaşma, birikimi de mümkün kılar. Yatırım sermayesinin bu şekilde toplanması, üzerinde durduğum ikinci meseleyi oluşturuyor. Birikim önemlidir, çünkü mülkiyeti güce dönüştürür. Sermaye sahipleri, toplumları ve ekolojileri altüst

etme gücüne sahiptir. Diğer yandan, kapitalizm her şeyi ortak bir ölçüye getirme (*commensuration*) sistemi olduğundan, birbirinden çok farklı çevrelerde bile kapitalist değer biçimleri yeşerebilir. Para bir yatırım sermayesine dönüşür ve bu da daha fazla para üretir. Kapitalizm, insan ve insan-olmayan her türlü varolma biçiminden sermaye üretmeye yarayan bir tercüme makinesidir.[2]

Düşüncelerimi yamalar ve tercümeler vasıtasıyla ifade etme becerimi, bu meseleleri ele alan ve özellikle feminist antropoloji alanında yapılmış çalışmalara borçluyum. Feminist araştırmacılar, sınıf oluşumunun aynı zamanda kültürel bir oluşum olduğunu gösterdiler: Bahsettiğim yamaların çıkış noktası da burada yatıyor.[3] Ayrıca bu araştırmacılar, heterojen ortamlar arasındaki ekonomik etkileşimlerin incelenmesine de öncülük etmişlerdir: Bu etkileşimler benim üzerinde durduğum türden tercümelerdir.[4] Eğer benim

2 Sermaye birikimi, peri-kapitalist alanları kapitalist tedarik zincirlerine dahil eden tercümelere dayanır. Temel savlarımdan bazılarını burada tekrarlamak gerekirse: (1) devşirme yoluyla birikim, kapitalist-olmayan değer biçimleri altında yaratılan değerin kapitalist mallara tercüme edildiği ve böylelikle birikimin sağlandığı süreçtir; (2) peri-kapitalist alanlar, hem kapitalist hem kapitalist-olmayan değer biçimlerinin eşzamanlı olarak boy gösterebileceği, dolayısıyla da tercümelere imkân sağlayan yerlerdir; (3) tedarik zincirleri bu tercümeler sayesinde örgütlenir ve büyük firmaların envanter oluşturma sürecini kapitalist olsun veya olmasın her türlü pratiğin boy gösterdiği peri-kapitalist alanlarla buluşturur; (4) ekonomik çeşitlilik, kapitalizmi mümkün kılar – ve aynı zamanda, kapitalist yönetişimi reddeden istikrarsızlık alanlarına da imkân tanır.

3 Bazı örnekler: Aihwa Ong, Malezya'daki elektronik işçileri üzerine önemli çalışmasında (*Spirits of resistance and capitalist discipline* [Albany: State University of New York Press, 1987]), kolonyal ve post-kolonyal yönetişim altında gelişen farklı yaşam güzergâhlarının, fabrikaların tam da işe almak istediği türden Malezyalı köylü kadınlar yaratmış olduğunu ortaya koydu. Sylvia Yanagisako (*Producing culture and capital* [Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002]), fabrika sahipleri ve yöneticilerinin karar verirken nasıl kültürel ideallere dayandıklarını gösterdi. Yanagisako'ya göre kapitalist iş dünyası, nötr bir verimlilik sistemi olmaktan ziyade, kültürel tarihler içinde şekillenmektedir. İşçilerin yanı sıra fabrika sahipleri de kültürel saikler yoluyla sınıfsal çıkarlar geliştirirler.

4 Jane Guyer'in Batı Afrika'daki ekonomik etkileşimler üzerine çalışmasında gösterdiği gibi, parasal değiş tokuşlar önceden belirlenmiş bir eşdeğerliğin işareti olmak zorunda değildir; para, kültürel ekonomileri yeniden düzenlemek ve bu ekonomilerin işleyiş mantıklarını bir yamadan diğerine tercüme etmek için de kullanılabilir (*Marginal gains* [Chicago: University of Chicago Press, 2004]). Ekonomik işlemler, paranın değiş tokuşu sırasında bile piyasa-dışı mantıklar içerebilir. Guyer'in araştırması, ekonomik sistemlerin kendi bünyelerinde nasıl farklılık barındırdıklarını ortaya

bu çalışmalara bir katkımdan söz edilebilirse, bu, kapitalizmin aynı anda hem içinde hem dışında yer alan geçim tarzlarına dikkat çekmiş olmamda yatıyor. Dikkatimizi sadece kapitalist tahayyüle ve onun disiplinli işçileriyle becerikli yöneticilerine yöneltmek yerine, kapitalist yönetişimi hem kullanan hem reddeden sahnelerdeki güvencesiz yaşamları gözler önüne sermeye çalıştım. Bu tür kümelenmeler, kapitalizmin yol açtığı tahribata rağmen, nelerin geriye kalmış olduğunu bize gösteriyor.

Çoğu ürün, tüketicilerin eline ulaşmadan önce, kapitalist oluşumların içinde ve dışında seyahat eder. Cep telefonunuzu düşünün. Telefonun iç aksamında, herhangi bir ücret veya sosyal hak düşünmeksizin karanlık dehlizlerde zor koşullarda çalışan ve bir kısmı çocuk olan Afrikalı madencilerin çıkardığı koltan madeni kullanılmıştır. Bu madenciler o dehlizlere bir şirket tarafından gönderilmemiştir. Bu tehlikeli işi yapmalarının nedeni iç savaş, yerinden edilme ve çevre tahribatı yüzünden diğer geçim imkânlarını kaybetmiş olmalarıdır. Yaptıkları işin, uzmanların kapitalist emek olarak tanımladıkları şeyle uzaktan yakından ilgisi yoktur. Bununla birlikte, ürettikleri ürün, kapitalist bir meta olan telefonunuza girer.[5] Devşirme yoluyla birikim ve onun tercüme aygıtı, çıkardıkları maden filizlerini kapitalist şirketler tarafından kullanılmaya uygun mallara dönüştürür. Peki ya bilgisayarım? Kısa süren kullanım ömrünü tamamladığında (zira eninde sonunda onu yeni bir modelle değiştirmek zorundayım), belki de bir hayır kurumuna bağışlayacağım. Bu tür bilgisayarların başına ne geliyor? Göründüğü kadarıyla, işe yarar parçaları ayrıştırmak amacıyla yakılıyor ve ardından çocuklar, devşirme ritimleri uyarınca, bunların içindeki

koyuyor. Bunu özellikle ulusaşırı meta zincirlerinde gözlemlemek mümkündür: Lisa Rofel ve Sylvia Yanagisako, İtalyan ipek şirketlerinin, anlayış ve uygulamadaki farklılıklara karşın, Çinli üreticilerle değer yaratımı konusunda nasıl müzakere ettiklerini incelemiştir ("Managing the new silk road: Italian-Chinese collaborations", Lewis Henry Morgan Lecture, University of Rochester, 20 Ekim 2010). Ayrıca bkz. Aihwa Ong, *Neoliberalism as Exception* (Durham, NC: Duke University Press, 2006); Neferti Tadiar, *Things fall away* (Durham, NC: Duke University Press, 2009); Laura Bear, *Navigating austerity* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2015).

5 Jeffrey Mantz, "Improvisational economies: Coltan production in the eastern Congo", *Social Anthropology* 16, no. 1 (2008): 34-50; James Smith, "Tantalus in the digital age: Coltan ore, temporal dispossession, and 'movement' in the eastern Democratic Republic of the Congo", *American Ethnologist* 38, no. 1 (2011): 17-35.

bakır ve diğer metalleri ayıklıyor.[6] Metalar, çoğu zaman diğer başka metaların üretimine yönelik devşirme işlemleriyle ömürlerini tamamlar ve devşirme yoluyla birikim sayesinde kapitalizme hizmet etmek üzere yeniden kullanıma sokulurlar. Eğer "ekonomik sistem" teorilerimizin geçim pratikleriyle bir ilgisinin olmasını istiyorsak bu devşirme ritimlerini dikkate almamız gerekiyor.

Fakat önümüzde muazzam zorluklar var. Devşirme yoluyla birikim, farklılıkların hüküm sürdüğü bir dünyayı gözler önüne serer ve bu dünyada muhalif siyaset, ütopyacı dayanışma tasavvurlarıyla yetinemez. Geçim tarzlarının oluşturduğu her yamanın kendine özgü bir tarihi, kendi dinamikleri vardır. Farklı yamalar farklı bakış açılarına sahiptir ve birikimin ve gücün zorbalıklarına *hep birlikte* karşı koymaya yönelik kendiliğinden gelişen ortak bir arzu yoktur. Hiçbir yama "temsil" edici bir nitelik taşımadığından, herhangi bir grubun mücadelesi de kapitalizmi alt etmeye tek başına yeterli değildir. Lakin bu, siyasetin sonu anlamına gelmez. Çeşitlilik içindeki kümelenmeler, ileride "gizli müşterekler" adını vereceğim, ortak bir amaç doğrultusunda harekete geçirilebilecek dolanıklıklar sergiler. İşbirliği olmadan yapamayacağımıza göre, bu işbirliğinin bize sağladığı imkânlardan yararlanabiliriz. Çeşitli ve değişken koalisyonların gücüne sahip bir siyasete ihtiyacımız var – üstelik sadece insanlar için de değil.

İlerleme, bitmez tükenmez zenginliğe sahip bir doğanın yabancılaşma ve ölçeklenebilirlik yoluyla fethedilmesine dayanıyordu. Doğanın sonlu ve hatta kırılgan olduğu anlaşıldığından, girişimcilerin kaynaklar tükenmeden elde edebilecekleri ne varsa almak için bir telaş içinde olmalarına şaşmamalı. Doğa savunucuları ise geriye kalanları kurtarmak için çaresizce mücadele ediyor. Bu kitabın bir sonraki kısmı, insandan-öte (*more-than-human*) dolanıklıklara dayalı alternatif bir siyaset önerisinde bulunuyor.

6 Peter Hugo, "A global graveyard for dead computers in Ghana", *New York Times Magazine*, 4 Ağustos 2010. http://www.nytimes.com/slideshow/2010/08/04/magazine/20100815-dump.html?_r=1&.

Yakalanması zor yaşam, Oregon.
Geyik ve elk izleri, toplayıcıları matsutakenin yetiştiği yerlere götürür. Orman zeminindeki yarıklar, derinde bir mantarın büyümekte olduğuna işaret eder. İz sürmek, doğadaki dolanıklıkları takip etmek demektir.

Ara Fasıl
İz Sürmek

Mantarların izini sürmek, beni zorlu ve gizemli bir yolculuğa çıkarır. Maceralarla dolu, sınır tanımayan bir yolculuktur bu. Mantarların alınıp satıldığı ticaret dünyasından uzaklaşıp da Darwin'in sözünü ettiği, çok sayıda yaşam formunu iç içe barındıran o "dolanık yamaç"a[1] adım attığımda, her şey daha da tuhaf bir hal alır. Burada, bildiğimizi sandığımız biyoloji adeta bambaşka bir kılığa bürünmüştür. Dolanıklık, kategorileri parçalar ve özdeşlikleri alaşağı eder.

Şapkalı mantarlar, fungusların meyvelenme yapılarıdır. Büyük bir çeşitlilik sergileyen ve farklı ortamlara uyum sağlayabilen funguslar, okyanus akıntılarından ayak tırnaklarına dek birçok yerde karşımıza çıkar. Fakat çoğu fungus toprakta yaşar ve hif adı verilen iplikçikleri, yerin altında dallanarak çoğalır ve birbirine dolanarak bir çeşit ağ meydana getirir. Eğer toprağı sıvı ve şeffaf bir hale getirip içinde yürümek mümkün olsaydı, kendinizi fungus hiflerinin meydana getirdiği ağlarla çevrelenmiş bulurdunuz. Bu yeraltı şehrinde fungusları takip edecek olursanız, türler arası yaşamın şaşırtıcı ve birbirinden çeşitli hazlarını keşfedersiniz.[2]

Çoğu kişi fungusların bitki olduğunu düşünür ama aslında hayvanlar âlemine daha yakındırlar. Funguslar, bitkilerin aksine, besinlerini güneş ışığından yararlanarak üretmez. Tıpkı hayvanlar

---

1 Darwin *Türlerin Kökeni* adlı eserini dolanık bir yamaç imgesiyle sonlandırır: "Böylesine basit bir başlangıçtan en güzel, en olağanüstü biçimler sonsuzca evrimleşmiş ve evrimleşmeye devam etmektedir" (*On the origin of species*, [Londra: John Murray, 1. basım, 1859], 490).

2 Giriş niteliğinde çalışmalar için bkz. Nicholas Money, *Mr. Bloomfield's orchard* (Oxford: Oxford University Press, 2004) [genel bir sunum]; G. C. Ainsworth, *Introduction to the history of mycology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009) [tarih]; J. André Fortin, Christian Plenchette ve Yves Poché, *Mycorrhizas: The new green revolution* (Quebec: Editions Multimondes, 2009) [tarımbilim]; Jens Pedersen, *The kingdom of fungi* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013) [fotoğraflar].

gibi, yiyecek bulmak zorundadırlar. Bununla birlikte, funguslaın beslenme tarzı genellikle cömerttir: Diğer canlılar için yeni dünyalar kurar. Bunu sağlayan da fungusların hücre dışı sindirim yapmalarıdır. Yiyeceklerini besin öğelerine ayırmak için, gövdelerinden sindirim asitleri salgılarlar. Adeta ters yüz edilmiş bir mideye sahiptirler; yiyeceği gövdelerinin içinde değil, dışında sindirirler. Ardından da besin öğeleri hücrelere emilir. Bu, fungusun büyümesini sağlamakla kalmaz, diğer türlerin bireylerinin de büyümesine katkıda bulunur. Bitkilerin sadece suda değil, kuru toprakta da yetişmesinin nedeni, yeryüzü tarihi boyunca fungusların kayaları sindirerek bitkilere besin öğesi sağlamış olmasıdır. Funguslar (bakterilerle birlikte), bitkilerin yetişmesine elverişli zengin bir toprak üretir. Funguslar aynı zamanda odunu da sindirebilirler. Aksi takdirde, ormanlar ölü ağaçlarla dolup taşardı. Funguslar bu ağaçları besin öğelerine ayırarak yeniden yaşama kazandırır. Dolayısıyla funguslar, hem kendileri hem başkaları için çevreyi dönüşüme uğratarak bir dünya inşa ederler.

Bazı funguslar, bitkilerle yakın ilişki içinde yaşamayı öğrenmiştir. Çoğu bitkinin de belirli bir yerdeki türler arası ilişkilere uyum sağlamaları için yeterli süre verildiğinde, funguslarla ortaklık kurduğu görülür. "Endofitik" ve "endomikorizal" funguslar, bitkilerin içinde yaşar. Bunların çoğunun meyvelenme yapısı yoktur; eşeyli üremeyi milyonlarca yıl önce bırakmışlardır. Bu fungusları, ancak bitkilerin iç kısmını mikroskop altında incelediğimizde görebiliriz. Yine de çoğu bitki onlarla doludur. "Ektomikorizal" funguslar ise bitki köklerinin dış yüzeyini sarar ve aynı zamanda kök hücrelerinin arasına da nüfuz eder. Dünya genelinde insanlarca en çok sevilen mantarlar –porcini, şanterel (*chanterelle*), trüf ve elbette matsutake– bitkilerle ortaklık içindeki ektomikorizal fungusların meyvelenme yapılarıdır. Bu denli lezzetli ve aynı zamanda insanlar tarafından yetiştirilmelerinin bu denli zor olmasının nedeni, konukçu ağaçlarla birlikte büyümeleridir. Ancak ve ancak türler arası ilişkilerle varolabilmektedirler.

"Mikoriza" terimi, Yunancada "fungus" ("mykes") ve "kök" ("rhiza") anlamına gelen iki kelimenin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Mikorizal ilişkilerde, funguslar ve bitki kökleri ayrılmaz bir şekilde birbirine dolanmıştır. Fungus da bitki de ge-

lişebilmek için diğerinin etkinliğine muhtaçtır. Fungus açısından amaç, kendine iyi bir ziyafet çekmektir. Fungus, gövdesini konukçu bitkinin köklerine doğru uzatır ve bu karşılaşma sırasında edindiği özelleşmiş yapılar yoluyla bitkideki karbonhidratların bir kısmını emer. Yaşamı bu besine bağlıdır, ama yine de tümüyle bencil bir beslenme değildir bu. Funguslar bitkilerin gelişimini teşvik edici bir rol oynar: Onlara daha fazla su temin etmekle kalmaz, hücre dışı sindirimde açığa çıkan besin öğelerinden yararlanmalarını da sağlarlar. Bitkiler mikoriza sayesinde kalsiyum, azot, potasyum, fosfor ve diğer başka mineraller elde eder. Araştırmacı Lisa Curran'ın belirttiğine göre, ektomikorizal funguslar olmadan ormanlar da varolamazdı.[3] Ağaçlar kendilerine eşlik eden funguslar sayesinde güçlenip çoğalarak ormanları meydana getirir.

Fakat bu ilişkiden iki tarafın da çıkar sağlaması, aralarında kusursuz bir uyum olduğu anlamına gelmez. Kimi zaman fungus, yaşam döngüsünün belirli bir aşamasında parazitleşerek köklere zarar verir. Bazen de bitki, eğer bol miktarda besine sahipse, fungusu reddedebilir. Mikorizal bir fungus, kendisiyle işbirliği yapacak bir bitki bulamadığında ölür. Fakat çoğu ektomikoriza tek bir işbirliğiyle sınırlı değildir: Fungus çeşitli bitkiler arasında bir ağ kurar. Bir ormanda funguslar sadece aynı türden ağaçları değil, birçok farklı türden ağacı birbirine bağlar. Eğer ormandaki bir ağacın üzerini örtüp yapraklarının ışığa ve dolayısıyla besine ulaşmasını engellerseniz, mikorizal ortakları onu ağdaki diğer ağaçların karbonhidratlarıyla besleyebilir.[4] Kimi yorumcular, mikorizal ağları internete benzeterek, "orman çapında ağ" (*woodwide web*) tabirini kullanıyor. Mikorizalar, ormanın bir ucundan diğerine bilgi taşıyan, türler arası bir bağlantı altyapısı meydana getirir. Ayrıca, bazı bakımlardan bir otoban sistemine de benzetilebilirler. Aksi durumda aynı yerde kalacak olan toprak mikropları, mikorizal ağın kanal ve bağlantıları boyunca seyahat etme imkânı bulur. Bu mikroplardan bazıları çevrenin esenliği açısından önemli bir role

3 Lisa Curran, "The ecology and evolution of mast-fruiting in Bornean Dipterocarpaceae: A general ectomycorrhizal theory" (Doktora tezi, Princeton University, 1994).

4 Funguslarla ilgili bu ve benzeri örnekler için bkz. Paul Stamets, *Mycelium running* (Berkeley: Ten Speed Press, 2005).

sahiptir.[5] Mikorizal ağlar, ormanların tehditler karşısında tepki göstermesini sağlar.

Fungusların bir dünya inşa etme yönündeki bu faaliyetine neden bu kadar az ilgi gösterildi? Bu, bir ölçüde, insanların yeraltındaki bu harika mimariyi doğrudan göremiyor olmalarından kaynaklanıyor. Fakat bir diğer neden de, belki başta bilim insanları olmak üzere çoğu kişinin yakın zamana dek yaşamı bir tür-içi üreme meselesi olarak ele almış olmasıdır. Bu görüşe göre, türler arasındaki en önemli etkileşimler, etkileşimin birbirini ortadan kaldırmak anlamına geldiği avcı-av ilişkileriydi. Karşılıklı bağımlılık ilişkileri, yaşamın anlaşılması açısından fazla önem taşımayan ilginç anomaliler olarak görülüyordu. Yaşam, evrimsel ve çevresel zorlukları kendi başına göğüsleyen her bir türün kendi kendini kopyalamasıyla oluşmuştu. Hiçbir tür, yaşamını sürdürmek için diğerine muhtaç değildi; her biri kendi kendini organize ediyordu. Bu kendi kendini yaratma bandosunun tantanası, yeraltından yükselen hikâyeleri duymamızı engelledi. Bu yeraltı hikâyelerine kulak verebilmek için, türleri birbirinden ayıran bu dünya görüşünü gözden geçirmemiz ve bu görüşü dönüştürmeye başlamış olan yeni bulguları dikkate almamız gerekiyor.

19. yüzyılda Charles Darwin, doğal seçilim yoluyla evrim kuramını ortaya attığında, kalıtsallık için bir açıklama getirememişti. Ancak 1900'de, Gregor Mendel'in genetik çalışmalarının yeniden keşfedilmesiyle, doğal seçilimin nasıl etkide bulunduğuna dair bir mekanizma ortaya konuldu. 20. yüzyılda biyologlar, genetik bilimi ile evrimi birleştirerek "modern sentez"i yarattılar: Bu, genetik farklılaşma yoluyla türlerin nasıl ortaya çıktığını açıklayan etkileyici bir hikâyeydi. 20. yüzyıl başlarında, hücre içinde genetik bilginin taşıyıcısı olan kromozomların keşfi, bu hikâyeye somut bir dayanak kazandırdı. Kalıtım birimlerinin –genlerin– kromozomlarda yer aldığı tespit edildi. Eşeyli üreyen omurgalılarda, "germ hücreleri" adı verilen özel hücrelerin bir sonraki kuşağa aktarılacak kromozomları içerdiği bulundu. (İnsanlarda sperm ve yumurta, germ hücreleridir.) Bedenin geri kalanındaki

5 S. Kohlmeier, T.H.M. Smits, R. M. Ford, C. Keel, H. Harms ve L. Y. Wick, "Taking the fungal highway: Mobilization of pollutant-degrading bacteria by fungi", *Environmental Science and Technology* 39 (2005): 4640-4646.

değişiklikler –hatta genetik değişiklikler bile– germ hücrelerinin kromozomlarını etkilemedikleri sürece bir sonraki kuşağa aktarılmamalıydı. Bu sayede türün kendi kendini kopyalaması, tarihin ve ekolojik karşılaşmaların yol açabileceği değişimlerden korunmuş oluyordu. Germ hücreleri değişmeden kaldığı sürece, organizma kendini yeniden üretecek ve türün devamlılığını sağlayacaktı.

Türlerin kendi kendini yaratması hikâyesinin can damarı da burada yatıyor: Türlerin üremesi kendi kendine yeterli, kendi kendine organize ve tarihten bağımsızdır. Bunun "modern sentez" olarak adlandırılması, ölçeklenebilirlik bağlamında tartıştığım modernlik meselesiyle birlikte düşünüldüğünde son derece yerindedir. Kendi kendini kopyalayan şeyler, teknik becerinin kontrol edebileceği türde bir doğa için model oluşturur: Bunlar modern şeylerdir. Birbirinin yerine geçebilir niteliktedirler, çünkü değişkenlikleri öz-yaratımları tarafından sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla aynı zamanda da ölçeklenebilirdirler. Kalıtlanabilir özellikler, farklı ölçeklerde ifade bulur: Hücreler, organlar, organizmalar, kendi aralarında üreyen bireylerin oluşturduğu popülasyonlar ve elbette türün kendisi. Bu ölçeklerin her biri, dışa kapalı genetik kalıtımın bir diğer tezahürüdür, dolayısıyla da kusursuz bir şekilde birbirine eklemlenebilir ve ölçeklenebilirdirler. Hepsinde de aynı özellikler ifade bulduğu sürece, araştırma hiçbir sorunla karşılaşmaksızın ölçeklerin birinden diğerine gidip gelme imkânına sahiptir. Bu paradigmanın aşırıya götürüldüğü noktalarda, gelecekte karşılaşacağı sorunlara işaret eden bazı ipuçları belirmeye başladı: Ölçeklenebilirliği harfiyen uygulayan araştırmacılar, her şeyin sorumluluğunu genlere yükleyen yeni ve tuhaf hikâyeler ürettiler. Kromozomdan toplumsal dünyaya varıncaya dek ölçekler arasında serbestçe hareket ederek, suçluluk ve yaratıcılık genlerinden bahsetmeye başladılar. Evrimden sorumlu "bencil gen"in, kendisiyle işbirliği yapacak hiçbir ortağa ihtiyacı yoktu. Ölçeklenebilir yaşam, genetik kalıtımı dışa kapalı ve kendi kendini kopyalayan bir modernliğe –bir başka ifadeyle, Max Weber'in bahsettiği "demir kafes"e– hapsetmişti.

1950'lerde DNA'nın kararlılık ve kendini kopyalama özelliklerinin keşfi, modern sentezin tacındaki mücevher oldu. Fakat aynı zamanda bu, modern sentezin sonunun da başlangıcıydı. DNA ve

onunla bağlantılı proteinler, kromozomların temel malzemesini oluşturur. DNA'nın çift sarmal ipliğinin kimyasal yapısı hem kararlıdır hem de –şaşırtıcı bir şekilde– kendini yeni bir iplik üzerinde aynen kopyalayabilme becerisine sahiptir. Kendi kendine yeterli bir kopyalama için bundan daha iyi bir model olamazdı! DNA kopyalanması büyüleyiciydi: Sonuçların tekrarlanabilir olmasına, bunun için de tekrarlanan deneyler boyunca istikrarlı ve birbirinin yerine geçebilir, yani tarihsiz araştırma nesnelerine gerek duyan modern bilim için bir ikon haline geldi. DNA kopyalanmasının sonuçlarını biyolojik ölçeklerin her birinde (protein, hücre, organ, organizma, popülasyon, tür) takip etmek mümkündü. Biyolojik ölçeklenebilirlik bir mekanizmaya kavuşmuş, modern yaşam anlatısı her yönüyle pekiştirilmişti – gen ifadesinin hükmü altında ve tarihten yalıtılmış bir yaşamdı bu.

Ne var ki DNA araştırmaları beklenmedik mecralara sürüklendi. Evrimsel gelişim biyolojisinin izlediği yolu ele alalım. Bu bilim dalı, DNA devriminin ortaya çıkardığı çok sayıda alandan biridir; organizmaların gelişimindeki genetik mutasyon ve ifadeleri ve bunların türleşme açısından sonuçlarını araştırır. Fakat araştırmacılar, evrimsel gelişimi incelerken, organizma ile çevresi arasındaki karşılaşmaların tarihini göz ardı edemeyeceklerini fark ettiler. Çevrebilimcilerle diyalog kurmak zorunda kaldılar ve birden, modern bilimin öngörmediği türde bir evrim anlayışıyla karşı karşıya olduklarını anladılar. Modern ortodoks bakışın iddia ettiğinin aksine, çok sayıda çevresel etkinin çeşitli mekanizmalar yoluyla yeni kuşaklara aktarılabildiğini, bunlardan bazılarının gen ifadesi, bazılarının da mutasyonların sıklığı veya türlü formların baskınlığı üzerinde etkide bulunduğunu ortaya koydular.[6]

En şaşırtıcı bulgulardan biri de pek çok organizmanın ancak diğer türlerle etkileşim içinde gelişmesiydi. Küçük bir Hawaii mürekkepbalığı –*Euprymna scolopes*– bu etkileşim süreçleri üzerinde düşünmek için bir model teşkil etti.[7] Bu "kısa kuyruklu

6 Bu mekanizmaların en önemlilerinden bazıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Scott Gilbert ve David Epel, *Ecological developmental biology* (Sunderland, MA: Sinauer, 2008), 10. Bölüm.

7 Margaret McFall-Ngai, "The development of cooperative associations between animals and bacteria: Establishing détente among domains", *American Zoologist* 38,

mürekkepbalığı"nın özelliği, ay ışığını taklit eden ve bu sayede gölgesinin avcılar tarafından görülmesini engelleyen bir ışık organına sahip olmasıdır. Fakat yavru mürekkepbalıkları, belirli bir bakteri türüyle, *Vibrio fischeri* ile temas etmeden bu organı geliştiremez. Mürekkepbalıkları bu bakterilere doğuştan sahip değildir; onlarla deniz suyu içinde karşılaşmaları gerekir. Bu bakteriler olmadan, ışık organı asla gelişemez. Işık organlarının önemsiz olduğunu düşünebilirsiniz belki. Parazitik bir yabanarısı olan *Asobara tabida*'yı ele alalım. Bu türün dişileri, *Wolbachia* cinsi bakteriler olmadan hiçbir şekilde yumurta üretemez.[8] Diğer yandan, Büyük Korubeni kelebeğinin (*Maculinea arion*) larvaları, bir karınca kolonisi tarafından evlat edinilmeden hayatta kalamazlar.[9] Bağımsız olmakla övünen biz insanlar bile, ilk olarak doğum kanalından geçerken edindiğimiz bakterilerin yardımı olmasaydı, yediklerimizi sindiremezdik. İnsan vücudundaki hücrelerin % 90'ını bakteriler oluşturur. Onlarsız yapamayız.[10]

Biyolog Scott Gilbert ve meslektaşlarının yazdığı gibi, "Hemen her gelişimin aslında bir birlikte gelişim (*codevelopment*) olduğu söylenebilir. Birlikte gelişim terimiyle, bir türün hücrelerinin başka bir türün bedeninin normal oluşumuna katkıda bulunma becerisini ifade ediyoruz."[11] Bu yaklaşım, evrimin temel birimini değiştirir. Kimi biyologlar, "hologenom evrim kuramı"ndan bahsetmeye başladılar. Organizmalar ile onların simbiyontlarının (ortakyaşarlarının) oluşturduğu bütünü evrimin temel birimi ola-

---

no. 4 (1998): 593-608.

8 Gilbert ve Epel, *Ecological developmental biology*, 18. *Wolbachia* enfeksiyonu üreme değişikliklerine neden olduğundan, birçok böcek türünde sorunlara da yol açmaktadır. John Thompson, *Relentless evolution* (Chicago: University of Chicago Press, 2013), 104-106, 192.

9 J. A. Thomas, D. J. Simcox ve R. T. Clarke, "Successful conservation of a threatened Maculinea butterfly", *Science* 203 (2009): 458-461. Benzer dolanıklıklar için bkz. Thompson, *Relentless evolution*, 182-183; Gilbert ve Epel, *Ecological developmental biology*, 3. Bölüm.

10 Gilbert ve Epel, *Ecological developmental biology*, 20-27

11 Scott F. Gilbert, Emily McDonald, Nicole Boyle, Nicholas Buttino, Lin Gyi, Mark Mai, Neelakantan Prakash ve James Robinson, "Symbiosis as a source of selectable epigenetic variation: Taking the heat for the big guy", *Philosophical Transactions of the Royal Society B* 365 (2010): 671-678, 673.

rak görüyor ve buna "holobiyont" adını veriyorlar.[12] Örneğin, bazı bakteriler ile meyve sinekleri arasındaki ilişkilerin, meyve sineğinin çiftleşme tercihini etkilediği, bunun da yeni bir türün gelişimine giden yolu açtığı keşfedildi.[13] Gilbert ve meslektaşları, gelişimin önemini vurgulamak amacıyla, holobiyonta özgü birlikte gelişim için "symbiopoisesis" terimini kullanıyorlar. Bu terim, yaşamın "autopoiesis" yoluyla kendi kendini üreten ve içsel olarak organize eden sistemlere dayandığı yolundaki anlayış ile kendi bulguları arasındaki karşıtlığın altını çiziyor. "Simbiyozun (ortakyaşamın) bir istisna değil, 'kaide' olduğu giderek daha iyi anlaşılıyor" diye yazıyor ve ekliyorlar: "Doğa, bireyler veya genomlardan ziyade, 'ilişkiler'i seçiyor olabilir."[14]

Türler arası ilişkiler, karşılaşmaların rastlantısallığına bağlı olduklarından, evrimi yeniden tarihin içine çeker. Bu ilişkiler, kendini içsel olarak kopyalayan bir sistem meydana getirmez. Türler arası karşılaşmalar, aksine, her zaman için bir olay, "vuku bulan bir şey", bir tarih birimidir. Olaylar nispeten istikrarlı durumlar yaratabilir, fakat kendini kopyalan birimler kadar güvenilir değildirler; her zaman için rastlantılara ve zamana tabidirler. Tarih, ölçeklenebilirliği sekteye uğratır. Ölçeklenebilirliği yaratmanın tek yolu, her türlü değişim ve karşılaşmanın önüne geçmektir. Eğer bu mümkün olmuyorsa, ölçekler arasındaki ilişkilerin tamamı yeniden düşünülmelidir. Modern senteze göre, popülasyonlar genlerin şekillendirdiği bireylerden kuruluydu. Oysa Britanyalı çevreciler, yukarıda bahsettiğim Büyük Korubeni kelebeğini koruma altına almak istediklerinde, bir popülasyonun çiftleşme yoluyla türün devamlılığını kendi başına sağlayabileceği fikrini benimsemeleri mümkün değildi. Larvaların hayatta kalması için elzem olan karıncaları hesaba katmamazlık edemezlerdi.[15] Büyük Korubeni

12 Ilana Zilber-Rosenberg ve Eugene Rosenberg, "Role of microorganisms in the evolution of animals and plants: The hologenome theory of evolution", *FEMS Microbiology Reviews* 32 (2008): 723-735.

13 Gil Sharon, Daniel Segal, John Ringo, Abraham Hefetz, Ilana Zilber-Rosenberg ve Eugene Rosenberg, "Commensal bacteria play a role in mating preferences of Drosophila melanogaster", *Proceedings of the National Academy of Science* (1 Kasım 2010): http://www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1009906107.

14 Gilbert ve diğ., "Symbiosis", 672, 673.

15 Thomas ve diğ., "Successful conservation."

popülasyonları, kelebeğin DNA'sının ölçeklenebilir bir sonucu değildir. Bu popülasyonlar, türler arası karşılaşmaların gerçekleştiği ölçeklenemez alanlar meydana getirirler. Modern sentez için bu bir sorundur, zira popülasyon genetiği, 20. yüzyılın başlarından itibaren, tarihi dışlayan bir evrim kuramının merkezinde yer almıştır. Popülasyon biliminin, yeni gelişmekte olan çok-türlü ve tarihsel bir ekolojiye yerini bırakmasının vakti gelmiş olabilir mi? Bu yeni ekolojinin merkezinde, daha önce sözünü ettiğim fark etme sanatı yer alıyor olabilir mi?[16]

Evrim düşüncesine tarihin yeniden dahil edilmesi, diğer biyolojik ölçeklerde çoktan başladı. Kendini kopyalama özelliğine sahip bir birimin bir zamanlar timsali olarak görülen hücrenin, serbest yaşayan bakteriler arasındaki simbiyozun tarihsel bir ürünü olduğu anlaşıldı.[17] Hatta DNA'nın bile, yapısındaki aminoasit dizilimlerinde evvelce sanıldığından daha fazla tarih barındırdığı ortaya çıktı. İnsan DNA'sı kısmen virüstür; viral karşılaşmalar, bizi insan yapan tarihsel anlar arasında yer alır.[18] Genom araştırmaları, DNA oluşumunda karşılaşmaların oynadığı rolü belirlemek gibi zor bir görevi üstlendi. Popülasyon bilimi, tarihi görmezden gelmeye daha fazla devam edemez.[19]

---

16 Popülasyon genetikçileri karşılıklılık ilişkilerini inceler gerçi ve buna ektomikorizal funguslar ile ağaçlar arasındaki ilişkiler de dahildir. Ama bu bilim dalının yapısı nedeniyle çoğu çalışma, her organizmayı tarihsel etkileşimlerin bir sonucundan ziyade, kendi kendine yeterli bir analiz birimi olarak görür. Yakın tarihli bir makalede belirtildiği gibi: "Karşılıklılık ilişkileri, tarafların seçilim değerini artırmakla beraber, karşılıklı sömürü ilişkileridir" (Teresa Pawlowska, "Population genetics of fungal mutualists of plants", *Microbial population genetics*, ed. Jianping Xu, 125-138 [Norfolk, UK: Horizon Scientific Press, 2010], 125). Dolayısıyla, karşılıklılığı araştırmanın amacı, "aldatma" (*cheating*) olgusuna özellikle dikkat çekerek, kendi kendine yeterli her bir tür için fayda ve maliyetlerin hesaplanmasıdır. Araştırmacılar, bir türün karşılıklı ilişkiden fayda sağlamaya yönelik az çok farklı varyantlarının nasıl ortaya çıktığı sorusunu sorabilir, fakat dönüştürücü sinerjileri göremezler.

17 Margulis ve Sagan, *What is life?* (bkz. yuk. 2. Bölüm, n. 1).

18 Masayuki Horie, Tomoyuki Honda, Yoshiyuki Suzuki, Yuki Kobayashi, Takuji Daito, Tatsuo Oshida, Kazuyoshi Ikuta, Patric Jern, Takashi Gojobori, John M. Coffin ve Keizo Tomonaga, "Endogenous non-retroviral RNA virus elements in mammalian genomes", *Nature* 463 (2010): 84-87.

19 Popülasyon genetiğinin gelecek vaat eden bir çalışma alanı, tek bir popülasyon içindeki alel varyantlarını saptamak için DNA sekanslama tekniklerini kullanır. Alel farklılıklarının araştırılması, türler üzerinde çalışırken kullanılandan farklı

Bu noktada funguslar ideal bir yol göstericidir. Funguslar, kendi kendini kopyalamanın demir kafesine daima kafa tutmuştur. Bazıları, tıpkı bakteriler gibi, üremesiz karşılaşmalar yoluyla gen alışverişinde bulunur ("yatay gen aktarımı"). Ayrıca çoğu fungus, genetik materyallerinin "popülasyon" bir yana, "birey" ve "tür" olarak da sınıflandırılmasına imkân tanımıyor gözükür. Araştırmacılar tek bir tür olduğunu düşündükleri Tibet "tırtıl mantarı"nı incelediklerinde, aslında çok sayıda farklı türün iç içe geçmiş olduğunu fark ettiler.[20] *Armillaria* kök çürüklüğünün iplikçiklerini incelediklerinde, bir bireyden bahsetmeyi güçleştiren genetik bir mozaikle karşılaştılar.[21] Diğer yandan funguslar, simbiyotik bağlar kurmalarıyla bilinir. Likenler, alglerle ve siyanobakterilerle birlikte yaşayan funguslardır. Fungusların bitkilerle işbirliğinden epey bahsettim. Fakat funguslar hayvanlarla da ortaklık kurar. Örneğin *Macrotermes* cinsi termitler, ancak funguslar yardımıyla yiyeceklerini sindirebilir. Bu termitler odunu çiğner, fakat sindiremez. Bu nedenle, çiğnenmiş odunun *Termitomyces* fungusu tarafından sindirilip yenilebilir besin öğelerine dönüştürüldüğü "fungus bahçeleri" kurarlar. Araştırmacı Scott Turner'ın belirttiği üzere, termitlerin fungus yetiştirdiği söylenebileceği gibi, fungusun termitleri yetiştirdiği de söylenebilir. *Termitomyces*, termit yuvasının ortamını diğer funguslara karşı üstünlük kurmak için kullanır. Bir yandan da termit yuvasının düzenlenmesine katkıda bulunur: Her yıl yetişen mantarlar, yuvanın yüzeyinde bozulmalara yol açarak tüm koloni için hayati önem taşıyan açıklıklar yaratır.[22]

Kullandığımız metaforik dil (bu örnekte, termit "yetiştirmek") bazen gerçekleri görmemizi engelleyici, bazen de beklenmedik

---

DNA belirteçleri gerektirir. Dolayısıyla, araştırmanın hangi ölçekte yürütüldüğü önem taşımaktadır. Ölçeklenemezlik kuramı, alel farklılıklarıyla ilgili anlatılabilecek hikâyelere kucak açarken, bu hikâyelerin başka ölçeklerdeki araştırma yöntemleri ve bulgulara kolaylıkla tercüme edilemeyeceğini de dikkate alır.

20 Daniel Winkler, kişisel görüşme, 2007

21 R. Peabody, D. C. Peabody, M. Tyrell, E. Edenburn-MacQueen, R. Howdy ve K. Semelrath, "Haploid vegetative mycelia of *Amillaria gallica* show among-cell-line variation for growth and phenotypic plasticity", *Mycologia* 97, no. 4 (2005): 777-787

22 Scott Turner, "Termite mounds as organs of extended physiology", State University of New York College of Environmental Science and Forestry, http://www.esf.edu/efb/turner/termite/termhome.htm.

şekilde ufuk açıcı olabilmektedir. Simbiyozdan bahsederken en sık kullanılan metaforlardan biri "dış kaynak kullanımı"dır. Termitlerin sindirim için bir dış kaynak olarak fungusları kullandıkları veya aynı şekilde, fungusların yiyecek toplama ve niş kurma işini termitlere havale ettiği söylenebilir. Fakat biyolojik süreçler ile günümüz iş dünyasına özgü düzenlemeler arasında benzerlik kurmak, saymakla bitmez sorunlar barındırır. Ancak yine de burada bir gerçeklik payı bulunabilir. Kapitalist tedarik zincirlerinde olduğu gibi, bu karşılıklı ilişki zincirleri de ölçeklenebilir değildir. Zincirleri meydana getiren unsurlar, bunlar ister firmalar olsun ister türler, kendi kendini kopyalayan ve birbirinin yerine geçebilir nesnelere indirgenemez. Onun yerine, zinciri idame ettiren karşılaşmaların tarihine dikkatimizi çekerler. Atılması gereken ilk adım, matematik modellemelerden ziyade doğa tarihi betimlemeleridir – ve bu, ekonomi için de geçerlidir. Bunun için de sınırsız bir merak duygusu gerekiyor. Gözlem ve betimlemeye hâlâ değer veren az sayıdaki bilim dalından birinde yetişmiş bir antropoloğun belki bir faydası dokunabilir.

Aktif peyzajlar, Yunnan.
Aktif peyzajlar, doğa hakkında bildiğimiz her şeyi altüst eden birer muammadır.
Burada çamlar, meşeler, keçiler ve insanlar var:
Matsutake neden tüm bu trafiğin ortasında yetişiyor?

III. Kısım

Örselenmiş Başlangıçlar: Planlanmamış Tasarım

Kato-san, Japonya'da yerel bir orman-araştırma dairesi için yürütmekte olduğu orman yenileme çalışmasını bana gösterdiğinde çok şaşırmıştım. Yaban hayatına duyarlı bir Amerikalı olarak, ormanların kendi kendini yenilemesine izin vermenin en iyi yol olduğunu düşünüyordum. Oysa Kato-san aynı fikirde değildi: Matsutake için çam ağaçlarına, çam ağaçları için de insan müdahalesine gerek olduğunu söyledi. Nitekim kendisi de, bana gösterdiği yamacın geniş yapraklı ağaçlardan temizlenmesi işine nezaret ediyordu. Toprağın üst tabakası bile alınıp götürülmüştü ve bu dik bayır, Amerikalı gözlerime şu haliyle üryan ve perişan görünüyordu. "Peki ya erozyon?" diye sordum. "Erozyon iyidir" dedi. Artık iyice şaşkına dönmüştüm. Toprak kaybına yol açan erozyon her zaman kötü bir şey değil miydi? Büyük bir merakla dinlemeye devam ettim. Anlattığına göre, çam ağaçları mineral toprakta yetişiyor ve erozyon da bu toprağın açığa çıkmasını sağlıyordu.

Japonya'da orman idarecileriyle birlikte çalışmak, ormanlarda tahribatın rolü hakkındaki düşüncelerimi değiştirdi. Ormanlara yeniden canlılık kazandırmak amacıyla kasıtlı bir şekilde tahribata yol açılması beni şaşırtmıştı. Kato-san'ın niyeti bir bahçe yetiştirmek değildi. Amaçladığı ormanın kendi kendine büyümesi gerekiyordu. Fakat bir tür müdahalede bulunmak yoluyla, ormanın büyümesine yardımcı olmak istiyordu – çam ağaçlarının yararına olacak bir müdahaleydi bu.

Kato-san'ın yaptığı iş hem popüler hem bilimsel bir davaya hizmet ediyor: *Satoyama* adı verilen ağaçlık alanların restorasyonu. Satoyama, ağaçlık alanların pirinç tarımı ve su yönetimi ile bir arada bulunduğu geleneksel köy peyzajlarını ifade ediyor. Satoyama kavramının merkezinde yer alan ağaçlıklar, bir zamanlar odun dışı orman ürünlerinin yanı sıra, yakacak odun ve odun kömürü elde etme amacıyla kullanılarak hem tahribata maruz bırakılıyor hem de aynı zamanda bu sayede korunmuş oluyordu. Günümüzde,

satoyama ağaçlıklarının en değerli ürünü matsutake mantarlarıdır. Ağaçlıkların matsutake elde etmek için restorasyonu, diğer başka canlıların da gelişimini teşvik ediyor: Çam ve meşe ağaçları, ormanaltı bitkileri, böcekler, kuşlar. Restorasyon, tahribat gerektirir – fakat bu, çeşitliliği ve ekosistemin sağlıklı işleyişini geliştirmeye yönelik bir tahribattır. Bu görüşü savunanların ileri sürdüğüne göre, bazı ekosistemler gelişebilmek için insan faaliyetlerine ihtiyaç duyar.

Dünya genelinde ekolojik restorasyon programları, doğal peyzajları yeniden düzenlemek için insan faaliyetine başvurur. Satoyama peyzajlarını canlandırma projesinin bence ayırıcı özelliği, tıpkı insan-olmayan varlıkların faaliyetleri gibi insan faaliyetlerinin de ormanın bir parçası olması gerektiği fikridir. Bu projede insanlar, çamlar, matsutakeler ve diğer türler, peyzajı hep birlikte meydana getiriyor. Japon bir bilim insanı, matsutakeyi "planlanmamış bir yetiştiriciliğin" sonucu olarak tanımlıyor, çünkü matsutake –insanlar tarafından yetiştirilmesi tümüyle imkânsız bir mantar olmakla birlikte– varlığını büyük ölçüde insan kaynaklı tahribatlara borçludur. Hatta çamlar, matsutakeler ve insanların önceden planlanmamış bir şekilde birbirini yetiştirdiği de söylenebilir. Her biri diğerinin dünya-yapma projesini mümkün kılar. Bu yaklaşım, genel olarak peyzajları *planlanmamış bir tasarımın*, yani insan ve insan-olmayan çok sayıda failin iç içe geçmiş dünya-yapma faaliyetlerinin bir ürünü olarak ele almamı sağladı. Bu tasarım, peyzajın ekosisteminde kendini açık bir şekilde gösterir. Fakat faillerin hiçbiri bu sonucu planlamamıştır. İnsanlar, diğer varlıklarla birlikte, planlanmamış bir tasarımla şekillenen peyzajlar yaratır.

İnsandan-öte hikâyelerin cereyan ettiği mekânlar olarak peyzajlar, insana özgü kibirlenmeyi yenmek için radikal bir araçtır. Peyzajlar tarihsel eylemler için bir arka plandan ibaret değildir, bizzat aktiftirler. Peyzajları oluşumları içinde izlemek, insanların dünyaya şekil vermek üzere diğer canlı varlıklarla birlikte hareket ettiğini gösterir. Matsutakeler ve çam ağaçları ormanda yetişmekle kalmaz, aynı zamanda ormanı yaparlar da. Matsutake ormanları, peyzajları inşa eden ve dönüştüren toplaşmalardır. Kitabın bu kısmı tahribatla başlıyor – ve tahribatı bir başlangıç, yani eyleme

doğru bir açılış olarak alıyorum. Tahribat, dönüştürücü karşılaşma imkânlarını yeniden düzenler. Peyzaj yamaları, bu tahribattan ortaya çıkar. Dolayısıyla güvencesizlik, insandan-öte bir toplumsallıkta eyleme geçirilir.

Aktif peyzajlar, Kyoto Prefektörlüğü.
Aralık ayında satoyama ormanı. Ormanın yaşamı,
engelleri aşarak geliştiğinde daha da belirgin bir şekilde kendini gösterir.
Köylülerin kesip biçmelerine, kışın dondurucu soğuklarına rağmen
yaşam yine de yoluna devam eder.

11. Ormanın Yaşamı

Bir ormanda etrafınıza dikkat ederek yürüdüğünüzde, bu zarar görmüş bir orman bile olsa, kendinizi bir hayat cümbüşünün ortasında bulursunuz. Kadim veya yeni, toprağın altında veya ışığa doğru uzanmış tüm bu canlılığı barındıran ormanın yaşamını nasıl anlatmalı? İnsan faaliyetlerinin ötesine geçen dram ve maceraların peşine düşmekle işe koyulabiliriz. Lakin, başrolünde insanların olmadığı hikâyeler okumaya alışkın değilizdir. Kitabın bu bölümü işte bu mesele etrafında şekilleniyor. Peyzajı, insanın diğer katılımcılardan sadece biri olduğu bir maceranın başkahramanı olarak nasıl sunabilirim?

Son birkaç on yılda, farklı alanlarda çalışan çok sayıda araştırmacı, hikâyelerimizde sadece insan kahramanlara yer vermemizin insan lehine basit bir tarafgirlikten ibaret olmadığını, modernleşme ve ilerleme hayallerine bağlı kültürel bir saikten kaynaklandığını ortaya koydu.[1] Oysaki dünya-yapmanın başka farklı yolları da vardır. Örneğin antropologlar, avcılıkla geçinen toplulukların nasıl diğer canlı varlıkları birer "kişi" olarak, yani kendi hikâyelerinde rol oynayan kahramanlar olarak gördüklerini araştırdılar.[2] Zaten başka türlü nasıl olabilirdi ki? Gelgelelim ilerleme fikrinin yarattığı beklentiler

1 Bu meseleyi ele alan düşünceler, çeşitli alanlarda yürütülen çalışmalarda dile getirilmiştir: Bilim çalışmaları (örneğin, Bruno Latour, "Where are the missing masses?", *Technology and society*, ed. Deborah Johnson ve Jameson Wetmore, 151-180 [Cambridge, MA: MIT Press, 2008]); yerli çalışmaları (örneğin, Marisol de la Cadena, "Indigenous cosmopolitics in the Andes: Conceptual reflections beyond 'politics'", *Cultural Anthropology* 25, no. 2 [2010]: 334-370); post-kolonyal kuram (örneğin, Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe* [Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000]); yeni materyalizm (örneğin, Jane Bennett, *Vibrant matter* [Durham, NC: Duke University Press, 2010]); folklor ve kurmaca (örneğin, Ursula Le Guin, *Buffalo gals and other animal presences* [Santa Barbara, CA: Capra Press, 1987]).

2 Richard Nelson, *Make prayers to the raven: A Koyukon view of the northern forest* (Chicago: University of Chicago Press, 1983); Rane Willerslev, *Soul hunters: Hunting, animism, and personhood among the Siberian Yukaghirs* (Berkeley: University of California Press, 2007); Viveiros de Castro, "Cosmological deixis" (bkz. yuk. 1. Bölüm, n. 7).

bu tür bir kavrayışın önünü kesiyor: Konuşan hayvanların, sadece çocuklar ve ilkeller için olduğu düşünülüyor. Hayvanları sessizliğe mahkûm ettiğimizde, pekâlâ onlarsız da yapabildiğimiz vehmine kapılıyoruz. Kendi ilerlememiz uğruna onları hiçe sayıyor, işbirliğine dayalı hayatta kalmanın türler arası eşgüdüm gerektirdiğini unutuyoruz. Mümkün olanın alanını genişletmek için başka türden hikâyelere ihtiyacımız var – peyzajlarda cereyan eden maceralar da işte bunlar arasında yer alıyor.[3]

Nematod adı verilen bir solucanla ve yaşanabilirlik hakkında bir savla başlayalım.

"Benim adım *Bursaphelencus xylophilus*. Küçük, solucanımsı bir canlı, bir nematodum ben. Zamanımın çoğunu çam ağaçlarının içlerini katır kutur çiğnemekle geçiririm. Fakat hemcinslerim, yedi denizlere yelken açan bir balina avcısı kadar çok seyahat etmiştir. Benden ayrılmayın, size bu yolculukların birbirinden ilginç hikâyelerini anlatacağım."

Ama bir dakika: Kim dünyayı bir solucanın ağzından dinlemek ister ki? Jakob von Uexküll 1934'te bir kenenin deneyimlediği dünyayı betimlerken benzer bir sorudan hareket ediyordu.[4] Kenenin bir memelinin vücut sıcaklığını ve dolayısıyla muhtemel bir kan ziyafetini tespit edebilme gibi duyusal becerilerini inceleyen Uexküll, bir kenenin de dünya-yapma ve bilme yeteneğine sahip olduğunu gösterdi. Onun bu yaklaşımı, peyzajların duyusal faaliyetlerin gerçekleştiği hayat dolu sahneler olarak anlaşılmasını sağladı. Canlılar, durağan nesneler değil, bilen özneler olarak ele alınmalıydı.

---

3 İnsan bilimleri alanında çalışan kimi araştırmacılar "peyzaj" (*landscape*) kelimesinin kullanımından tedirginlik duyar, zira kökeni itibarıyla bu kelime, bakan kişi ile manzara arasında bir mesafe öngören peyzaj resmini akla getirir. Fakat Kenneth Olwig'in bizlere hatırlattığı gibi, kelimenin bir diğer kökeni de meseleleri görüşmek üzere meclis toplantılarının (*moots*) yapıldığı siyasi bir birime göndermede bulunmaktadır ("Recovering the substantive nature of landscape", *Annals of the Association of American Geographers* 86, no. 4 (1996): 630-653). Benim peyzajlarım, yamalar halindeki kümelenmelerin, yani hem insan hem insan-olmayan katılımcılar içeren meclislerin bir araya geldiği mekânlardır.

4 Jakob von Uexküll, *A foray into the world of animals and humans*, İng. çev. Joseph D. O'Neil (1934; Minneapolis: University of Minnesota Press, 2010).

Ne var ki Uexküll'ün sağlarlık (*affordance*) hakkındaki fikirleri, keneyi birkaç duyunun balonsu dünyasına hapsediyordu. Dar bir zaman ve mekân çerçevesi içinde sıkışıp kalan kene, peyzajın daha geniş ritim ve tarihlerinde bir katılımcı olarak yer alamıyordu.[5] Oysa bu, yeterli değildir – *Bursaphelencus xylophilus*'un, çam ağaçlarında solgunluk hastalığına neden olan bu nematodun seyahatleri de bunu göstermektedir. İşte bu seyahatlerin en renklilerinden biri:

Çam solgunluk nematodları, çam testere böceklerinin yardımı olmadan bir ağaçtan diğerine gidemez. Bu böcekler nematodları taşır, fakat kendileri bundan bir fayda sağlamaz. Nematod, yaşamının belirli bir aşamasında, böceğe kaçak yolcu olarak binip onunla birlikte seyahat eder. Fakat bu, rastgele bir zamanda ve rastgele bir şekilde gerçekleşmez. Nematodlar, böceklerin yaşam döngüsünün belirli bir evresinde, çamın gövdesindeki oyuklarından çıkıp yeni bir ağaca gitmeye hazırlandıkları sırada onlara yaklaşmalıdır. Nematodlar böceklerin solunum kanallarında yolculuk eder. Böcekler yumurtalarını bırakmak için başka bir ağaca gittiklerinde, nematodlar da bu yeni ağaçtaki yara yerlerine yerleşir. Bu olağanüstü eşgüdüm başarısı sayesinde nematodlar, böceklerin yaşam ritimlerinden faydalanır.[6] Uexküll'ün balonsu dünyaları, bu tür eşgüdüm ağlarını anlamak için yetersizdir.

Nematoda yaptığımız bu küçük ziyaret matsutakeyi unutturdu sanmayın. Japonya'da bugün matsutakenin az bulunur olmasının başlıca nedenlerinden biri, çam solgunluk nematodlarının verdiği zarar yüzünden çam ağaçlarının ölmesidir. Nasıl ki balina avcıları balinaları yakalayıp öldürüyorsa, nematodlar da çam ağaçlarına saldırıp hem onları hem de onlara eşlik eden mantarları öldürür. Bununla birlikte, nematodlar yaşamlarını oldum olası bu şekilde sürdürmüş değildirler. Balina avcıları ile balinalar örneğinde olduğu gibi, nematodlar da ancak koşullar ve tarihsel rastlantılar

5 Martin Heidegger, Uexküll'ün balonsu dünyalarından esinlenerek, insan-olmayan canlıların "dünyaca fakir" olduğu fikrine varmıştır. Martin Heidegger, *The fundamental concepts of metaphysics: World, finitude, solitude*, İng. çev. W. McNeill ve N. Walker (1938; Indianapolis: Indiana University Press, 2001).

6 Lilin Zhao, Shuai Zhang, Wei Wei, Haijun Hao, Bin Zhang, Rebecca A. Butcher, Jianghua Sun, "Chemical signals synchronize the life cycles of a plant-parasitic nematode and its vector beetle", *Current biology* (10 Ekim 2013): http://dx.doi.org/10.1016/j.cub.2013.08.041.

sonucunda çam katillerine dönüşmüştür. Japon tarihine yaptıkları yolculuk, ördükleri eşgüdüm ağları kadar inanılmazdır.

Çam solgunluk nematodları, birlikte evrimleştikleri Amerikan çamları için sadece önemsiz bir zararlı konumundadır. Bu nematodlar, çamların hazırlıksız ve savunmasız olduğu Asya'ya seyahat ettikleri zamanda ağaç katillerine dönüştüler. Çevrebilimciler, şaşırtıcı bir şekilde, bu sürecin neredeyse en ince ayrıntısına kadar izini sürebilmişlerdir. Japonya'ya ilk nematodlar 20. yüzyılın ilk on yılında, Birleşik Devletler'den Nagasaki Limanı'na Amerikan çamı taşıyan gemilerle ulaştı.[7] Sanayileşmekte olan Japonya için kereste önemli bir hammaddeydi. Japon seçkinler, dünyanın dört bir yanından kaynak temin etmek için yanıp tutuşuyordu. Ancak bu kaynaklarla birlikte çok sayıda davetsiz misafir de geldi. Çam solgunluk nematodu da bunlardan biriydi. Geldikten kısa bir süre sonra, yerel testere böcekleriyle yolculuk etmeye başladı. Nagasaki'den başlayarak gösterdiği yayılımı, eşmerkezli daireler halinde takip etmek mümkündür. Yerel testere böceği ile yabancı nematod, birlikte Japonya'nın orman peyzajlarını baştan aşağı değiştirdi.

Bununla birlikte, enfekte olan bir çam ağacı, eğer yaşamını sürdürmesini sağlayacak iyi koşullara sahipse ölmeyebilir. Tehdidin bu belirsiz niteliği, dolaylı bir kurban olmaya müsait matsutakenin durumunu da muallakta bırakır. Ormanın çok sık, ışığın az veya toprağın fazla zengin olması nedeniyle stres altındaki çam ağaçları, nematodlara kolayca yenik düşer. Herdem yeşil geniş yapraklı ağaçlar, Japon çamını sıkıştırıp gölgeler. Çam ağacının yaralarında kimi zaman mavi çürük mantarı büyür ve nematodları besler.[8] İnsan kaynaklı iklim değişikliği nedeniyle artan sıcaklıklar, nematodların yayılmasına katkıda bulunur.[9] Burada, bizi balonsu dünyaların

7 Kazuo Suzuki, kişisel görüşme, 2005; Kazuo Suzuki, "Pine Wilt and the Pine Wood Nematode" içinde: *Encyclopedia of forest sciences*, ed. Julian Evans ve John Youngquist, 773-777 (Waltham, MA: Elsevier Academic Press, 2004).

8 Yu Wang, Toshihiro Yamada, Daisuke Sakaue ve Kazuo Suzuki, "Influence of fungi on multiplication and distribution of the pinewood nematode", *Pine wilt disease: A worldwide threat to forest ecosystems*, ed. Manuel Mota ve Paolo Viera, 115-128 (Berlin: Springer, 2008).

9 T. A. Rutherford ve J. M. Webster, "Distribution of pine wilt disease with respect to temperature in North America, Japan, and Europe", *Canadian Journal of Forest Research* 17, no. 9 (1987): 1050-1059.

dışına çıkarıp işbirliği ve karmaşıklığın değişken katmanlarına sürükleyen çok sayıda tarih iç içe geçmiştir. Nematodun varolma biçimi –fakat aynı zamanda, saldırdığı çamın ve çamı kurtarmaya çalışan mantarınki de– fırsatların doğduğu ve eski yeteneklerin yeni kullanım imkânları bulduğu istikrarsız kümelenmelerde şekillenir. Japon matsutakesi, bütün bu tarihlerin hengamesine dahil olur: Matsutakenin kaderi, çam solgunluk nematodunun Uexküllcü becerilerinin gelişme veya zayıflamasına bağlıdır.

Nematodların yolculuğu aracılığıyla matsutakenin izini sürmek, peyzajların maceralarını anlatmakla ilgili baştaki sorularıma geri dönme fırsatı veriyor. Ancak bu kez bir sav ortaya koyacağım. İlk olarak: Eğer bir yeri yaşanabilir kılanın ne olduğunu anlamak istiyorsak, analizlerimizi her seferinde (insan da dahil) tek bir canlı veya hatta tek bir ilişki türüyle sınırlamak yerine, farklı varolma biçimlerini bir araya getiren çok-sesli kümelenmeleri incelemeliyiz. Kümelenmeler, yaşanabilirlik performanslarıdır. Matsutake hikâyeleri bizi çam hikâyelerine ve nematod hikâyelerine götürür. Bu hikâyeler birbiriyle eşgüdüm içine girdiğinde, yaşamaya elverişli –veya öldürücü– durumlar yaratırlar.

İkincisi: Her türün kendine özgü becerileri, kümelenmeler içindeki eşgüdümler yoluyla gelişir. Uexküll, mütevazı canlıların bile dünya-yapma faaliyetine katıldığını fark ederek bize doğru yolu göstermişti. Onun bu kavrayışını geliştirmek için, her organizmaya kendini gerçekleştirme imkânı veren çok-türlü uyumlanmaları (*attunements*) takip etmeliyiz. Matsutake, içinde yetiştiği ormanın ritimleri olmadan bir hiçtir.

Üçüncüsü: Eşgüdümler tarihsel değişimin rastlantılarıyla ortaya çıkar ve yok olurlar. Japonya'da matsutake ile çam ağacı arasındaki işbirliğinin devam edip edemeyeceği, büyük ölçüde, çam solgunluk nematodlarının gelişiyle kurulan diğer işbirliklerine bağlıdır.

Tüm bu noktaları derleyip toparlamak için, 1. Bölüm'de kısaca bahsettiğim çok-sesli müziği hatırlamakta fayda olabilir. Rock, pop ve klasik müziğin bütünleşik armoni ve ritimlerinin aksine, çok-sesliliğin tadına varabilmek için hem birbirinden ayrı melodi çizgilerine hem de bunların beklenmedik armoni ve disonans anlarında bir araya gelişlerine kulak vermek gerekir. Bir kümelenmeyi

anlamak için de, aynı şekilde, birbirinden ayrı varolma biçimlerine dikkat ederken, bir yandan da bunların düzensiz fakat can alıcı işbirliklerde nasıl bir araya geldiklerini izlemek gereklidir. Ayrıca, defalarca tekrarlanabilecek yazılı bir müzik parçasının öngörülebilirliğinin aksine, bir kümelenmenin çok-sesliliği koşulların değişmesiyle birlikte değişime uğrar. Kitabın bu kısmı, işte bu dinleme pratiğini kazandırma amacı taşıyor.

Peyzajlardaki kümelenmelere odaklanmak, çok sayıda organizmanın eylemleri arasındaki etkileşimleri görmemi sağlıyor. Hayvan çalışmalarının çoğunda olduğu gibi, insanların ayrıcalıklı dostlarıyla ilişkilerini incelemekle sınırlamıyorum kendimi. Organizmalar, dikkate alınmak için, insanlarla bir eşdeğerlik (bilinçli eyleyenler, amaçlı iletişimciler veya etik özneler olarak) sergilemek zorunda değildirler. Eğer yaşanabilirlik, geçicilik ve belirme ile ilgileniyorsak, peyzajı meydana getiren kümelenmelerin eylemini izlemeliyiz. Kümelenmeler bir araya gelir, değişime uğrar ve çözülüp dağılır: İşte anlatılması gereken hikâye *budur*.

Peyzajların hikâyesini anlatmak hem kolay hem zordur. Kimi zaman okurlara bir rehavet çöker, zira yeni hiçbir şey öğrenmediğimiz hissine kapılırız. Bu, kavramlar ile hikâyeler arasına ördüğümüz o meşum duvarın bir neticesidir. Örneğin, çevre tarihi ile bilim çalışmaları arasındaki uçurumda bunu görebiliriz. Bilim çalışmaları alanında araştırmacılar, kavramları hikâyeler aracılığıyla okuma alışkanlığına sahip olmadıklarından, çevre tarihiyle ilgilenme zahmetine katlanmazlar. Örneğin Stephen Pyne'ın, peyzajların şekillenmesinde ateşin rolü üzerine harika çalışmasını ele alalım: Pyne'ın kullandığı kavramlar, anlattığı tarihlerin ayrılmaz bir parçası olduğundan, bilim araştırmacıları onun jeokimyasal faillik hakkındaki radikal önerilerine kayıtsız kalmışlardır.[10] Pauline Peters'in, İngiliz çitleme (*enclosure*) sistemi mantığının Botswana'daki mera yönetim sistemine nasıl sirayet ettiğini gösteren incelikli analizi –veya Kate Showers'ın Lesotho'daki erozyon

10 Stephen Pyne, *Vestal fire* (Seattle: University of Washington Press, 2000).

kontrolüyle ilgili şaşırtıcı bulguları– normal bilimle ilgili fikirlerimizi kökten değiştirebilirdi, ama böyle bir şey olmadı.[11] Bu tür reddedişler, bilim çalışmaları alanını yoksullaştırıyor ve şeyleşmiş bir uzamda kavram oyunları yapmaya teşvik ediyor. Genel ilkeler damıtmakla meşgul kuramcılar, tikel durumların boşluğunu doldurma işini başkalarından bekliyor. Ne var ki bu "boşluk doldurma" hiç de öyle basit bir iş değil: Kavramlar ile hikâyeler arasındaki duvarı daha da sağlamlaştıran entelektüel bir payanda işlevi görüyor ve bilim araştırmacılarının tam da geliştirmeye çalıştığı hassasiyetleri anlamdan yoksun bırakıyor. Bu nedenle okurları, aşağıda sunduğum peyzaj hikâyelerindeki kavram ve yöntemleri fark etmeye davet ediyorum.

Peyzaj hikâyeleri anlatmak, peyzajın insan ve insan-olmayan sakinlerini tanımayı gerektirir. Bu da kolay değildir. O yüzden, aklıma gelen her türlü öğrenme pratiğinden yararlanmak bana mantıklı görünüyor. Bunlar arasında mitler ve masallar, yaşam pratikleri, arşivler, bilimsel raporlar ve deneyler gibi çeşitli farkındalık biçimleri yer alıyor. Fakat böylesi bir karışım, bazı kuşkuların uyanmasına yol açıyor – özellikle de, dünya-yapmanın alternatif biçimlerine ilgi duyan ve kendime müttefik edindiğim antropologlar nezdinde. Çoğu kültürel antropolog için bilim, en iyi ihtimalle, yerel pratikler gibi alternatifleri araştırarak karşı gelinmesi gereken bir korkuluktan başka bir şey değildir.[12] Bilimsel ile yerel gerçeklik biçimlerinin bir araya getirilmesi, bilime boyun eğme suçlamalarına davetiye çıkarıyor. Ancak bu tür suçlamalar, her çeşit pratiği bünyesinde özümseyip tek bir perspektife indirgeyen yekpare bir bilim varsayımına dayanıyor. Bense, aksine, çok katmanlı ve birbirinden tümüyle farklı bilme ve varolma pratikleriyle örülmüş hikâyeler

11 Pauline Peters, *Dividing the commons* (Charlottesville: University of Virginia Press, 1994); Kate Showers, *Imperial gullies* (Athens: Ohio University Press, 2005).

12 Bruno Latour, bilimin hakikat iddiası ile bilimsel pratikler arasında bir ayrım yapmak için büyük çaba göstermiş, fakat yapısal mantıkları karşılaştırırken Fransız yapısalcılığının mirasından yararlanması onu bilim ile yerli düşünce arasında keskin karşıtlıklar yaratmaya teşvik etmiştir. Bkz. Bruno Latour, *We have never been modern* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993).

sunuyorum. Eğer burada bazı unsurlar birbiriyle çatışıyorsa, bu, hikâyelerin gücüne güç katmaktan başka bir şey yapmaz.

Benim savunduğum pratiklerin merkezinde etnografi ve doğa tarihi yer alıyor. Önerdiğim yeni ittifak, gözlem ve saha çalışmasına –ve fark etme adını verdiğim şeye– bağlılık üzerinde temelleniyor.[13] İnsan tarafından tahrip edilmiş peyzajlar, gerek insan gerek doğa bilimlerine özgü bir fark ediş için ideal alanlardır. Bu tür yerlerde *hem* insanların yapmış olduğu tarihleri *hem de* insan-olmayan katılımcıların tarihlerini bilmeye ihtiyacımız vardır. Satoyama peyzajlarının restorasyonunu yürütenler, bu konuda bana çok şey öğretti; "tahribat" kavramını eşgüdüm ve tarih kavramlarıyla birlikte düşünmemi sağladılar. Tahribatın orman yaşamına dair bir hikâye için nasıl bir başlangıç oluşturabileceğini bana gösterdiler.[14]

Tahribat, çevresel koşulların bir ekosistemde belirgin bir bozulmaya yol açacak şekilde değişime uğramasıdır. Taşkınlar ve yangınlar birer tahribat biçimidir. Ancak insanlar ve diğer canlı varlıklar da tahribata neden olabilir. Tahribat, ekolojileri yıkıma uğratabileceği gibi, yenileyebilir de. Bir tahribatın korkunçluğu, hangi ölçekte gerçekleştiği de dahil olmak üzere çok sayıda etkene

---

13 Burada, Ilya Prigogine ve Isabelle Stengers'in *La nouvelle alliance* başlıklı kitaplarında bahsettikleri "yeni ittifak" aklıma geliyor. Bu kitap İngilizceye maalesef *Order out of chaos* [*Kaostan Düzene*] başlığıyla çevrilmiştir (New York: Bantam Books, 1984). Prigogine ve Stengers'e göre, belirsizlik ve zamanın tersinmezliği ilkelerinin dikkate alınması, doğa ve insan bilimleri arasında yeni bir ittifaka götürebilir.

14 Satoyama hakkında kapsamlı bir İngilizce kaynak için bkz. K. Takeuchi, R. D. Brown, I. Washitani, A. Tsunekawa ve M. Yokohari, *Satoyama: The traditional rural landscape of Japan* (Tokyo: Springer, 2008). Bu konudaki zengin kaynakçadan bazı örnekler için ayrıca bkz. Arioka Toshiyuki, *Satoyama* [Japonca] (Tokyo: Hosei University Press, 2004); T. Nakashizuka ve Y. Matsumoto, ed., *Diversity and interaction in a temperate forest community: Ogawa Forest Reserve of Japan* (Tokyo: Springer, 2002); Katsue Fukamachi ve Yukihuro Morimoto, "Satoyama management in the twenty-first century: The challenge of sustainable use and continued biocultural diversity in rural cultural landscapes", *Landscape and Ecological Engineering* 7, no. 2 (2011): 161-162; Asako Miyamoto, Makoto Sano, Hiroshi Tanaka ve Kaoru Niiyama, "Changes in forest resource utilization and forest landscapes in the southern Abukuma Mountains, Japan during the twentieth century", *Journal of Forestry Research* 16 (2011): 87-97; Björn E. Berglund, "Satoyama, traditional farming landscape in Japan, compared to Scandinavia", *Japan Review* 20 (2008): 53-68; Katsue Fukamachi, Hirokazu Oku ve Tohru Nakashizuka, "The change of a satoyama landscape and its causality in Kamiseya, Kyoto Prefecture, Japan between 1970 and 1995", *Landscape Ecology* 16 (2001): 703-717

bağlıdır. Bazı tahribatlar küçüktür: Ormanda bir ağaç devrilir ve ışığın geçebileceği bir açıklık yaratır. Bazıları ise devasadır: Bir tsunami, nükleer bir enerji santralini yerle bir eder. Zaman ölçeği de aynı derecede önemlidir: Kısa süreli bir hasarın ardından, coşkulu bir yeniden canlanma gelebilir. Tahribat, dönüştürücü karşılaşmaların önünü açar ve yeni peyzaj kümelenmelerini mümkün kılar.[15]

İnsan bilimleri alanında çalışanlar, tahribatla düşünme alışkanlığında olmadıklarından, bu terimi hasarla ilişkilendirir. Fakat çevrebilimcilerin kullandığı şekliyle tahribat, her zaman kötü bir şey olmadığı gibi, her zaman insan kaynaklı da değildir. Ekolojik ilişkileri altüst etme kabiliyeti sadece insan kaynaklı tahribata özgü değildir. Ayrıca tahribat, asla mutlak bir başlangıç oluşturmaz, kendinden önceki ahenkli bir duruma atıfta bulunmaz. Tahribatlar art arda birbirini izler. Dolayısıyla bütün peyzajlar tahribata uğramıştır ve tahribatın olağan bir durum olduğu söylenebilir. Fakat bu, terimin kendisini sınırlamak anlamına gelmez. Tahribat meselesini gündeme getirmek tartışmayı sonlandırmaz, aksine başlatır ve peyzaj dinamiklerini keşfetmemize kapı aralar. Bir tahribatın katlanılır olup olmadığı sorusu, ancak onun ardından gelene, yani kümelenmelerin yeniden oluşumuna bakılarak yanıtlanabilir.

Tahribat, insan ve toplum bilimleri alanında çalışanların tam da istikrarsızlık ve değişim konusunda kaygılanmaya başladıkları bir sırada, ekolojinin temel bir kavramı olarak ortaya çıktı.[16] İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikalıların –ilerleme bünyesinde bir istikrar formu olarak– kendi kendini düzenleyen sistemlere duydukları arzunun ardından, gerek insan gerek doğa bilimlerinin ilgisi istikrarsızlık meselesine yöneldi. 1950'ler ve 60'larda, ekosistemlerin bir denge üzerine kurulu olduğu fikri vaatkâr gözüküyordu: Ekolojik oluşumların, doğal süksesyon yoluyla nispeten

15 Tahribat kavramına bir giriş için bkz. Seth Reice, *The silver lining: The benefits of natural disasters* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001). Bu kavramın toplumsal kurama (burada, psikanalize) uygulanması yönünde bir girişim için bkz. Laura Cameron, "Histories of disturbance", *Radical History Review* 74 (1999): 4-24.

16 Ekolojik düşüncenin tarihi hakkında bkz. Frank Golley, *A history of the ecosystem concept in ecology* (New Haven, CT: Yale University Press, 1993); Stephen Bocking, *Ecologists and environmental politics* (New Haven, CT: Yale University Press, 1997); Donald Worster, *Nature's economy: A history of ecological ideas* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

istikrarlı bir denge noktasına kavuşacağı düşünülüyordu. Fakat 1970'lerde araştırmacıların dikkati, peyzajda heterojenlik meydana getiren düzensizlik ve değişime yöneldi. Yine 1970'lerde insan ve toplum bilimciler, tarihin, eşitsizliğin ve çatışmanın ortaya çıkardığı dönüştürücü karşılaşmalar üzerine kafa yormaya başladılar. Geriye dönüp bakıldığında, akademik ilgideki bu eşgüdümlü değişimler, güvencesizliğe doğru ortak sürüklenişimiz karşısında erken bir uyarı olarak görülebilir.

Bir analiz aracı olarak tahribat, gözlemcinin kendi bakış açısının farkında olmasını gerektirir – tıpkı toplumsal kuramın en iyi araçlarında olduğu gibi. Neyin tahribat olduğuna karar vermek her zaman için bir bakış açısı meselesidir. İnsan açısından, bir karınca yuvasını yok eden bir tahribat, bir insan şehrini ortadan kaldıran bir tahribattan son derece farklıdır. Ama olaya bir karıncanın açısından bakarsak, iş tümüyle değişir. Bakış açıları, türlerin *kendi içlerinde* de değişkenlik gösterir. Rosalind Shaw, Bangladeş'te "taşkınlar"ın erkekler ve kadınlar, kentliler ve köylüler, zenginler ve fakirler için farklı bir anlam ifade ettiğini, çünkü yükselen sulardan her birinin farklı şekilde etkilendiğini gösterdi. Su seviyesi her grup için farklı bir noktada katlanılır olan düzeyi aşar ve dolayısıyla bir taşkın halini alır.[17] Tahribatı tek bir ölçüte başvurarak değerlendirmek imkânsızdır. Tahribatın önemi ve derecesi, bizim nasıl yaşadığımıza bağlı olarak şekillenir. Bu da tahribatı tespit ederken başvurduğumuz değerlendirmelere dikkat etmemiz gerektiği anlamına gelir. Tahribat hiçbir zaman bir "evet" veya "hayır" meselesi değildir, tedirgin edici olaylardan meydana gelen açık uçlu bir diziye göndermede bulunur. Peki tahammül sınırının hangi noktadan itibaren aşıldığını söylemek mümkün mü? Tahribat söz konusu olduğunda, bu her zaman için bir bakış açısı sorunudur ve bakış açısının kendisi de yaşam biçimleri tarafından belirlenir.

"Tahribat" terimini kullanırken, bakış açısının önemine zaten dikkat çekmiş olmam dolayısıyla, bu kavramın farklı yerlerdeki farklı kullanımlarına atıfta bulunmakta bir sakınca görmüyorum. Bu çok katmanlı kullanımı, Avrupalı ve Amerikalı teamülleri kulla-

17 Rosalind Shaw, "'Nature', 'culture', and disasters: Floods in Bangladesh", *Bush base: Forest farm* içinde, ed. Elisabeth Croll ve David Parkin, 200-217 (Londra: Routledge, 1992).

nırken bile bunları daima esnetmekten geri kalmayan Japon orman yöneticileri ve bilim insanlarından öğrendim. Küresel-ve-yerel, uzman-ve-gündelik bilgi katmanlarının düzensiz bir şekilde nasıl bir araya geldiğini görmek için, tahribat elverişli bir araç sunuyor.

Tahribat, peyzajları incelemek için önemli bir mercek işlevi gören heterojenliğe götürür bizi. Tahribat, her biri çeşitli konjonktürler tarafından şekillendirilen yamalar meydana getirir. Konjonktürler, canlı olmayan (örneğin taşkınlar ve yangınlar) veya canlıların yol açtığı tahribatlardan kaynaklanabilir. Organizmalar, nesiller arası yaşam alanları kurarken, çevreyi de yeniden şekillendirirler. Çevrebilimciler, organizmaların çevre üzerindeki etkilerinden bahsederken "ekosistem mühendisliği" terimini kullanır.[18] Bir ağacın kökleri, aksi takdirde bir akarsuyun sürükleyip götüreceği kaya parçalarını sımsıkı tutar; bir yersolucanı, toprağı zenginleştirir. Bunların her biri ekosistem mühendisliğinin bir örneğidir. Ekosistem mühendisliğine ait çok sayıda edim arasındaki etkileşimlere bakacak olursak, kümelenmeleri düzenleyen örüntülerin belirdiğini, planlanmamış bir tasarımın şekillendiğini görürüz. Bu, bir yama içerisindeki biyotik ve abiyotik ekosistem mühendisliklerinin –bunlar kasıtlı veya kasıtsız, yararlı veya zararlı, hatta isterse önemsiz olsun– bir toplamıdır.

Bir ormanın yaşamını anlatırken türleri temel almak her zaman doğru bir yaklaşım değildir. "Çok-türlü" terimi, insan istisnacılığının ötesine geçmek için sadece bir ikame işlevi görmektedir. Kimi zaman tek başlarına organizmalar güçlü müdahalelerde bulunur. Kimi zamansa çok daha büyük birimler, tarihsel bir eylemi bize gösterme konusunda daha beceriklidir. Matsutake mantarları kadar meşe ve çam ağaçları için de bunun böyle olduğunu düşünüyorum. Farklı meşe türlerinin kendi aralarında kolaylıkla ve verimli bir şekilde melezlenmesi, tür kavramına verdiğimiz

18 Clive Jones, John Lawton ve Moshe Shachak, "Organisms as ecosystems engineers", *Oikos* 69, no. 3 (1994): 373-386; Clive Jones, John Lawton ve Moshe Shachak, "Positive and negative effects of organisms as physical ecosystems engineers", *Ecology* 78, no. 7 (1997): 1946-1957

önemin sorgulanmasına yol açar. Ama elbette temel alınan birim, anlatılmak istenen hikâyeye göre değişir. Kıtasal kaymalar ve buzullaşma dönemleri boyunca oluşup dağılan matsutake ormanlarının hikâyesini anlatmak için, kahramanlar arasında "çamlar"a –ve onların o harikulade çeşitliliğine– yer vermem gerekiyor. *Pinus* (çam), matsutakenin en yaygın konukçusudur. Meşelere gelince, daha da ileri giderek, *Quercus* (meşe) cinsinin yanı sıra *Lithocarpus* (yalancı meşe) ve *Castanopsis* (yalancı kestane) cinslerini de hikâyeye dahil ediyorum. Bu birbiriyle yakından ilişkili cinsler, matsutakenin en yaygın geniş yapraklı konukçularıdır. Dolayısıyla benim meşelerim, çınarlarım ve matsutakelerim, kendi grupları içinde özdeş değildirler; tıpkı insanlar gibi, kendi hikâyelerini diyasporalar halinde yayar ve dönüştürürler.[19] Bu, bir kümelenmenin hikâyesindeki eylemi görmemi sağlıyor. Onların yayılmalarını takip ediyor, kurdukları dünyaları gözlemliyorum. Benim meşe, çınar ve matsutakelerim, sırf belirli bir "tip"e ait olmalarından dolayı bir kümelenme meydana getirmek yerine, ancak kümelenme halinde kendileri olurlar.[20]

Tüm yolculuğum boyunca bunu göz önünde bulundurarak, dört ayrı yerdeki matsutake ormanlarını inceledim: Orta Japonya, Oregon (ABD), Yunnan (Çin) ve Laponya (Kuzey Finlandiya). Satoyama restorasyonu ile olan kısa tanışıklığım, bu yerlerin her birinde ormancıların orman "yapma" biçimlerinin farklı olduğunu görmemi sağladı. Satoyamanın aksine, Birleşik Devletler ve Çin'deki matsutake ormanlarının yönetiminde, insanlar orman kümelenmelerinin bir parçası *değillerdi*; buralardaki yöneticiler, insan kaynaklı tahribatın azlığından değil, çokluğundan endişe ediyordu. Yine satoyama restorasyonunun aksine, diğer yerlerdeki ormancılık çalışmaları, akılcı ilerleme kıstas alınarak yürütülüyordu: Orman, bilimsel ve endüstriyel açıdan üretken bir geleceği

19 Birbiriyle çiftleşen çok sayıda hominid türünün bir arada bulunduğu bir dünya düşünün. Böyle bir dünyada, türlerin ötesine geçen benzerlikleri tasavvur etmek daha kolay olurdu. Yakın akrabalarımızın olmadığı bir dünyada tek başımıza bulunmamız, devasa bir tabloda türleri birbirinden ayrı bir şekilde konumlandırma isteğimizin temelinde yer almaktadır.

20 Donna Haraway, isabetli bir şekilde, bu süreci "birlikte olagelme" (*becoming with*) diye adlandırır. Donna Haraway, *When species meet* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007).

teminat altına alabilir miydi? Oysa Japonların satoyaması, şimdi ve burada yaşanabilir bir peyzaj kurmayı hedefler.[21]

Fakat karşılaştırmalar yapmanın ötesinde, insanlar, matsutakeler ve çam ağaçlarının birlikte ormanlar yaratmasını sağlayan tarihlerin peşindeyim. Yeni açmazlar üretmekten ziyade, yanıt bulmamış araştırma sorularını gündeme getirmek amacıyla konjonktürlere odaklanıyorum. Farklı kisveler altında hep aynı ormanı arıyorum. Her orman bir diğerinin sureti içinden belirir. Bu aynı anda tekli ve çoklu oluşumu, kitabın takip eden dört bölümünde çam ağaçlarını ele alarak inceleyeceğim. Her bölüm, tahrip edilmiş bir çevrede yaşam biçimlerinin eşgüdüm yoluyla nasıl geliştiğini anlatıyor. Çeşitli yaşam biçimlerinin bir araya gelmesiyle, yamalara dayalı kümelenmeler oluşur. Göreceğiz ki kümelenmeler, yaşanabilirlik –insan tarafından tahrip edilmiş bir dünyada ortak yaşam imkânı– üzerine düşünmemizi sağlayan sahnelerdir.

Güvencesizlik içinde yaşamak her daim bir maceradır.

21 Karşıtlıkları çoğaltmak mümkün: Birleşik Devletler ve Finlandiya'da gördüğüm matsutakeler endüstriyel ormanlarda yetişiyordu; Çin'de ise, Japonya'da olduğu gibi, köylerdeki ağaçlık alanlarda. Yunnan ve Oregon'da matsutake birer hata olarak görülen düzensiz ormanlarda bulunur; Laponya ve Japonya'da ise matsutake ormanları estetik açıdan idealleştirilmiştir. Tüm bu karşıtlıklar ikili tablolar halinde düzenlebilirdi, fakat her bölgeyi ayrı bir tip olarak değerlendirmek istemedim. Kümelenmelerin nasıl bir araya geldiğiyle ilgileniyorum ben.

Çamların arasında...

Aktif peyzajlar, Laponya.
Mihmandarlarım çamlar arasındaki bu ren geyiklerinin
fotoğrafını çektiğimi görünce, zemindeki dağınıklık için
benden özür diledi. Ormanda kısa süre önce seyreltme çalışması yapıldığını,
yerdeki ağaç parçalarını toplamak için henüz kimsenin
vakit bulamadığını söylediler. Bu tür temizleme faaliyetleri,
ormanların plantasyonlara benzemesine yol açar.
Orman yöneticilerinin hayalini kurduğu şey de budur:
Tarihi durdurmak.

12. Tarih

Finlandiya'nın kuzeyindeki çam ormanlarını ilk gördüğümde aylardan eylüldü. Helsinki'den gece trenine binmiş, Kuzey Kutup Dairesi üzerinde yer alan Noel Baba'nın evini geride bırakmış, giderek seyrekleşen huş ağaçlarının ardından nihayet kendimi çamlarla çevrili bulmuştum. Çok da şaşırmıştım. Farklı türde ve yaşta irili ufaklı ağaçların düzensiz bir şekilde iç içe geçtiği doğal bir orman bulacağımı düşünüyordum. Oysa buradaki bütün ağaçlar birbirinin tıpatıp aynıydı: Hepsi de aynı türde, aynı yaşta, derli toplu ve eşit aralıklarla dizilmişti. Zemin bile tertemiz ve pürüzsüzdü. Ne çıkıntı yapan bir ağaç kütüğü ne de kırılıp düşmüş bir dal parçası vardı. Burası tıpkı endüstriyel bir ağaç plantasyonuna benziyordu. "Ah" diye iç geçirdim, "sınırlar nasıl da bulanıklaştı." Aynı anda hem doğal hem yapay olan, modern bir disiplin örneğiyle karşı karşıyaydım. Ve bunun tam tersi bir örneğin de fazla uzağında değildim: Rusya sınırına yakın bir yerde bulunuyordum ve insanların bana anlattığına göre, sınırın diğer tarafında orman tam bir keşmekeş içindeydi. Keşmekeşten ne kastettiklerini sorduğumda, ağaçların karman çorman ve zeminin de kuru dallarla kaplı olduğunu söylediler: Orada kimse ormana bir çeki düzen vermekle uğraşmıyormuş. Finlerin ormanı ise pırıl pırıldı. Likenler bile ren geyikleri tarafından kısacık kırpılmıştı. Dediklerine göre Rus tarafında, büyük liken yumaklarının boyu insanın dizine kadar geliyormuş.

Evet, sınırlar bulanıklaştı. Kuzey Finlandiya'daki doğal bir ormanın, endüstriyel bir ağaç plantasyonundan neredeyse hiçbir farkı yok. Ağaçlar modern bir kaynağa dönüştü ve bir kaynağı yönetmenin yolu onun özerk ve tarihsel eylemine son vermekten geçiyor. Ağaçlar tarih yaptıkları sürece, endüstriyel yönetişim için bir tehdit unsurudur. Ormanı temizlemek, bu tarihi durdurma işleminin bir parçasıdır. Peki ağaçlar ne zamandan beri tarih yapıyor?

"Tarih" hem insanlara özgü bir hikâye anlatma pratiğidir hem de geçmişten kalan ve bizim hikâyelere dönüştürdüğümüz bütün

o kalıntılar toplamıdır. Tarihçiler genellikle arşivler ve günlükler gibi sadece insanlardan kalan şeylerle ilgilenir. Fakat dikkatimizin kapsamını, insan-olmayanların geride bıraktığı yol ve izleri de içine alacak şekilde genişletmememiz için hiçbir neden yok, zira bunlar da müşterek peyzajlarımızın şekillenmesine katkıda bulunurlar. Bu yol ve izler, türler arası olumsal ve durumsal dolanıklıklara, yani "tarihsel" zamanın bileşenlerine tanıklık eder. Bu dolanıklıklara katılmak için, sadece tek bir şekilde tarih yapmak şart değildir.[1] Diğer organizmalar da, "hikâyeler" anlatsınlar veya anlatmasınlar, birbiriyle iç içe geçen ve bizim tarih olarak kavradığımız yol ve izlerin oluşmasına katkıda bulunurlar.[2] Dolayısıyla tarih, insan ve insan-olmayan çok sayıdaki dünya-yapma güzergâhının kayda geçirilmesidir.

Ne var ki modern ormancılık, ağaçların –özellikle de çam ağaçlarının– kendi kendine yeterli, birbiriyle eşdeğer ve değişmez nitelikte nesnelere indirgenmesine dayanmaktadır.[3] Modern ormancılık, çam ağaçlarını potansiyel olarak sürekli ve değişmez bir kaynak, sürdürülebilir bir kereste üretiminin kaynağı olarak yönetir. Amacı, çamları belirsizlik içeren karşılaşmalardan alıkoymak, dolayısıyla da tarih yapma becerilerinden yoksun bırakmaktır. Modern ormancılık, ağaçların tarihsel aktörler olduğu gerçeğini bize unutturur. Orman yaşamının can damarı olan dinamizmi yeniden

1 Basmakalıp düşüncelere hapsolunmadığı takdirde, "tarih" ile "mitoloji"yi bir araya getirmek mümkündür. Tarih, ulusal bir teleolojiden ibaret değildir; mitoloji de sadece ebedi dönüş değildir. Tarihe dahil olmak için bir kozmolojiyi paylaşmak şart değildir. Renato Rosaldo (*Ilongot headhunting* [Stanford, CA: Stanford University Press, 1980]) ve Richard Price (*Alabi's World* [Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1990]), tarih yapımında farklı kozmolojilerin ve dünya-yapma pratiklerinin iç içe geçtiği örnekler sunar. Morten Pedersen (*Not quite shamans* [Ithaca, NY: Cornell University Press, 2011]), kozmolojilerin bünyesindeki tarihlere işaret eder. Diğer pek çok araştırmacı ise, aksine, tarih ile mitoloji arasındaki karşıtlığa vurgu yapar. Oysa "tarih"in anlamını bu karşıtlık üzerinden sınırlandırmakla, tarih ve kozmoloji arasındaki melez, çok katmanlı ve bulaşmaya uğramış ilişkileri görme becerisini kaybetmektedirler.

2 Thom van Dooren'e göre kuşlar, bir yeri kendileri için bir yuvaya dönüştürme tarzlarıyla hikâyeler anlatırlar (*Flight ways* [New York: Columbia University Press, 2014]). "Hikâye" kavramı bu anlamda ele alındığında, pek çok organizmanın da hikâyeler anlattığı söylenebilir. Bu hikâyeler, benim anladığım şekliyle "tarih"i meydana getiren izler arasında yer almaktadır.

3 Chris Maser, *The redesigned forest* (San Pedro, CA: R. & E. Miles, 1988).

hissetmek için, modern kaynak yönetiminin at gözlüklerinden nasıl kurtulabiliriz?

Aşağıda, iki strateji öneriyorum. İlk olarak, çamların farklı zaman ve mekânlarda içinde bulundukları sahneyi değiştirme ve diğerlerinin güzergâhlarını dönüştürme, yani tarih yapma yeteneklerine odaklanıyorum. Bunu yaparken de David Richardson'ın yayıma hazırladığı *Ecology and Biogeography of Pinus* adlı kitabı kendime rehber ediniyorum.[4] Bir dönemeci alırken bisikletinizden kayıp düştüğünde büyük bir gürültü koparıp trafiğin durmasına yol açacak türden hacimli bir kitap bu. Fakat cüssesine ve mütevazı başlığına rağmen macera dolu bir hikâye barındırıyor. Richardson'ın bir araya getirdiği yazarlar, *Pinus*'un çeşitlilik ve kıvraklığını canlı bir dille anlatıyor ve onu zaman ve mekân boyunca faal bir özne, tarihsel bir özne yapıyor. Bu ilham verici yaklaşım, belirli bir çam türü yerine bütün *Pinus* cinsini konu edinmem gerektiğine beni ikna etti. Çam ağaçlarını ve karşılaştıkları zorlukları takip etmek de bir tarih yazma biçimidir.

İkinci olarak, yeniden Finlandiya'nın kuzeyine dönerek, oradaki çamların türler arası karşılaşmalarını ve dolayısıyla mimarlığını yaptıkları kümelenmeleri takip ediyorum. Endüstriyel ormancılıktan yine bahsetmekle birlikte, onun tarihi durdurma başarısına ket vuran engellere de değiniyorum. Bu hikâyeyi anlatırken matsutakeden de yardım alıyorum; zira matsutake, ormancıların çabasına gerek duyulmaksızın, çamların hayatta kalmasına katkıda bulunur. Çamlar ancak karşılaşma halinde gelişebilir. Modern orman yönetimi çamların tarihine sadece bir anlığına hükmedebilir belki ama karşılaşmalara dayalı zamanın belirsizliğini asla durduramaz.

Eğer bitkilerin tarihsel gücüne tanıklık etmek isterseniz, çam ağaçlarıyla başlayabilirsiniz. Çamlar yeryüzündeki en aktif ağaçlar arasında yer alır. Eğer bir ormanda buldozerle yol açarsanız, yolun toprak banketlerinde çam fidanlarının boy vermesi muhtemeldir. Bir tarlayı terk edip kendi haline bırakırsanız, orayı kolonileştiren

4 David Richardson, ed., *Ecology and biogeography of* Pinus (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

ilk ağaçlar çamlar olacaktır. Bir yanardağ patladığında, bir buzul geri çekildiğinde ya da rüzgâr ve deniz kum yığınları oluşturduğunda, ilk kök salan bitkiler arasında büyük ihtimalle çamlar bulunacaktır. Başlangıçta çam ağacı sadece Kuzey Yarımküre'de yetişiyordu. Daha sonra insanlar tarafından Güney Yarımküre'ye götürülüp plantasyonlarda yetiştirildi. Fakat çam, plantasyonların çitlerini aşıp tüm peyzaja yayıldı.[5] Avustralya'da çam ağaçları yangın tehlikesi açısından büyük bir risk faktörüne dönüşmüştür. Güney Afrika'da ise *fynbos* adı verilen nadir ve endemik bitki örtüsünü tehdit etmektedirler. Açık ve tahribata uğramış peyzajlarda çamları zaptetmek neredeyse imkânsızdır.

Çamlar ışığa ihtiyaç duyar. Açık alanlarda saldırgan istilacılara dönüşebilirken, gölgelik alanlarda zayıf düşerler. Ayrıca çamlar, normalde bitkilerin gelişmesine en elverişli olduğu düşünülen yerlerde düşük rekabet gücüne sahiptir. Toprağın verimli, nemin yeterli ve havanın sıcak olduğu bu tür yerlerde çam fidanları, geniş yapraklı bitkiler karşısında yenik düşer. Bu bitkilerin fidanları hızlı bir şekilde yapraklanarak çamları gölgede bırakır.[6] Bu nedenle çamlar, ideal koşulların bulunmadığı yerler konusunda uzmanlaşmıştır. Çamlar, aşırı ortamlarda yetişir: Soğuk ve yüksek yerler, çöl benzeri bölgeler, kumluk ve kayalık alanlar.

Çamların yetişmesinde yangınların da payı vardır. Yangınlar çamların çeşitliliğini gözler önüne serer: Çamlar yangına pek çok farklı şekilde uyarlanmıştır. Bazı çamlar bir "çim evresi"nden geçer. İlk birkaç yıl boyunca çim öbeklerini andırırlar, fakat bu arada kök yapıları giderek güçlenir. Ardından, deli gibi boy atmaya başlarlar, ta ki tomurcukları alevlerden korunabilecek bir yüksekliğe erişene dek. Bazı çamların gövde kabukları öylesine kalın ve tepe taçları öylesine yüksektir ki, etraflarındaki her şey yanıp kül olsa bile kendileri fazla bir zarar görmeden kurtulur. Diğer bazı çamlar ise kibrit gibi tutuşur – fakat tohumlarının yanmış toprakta filizlenmesini garantiye alacak yöntemler geliştirmişlerdir. Bazıları da tohumlarını

5 David Richardson ve Steven Higgins, "Pines as invaders in the southern hemisphere", *Ecology* içinde, ed. Richardson, 450-474.

6 Peter Becker, "Competition in the regeneration niche between conifers and angiosperms: Bond's slow seedling hypothesis", *Functional Ecology* 14, no. 4 (2000): 401-412.

sadece yangında açılan kozalaklar içinde yıllarca saklar: Bunlar, küller arasında ilk yeşerecek olan tohumlardır.[7]

Çamların aşırı ortamlarda yaşamasını sağlayan şey, mikorizal funguslardan aldıkları yardımdır. 50 milyon yıl öncesine ait fosiller, çamlar ile funguslar arasında kök ortaklıkları olduğunu göstermektedir: Çamlar, funguslarla birlikte evrimleşmiştir.[8] Organik toprağın olmadığı yerlerde funguslar, kum ve kaya içlerindeki besin öğelerini toplayarak çamların yetişmesine imkân tanır. Mikorizalar, besin sağlamanın yanında, çamları zararlı metallerden ve kök yiyici funguslardan korur. Çamlar da bunun karşılığında mikorizal fungusları destekler. Çam köklerinin anatomisi bile funguslarla ortaklık içinde şekillenmiştir. Çamlar, mikorizal ortaklığın kurulduğu yerlere dönüşen "kısa kökler" çıkarır. Karşılarına bir fungus çıkmadığı takdirde bu kısa köklerin gelişimi son bulur. (Buna karşılık funguslar, anatomik açıdan farklı olan ve keşif konusunda uzmanlaşmış "uzun kökler"in en azından uç kısımlarına yerleşmez.) Çamlar, tahribata uğramış peyzajlarda yaşam sürerek tarih yaparlar, fakat bunu ancak mikorizal yoldaşlarıyla bir ortaklık içinde gerçekleştirirler.

Çam ağaçları, fungusların yanı sıra hayvanlarla da ittifaklar kurmuştur. Bazı çam türleri, tohumlarını yaymak için tümüyle kuşlara muhtaçtır – aynı şekilde bazı kuşlar da beslenmek için tümüyle çam tohumlarına muhtaçtır. Kuzey Yarımküre'nin dört bir yanında alakargalar, kuzgunlar, saksağanlar ve fındıkkıranlar çam ağaçlarıyla yakın bir işbirliği içindedir. Kimi zaman bu ilişki biçimi oldukça kendine özgüdür: Yüksek rakımlarda yetişen beyaz kabuklu çamın tohumları, Clark fındıkkıranının başlıca yiyeceğidir; diğer yandan, fındıkkıranın zula edip de yemeden bıraktığı tohumlar, çamın kendi tohumlarını yaymasının tek yoludur.[9] Sincaplar gibi küçük memelilerin zulaları da çam tohumlarının yayılmasında önemli bir rol oynar; bu, tohumları aynı zamanda rüzgâr yoluyla

7 James Agee, "Fire and pine ecosystems", *Ecology* içinde, ed. Richardson, 193-218.

8 David Read, "The mycorrhizal status of *Pinus*", *Ecology* içinde, ed. Richardson, 324-340, 324.

9 Ronald Lanner, *Made for each other: A symbiosis of birds and pines* (Oxford: Oxford University Press, 1996).

yayılan çamlar için bile geçerlidir.[10] Fakat diğer başka hiçbir memeli, çam tohumlarını insanlar kadar geniş bir alana yaymamıştır.

İnsanlar çamları iki farklı şekilde yayar: Dikim yaparak veya yetişmelerine elverişli türden tahribatlara yol açarak. Bu ikincisi, genellikle bilinçli bir maksat söz konusu olmadan gerçekleşir; çamlar, insanların farkında olmadan yol açtıkları bazı bozulmaları sever. Çamlar, terk edilmiş tarlaları ve erozyona uğramış yamaçları kolonileştirir. İnsanlar diğer ağaçları kestiklerinde, çamlar boy verir. Bazen dikim ve tahribat kol kola gider. İnsanlar, yarattıkları tahribatları onarmak amacıyla çam ağaçları dikebilir veya çamlara avantaj sağlamak amacıyla köklü bir tahribat durumunu sürdürebilirler. Bu son seçenek, gerek dikim yapan gerekse kendiliğinden yetişmiş çamları yönetmekle yetinen endüstriyel yetiştiricilerin stratejisi olmuştur: Tıraşlama kesim yapmak ve toprağı parçalamak, çamların gelişmesi için başvurulan yöntemler arasında yer almaktadır.

Çam ağacı, içinde yetiştiği en aşırı ortamlardan bazılarında, herhangi bir fungustan ziyade özellikle matsutake ile ortaklık kurmak ister. Matsutake, kaya ve kumu parçalayan güçlü asitler salgılayarak hem çamın hem fungusun ortak gelişimi için gerekli besin öğelerini açığa çıkarır.[11] Matsutake ve çamın birlikte yetiştiği zorlu peyzajlarda, genellikle çok az sayıda başka fungus bulunur. Kaldı ki matsutake, iplikçiklerden oluşan yoğun bir katman meydana getirerek diğer fungusları ve birçok toprak bakterisini dışarıda bırakır. Japon çiftçiler ve onları takiben bilim insanları, bu katmana *shiro*, yani "kale" ismini verir. Matsutakenin bir kaleye sahip olduğunu düşünmek, onun surlara ve muhafızlara da sahip olduğunu hayal etmemize imkân tanır.[12] Matsutakenin kendini savunması aynı zamanda bir saldırı şeklidir. Söz konusu katman su geçirmezdir, bu da fungusun kayaları parçalamak için gerek duyduğu asitleri yoğunlaştırmasını sağlar.[13] Matsutake-çam ittifakları, birlikte kayaları besine dönüştererek organik toprağın az bulunduğu yerleri yurt edinirler.

10 Ronald Lanner, "Seed dispersal in pines", *Ecology* içinde, ed. Richardson, 281-295.

11 Charles Lefevre, kişisel görüşme, 2006; Charles Lefevre, "Host associations of Tricholoma magnivelare, the American matsutake" (doktora tezi, Oregon State University, 2002).

12 Ogawa, *Matsutake* (bkz. yuk. 3. Bölüm, n. 4).

13 Lefevre, "Host associations."

Fakat normal şartlarda, bitki ve hayvanların gelişip ölmesi sonucu zamanla organik toprak birikir. Ölü organizmalar çürüyerek organik toprağa dönüşür ve bu da yeni yaşamlara zemin hazırlar. Organik toprağın olmadığı yerlerde bu yaşam ve ölüm döngüsü, olumsal bir eylem tarafından kesintiye uğratılmıştır. Bu tür bir eylem, tersinmez zamana, yani tarihe işaret eder. Matsutake ve çam, tahribata uğramış peyzajları kolonileştirerek birlikte tarih yaparlar – ve tarih yapmanın, insan eylemleriyle sınırlı olmadığını bize gösterirler. Diğer yandan insanlar, büyük ölçüde orman tahribatına neden olur. Matsutakeler, çamlar ve insanlar, hep birlikte bu peyzajların kaderini şekillendirir.

Dünya ticaretine giren matsutakelerin büyük kısmı, insan kaynaklı tahribata uğramış iki tür peyzajda yetişir. Bunların ilki, çamlardan –ve diğer bazı iğneyapraklı ağaçlardan– oluşan endüstriyel kereste ormanlarıdır. İkincisi ise, çiftçilerin geniş yapraklı ağaçları çam yararına kestiği, hatta bazen tüm bir yamacı çıplaklaştırdığı köy peyzajlarıdır. Köy ormanlarında çamlar, çoğu zaman meşe ve akrabası ağaçlarla birlikte yetişir ve bunlar da bazı yerlerde matsutake konukçusudur. Bu bölümün devamında, diğer ağaçlar olmadan sadece çamın yetiştiği endüstriyel bir orman ele alınacak. Böylesi bir ormanda oluşum halindeki tarihler, yangından koruma da dahil olmak üzere devletin düzenleme aygıtlarının yanı sıra, kapitalist odun üretimi (tomruk endüstrisinin niteliği kadar iniş çıkışları da) ve işgücü mekanizmalarını içerir. Bir sonraki bölüm ise köy ormanlarında çamlar ile meşeler arasındaki etkileşimlere odaklanacak. Böylelikle bu iki bölüm, insanlar, bitkiler ve funguslar tarafından ortaklaşa yapılan tarihleri gözler önüne sermiş olacak.

Finlandiya'da insanlar ve (mikorizal müttefikleriyle birlikte) çamlar hemen hemen aynı tarihsel geçmişi paylaşır: Yaklaşık 9000 yıl önce buzulların çekilmesiyle birlikte, insanlar ve çam ağaçları buraya gelmeye başladı.[14] İnsan açısından bu, çok uzun zaman önce ger-

14 Finlandiya'da çam ağaçlarının varlığı günümüzden 9000 yıl öncesine uzanmaktadır (Katherine Willis, Keith Bennett ve John Birks, "The late Quaternary dynamics of pines in Europe", *Ecology* içinde, ed. Richardson, 107-121, 113). İnsan varlığına ait

çekleşmiş, hatırlanmaya bile pek değmeyecek bir olaydır. Ormanlar açısından düşündüğümüzde ise Buz Çağı'nın sonu henüz daha yakın bir geçmişe işaret etmektedir. Bu bakış açılarının uyuşmazlığı, orman yönetiminin içinde barındırdığı çelişkileri görmemizi sağlar: Fin ormancıların gözünde ormanlar durağan, döngüsel ve yenilenebilirdir; oysa ormanlar açık uçlu ve tarihsel açıdan dinamiktir.

Buzulların çekilmesinin ardından bölgeye ilk olarak huş ağacı, hemen ardından da çam geldi. Çam –ve beraberindeki funguslar– buzulların geride bıraktığı kaya ve kum yığınlarıyla nasıl baş edilmesi gerektiğini biliyordu. Sadece tek bir çam türü gelmişti: İğneleri kısa ve sert, kabuğu kızıl-kahve renginde olan sarıçam (*Pinus sylvestris*). Huş ve çamın ardından, geniş yapraklı diğer başka ağaçlar da kendilerine yer açmaya çalıştı, fakat bunların çoğu en kuzeye ulaşmayı asla başaramadı. Nihayet son olarak Norveç ladini geldi. Ilıman veya tropikal ormanlara alışkın olanlarımız için, bu son derece düşük bir ağaç sayısıdır. Laponya'da orman oluşturan ağaçlar arasında bir çam, bir ladin, iki de huş türü bulunur.[15] İşte hepsi bu kadardır. Tür sayısının böyle az olması, buzul döneminden fazla uzaklaşılmadığının bir göstergesidir, zira diğer ağaçlar henüz daha buraya ulaşmadı. Bu ormanlar, tek bir ağaç türüne dayalı endüstriyel ormancılık için adeta biçilmiş kaftandır: Çoğu meşcere, yönetilmeye başlamadan önce zaten tek bir türden oluşuyordu.

Ne var ki Finlandiya'da insanlar, ormanların bu tekdüzeliğini her zaman takdir etmiş değillerdir. 20. yüzyılın başına dek, kes ve yak yöntemiyle açılan orman arazilerinde dönüşümlü tarım yapılması yaygın bir uygulamaydı.* Bu yolla çiftçiler, ormanları tarım ürünleri için yararlı küllere dönüştürüyordu.[16] Kes ve yak

---

en eski bulgu, Karelya bölgesinde MÖ 8300'e tarihlenen bir balıkçı ağıdır (Vaclav Smil, *Making the modern world: Materials and dematerialization* [Hoboken, NJ: John Wiley and Sons, 2013], 13).

15 Simo Hannelius ve Kullervo Kuusela, *Finland: The country of evergreen forest* (Tampere, FI: Forssan Kirkapiano Oy, 1995). Ayrıca, ormancılarla birlikte yapmış olduğum saha gezilerinden de yararlanıyorum.

Dönüşümlü tarım (*shifting cultivation*): Orman alanlarının kesilip yakılarak tarıma açılması ve toprak verimliliğini kaybedene kadar ekim yapıldıktan sonra buranın terk edilerek aynı yöntemle başka bir alanın açılması. (ç.n.)

16 Ortaçağda Fin çiftçiler kabuklarını soyarak çam ve ladin ağaçlarını öldürüyor, böylelikle tarımsal ormancılık faaliyetine uygun, geniş yapraklı ağaçların oluşturduğu bir

yöntemine dayalı tarım, otlaklar ve geniş yapraklı değişik-yaşlı ağaçlardan oluşan koruluklar yaratarak, ormanların heterojen bir yapıya kavuşmasını teşvik etti. Bu düzensiz köy ormanları, 19. yüzyılın doğa âşığı sanatçılarının en çok hayranlık duydukları peyzajlar arasındaydı.[17] Bu arada, dünyanın dört bir yanından ürün tedarik eden bir denizcilik kapitalizmi için katran üretmek üzere büyük miktarlarda çam ağacı kesilmişti.[18] Finlandiya'da ayrıntılı bir orman yönetiminin hikâyesi, ormanların uzun dönemli oluşumları dikkate alınarak değil, 19. yüzyılda bir grup uzman arasında beliren endişelerin sonucu olarak başlamıştır. 1858'de Alman bir ormancının kaleme aldığı rapor, durumu keskin bir dille ortaya koymaktadır:

> Finler ormanları yok etme konusunda uzmanlaşmıştır. Sürülerin dikkatsiz ve kontrolsüz bir şekilde otlatılması, kes ve yak yöntemiyle tarım yapılması ve tahripkâr orman yangınları, bu süreci daha da hızlandırıyor. Diğer bir deyişle tüm bunlar tek bir amaca, yani ormanların yok edilmesine hizmet ediyor.[19] [...] Finler ormanda ve orman sayesinde yaşıyor, fakat aptallık ve açgözlülük yüzünden – tıpkı masaldaki yaşlı kadın gibi– altın yumurtlayan kazı kesiyorlar.[20]

1866'da kapsamlı bir ormancılık yasası çıkarıldı ve orman yönetimi sistemli bir şekilde uygulanmaya başladı.[21]

---

peyzaj yaratıyorlardı (Timo Myllyntaus, Mina Hares ve Jan Kunnas, "Sustainability in danger? Slash-and-burn cultivation in nineteenth-century Finland and twentieth-century Southeast Asia", *Environmental History* 7, no. 2 [2002]: 267-302). Finlandiya'da uygulanan kes ve yak yöntemine dayalı tarımın ayrıntılı bir betimlemesi için bkz. Stephen Pyne, *Vestal fire* (bkz. yuk. 11. Bölüm, n. 10), 228-234.

17 Timo Myllyntaus, "Writing about the past with green ink: The emergence of Finnish environmental history", H-Environment, http://www.h-net.org/~environ/historiography/finland.htm.

18 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde, kereste ihracatı katranı geride bırakmıştı. Sven-Erik Åstrom, *From tar to timber: Studies in northeast European forest exploitation and foreign trade, 1660-1860*, Commentationes Humanarum Litterarum, no. 85 (Helsinki: Finnish Society of Sciences and Letters, 1988).

19 Edmund von Berg, *Kertomus Suomenmaan metsisistä* (1859; Helsinki: Metsälehti Kustannus, 1995). İngilizce çevirinin alındığı kaynak: Pyne, *Vestal fire*, 259.

20 *A.g.y.* İngilizce çevirinin alındığı kaynak: Martti Ahtisaari, "Sustainable forest management in Finland: Its development and possibilities", *Unasylva* 200 (2000): 56-59, 57.

21 1913 yılında Finlandiya'nın toplam ihracat değerinin dörtte üçünü ham ve işlenmiş kereste meydana getiriyordu. David Kirby, *A concise history of Finland* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006). 20. yüzyılda kurulan yerleşim yerleri, mevcut iş imkânları doğrultusunda ormanlara yayılmış bulunuyordu. Bu durum, tropikal

Fakat Finlandiya'da modern silvikültür teknikleri ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında geniş çaplı bir şekilde uygulamaya konuldu. İki ayrı gelişme, tüm dikkatlerin keresteye yönelmesine yol açtı. İlk olarak, Finlandiya'nın savaş sonunda Karelya bölgesini Sovyetler Birliği'ne kaybetmesinin ardından, 400.000'den fazla Karelyalı sınırı geçerek ülkeye giriş yapmıştı. Bu kişiler için konut ve tesis inşa etmek gerekiyordu. Hükümet bu doğrultuda yeni yollar yapıp orman alanlarını yerleşime açtı. Bu yollar tomrukçuluk faaliyetlerinin yeni bölgelere genişlemesini sağladı. İkinci olarak, Finlandiya Sovyetler Birliği'ne savaş tazminatı olarak 300 milyon Amerikan doları ödemeyi kabul etmişti. Kereste, bu parayı bulmanın ve savaş sonrası Finlandiya ekonomisini canlandırmanın en iyi yolu olarak görülüyordu.[22] Büyük şirketler, kereste ormanlarının işletilmesine dahil oldu. Fakat Finlandiya'da ormanların büyük kısmı küçük işletmeler tarafından yönetilmeye devam etti ve kerestenin halk tarafından tipik bir Fin mamulü olarak görülmesi, bilimsel ormancılığın ulusal bir davaya dönüşmesine katkıda bulundu. Ormancılık kuruluşları ulusal standartlara tabi kılındı.[23] Bu standartlar, ormanı sürekli ve yenilenebilir bir kereste döngüsü, değişmez ve daima sürdürülebilir bir kaynak olarak görüyordu. Sadece insanlar tarih yapabilirdi.

Bir ormanın kendi olağan seyrini izlemesi nasıl engellenir? Çam ağaçlarını ele alalım. Fungusların giderek daha fazla besin öğesini harekete geçirmesi ve organik maddenin birikmesiyle birlikte, kuzey toprakları yoğun ve bazen de suya doygun bir hale gelir. Çamların altında ladin ağaçlarının yetişmesi ve çamlar ölünce de onların yerini alması muhtemeldir. Orman yönetimi bu süre-

ormanlardan gelen odunların yol açtığı rekabet nedeniyle kereste fabrikalarında istihdamın azaldığı 1970'lere dek devam etti. Jarmo Kortelainen, "Mill closure-options for a restart: A case study of local response in a Finnish mill community", *Local economic development* içinde, ed. Cecily Neil ve Markku Tykkläinen, 205-225 (Tokyo: United Nations University Press, 1998).

22 Tazminatın üçte biri doğrudan doğruya orman ve kâğıt ürünleriyle ödenmişti. Diğer üçte ikisini ise ziraat ürünleri ve makineleri oluşturuyordu. Bunların temin edilmesine yönelik çabalar Finlandiya'nın savaş sonrası endüstrisinin temellerini attı. Max Jacobson, *Finland in the new Europe* (Westport, CT: Greenwood Publishing, 1998), 90.

23 Hannelius ve Kuusela, *Finland*, 139.

ci durdurmaya çalışır. Bu amaçla ilk önce, aynı-yaşlı bir orman elde etmek için tıraşlama kesim yapılır. Finlandiya'da tıraşlama kesim, orman yangınlarıyla aynı sonuçları elde etmeyi amaçlar. Bu yangınlar, insanlar onlara son vermeden önce, kutupaltı ormanlarındaki ağaç topluluklarının hemen her yüz yılda bir yenilenmesini sağlıyordu. Büyük yangınlardan sonra çamlar yeniden hayat bulur, çünkü açık ve aydınlık alanlardan ve çıplak topraktan nasıl yararlanmaları gerektiğini bilirler. Benzer şekilde çamlar, tıraşlama kesimle açılan alanları kolonileştirir. Bu kesimler arasında, diğer türleri ayıklamak ve çamların hızlı büyümesine uygun açık bir orman sağlamak amacıyla bir dizi seyreltme çalışması yapılır. Çürümekte olan odunlar ladin fidanlarının yetişmesini desteklediğinden, ölü ağaçlar kaldırılır. Nihayet hasattan sonra, kalan kütük ve kökler temizlenir ve yeni bir çam neslinin yetişmesini kolaylaştırmak için orman zemini sürülerek toprak parçalanır. Bu teknikler sayesinde ormancılar, plantasyonun söz konusu olmadığı durumlarda bile, sadece çamın katıldığı bir yenilenme döngüsü yaratmayı hedefler.

Bu tür teknikler, başka yerlerde olduğu gibi Finlandiya'da da eleştirilmeye başlandı. Bu eleştiriler, çam ormanlarının bile geçmişte o kadar da homojen olmadığının altını çiziyor.[24] Buna karşılık ormancılar, biyolojik çeşitliliği teşvik ettiklerini söyleyerek kendilerini savunuyor. Birleşik Devletler'de zehirli kabul edilmekle birlikte Finlandiya'da popüler bir yiyecek olan ve beyin benzeri kıvrımlı bir şapkası bulunan *gyromitra* mantarı, biyolojik çeşitliliğin bir timsali olarak hemen her broşürde boy gösteriyor. *Gyromitra*, genellikle tıraşlama kesimlerin tahrip ettiği topraklarda meyvelenir.[25] Peki bu tartışmaya matsutake nasıl bir katkı sunabilir?

Kuzey Finlandiya'da yetişen matsutakenin en şaşırtıcı özelliği, meyvelenme davranışının inişli çıkışlı bir seyir izlemesidir. Bazı yıllar her yer matsutake doludur. Ardından, birkaç yıl boyunca bir tane bile bulamazsınız. Kuzey Kutup Dairesi üzerinde yer alan Rovaniemi'de bir doğa rehberi, 2007 yılında bir ton matsutake

24 Timo Kuuluvainen, "Forest management and biodiversity conservation based on natural ecosystem dynamics in northern Europe: The complexity challenge", *Ambio* 38 (2009): 309-315.

25 Örneğin bkz. Hannelius ve Kuusela, *Finland*, 175.

topladığını söyledi. Bunların bir kısmını büyük piramitler halinde yığmış, bir kısmını da orman zemininde bırakmış. Fakat ertesi sene hiç matsutake bulamamış, daha sonraki sene de ancak bir-iki tane. Bu meyvelenme davranışı, ağaçlarda "bol tohum yılı" (*masting*) adı verilen olguyla benzerlik gösterir: Ağaçlar bazı yıllarda kaynaklarını sadece az sayıda tohum üretmek için kullanırken, sonrasında uzun dönemli çevrimlerin ve çevresel ipuçlarının tetiklemesiyle, tüm bir bölgede eşzamanlı olarak bol miktarda tohum üretirler.[26] Bol tohum yılı, iklim koşullarındaki yıllık değişimleri takip etmenin ötesinde bir şeye işaret eder, zira yıl boyunca depolanan karbonhidratların bir sonraki tohum veriminde kullanılabilmesi için çok yıllık bir stratejik planlama gereklidir. Ayrıca, bol tohum yılları sadece mikorizal ortaklara sahip ağaçlarda gerçekleşir; bol miktarda tohum üretmek için gerekli kaynağın depolanması ve tüketimi, ağaçlar ile onların fungusları arasındaki eşgüdüm sayesinde sağlanıyor gözükmektedir. Funguslar, ağaçların gelecekteki tohum üretimi için karbonhidrat depolar. Ağaçlar da fungusların düzensiz meyvelenmesinde pay sahibi olabilir mi? Fungus meyvelenmesinin ağaçlardaki bol tohum yıllarıyla nasıl eşgüdümlendiği konusunda bir araştırma bildiğim kadarıyla yok. Fakat burada kışkırtıcı bir gizemle karşı karşıya olduğumuz muhakkak. Matsutakenin inişli çıkışlı bir seyir izleyen meyvelenmesi, Kuzey Finlandiya'daki çam ormanlarının tarihselliği hakkında bir şey söylüyor olabilir mi?

Kuzey Finlandiya'da çamlar her yıl tohum üretmez. Ormancılar bunu ormanların gençleştirilmesi açısından bir sorun olarak görür. Çamlar tohum ürettiklerinde bunu büyük miktarlarda yapsalar da, tıraşlama kesim yapılan alanlarda ormanlaşma sürecinin hemen başlamasını beklemek her zaman mümkün değildir. Araştırmacılar, İsveç'in kuzeyindeki çam ormanlarının yangın yokluğunda bile "dalgalı" ve "aralıklı" bir gençleşme gösterdiğini kaydediyor. Dolayısıyla, tohum üretiminin kendine özgü tarihi, fidanların azlığı veya çokluğu yoluyla ormanın tarihine dönüşmektedir.[27] Çamların

26 Curran, *Ecology and evolution* (bkz. yuk. "İz Sürmek," n. 3).

27 İklim koşulları ve ormanaltı bitki örtüsünün durumu da, tohumların filizlenmesi ve fidanların tutması açısından belirleyici öneme sahiptir. Kuzey İsveç sarıçam ormanlarının yangın yokluğunda dalgalı bir seyir izleyen gençleşmesi hakkında bkz.

tohum üretiminin zamanlamasında kuşkusuz mikorizal ortaklarının da bir rolü olmalıdır. Fungusların meyvelenmesi, çamın ve fungusun aşamalı ve dönemsel bir çoğalma için kaynak paylaşımı yaptığı karmaşık eşgüdüm ritimlerine işaret ediyor olabilir.

Bu, insanların anlayabileceği türden bir zaman ölçeğidir. Buzulların geri çekilmesinden bu yana çamların yeni bölgelere yayılmış olduğu şüphesiz söylenebilirse de, bu bizim için bir anlam ifade edemeyecek kadar yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. Oysa ormanın kendini yenilemesinin tarihsel örüntüleri söz konusu olduğunda durum tümüyle farklıdır: Bu tür bir zamansallığın nasıl işlediğini biliyoruz. Orman yöneticilerinin arzuladığı öngörülebilir döngüleri takip etmeyen bir zamansallıktır bu. Dolayısıyla da ormancıların arzuladığı ebedi ve döngüsel ormanlar ile gerçekte varolan tarihsel ormanlar arasındaki gerilimi açığa çıkarır. Düzensiz meyvelenme, yıllar arasındaki çevresel farklılıklara ve funguslar ile ağaçlar arasındaki çok yıllık eşgüdümlere göre değişen, döngüsel olmayan bir ritim sergiler. Bu ritimleri belirtmek için döngülerden değil, belirli tarihlerden bahsetmemiz gerekir: 2007 yılı, Kuzey Finlandiya'da matsutake için iyi bir yıldı. Funguslar ile konukçu ağaçların meyvelenmesi arasındaki eşgüdümü dikkate aldığımızda, ormanın tarih yapma şeklini, yani sadece döngüsel bir zamanda değil, tersine çevrilemez bir zamanda ilerleyişini de anlamaya başlayabiliriz. Düzensiz ritimler, düzensiz ormanlar meydana getirir. Farklı güzergâhlar üzerinde şekillenen yamalar, eşitsiz orman peyzajları yaratır. Düzensizliği zorla ortadan kaldırmaya çalışan bir orman yönetimi –bazı türleri yok olma noktasına getirebilirse de– ağaçları tarihsiz canlılara dönüştürmeyi asla başaramaz.

Olle Zackrisson, Marie-Charlotte Nilsson, Ingeborg Steijlen ve Greger Hornberg, "Regeneration pulses and climate-vegetation interactions in nonpyrogenic boreal Scots pine stands", *Journal of Ecology* 83, no. 3 (1995): 469-483; Jon Agren ve Olle Zackrisson, "Age and size structure of *Pinus sylvestris* populations on mires in central and northern Sweden", *Journal of Ecology* 78, no. 4 (1990): 1049-1062. Bu yazarlar, bol tohum yıllarını dikkate almıyor. Fakat diğer başka araştırmacıların belirttiğine göre, "Bol tohum yılları nispeten sık görülmekle birlikte, kutupaltı ormanlarında büyüme mevsiminin kısa olması, tohum olgunlaşmasını olumsuz etkilemektedir; bol tohum yılı nadiren, bazen 100 yılda bir veya iki kez görülür." Csaba Matyas, Lennart Ackzell ve C.J.A. Samuel, *EUFORGEN technical guidelines for genetic conservation and use of Scots pine* (Pinus sylvestris) (Roma: International Genetic Resources Institute, 2004), 1.

Finlandiya'da mantarların büyük kısmı özel mülkiyete ait orman alanlarında toplanır. Fakat mülk sahipleri dışında pek çok kimsenin de bu mantarlara erişimi söz konusudur. Toplayıcılar, *jokamiehenoikeus* adı verilen ve "herkesin hakkı" anlamına gelen kadim bir gelenek hukuku uyarınca, özel ormanlara girme iznine sahiptir. Orman, orada ikamet edenler rahatsız edilmediği sürece, yürüyüş yapmak ve mantar toplamak isteyen herkese açıktır. Aynı şekilde, devlet ormanları da toplayıcılara açıktır. Bu durum, toplayıcıların mantarları yakından tanıma fırsatı bulabileceği alanların bir hayli geniş olduğu anlamına gelir.

Bir gün mihmandarlarım beni bir koruma ormanına götürdü. Buradaki çamlar, 300 yıl önceki yangınların izlerini taşıyordu. Ağaçlar belki 500 yaşında vardı. Yeni araştırmalar, kutupaltı ormanlarında meşcerelerin yenilenmesine yol açan yangınların nadiren gerçekleştiği ve yaşlı ağaçların serpildiği çok sayıda bölgenin varlığına işaret ediyor. Hep birlikte ağaçların altında mantar topladık ve modern yöntemlerle yönetilen genç kereste ormanlarında bazı mantarların yetişmediğinden bahsettik. Ama matsutake şanslı. Japon araştırmacılar, matsutakenin –en azından Orta Japonya'da– en iyi 40 ilâ 80 yıllık çamlarla ortaklık içinde meyvelendiğini belirtiyor.[28] Dolayısıyla, Finlerin Laponya'da yüz yıllık bir süre sonunda hasat edilmek üzere yetiştirdiği çam ormanlarının matsutake ile dolup taşmaması için hiçbir neden yok.[29] Bunun yıllardır gerçekleşmemiş olması ise, ormanların yaptığı tarihlerin zamansal düzensizliğini fark etmemizi sağlayan bir armağandır. Süreksiz ve istikrarsız meyvelenme, eşgüdümün güvencesizliğini ve işbirliğine dayalı hayatta kalmanın şaşırtıcı konjonktürlerini bize hatırlatır.

---

28 Hiromi Fujita, "Succession of higher fungi in a forest of *Pinus densiflora*" [Japonca], *Transactions of the Mycological Society of Japan* 30 (1989): 125-147

29 Kuzey Avrupa'da matsutake ekolojisi çalışmaları henüz emekleme aşamasındadır. Giriş niyetine bir okuma için bkz. Niclas Bergius ve Eric Darnell, "The Swedish matsutake (*Tricholoma nauseosum* syn. *T. matsutake*): Distribution, abundance, and ecology", *Scandinavian Journal of Forest Research* 15 (2000): 318-325.

Çevre savunucuları, ormanların tarihini durdurmaya yönelik modern çabaların açmazları karşısında, ormanların yönetim uygulamalarına maruz kalmadıkları sığınak alanlara (*refugia*) ihtiyaç olduğu kanısına vardılar. Fakat bu sığınakların da hayatta kalmaları için yönetilmeleri gerekecektir. Zen tarzı bir yönetilmiş yönetimsizlik sanatı için gereken beceri, belki de çamdan ziyade çamın ortaklarına bakarak edinilebilir.

Aktif peyzajlar, Yunnan.
Bir pazar kasabasındaki bu duvar resminde,
meşe ve çam ormanlarında mantar toplayanlar masalsı ve
büyüleyici bir tarzda tasvir edilmiş. Fakat tahrip edildikten sonra bile
hep yeniden canlanan ormanın o olağanüstü gücü nerede?
Sürdürülebilirliğe düzülen methiyeler, ormanın ısrarcı
yeniden dirilişini gözlerden saklamaktadır.

13. Yeniden Dirilme

Ormanların en olağanüstü özelliklerinden biri de yok edildikten sonra bazen tekrar yeşermeleridir. Bunu bir dirençlilik veya ekolojik iyileşme olarak görebiliriz ve bence bunlar yararlı kavramlar. Ama biraz daha ileri giderek bunu bir yeniden dirilme olarak düşünemez miyiz? Yeniden dirilme, ormanın yaşam gücüdür; ormansızlaşan yerleri geri kazanmak için ormanın tohum, kök ve sürgünlerini yayma yeteneğidir. Buzullar, yanardağlar ve yangınlar, ormanların yeniden dirilerek karşılık verdikleri yıkımlardan bazılarıdır. İnsanların yol açtığı tahribatlar da hep yeniden dirilmeyle karşılaşmıştır. Binlerce yıl boyunca, insan kaynaklı ormansızlaşma ve ormanların yeniden dirilişi birbirini takip etmiştir. Günümüz dünyasında, bu yeniden dirilişi nasıl engelleyeceğimizi biliyoruz. Lakin bu, onun imkânlarını fark etmekten vazgeçmemiz gerektiği anlamına gelmiyor.

Ne var ki bazı pratik alışkanlıklarımız bu tür bir dikkatin önünde engel oluşturuyor. En başta da ilerlemeye duyulan inanç geliyor: Geçmiş sanki çok uzaklarda kalmış gibi. Ormanların insan kaynaklı tahribatla bir arada geliştiği ağaçlık araziler artık bulanık bir hatıradan ibaret, çünkü bu arazileri işleyen köylüler, pek çok yazarın bize anlattığı şekliyle, eski zaman kişilerine dönüşmüş durumda.[1] Onlardan bahsetmek neredeyse ayıp; ne de olsa barkodlar ve Büyük Veri çağında yaşıyoruz. (Oysa hangi katalog bir ormanın gücüyle boy ölçüşebilir ki?) Bununla bağlantılı ve ikinci olarak, modern İnsan'ın –köylülerin aksine– yaptığı her iş üzerinde tam bir kontrol sahibi olduğunu düşünüyoruz. Yabanıl alanlar, doğanın hüküm

1 Köylülüğün ortadan kalkmasıyla ilgili akademik çalışmalar, modernizmin gelişim tarihini ele alan araştırmalarla başlamıştır (örneğin, Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen* [Stanford, CA: Stanford University Press, 1976]). Günümüz yaşamı üzerine tartışmalarda bu konu, postmodern bir döneme girdiğimizi ileri sürmek için kullanılıyor (örneğin, Michael Kearney, *Reconceptualizing the peasantry* [Boulder, CO: Westview Press, 1996]; Michael Hardt ve Antonio Negri, *Multitude* [New York: Penguin, 2004]).

sürmeye devam ettiği tek yer; insan tahribatına uğramış peyzajlarda ise bu modernist İnsan karikatürünün etkilerinden başka bir şey görmüyoruz. Ormanın yaşamının, kendini insanlar arasında hissettirecek denli güçlü olduğuna inanmayı bıraktık. Bu durumu tersine çevirmenin belki de en iyi yolu, köy ormanlarını sadece geçmişe değil, şimdi ve buraya ait bir figür olarak geri kazanmaktır.

Bunu yapabilmek için benim Japonya'yı ziyaret etmem gerekti. Japonya'da satoyama peyzajlarını yeniden canlandırma projeleri, ormanların sürekli bir şekilde yeniden dirilmesine ve genç kalmasına imkân tanıyarak, insan kaynaklı tahribatı olumlu bir etkene dönüştürüyor. Satoyama projeleri, modern yurttaşlara aktif bir doğa içinde yaşamayı öğretmek amacıyla, köylülerin yol açtığı tahribatı yeniden oluşturuyor. Bu, dünya üzerinde görmek isteyeceğim yegâne orman türü değil, ama yine de insanların hane halkı ölçeğinde yaşamlarını sürdürdüğü bir orman olması bakımından önem taşıyor. Satoyama peyzajlarının yeniden canlandırılması, 18. Bölüm'ün konusunu oluşturacak. Burada, ormanın Japonya'da olduğu kadar dünyanın başka yerlerinde de bizi insandan-öte bir toplumsallığa götüren yaşamını takip ediyorum. Bu yol, çamlar ve meşelerden geçiyor. Köylü çiftçiler devlet ve imparatorluk arazilerinde geçici istikrar alanları yaratırken, onlara çoğu zaman çamlar ve (geniş anlamda) meşeler eşlik etmiştir.[2] Bu yerlerde yıkımın ardından yeniden diriliş gelir: Çam-meşe ağaçlıklarının direnci, insan kaynaklı ormansızlaşmanın aşırılıklarını onarır ve insandan-öte bir köy peyzajına hayat verir.

Meşe ağaçları ve köylüler dünyanın pek çok yerinde ortak ve uzun bir tarihsel geçmişi paylaşır. Meşe birçok açıdan yararlı bir ağaçtır. Sağlam bir yapı malzemesi olmanın dışında, yanma süresi (çamın aksine) uzun olduğundan kaliteli bir yakacak odun ve odun kömürü kaynağıdır. Fakat daha da iyisi, kesilen meşeler (çamların aksine) kolay kolay ölmez; kök ve kütüklerinden sürgün vererek yeni ağaçlar meydana getirir. Köylülerin, kütüklerinden yeniden büyüyeceği beklentisiyle ağaçları kesme uygulamasına "baltalık kesim" (*coppicing*) adı verilir ve bu yöntemle kesilen baltalık meşe

2 11. Bölüm'de belirttiğim gibi, "meşe" terimine *Quercus*, *Lithocarpus* ve *Castanopsis* cinsi ağaçları dahil ediyorum.

toplulukları, köy ormanlarının tipik bir örneğini oluşturur.[3] Baltalık kesim uygulanan ağaçlar, uzun süre yaşadıklarında bile daima genç kalır ve hızlı büyür. Diğer ağaçların fidanlarına üstün gelerek ormanın istikrarlı bir yapıya kavuşmasını sağlarlar. Baltalık ormanlar seyrek ve aydınlık olduğundan, bazen çamların gelişmesine de fırsat verirler. Çamlar (kendilerine eşlik eden funguslarla birlikte) çıplak alanları kolonileştirir ve böylelikle köylülerin başlattığı tahribat sürecine dahil olur. Fakat insan kaynaklı tahribatın yokluğunda, çam da muhtemelen yerini meşeye ve diğer geniş yapraklı ağaçlara terk edecektir. Köy ormanlarına bütünlük kazandıran şey, işte bu çam-meşe-insan etkileşimidir. İnsanlar tarafından tekrar tekrar çıplaklaştırılan yamaçlarda çamların hızlı büyümesi, yerini uzun ömürlü baltalık meşe meşcerelerine bıraktıkça, orman ekosistemleri yenilenir ve süreklilik kazanır.

Meşe ve çam birliktelikleri, köy ormanlarındaki çeşitliliğin kaynağı ve güvencesidir. Baltalık meşelerin uzun ömrü ve boş alanların çamlar tarafından hızla kolonileştirilmesi, çok sayıda türün yaşamasına imkân sağlayan geçici bir istikrar yaratır – bu türler arasında sadece insanlar ve evcil hayvanlar değil, aynı zamanda tavşanlar, ötücü kuşlar, şahinler, otlar, üzümsü meyveler, karıncalar, kurbağalar ve yenilebilir mantarlar gibi köy peyzajının aşina refakatçileri yer alır.[4] Bir canlının diğerleri nefes alabilsin diye oksijen ürettiği bir teraryum içindeki yaşam gibi, köy peyzajlarının çeşitliliği de kendi kendini sürdürme özelliğine sahip olabilir.

Ne var ki tarih her zaman iş başındadır; bir yandan teraryumlar yaratırken, bir yandan da bunların aleyhine çalışır. Köy peyzajlarının sahip olduğu düşünülen istikrar, bu peyzajları yaratan büyük felaketleri –ve benim "yıkıntı peyzajlar" adını verdiğim yıkımı– ta-

3 Oliver Rackham, *Woodlands* (Londra: Collins, 2006). Bazı biyologlar, meşelerin kök ve kütük sürgünü verme yeteneğini, bir zamanlar Kuzey Yarımküre'de yaygın bulunan fillerle uzun süreli bir ortaklık sonucunda geliştirmiş olabileceğini ileri sürmektedir (George Monbiot, *Feral* [Londra: Penguin, 2013]). Bu varsayım, "İz Sürmek" başlıklı ara fasılda ele aldığım türler arası evrim fikrinin artan önemine işaret etmektedir.

4 Japonya için bkz. Hideo Tabata, "The future role of *satoyama* woodlands in Japanese society", *Forest and civilisations* içinde, ed. Y. Yasuda, 155-162 (New Delhi: Roli Books, 2001). Satoyama peyzajlarında farklı ağaç türlerinin birlikte yaşaması hakkında bkz. Nakashizuka ve Matsumoto, *Diversity* (bkz. yuk. 11. Bölüm, n. 14).

kip ediyor olabilir mi? Evet, bence bu mümkün. Köy toplulukları, devletler ve imparatorluklar içindeki tabi konumlarıyla tanımlanır; onları oldukları yerde tutmak için güç ve şiddet uygulamak gerekir. Meydana getirdikleri çok-türlü kümelenmeler, emperyal gücün ve onun mülkiyet biçimleri, vergileri ve savaşlarının da bir eseridir. Fakat bu, köy yaşamı etrafında gelişen ritimleri hor görmek için bir neden değildir. Köy ormanları, yıkıntı peyzajları ehlileştirerek onları çok-türlü bir yaşam alanına ve aynı zamanda köylüler için de bir gelir kaynağına dönüştürür. Köy yaşamı, tümüyle denetim altına alamadığı bir orman dirilişine yön verir ve ondan yararlanır. Bir yandan da bu yolla, daha büyük ölçekli yıkım projelerini telafi eder ve zarar görmüş peyzajlara hayat verir.

Japonya söz konusu olduğunda, başlangıç noktası olarak insanları değil, satoyama peyzajlarının meftunu Gri Yüzlü Şahin'i (*Butastur indicus*) almak en iyisi olacaktır. Bu göçmen kuşlar Sibirya'da çiftleştikten sonra bahar ve yaz aylarında yavrularını büyütmek için Japonya'ya gelir ve ardından Güneydoğu Asya'ya uçar. Erkek şahinler, kuluçka dönemi boyunca yuvadaki dişilere yiyecek taşır. Çam ağaçlarının tepesine tüneyip sürüngen, amfibi ve böcek bulmak için etrafı gözetlerler. Mayıs ayında çeltik tarlaları suyla kaplanır ve şahinler bu sefer kurbağaların peşine düşer. Büyüyen pirinç bitkileri avlanmayı engellediğinde ise böcek avlamak için köy ormanlarına yönelirler. Bir araştırmaya göre erkek şahinler, eğer yiyecek hiçbir şey görememişlerse, bir ağaçta 14 dakikadan fazla durmazlar.[5] Bu kuşların yaşayabilmesi için köy peyzajı, kurbağalar ve böceklerin uygun şekilde sıralandığı bir kiler gibi düzenlenmiş olmalıdır.

Gri yüzlü şahinler, göç örüntülerini Japon köy peyzajına uyarlamıştır. Diğer yandan, bu kuşların tüm besin kaynakları da varlıklarını aynı şekilde bu tahribat rejimine borçludur. Sulama sistemi olmasaydı, kurbağa popülasyonu da ortadan kalkardı.[6] Ve sadece köy ormanlarındaki ağaçlarla yaşayacak şekilde evrimleşmiş o ka-

5 Atsuki Azuma, "Birds of prey living in yatsuda and satoyama", *Satoyama* içinde, ed. Takeuchi ve diğ., (bkz. yuk. 11. Bölüm, n. 14), 102-109.

6 *A.g.y.*, 103-104.

dar çok böcek vardır ki! En az 85 kelebek türü, beslenmek için *konara* meşesine (*Quercus serrata*) ihtiyaç duyar. *Sasakia charonda* adındaki renkli bir kelebek, genç meşelerin özsuyuyla beslenir – ve bu meşelerin genç kalmasını sağlayan da köylülerin yaptığı baltalık kesimlerdir; bu kesimler yapılmadığı takdirde meşeler yaşlanır ve kelebek ölür.[7]

Köy ormanlarındaki ekolojik ilişkiler, nasıl oldu da bu kadar çok araştırmanın konusu haline geldi? Üstelik, odunun yerini fosil yakıtların alması ve genç kuşakların şehirlere taşınmasıyla birlikte, Japon ormanları bugün büyük ölçüde terk edilmiş durumdayken? Kimi araştırmacılara göre bu sorunun yanıtı açık: Sürdürülebilir bir gelecek tasarlamanın en iyi yolu, geçmişe duyulan özlemden yardım almaktır. En azından, Kyotolu bir çevre ekonomisti olan Profesör K böyle düşünüyor.

Profesör K, bana anlattığına göre, yoksullara yardım edebilmek için ekonomist olmuş. Fakat on yıllık başarılı bir kariyerin ardından, araştırmalarının kimseye bir faydasının dokunmadığını fark etmiş. Daha da kötüsü, öğrencilerinin kendisine boş gözlerle baktığını görmüş. Onlarla konuştuğunda, bunun sadece verdiği derslerden kaynaklanmadığını, öğrencilerin de önemli meselelerle bağlarının kopmuş olduğunu anlamış. Bu durum Profesör K'yı bir yaşam muhasebesi yapmaya itmiş. Çocukken büyükanne ve büyükbabasının köyüne yaptığı ziyaretleri, kırlarda gezinirken kendini ne denli hayat dolu hissettiğini hatırlamış. Orası insanın enerjisini tüketmiyor, aksine güç veriyormuş. Bunun üzerine, bütün profesyonel çalışmasını Japon köy peyzajlarını yeniden canlandırmaya hasretme kararı vermiş. Üniversitesinin terk edilmiş tarla ve ormanlardan oluşan bir bölgeyi kullanma izni almasını sağlamış ve öğrencilerini, sadece gözlemlemekle yetinmeyip köy

7 Bu kelebeğin larvaları, baltalık ormanlarda yetişen Çin çitlembiği (*Celtis sinensis*) ile beslenir. Yetişkin kelebekler ise köylülerin baltalık olarak yararlandığı bir diğer meşe türü olan *Quercus acutissima*'nın özsuyuyla beslenir (Izumi Washitani, "Species diversity in satoyama landscapes", *Satoyama* içinde, ed. Takeuchi ve diğ., 89-93 [bkz. yuk. 11. Bölüm, n. 14], 90). Baltalık uygulaması, büyük bir bitki ve böcek çeşitliliğini destekler; bir alanı kendi haline terk etmek ise birkaç saldırgan türün hâkim duruma gelmesine yol açabilir. Wajirou Suzuki, "Forest vegetation in and around Ogawa Forest Reserve in relation to human impact", *Diversity* içinde, ed. Nakashizuka ve Matsumoto, 27-42.

yaşamının inceliklerini araştırmaları için oraya götürmüş. Her şeyi birlikte öğrenmişler: Sulama kanallarını yeniden açmış, pirinç ekmiş, ormanları erişilir kılmış, odun kömürü üretmek için bir ocak inşa etmiş ve tıpkı köylülerin yaptığı şekilde ormana göz kulak olmaya çalışmışlar. Profesör K'nın seminerleri artık öyle coşkulu geçiyormuş ki!

Profesör, geri kazandıkları tarlaları çevrelemeye devam eden terk edilmiş, yoğun bir bitki örtüsüyle kaplı ormanı gösterdi. Bu karmakarışık çalılıklardan sürdürülebilir bir köy ormanı ortaya çıkarmak için yapılması gereken çok iş vardı. Dediğine göre, burada her yanı *moso* bambusu sarmıştı. Moso, bambu filizlerinin kalitesi nedeniyle buraya yaklaşık 300 yıl önce Çin'den getirilmiş. Eskiden köyün çevresindeki bambular her zaman özenli bir şekilde kesilip kısaltılırmış. Fakat köy ormanları ve tarlalar ihmal edilmeye başlanınca, bambu da saldırgan bir istilacıya dönüşüp tüm ormanı işgal etmiş. Profesör, bambuların kalan çamları nasıl boğduğunu, onları derin bir karanlığa gömüp solgunluk hastalığına karşı savunmasız bıraktığını gösterdi. Fakat öğrencileri şimdi bambuları yeniden buduyor, ayrıca onlardan odun kömürü elde etmeyi de öğreniyormuş.

Baltalık meşeler de tehlike altındaydı. Tekrar tekrar sürgün vererek yeni ağaçlar meydana getirmiş olan eski kütükleri hayranlıkla seyrettik. Fakat meşelerin etrafı şimdi yabani bitkilerle çevrilmişti ve yıllardır baltalık kesim yapılmadığından, ormanın mimarisine şekil veren o daimi gençliklerini artık kaybetmişlerdi. Profesör, kendisi ve öğrencilerinin baltalık yöntemini yeniden öğrenmeleri gerektiğini söyledi. Ancak ondan sonra, köy peyzajına özgü bitki ve hayvanları –Japonya'da dört mevsimi zengin bir ilham kaynağına dönüştüren bütün o kuşlar, çalılar ve çiçekleri– buraya çekmek mümkün olabilecekti. Şimdiye kadar yaptıkları çalışma sayesinde, bu yaşam formları geri dönmeye başlamıştı bile. Fakat tüm bunlar, sürekli ve tutkulu bir çalışma sayesinde mümkündü. Profesöre göre, sürdürülebilir bir doğa asla kendiliğinden gerçekleşen bir şey değil; bunun için insan emeği gerekiyor ve bu emek aynı zamanda bizim insaniyetimizi de ortaya çıkarıyor. Köy peyzajlarının, insanlar ile doğa arasında sürdürülebilir ilişkiler kurmak için bir deney alanı olduğunu da sözlerine ekledi.

Köy ormanlarının Japonya'da bir ilgi odağı haline gelmesi ancak yakın zamanlarda gerçekleşmiştir. Bundan otuz yıl öncesine kadar, ormancılar ve orman tarihçilerinin tüm dikkati soylu addedilen ağaçlara, yani Japon sediri ve servisine yönelmişti. Bu kişiler yazılarında Japon "ormanları"ndan bahsettiklerinde, genellikle akıllarında sadece bu iki ağaç türü vardı.[8] Haksız da sayılmazlardı, zira bunların ikisi de hem güzel hem yararlı ağaçlardır. "Sedir" olarak adlandırılan, fakat aslında kendine özgü bir *Cryptomeria* olan *sugi* ağacı, tıpkı Kaliforniya sekoyası gibi düz ve yüksek bir ağaçtır. Odunu çürümeye karşı dayanıklı olmasıyla meşhurdur ve ahşap levha, kaplama, direk ve sütun yapımında kullanılır. Japon servisi *hinoki* (*Chamaecyparis obtusa*) daha da etkileyicidir. Odunu hoş bir kokuya sahiptir, planyadan geçirildiğinde güzel bir doku elde edilir. Çürümeye karşı dayanıklıdır. Tapınakların inşasında kullanılmak için ideal bir malzemedir. *Hinoki* de *sugi* de muazzam boyutlara ulaşabilir ve bunlardan insanı huşu içinde bırakacak büyüklükte direkler ve levhalar üretilebilir. Bir zamanlar Japonya'da hükümdarların, saray ve tapınaklarda kullanılmak üzere ormanlardaki bütün *sugi* ve *hinoki* ağaçlarını kestirmek için ellerinden geleni yapmış olmasına şaşırmamalı.

Aristokratların erken dönemlerden beri *sugi* ve *hinoki*ye bunca düşkün olmaları, köylülerin diğer başka ağaçları, özellikle de meşeleri sahiplenmesinin önünü açtı.[9] 12. yüzyılda aristokratların birliğini parçalayan savaşlar, köylülerin köy ormanları üzerindeki

8 Conrad Totman, bunu eski Japon tarihçilerin izini sürdüğü kitabında belirtir. Totman, *The green archipelago: Forestry in preindustrial Japan* (Berkeley: University of California Press, 1989).

9 Bu paragrafta yararlanılan kaynaklar: Totman, *Green archipelago*; Margaret McKean, "Defining and dividing property rights in the commons: Today's lessons from the Japanese past", International Political Economy Working Paper no. 150, Duke University, 1991; Utako Yamashita, Kulbhushan Balooni ve Makoto Inoue, "Effect of instituting 'authorized neighborhood associations' on communal (iriai) forest ownership in Japan", *Society and Natural Resources* 22 (2009): 464-473; Gaku Mitsumata ve Takeshi Murata, "Overview and current status of the *iriai* (commons) system in the three regions of Japan, from the Edo era to the beginning of the 21st century", Discussion Paper No. 07-04 (Kyoto: Multilevel Environmental Governance for Sustainable Development Project, 2007).

hak iddialarına yasal bir nitelik kazandırmasına fırsat tanıdı. *İriai* hakları, köylülerin müşterek arazi üzerindeki haklarıdır ve kayıtlı hanelerde yaşayanlara yakacak odun toplama, odun kömürü üretme ve köy arazilerindeki tüm ürünlerden yararlanma imkânı verir. Diğer birçok ülkede ormanların kullanımıyla ilgili örf ve âdet hukukundan kaynaklanan müşterek hakların aksine, Japonya'da *iriai* hakları yazıya geçirilmiş ve mahkemelerce güvence altına alınmıştı. Fakat Japonya'nın modern öncesi *iriai* ormanlarında bir *sugi* veya *hinoki* bulmak pek mümkün değildi; bu ağaçlar köy arazilerinde yetiştiklerinde bile aristokratlara aitti. Buna karşılık, bazen köylüler efendilerinin arazisindeki meşeler üzerinde hak iddia edebiliyordu; bu gibi durumlarda *iriai*, başkalarının mülkiyetindeki araziler üzerinde bir kullanım hakkı şeklini alabiliyordu. Diğer ağaçlarla ilgilenen efendiler, meşeye zaten ihtiyaç duymuyordu.[10] Yine de seçkinlerin *iriai* haklarını sınırlandırmak için büyük çaba sarf etmiş olmaları şaşırtıcı değildir. 19. yüzyılda Meiji Restorasyonu sonrası çok sayıda müşterek arazi ya özelleştirildi ya da devlet kontrolüne geçti. Ancak ilginçtir ki tüm bu girişimlere rağmen ormanlarla ilgili bazı *iriai* hakları günümüze kadar varlığını korudu – fakat 20. yüzyılın sonunda kırsal nüfusun şehirlere akın etmesiyle birlikte köy ormanları metruk kalınca, bu haklar da anlamını yitirdi.

İriai haklarının geçerli olduğu köy ormanlarını hangi ağaçlar meydana getiriyordu? Japonlar, ılıman ve subtropikal bölgelere özgü bitki ve hayvan türlerinin kesişim noktasında yer almakla iftihar eder. Japonya dört mevsimi de yaşar *ve* ülke tüm yıl boyunca yeşildir. Güney komşusu Tayvan'la subtropikal bitki ve böcekleri paylaşırken, kuzeydoğusundaki Asya anakarasıyla da soğuk iklim flora ve faunasını paylaşır. Meşe ağaçları işte bu ayrım boyunca uzanır. Büyük ve yarı saydam yaprakları kışın sararıp dökülen meşeler, kuzeydoğudaki bitki örtüsünün bir parçasıdır. Daha küçük ve daha kalın yapraklı herdem yeşil meşeler ise güneybatıya

10 Oliver Rackham, Avrupa'da aristokratların meşeyi seçkinlere ait binaların yapımında kullanmış olduklarını ifade eder; dolayısıyla meşe, soyluların ağacıydı. Japonya'da ise soylular yapı malzemesi olarak *sugi* ve *hinoki* ağaçlarını kullanmıştır. Rackham, "Trees, woodland, and archaeology", Yale Agrarian Studies Colloquium'da sunulan tebliğ, 19 Ekim 2013, http://www.yale.edu/agrarianstudies/colloq-papers/07rackham.pdf.

özgüdür. Her iki meşe türü de yakacak ve kömür olarak kullanılmaya elverişlidir. Fakat Orta Japonya'nın bazı önemli ve geleneksel bölgelerinde, yaprak döken meşeler dökmeyenlere tercih edilir. Köylüler, ağaçların altında büyüyen çalılık ve otlarla birlikte çalı meşesi tohumlarını da ayıklayarak, yaprak döken meşeye öncelik tanır. Bu tercihin meşe-çam ilişkisi ve aynı zamanda ormanın mimarisi üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur: Yıl boyunca gölge yapan çalı meşelerinin aksine, yaprak döken meşeler kış ve ilkbahar aylarında çamların ve ılıman otsu bitkilerin gelişmesine elverişli aydınlık alanlar oluşturur. Ayrıca köylüler, ormanları sürekli bir şekilde açıp temizleyerek, meşelerin arasına çamların ve diğer ılıman türlerin karışmasına izin vermişlerdir.[11]

Modern dönem öncesi Avrupalı köylülerin aksine, Japon köylüler süt ve et hayvanı yetiştirmemiş, dolayısıyla da tarlalarını Avrupalıların yaptığı gibi hayvan gübresiyle verimlileştirme imkânına sahip olmamışlardır. Yeşil gübre elde etmek için ormanda bitki ve yaprak toplamak, köy yaşamının başlıca uğraşlarından biriydi. Orman zeminindeki her şey alınıyor, geriye de çamın tercih ettiği çıplak mineral toprak kalıyordu. Bazı orman alanları, otların yetişmesini kolaylaştırmak için özellikle açılıyordu. Bu tahrip edilmiş ormanın sütunları baltalık meşelerdi. *Konara* adıyla bilinen *Quercus serrata* en yaygın meşe türüydü. Meşe odunu, yakacak maddesi olarak kullanılmaktan *shiitake* mantarı yetiştirmeye kadar her türlü işe yarıyordu. Düzenli aralıklarla yapılan baltalık kesim, meşelerin gövde ve dallarını genç tutuyor, diğer türlerin yerleşmesine fırsat vermeden hızla büyüyen meşeler böylece ormana hâkim oluyordu. Dağ sırtlarında, açık çayırlarda ve çıplak yamaçlarda ise *akamatsu* adı verilen Japon kızılçamı (*Pinus densiflora*) ve ortağı matsutake yetişiyordu.

Japon kızılçamı, köylülerin yol açtığı tahribatın bir sonucudur. Bu ağaç, ışık almasını engelleyen ve ayrıca zengin ve kalın humus katmanları meydana getirerek kendilerine fazladan avantaj sağlayan geniş yapraklı ağaçlarla rekabet edemez. Paleobotanikçiler, insanların birkaç bin yıl önce Japon peyzajını ormansızlaştırmaya ilk başladığı sırada, evvelce çok düşük seviyelerde olan kızılçam

11 Tabata, "The future role of satoyama."

poleninin büyük artış gösterdiğini ortaya koydu.[12] Çam, köylülerin yol açtığı tahribat sayesinde serpilme imkânı bulur: Orman açma ve baltalık kesim nedeniyle bol miktarda günışığı; tırmıkla açığa çıkarılmış, çıplak mineral topraklar. Meşe, köy yamaçlarında çamı bertaraf edebilir. Fakat baltalık uygulamaları ve yeşil gübre toplanması, konara meşesi ile akamatsu çamının bir arada gelişebileceği alanlar yaratmıştır. Çamla ortaklık içinde yetişen matsutake, çamın dağ sırtlarında ve erozyona maruz kalmış eğimli arazilerde hayatta kalmasına yardım etmiştir. Çamların bol olduğu özellikle çıplaklaşmış alanlarda, matsutake en yaygın orman mantarıydı.

19. ve 20. yüzyılda Japonya'nın gelişmekte olan şehirli orta sınıfları, matsutake toplamaya çıktıkları kır gezintileri düzenlemeye başladı. Bir zamanlar aristokratların ayrıcalığı olan bu gezintilere artık çok sayıda kişi katılabiliyordu. Köylüler, çam ve matsutakenin yoğun olarak bulunduğu bölgeleri "konuklara mahsus dağlar" olarak belirliyor ve sabah mantar toplayıp öğleyin açık havada *sukiyaki* yeme ayrıcalığı karşılığında şehirli ziyaretçilerden ücret alıyorlardı. Bu gezintiler, hem kırsal biyolojik çeşitliliğin tüm hazlarını tatma hem de gündelik kaygılardan uzaklaşma fırsatı sunuyor, böylelikle matsutake toplamayı yoğun bir duygu yumağına dönüştürüyordu. Büyükanne ve büyükbabanın çiftliğine yapılan çocukluk ziyaretleri gibi, matsutake gezintileri de kır yaşamını bir nostalji havasıyla doldurdu. Kırsal peyzajlara verilen bugünkü değerde işte bu nostalji duygusunun da etkisi vardır.

Bugün Japon köy peyzajlarının restorasyonunu savunanlar, köy ormanlarını doğa ile insan ihtiyaçları arasında bir uyum yaratan geleneksel bilginin planlı bir sonucu olarak estetize edebilirler. Fakat çok sayıda araştırmacı, bu uyumun ormansızlaştırma ve çevresel yıkım dönemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürüyor. Çevre tarihçisi Kazuhiko Takeuchi, 19. yüzyıl ortasında Japon sanayileşmesi ile bağlantılı gerçekleşen geniş kapsamlı ormansızlaştırmaların altını çiziyor.[13] Takeuchi'ye göre, günümüz

12 Matsuo Tsukada, "Japan", *Vegetation history* içinde, ed., B. Huntley ve T. Webb III, 459-518 (Dordrecht, NL: Kluwer Academic Publishers, 1988).

13 Kişisel görüşme, 2008. Ormansızlaşmanın nedenleri arasında tomrukçuluk, dönüşümlü tarım, yoğun tarımın yaygınlaşması ve yerleşime açma bulunuyordu. Bkz. Yamada Asako, Harada Hiroshi ve Okuda Shigetoshi, "Vegetation mapping in the

çevre savunucularının hayallerini süsleyen köy ormanlarının, yani 20. yüzyılın ilk yarısındaki ormanların oluşumunda tarihsel değişimler önemli bir rol oynamıştır. 19. yüzyıl sonlarında Japon modernleşmesi, köy ormanlarını büyük baskı altına almış ve Orta Japonya'da muazzam bir ormansızlaşmaya yol açmıştı. Ülkeyi ziyaret edenler, yol boyunca gördükleri "kel dağlar"dan bahsediyordu. Yüzyılın sonuna gelindiğinde, bu çıplak dağ yamaçlarında akamatsu çamları boy göstermeye başladı. Bazı durumlarda, örneğin havza yönetimi amacıyla, çamlar dikim yoluyla yetiştiriliyordu. Fakat akamatsu tohumları her yere yayılmıştı ve çamlar, matsutakenin de yardımıyla, kendiliğinden bitiyordu. 20. yüzyılın ilk yarısında matsutake, çam ormanları kadar yaygın ve çoktu. Yakacak odun ve odun kömürü talebinin artması nedeniyle, meşelerin baltalık kullanımı da etkin bir şekilde devam ediyordu. Bugünün nostalji nesnesi olan çam-meşe ormanları artık her şeyiyle vücut bulmuştu.

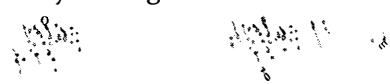
Mikolog ve çam ormanları savunucusu Fumihiko Yoshimura, sonrasında yaşanan bir ormansızlaştırmaya dikkat çekiyor: İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında gerçekleşen orman tahribatı.[14] Bu dönemde ağaçlar, sadece köylülerin kullanımı için değil, orduya yakıt ve yapı malzemesi temin etmek için de kesiliyordu. Köy peyzajları önemli ölçüde çıplaklaştırıldı. Savaştan sonra bu çıplak peyzajlar, çamların yetişmesiyle yeniden yeşerdi. Dr. Yoshimura, çam ormanlarını bir canlanma yaşadıkları 1955 yılındaki durumlarına yeniden kavuşturmayı amaçlıyor, zira bu yıldan sonra ormanlar kendilerini yenilemek yerine giderek bozulmaya başlamış.

---

early Meiji era and changes in vegetation in southern Miura peninsula" [Japonca], *Eco-Habitat* 4, no. 1 (1997): 33-40; Ogura Junichi, "Forests of the Kanto region in the 1880s" [Japonca], *Journal of the Japanese Institute of Landscape Architects* 57, no. 5 (1994): 79-84; Kaoru Ichikawa, Tomoo Okayasu ve Kazuhiko Takeuchi, "Characteristics in the distribution of woodland vegetation in the southern Kanto region since the early 20th century", *Journal of Environmental Information Science* 36, no. 5 (2008): 103-108.

14 Kişisel görüşme, 2008. Wajirou Suzuki, Kanto bölgesinde iyi belgelenmiş bir orman hakkında yazarken, ağaç kesiminin hız kazanmış olduğuna dikkat çekiyor: "Birinci Dünya Savaşı sonrasında yerli endüstrilerin gelişmesiyle birlikte, odun kömürüne talep büyük artış gösterdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında odun kömürü üretimi ve askeri atlar için teçhizat imalatı bölgedeki başlıca endüstriler haline geldi" (Suzuki, "Forest vegetation" 30).

Ormanların 1950'lerden sonra bozulmasına yol açan dönüşümlerin hikâyesini sonraki bölümlere saklıyorum. Burada, büyük tarihsel tahribatların, genç ve seyrek köy ormanlarının nispeten istikrarlı ekosistemlerine nasıl imkân tanıyabildiği meselesine dikkat çekmek istiyorum. Bu birbirini takip eden ormansızlaştırmaların, günümüz Japon düşüncesinde bir istikrar ve sürdürülebilirlik timsaline dönüşen ormanlara sebebiyet vermiş olması ironiktir. Bu ironi, köy ormanlarının yarar ve cazibesini azaltmaz, fakat ormanın yeniden dirilmesini sağlayan yaşamsal çalışmayı farklı bir bakışla değerlendirmemize yol açar: Köylülerin gündelik uğraşları, çoğu zaman, tümüyle kontrolleri dışındaki tarihsel değişimlere bir yanıttır. Büyük tahribatların güçlü akıntılarında, küçük tahribatlar anaforlar meydana getirir. Bunu tam olarak kavrayabilmek için, Japon çevre savunucuları ve gönüllülerinin nostaljiden beslenen ve estetik kusursuzluğuyla bizi tarihten uzaklaştıran yeniden inşalarını bir kenara bırakmakta fayda var gözükmektedir.

Çin'in güneybatısındaki Yunnan eyaletinin orta kesiminde, köy ormanları nostaljik yeniden inşalar değil, köylüler tarafından etkin bir şekilde kullanılan yerlerdir. Bu ormanlar ideal bir güzellik nesnesinden ziyade çekidüzen verilmesi gereken bir felaket olarak görülürler. Hiç de yeniden inşa edilmiş gibi bir halleri yoktur. En iyi ihtimalle ve bazen de kışkırtıcı bir şekilde, büyük bir keşmekeş görünümündedirler. Nostaljik bir yaklaşımla yeniden yaratılmamış, devinim halinde bir köy peyzajıdır bu. Rahatsız edici düzensizliklerine rağmen bu genç ve seyrek ormanlar, Orta Japonya'daki köy ormanlarıyla birçok bakımdan çarpıcı bir benzerlik taşır. Farklı türler söz konusu olmakla birlikte, burada da ormanın mimarisini baltalık meşeler ve çamlar şekillendirir.[15] Yunnan'da matsutake, Ja-

15 Orta Japonya'da olduğu gibi, Yunnan'daki ormanlar da insan kaynaklı tahribatın yokluğunda eski hallerine dönerek, çamın hiç bulunmadığı geniş yapraklı ağaç topluluklarına dönüşür. Stanley Richardson, *Forestry in communist China* (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1966), 31 Köylülerin ormandan yararlanma şekillerinin tarihi de paralellikler gösterir. Nicholas Menzies'in, Yunnan'dan bahsetmemekle birlikte, Çin İmparatorluğu'nda köylülerin orman kullanımı hakkında yaptığı betimleme, satoyama peyzajlarıyla ilgili anlatılanları anımsatır: "Shanxi'deki

ponya'daki kardeşinden farklı bir eğilime sahiptir: Sadece çamlarla değil, meşelerle de ortaklık kurar. Ancak bu durum, köylü-meşe-çam-matsutake etkileşimini daha da belirgin kılar. Belki burada da ormanın yeniden dirilmesini sağlayan şey, sadece köylülerin becerilerden ziyade büyük felaketlerdir.

Orta Japonya'da yalnızca araştırmacılar değil, ormancılar ve köy sakinleri de bana köy ormanlarının tarihi hakkında cazip bir şekilde özetlenmiş bilgiler vermişti. Bu söylemi bir kez benimsedim mi, işim kolaydı; tek yapmam gereken, bakmak ve dinlemekti. Hal böyleyken, Yunnan'da bir köy ormanı fikrinin bile şaşkınlık ve tepkiyle karşılanması beni hayrete düşürdü. Herkes köylülerin iyi birer orman yöneticisi olmasını istiyordu. Fakat onlardan bu işi geleneksel idare memurları olarak değil, modern girişimciler olarak yapmaları bekleniyordu. Köy ormanları geçmişe ait bir şey değil, modern bir nesne, ademimerkezileşmenin bir sonucuydu. Orman uzmanlarının amacı da modern akılcılığın gereklerini uygulamaktı. Eğer ormanlar kötü bir haldeyse, bu, geçmişte bazı hatalar yapıldığı içindi. Tarih, bu hataların hikâyesinden ibaretti.[16]

Meslektaşım Michael Hathaway ve ben, ormancılarla, hatta orman tarihçileriyle konuştuk. Bize ormanların nasıl devlet tarafından çitlendiğini ve bu reform döneminde, hane halkı temelli sözleşmeler yoluyla tekrar köylülere verildiğini anlattılar. Ormanların zarar görmesini engellemek amacıyla 1998'de tomrukçuluğa getirilen yasaktan ve yeni orman yönetim tarzlarının denendiği model projelerden bahsettiler. Sözü ormanların tarihine getirdiğimde, tekrar devletten ve devletin yanlışlarından dem vurdular.

---

topluluk ormanları *She Shan* (köy dağları) adıyla biliniyordu [...] Bu dağ yamaçları tarıma elverişli değildi, fakat ritüel ihtiyaçları karşılamaları (örneğin, klan üyeleri için mezar yeri olmaları) ve orman ürünleri için bir kaynak işlevi görmeleri bakımından köylüler açısından önemli bir yere sahipti. Ren Chengtong'un belirttiğine göre, köyler ormandan elde ettikleri keresteyi topluluğun bayındırlık işleri için para ve malzeme sağlamak amacıyla kullanıyor, ayrıca köylüler kendi kişisel kullanımları için ormanda yemiş, meyve, mantar ve şifalı bitkiler toplama, (eti için) vahşi hayvan avlama hakkına da sahip bulunuyordu. (Menzies, *Forest and land management in imperial China* [Londra: St. Martin's Press, 1994], 80-81).

16 Hane halklarıyla yapılan sözleşmeler de dahil olmak üzere farklı mülkiyet hakkı kategorileri yaratan orman reformu 1981'de başlatıldı. Orman mülkiyetindeki değişim üzerine bir inceleme için bkz. Liu Dachang, "Tenure and management of non-state forests in China since 1950", *Environmental History* 6, no. 2 (2001): 239-263.

Ormanları düzenlemenin yeni yöntemi, onları sözleşmeler yoluyla hane halklarının idaresine vermekti ve eski kolektif yönetimin zarar verdiği yerlerde bu tür ormanlar gelişip büyüyecekti. Onlara göre temel mesele, ormanların bürokratlar yerine girişimciler tarafından yönetilmesini sağlayacak imtiyaz ve teşviklerin belirlenmesiydi. Bu yeni zamanlarda ormanlar, piyasayla el ele verilerek yeniden yaratılmalıydı. Yasalar, teşvikler ve model projelerden konuşuyorduk. Henüz ağaçlara değinme fırsatı bulamamıştım. Şimdi aslında ne denli tuhaf olduklarını fark etmiş olsam da, Japonya'da gördüğüm o estetize edilmiş ağaçları özlemiştim.

Chuxiong Vilayeti'nin kırsal kesimine ulaştığımda, insanlar benim Japonya'da sormaya alıştığım türden soruları yine aynı memnuniyetsizlikle karşıladı. Yerel görevliler, idari kategorilerin değişmesiyle ilgili ulusal hikâyeleri tekrarlamakla yetindi. Sıradan köylülere gelince, bu kategoriler onlara pek bir şey ifade etmiyordu. Nihayet yaşlı bir adamın yaptığı bir yorum, zihnimde daha verimli bir karşılaştırmanın olgunlaşmasını sağladı. Adamın anlattığına göre, Çin'in Büyük İleri Atılım'ı sırasında köy peyzajları "yeşil çelik" ihtiyacını karşılamak amacıyla ormansızlaştırılmıştı. Japonya'nın Meiji döneminde tanık olduğu ormansızlaştırma da yeşil çelikle ilgili değil miydi?

Orta Yunnan'da orman esas itibarıyla seyrek ve gençtir. Tahribata uğramış bir orman *görünümü* arz eder. Aşınmış yamaçlar boyunca patikalar uzanır. Ticari kereste üretiminin yasaklanmış olmasına rağmen zeminden ağaç tepelerine kadar her şey kullanılır. Çalılardan baltalık ağaçlara kadar, peyzaja çalı meşeleri hâkimdir. Bununla birlikte, ormanda meşelerin arasına çamların karıştığı açıklık alanlar bulunur. Meşe gibi çamın da çok sayıda kullanım alanı vardır. Bazen reçinesinden yararlanılır. Poleni ise kozmetik endüstrisine satılmak üzere toplanır. Bazı çamlar ticari açıdan değerli, yenilebilir tohumlar üretir. Çam iğneleri, her hanede yetiştirilen domuzlara yatak yapmak için kullanılır. Çam iğneleriyle topak haline getirilen domuz dışkıları, tarla ürünleri için önemli bir gübredir. İnsanlar için yiyecek ve ilaç olarak toplanan otsu bitkilerden domuzları

beslemek için de yararlanılır. Domuz yemi, evlerin dışında yer alan bir ocakta her gün odun ateşinde pişirilir. Dolayısıyla, yemek pişirmek için diğer başka yakıt kaynaklarının kullanıldığı evlerde bile, aileler büyük miktarda yakacak odun toplar. Çobanlar, toprağın ekili olmadığı her yerde sığır ve keçi otlatır. Matsutakenin yanı sıra birçok yabani mantar türünün ticari amaçla toplanması, ormanda yoğun bir yaya trafiği oluşturur. Kimi yerlerde, yasa dışı olmakla birlikte faal bir kereste ticaretine elverişli, büyük ağaçların oluşturduğu koruluklar hâlâ varsa da, çoğu bölgede ağaçlar cılız ve sıskadır. Başlangıçta köy temelli bir yağ endüstrisi için dikilmiş olan egzotik okaliptuslar yollar boyunca uzanır. Gözüpek Çinli araştırmacıların bu yöndeki tüm çabalarına karşın, bu ormanı ebedi köy bilgeliğinin bir tezahürü olarak sunmak hayli zordur.[17]

Köy ormanlarında hüküm süren düzensizlik, tehlike altındaki doğayı kurtarmak için Yunnan'a akın eden yabancı çevrecileri memnun etmekten çok uzak. Bu kişiler, hayallerindeki yabanıl doğayla uyuşmayan her şeyden komünizmi ve onun aşırılıklarını sorumlu tutmakta acele ediyorlar. Genç Çinli araştırmacı ve öğrenciler de bu konuda yabancıları örnek alıyor. Konuştuğum bazı şehirli gençler, Yunnan dağlarının Çin Kültür Devrimi sırasında Kızıl Muhafızlar tarafından ormansızlaştırıldığını söyledi. Oysa bunun gerçek olması pek mümkün değil. Kültür Devrimi, yanlış olduğu düşünülen her şey için kolay bir günah keçisi olarak kullanılıyor. Orman tahribatının bu döneme atfedilmesi, her şeyden önce, bu genç ve seyrek ormandaki kusurların herkes tarafından rahatlıkla görülebildiğine işaret ediyor. Çin'in Orta Yunnan ve Japonya'nın Orta Honshu bölgelerindeki köy ormanlarının benzerliklerine dikkat çekmek, işte tam da bu bağlamda çarpıcı bir anlam kazanıyor. Belki de Japonya'daki meşe-çam ormanları, en parlak dönemlerinde bile, estetik ve ekolojik açıdan bugün çevre savunucularının düşündüğü kadar kusursuz değildi. Belki de Yunnan'daki meşe-çam ormanları, bugün onları beğenmeyip eleştirenlerin düşündüğünden daha iyi bir durumdadır. O aşınmış yamaçlar, meşe, çam ve matsutake için

17 Shaoting Yin'in Yunnan'daki dönüşümlü tarım üzerine öncü çalışması, köylüleri genellikle geri kalmış kişiler olarak gören araştırmacıların köy peyzajının sürdürülebilir niteliğini fark etmelerini sağlamıştır. Yin, *People and forests*, İng. çev. Magnus Fiskesjo (Kunming: Yunnan Education Publishing House, 2001).

işlerin yolunda gittiği hayat dolu bir yenilenmenin gerçekleştiği yerlerdir – üstelik bu yenilenmeden sadece köylüler değil, pek çok yaşam türü de faydalanmaktadır.

Zaman aralıkları tuhaf bir şekilde benzerlik gösterir. Orta Yunnan'daki ormanlar, Çin'in 1950'lerin sonu ile 1960'ların başındaki Büyük İleri Atılım'ı sırasında, ülkenin hızlı bir sanayileşme için tüm kaynaklarını seferber ettiği bir dönemde zarar gördü. Yaşlı köylünün bahsettiği "yeşil çelik"in bir kısmı, evlerin avlusundaki fırınlar için yakacak olarak kullanılıyordu. Köylüler bu fırınlarda kap kacaklarını eritiyor, elde ettikleri madenle Çin'in gelişimine katkıda bulunuyordu.[18] Bazı ormanlar koruma altına alınmış olsa da, sonraki on yılda merkezi hükümet, döviz rezervlerini artırmak için bu ormanlardaki ağaçları kesip ihraç etti. 40 ilâ 50 yıl sonra, çıplak alanları çamlar kolonileştirmiş, meşelerin kök sürgünleri büyüyüp ağaca dönüşmüştü. Köy ormanı yeniden gelişip serpilmişti ve ormanın bu başarısının göstergelerinden biri de matsutake mantarlarıydı.

Benzer şekilde, Orta Japonya'daki ormanlar da, 1868'deki Meiji Restorasyonu'nu takip eden on yıllardaki hızlı sanayileşmeden zarar gördü. 40 ilâ 50 yıl sonra, meşe-çam ormanları bugün hafızalarda yer etmiş olan mükemmelliklerine erişti. İlk tahribatın ardından, Çin'de olduğu gibi, burada da köylüler tekrar yetişen ağaçlardan yararlanmayı öğrendi. Orman kullanımının iç içe geçmiş farklı biçimleri birlikte tutarlı bir bütün meydana getirdi. Kendine özgü bir yapıya kavuşan peyzaj, gitgide daha istikrarlı ve dolayısıyla uyumlu bir görünüm kazandı. Meşeler inşaat malzemesi, yakacak odun ve odun kömürü sağlıyor; çamlar da odun, terebentin, iğne-yaprak ve hızlı yanma özelliğine sahip bir yakıt sağlamanın yanı sıra matsutake mantarlarına konukçuluk yapıyordu. Japonya'da 20. yüzyıl başındaki faal köy ormanları, belki biraz da Orta Yunnan'daki günümüz ormanlarını andırıyordu. Tarihçiler Japonya'nın Meiji Restorasyonu döneminde ulaştığı modernleşme ile Çin'in Büyük İleri Atılım'ının başarısızlıkları arasında bir ayrım yapmakta acele etseler de, bir ağaç açısından bakıldığında arada çok fazla fark

18 Liu ("Tenure", 244), bu dönemde "korkunç bir ormansızlaşma" gerçekleştiğini belirtir.

olmadığı söylenebilir. Eğer köy ormanları farklı bağlamlarda farklı görülüyorsa, bu bir ölçüde, yakın-uzak veya ileriye-geriye dönük bakış açıları arasındaki karşıtlıktan kaynaklanıyor olabilir.

İnsanlar ve ağaçlar, tersine çevrilemez tahribat tarihlerinin bir parçasıdır. Fakat bazı tahribatların ardından, çok sayıda farklı yaşamı besleyen bir yeniden canlanma gelmiştir. Meşe ve çamlardan oluşan köy ormanları, istikrar ve birlikte yaşama anaforları olmuştur. Ne var ki bu anaforlar, çoğu zaman, ulusal sanayileşmeye eşlik eden ormansızlaştırma gibi büyük felaketler tarafından harekete geçirilir. Büyük tahribat nehirlerinde, iç içe geçmiş yaşamların meydana getirdiği küçük anaforlar: Bunlar, insanların ekolojik onarım konusundaki kabiliyetlerini düşünmeye imkân tanıyan yerlerdir şüphesiz. Ama bir de ormanın bakış açısı var. Maruz kaldığı tüm saldırılara rağmen ormanın yeniden dirilişi henüz son sözünü söylemedi.

Aktif peyzajlar, Oregon.
Eleştirmenler Doğu Cascade'lardaki ormanları
"yaşlı ve uyuz bir köpeğin sırtındaki iltihaplı yaralar"a benzetir.
Hatta orman yöneticileri bile, yaptıkları işin bir hatalar silsilesi
olduğunu kabul etmektedir. Fakat mantar toplayıcılar için bu orman
bir "sıfır noktası"dır. Hataların beklenmedik bir sonucu olarak
bazen mantarlar ortaya çıkıverir.

14. Mutlu Tesadüf

Eskiler bana Oregon'un Doğu Cascade'lar bölgesinin bir zamanlar endüstriyel bir tomrukçuluk merkezi olduğunu söylediğinde, inanmakta güçlük çektim. Bütün gördüğüm, bir otoyol ve iki yanına dizilmiş sağlıksız görünümlü ağaçlardan ibaretti – gerçi yol kenarında "Endüstriyel Orman" ibaresinin yazılı olduğu birkaç tabela da göze çarpmıyor değildi. İnsanlar beni bir zamanlar kasabaların ve kereste fabrikalarının gelişip serpildiği yerlere götürdüler; ama şimdi ortalıkta çalılardan başka bir şey yoktu.[1] Evlerin, otellerin ve göçmen işçi (*hobo*) kamplarının yerinde bugün yeller esiyordu. İşçilerden geriye en azından paslanmış konserve kutuları kalmıştı, fakat kasabalar sık ve düzensiz çam ağaçlarınca tümüyle istila edilmiş durumdaydı: Yabanıl doğadan da, uygarlıktan da aynı derecede uzaktılar. Civarda yaşamaya devam edenler, hayatlarını iyi kötü idame ettirmeye çalışıyordu. Pencereleri kırılmış kapalı dükkânlar, otoyol boyunca harap bir halde sıralanmıştı. Sadece silah ve içki satışı yapan işletmeler çalışıyordu. Araba yollarındaki tabelalarda davetsiz misafirlerin vurulacağı yazılıydı. Dediklerine göre, kamyon sürücüleri için yeni bir konaklama tesisi açıldığında, işe alım öncesi düzenlenen açık toplantıya kimse gitmemiş; çünkü şirketin çalışanlara uyuşturucu testi yaptığını ve kişisel gözetim uyguladığını duymuşlar. "Burada yaşayan herkes rahat bırakılmak ister" dedi içlerinden biri.[2]

Kaynak yönetimi her zaman umulan sonuçları vermez. Ormandaki yaşamı görmek istiyorsak, bakmamız gereken yerlerden biri de

---

1 Kereste fabrikaları ve işleyişleri hakkında ayrıntılı bir betimleme için bkz. P. Cogswell, Jr., "Deschutes country pine logging", *High and mighty: Selected sketches about the Deschutes country* içinde, ed. T. Vaughn, 235-259 (Portland, OR: Oregon Historical Society, 1981). Kereste fabrikaları yakınında kurulan en ilginç kasabalardan biri Hixon'du. Hixon, "Shelvon-Hixon'un tomrukçuluk faaliyetlerine yakın olmak için, birkaç yılda bir yer değiştirerek Deschutes, Lake ve Klamath ilçeleri arasında gidip geliyordu" (251). Tomruk taşıma yollarının yapılmasıyla birlikte bu kasabalar da yerleşik bir düzene kavuştu.

2 Şirket uyuşturucu testi uygulamasından vazgeçince, çok sayıda kişi işe başvurmuş.

planların başarısızlığa uğradığı noktalardır. Hatalar yapıldı yapılmasına... ama sonra birden mantarlar ortaya çıkıverdi.

Doğu Cascade'larda endüstriyel çam yetiştiriciliği yapılmaktadır. Fakat burası Finlandiya'daki Laponya'ya hiç benzemez. Orman bakımsızdır. Hemen her tarafta devrilmiş veya yan yatmış ölü ağaçlar vardır. Ağaçlar çoğunlukla düzensizdir ve kimi yerlerde seyrek kimi yerlerde yoğun topluluklar halindedir. Bodur ökse otu ve kök çürüklüğü hastalığı onları zayıf düşürür. Ormanın büyük kısmının küçük arazi sahipleri tarafından ortaklaşa yönetildiği Finlandiya'nın aksine, Cascade Sıradağları'nda matsutake mantarları ulusal ormanlarda –veya kereste şirketlerine ait arazilerde– yetişir. Orman yönetimini koordine edecek az sayıda küçük orman sahibi vardır. Bu durum, hayallerdeki orman yönetimi için biçilmiş kaftandır, zira bölgenin beyaz sakinleri ve ziyaretçiler, federal hükümetin her şeye karışması anlamına gelecek bir orman düzenlemesi fikrini reddetme eğilimindedir. Orman Hizmetleri'nin tabelalarını delik deşik eder ve kuralları hiçe saymakla övünürler. Orman Hizmetleri onların gönlünü kazanmaya çalışsa da, bu hiç kolay bir iş değil.

Sosyal bilimciler, Birleşik Devletler Orman Hizmetleri'nin bürokratik kararlılığından sıklıkla bahseder. Fakat benim Doğu Cascade'larda karşılaştığım ormancıların orman yönetimi anlayışı oldukça mütevazıydı. Uyguladıkları programları bir dizi deneme olarak görüyorlardı ve bunların çoğu da başarısız olmuştu. Örneğin, hep daha sık ağaçlıklar halinde geri dönen kontorta çamlarıyla nasıl baş etmeliydiler? Tıraşlama kesim yapmayı denemişlerdi; fakat bu sık ağaçlıkları yaratan da zaten bu yöntemin ta kendisiydi. Sadece tohum ve siper ağaçlarını bırakmayı denemişler, fakat yalnız kalan ağaçlar rüzgâr ve kar nedeniyle devrilmişti. Çevrecilerle mahkemelik olmak anlamına gelse bile, kalan tek kereste fabrikasındaki istihdamı korumaya çalışmalı mıydılar?[3] Çevreye karşı duyarlılık Orman Hizmetleri'nin söyleminde bir değişikliğe yol açmış olsa da, bölge müdürlükleri hâlâ ürettikleri kereste miktarıyla değer-

3 2003 yılında kabul edilen ve sağlıklı bir orman için tomruklama, seyreltme ve yangın sonrası kesim çalışmalarını şart koşan *Healthy Forests Restoration Act* adlı yasa, Orman Hizmetleri ile çevrecileri karşı karşıya getirdi ve bugün de devam eden bir dizi anlaşmazlık yaşanmasına yol açtı (Vaughn ve Cortner, *George W. Bush's healthy forests* [bkz. yuk. 5. Bölüm, n. 3]).

lendirilmeye devam ediyor. Ormancılar, bu tür zorluklarla tek tek başa çıkmaya çalışmaktan başka yapacak bir şey olmadığını söylediler. Seçeneklerin hiçbiri diğerine göre daha iyi olmadığından, denemeye devam ediyorlar.

Peyzajın kendisi de orman yönetimini kolaylaştırmıyor. Finlandiya'da olduğu gibi, Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatısı da bir zamanlar buzullarla kaplıydı. Fakat çamların Doğu Cascade'ları yurt edinmesinin farklı bir nedeni vardır. Yaklaşık 7500 yıl önce gerçekleşen volkanik bir patlama, bölgeyi lav, kül ve ponza taşı (lavların soğumasıyla meydana gelen gözenekli taş) ile kapladı. Eğer burada önceden organik toprak vardıysa bile derinlere gömüldü. Üzerinde hiçbir şeyin yetişmediği lav bloklarını ve ponza katmanlarını bugün de görmek mümkündür. Böylesine elverişsiz bir zeminde çamların yetişebiliyor olması başlı başına bir mucizedir – ve bu mucizede matsutakenin de payı vardır.

Oregon'da matsutake çok sayıda konukçu ağaçla birlikte yetişir. Yüksek rakımlarda görülen iğneyapraklı karışık ve nemli ormanlarda, matsutakenin konukçuları Shasta kırmızı göknarı, dağ tsugası ve şeker çamıdır. Cascade Sıradağları'nın batı yamaçlarında bazen Douglas göknarıyla ortaklık kuran matsutake, Oregon'un Pasifik kıyılarında tan meşesiyle birlikte yetişir. Cascade Sıradağları'nın kurak doğu yamaçlarında ise ponderosa çamlarıyla birlikte yaşar. Bu yerlerin her birinde başka mantarlar da bulunur. Lakin kontorta çamı ormanlarında, ağaç ile fungus arasındaki ilişki özel bir niteliğe bürünür. Bu ormanlarda mantar toplamaya çıkıldığında, matsutakeden başka bir mantar türüne nadiren rastlanır. Ancak bu, yeraltındaki yaşamın çeşitlilikten yoksun olduğunu ileri sürmek için yeterli bir kanıt değildir, zira çoğu fungus nadiren toprak üstünde meyvelenme yapısı meydana getirir. Yine de Doğu Cascade'larda matsutake ile kontorta çamı arasında yakın bir yoldaşlık ilişkisi kurulduğu açıktır.

Çoğu arkadaşlıkta olduğu gibi, bu ilişki de önemi sonradan ortaya çıkan tesadüfi karşılaşmalar ve küçük başlangıçlar üzerine kuruludur. Matsutake de, kontorta çamı da uzun süre göz ardı edildi. Bugün yerel haberlerin başaktörü durumuna gelmişlerse eğer, bunun arkasında bir hikâye olmalı. Mantar toplayıcılar, perişan peyzajlarla ilgili kendi metaforlarını üreterek, bu bölgeyi Amerikan

matsutake sahnesinin "sıfır noktası" olarak adlandırıyor. Funguslar ile ağaç köklerini böyle muhteşem bir sonuç ortaya çıkaracak şekilde bir araya getiren neydi?

Beyazlar 19. yüzyılda Doğu Cascade'lara ilk geldiklerinde, kontorta çamlarını fark etmediler bile. Onun yerine, ormana hâkim olan devasa ponderosa çamlarına hayran kaldılar. Tarihçi William Robbins'e göre, bu çam ormanları bir zamanlar Oregon'un iç kesimlerini kaplayan "en etkileyici ve görkemli" ormanlardı.[4] Ağaçlar muazzam büyüklükteydi ve çalıların az olduğu park benzeri açık alanlarla çevrelenmişti. Amerikan ordusundan Yüzbaşı John Charles Fremont, buraya 1834'te geldiği zaman şöyle yazmıştı: "Bütün arazi çam ormanlarıyla kaplı [...] Ağaçların hepsi de geniş bir gövdeye sahip; bazı çamların çevre uzunluğu zeminde 22 ft (6,7 m), zeminden 6 ft (1,8 m) yüksekte ise 12 ilâ 13 ft (3,6 ilâ 4 m)."[5] 20. yüzyılın başında, Birleşik Devletler Jeoloji Kurumu'nun bir memuru şu tespitte bulunuyordu: "Orman zemini çoğu yerde o kadar düzgün ki, sanki özellikle temizlenmiş gibi; insan hiçbir engelle karşılaşmadan rahatlıkla ata binebilir veya araba sürebilir."[6] 1910'da bir gazete, o kaçınılmaz bağlantıyı kurmakta gecikmedi: "Dünyanın başka hiçbir yerinde ağaç kesmek bundan daha kolay olamaz."[7]

Ponderosa kerestesi hem hükümetin hem sanayicilerin ilgisini çekmişti. 1893'te ABD Başkanı Grover Cleveland, Cascade Orman Rezervi'ni oluşturdu. Çok geçmeden, kesilen tomrukları taşımak için hızla bir demiryolu inşa edildi. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, keresteciler muazzam büyüklükte arazi parçalarının mülkiyetini ele geçirmiş bulunuyordu.[8] 1930'larda Amerikan ahşap

4 William Robbins, *Landscapes of promise: The Oregon story, 1800-1940* (Seattle: University of Washington Press, 1997), 224.

5 *A.g.y.*, 223.

6 *A.g.y.*, 225.

7 *A.g.y.*, 231.

8 Hikâyenin bu kısmı, yerel tarihçiler tarafından ayrıntılı bir şekilde belgelenmiştir. Anlatılanlarda iki nokta öne çıkıyor. Birincisi, özel mülk sahipleri baştan itibaren kamu arazilerine tecavüz ederek, kamu mülkiyeti ile özel mülkiyetin birbirine karıştığı orman alanları yarattılar (örneğin bkz. Cogswell, "Deschutes"). İkincisi, Deschutes Nehri boyunca bir demiryolu inşa etme yarışı, arsa spekülasyonlarına yol açtı ve ormanları ele geçirme girişimlerine şevk ve aciliyet kazandırdı (örneğin bkz. W. Carlson, "The great railroad building race up the Deschutes River", *Little-known tales from Oregon history*, 4:74-77 [Bend, OR: Sun Publishing, 2001]).

endüstrisine Oregon kerestesi hâkim olmuştu. Doğu Cascade'ların yoğun talep gören ponderosa çamları mümkün olduğunca hızlı bir şekilde kesilip tomruklar halinde taşınıyordu.[9] Kamusal ile özel araziler arasındaki geçişkenliğin de, kesimlerin zamanlaması üzerinde belirleyici bir etkisi oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce kereste şirketleri, fiyatları yüksek tutmak amacıyla, ulusal ormanların kapalı tutulması yönünde hükümete baskı yapıyordu. Savaşın sonuna gelindiğinde, özel arazilerdeki ormanlar tükenmişti ve aynı şirketler bu kez ulusal ormanların açılmasını istiyordu. Kereste fabrikalarının ancak bu yolla açık kalabileceğini, böylelikle işsizliğin ve ülkedeki odun kıtlığının önüne geçilebileceğini iddia ediyorlardı. Sonrasında ulusal ormanlar, tomrukçuluktan giderek daha fazla zarar gördü.[10]

Savaş sonrası endüstriyel ormancılık uygulamaları, tomrukçuluğun ormanlar üzerindeki etkisinde bir dönüşüme yol açtı. Hızla gelişen ekonominin yanı sıra yeni teknolojilerin de verdiği iyimserlikle cesaretlenen ormancılar, ulusal ormanları bitmez tükenmez bir kereste kaynağı olarak nasıl kullanabileceklerine dair bir fikir geliştirdiler. Tek yapmaları gereken, "çökmüş" ve "kocamış" durumdaki bakir ormanları, 80 ilâ 100 yıllık öngörülebilir aralıklarla hasat edilebilecek, hızlı büyüyen sağlıklı ağaçlarla değiştirmekti.[11] Hatta üstün nitelikte fidanlar dikebilir, böylelikle genç ormanların daha hızlı büyümesini, zararlı böcek ve hastalıklara karşı daha dirençli olmasını sağlayabilirlerdi. Yeni teknolojiler sayesinde sadece istenen ağaçların değil, tüm ağaçların kesilip çıkarılması mümkündü; dolayısıyla ormancılar, tıraşlama kesim yöntemini benimsedi.[12]

9 1916'da Deschutes Nehri kıyılarında iki büyük kereste fabrikası kuruldu: Shelvin-Hixon ve Brooks-Scanlon (Robbins, *Landscapes of promise*, 233). Shelvin-Hixon 1950'de kapanırken, Brooks-Scanlon büyüyerek devam etti (Robbins, *Landscapes of conflict* [bkz. yuk. 3. Bölüm, n. 5], 162) ve 1980'de Diamond International Corporation ile birleşti (Cogswell, "Deschutes", 259).

10 Robbins (*Landscapes of conflict*, 152), 1948 tarihli bir *New York Times* gazetesinden alıntı yapıyor: "Kereste şirketleri, faaliyetlerini genişletmek için gittikçe artan bir şekilde devlete ait ulusal ormanlara göz dikiyor." Doğu Cascade'larda değerli kerestenin çoğunlukla ulusal ormanlar dahilinde kalmış olması, 1950'de kereste şirketlerini güçlerini birleştirmeye yöneltmiştir. Phil Brogan, *East of the Cascades* (Hillsboro, OR: Binford and Mort, 1964), 256.

11 Hirt, *Conspiracy* (bkz. yuk. 3. Bölüm, n. 5).

12 Robbins, *Landscapes of conflict*, 14.

Tıraşlama kesim, ormanın bir yandan yenilenmesini, bir yandan da genişlemesini sağlayacaktı. Bu mantığa göre, orman ne kadar hızlı kesilirse verimliliği de o kadar artacaktı. Bazı yerel ormancılar ikna olmamıştı, fakat onlar da hâkim görüşe uymak zorunda kaldılar. 1970'lerde, kesim sonrası yeniden dikim standart bir uygulama haline geldi. Bazı bölgelerde, "zararlı otlar"a karşı havadan ilaçlama yöntemine de başvuruldu.[13] Doğu Cascade'larda çalışmış olan bir ormancı, o dönemin orman tasavvurunu şöyle ifade ediyordu: "Geleceğin ormanları, aynı-yaşlı ve sağlıklı ağaçlardan oluşan ve yoğun şekilde yönetilen 10 ilâ 16 hektarlık genç meşcerelerin meydana getirdiği bir mozaik görünümünde olacaktı."[14]

Savaş sonrası dönemin bu orman tasavvuru ne oldu da gerçekleşmedi? Ponderosa çamları giderek artan bir şekilde kesilip çıkarıldı, fakat kesilenlerin yerine yenileri –en azından hemen– yetişmedi. Park benzeri açık alanlarda boy gösteren o heybetli ponderosalar, Amerikan Yerlilerinin yangın rejimleriyle bir arada gelişmişti. Çalılıkların sık sık yakılması, geyiklerin yediği taze sürgünlerin ve sonbaharda toplanan üzümsü meyvelerin yetişmesini teşvik ediyordu. Yangınlar, iğneyapraklı rakip ağaç türlerini yok ediyor, ponderosaların gelişmesine fırsat tanıyordu. Fakat beyazlar, arka arkaya savaşlar ve tehcirlerle Amerikan yerlilerini bölgeden çıkardı. Orman Hizmetleri sadece yerlilerin yangınlarına değil, bütün yangınlara son verdi. Yangın olmayınca da ponderosa çamlarının altında gümüş göknar ve kontorta çamı gibi yanıcı türler büyüyüp serpildi. Ponderosalar tomruklar halinde kesilip çıkarıldığında, onların yerini bu diğer türler aldı. Her yeri küçük ağaçların kaplamasıyla birlikte, peyzajın açık olma özelliği ortadan kayboldu. Saf ponderosa meşcereleri azaldıkça azaldı. Peyzaj 20. yüzyıl başlarının o seyrek ponderosa ormanlarına giderek daha az benziyor, kereste endüstrisi için cazip olmaktan giderek uzaklaşıyordu.

13 Fiske ve Tappeiner, Oregon ve Kuzey Kaliforniya'daki ponderosa çamlarıyla ilgili olarak şöyle yazıyor: "Herbisit kullanımı 1950'lerde, fenoksi grubu herbisitleri havadan uygulama tekniklerinin tarımdan ormancılığa uyarlanmasıyla başladı. Sonraları, çok daha çeşitli ve uygun nitelikte herbisit kullanımına geçildi." John Fiske ve John Tappeiner, *An overview of key silvicultural information for Ponderosa pine* (USDA Forest Service General Technical Report PSW-GTR-198, 2005).

14 Znerold, "New integrated forest resource plan for ponderosa pine" (bkz. yuk. 3. Bölüm, n. 6), 3.

Yerli halkların bunca çekici bir yere dönüştürmüş olduğu topraklara el koyan beyaz tomrukçular, askerler ve ormancılar, sahip olmak için yanıp tutuştukları o park benzeri ormanları yok ettiler. Bu noktada durup, yerlilerin maruz bırakıldığı son büyük mülksüzleştirmeyi hatırlamakta yarar var: 1954'te çıkarılan bir "sonlandırma" ("termination") yasasıyla Amerikan hükümeti, Klamath Kabileleri ile yapmış olduğu anlaşmadan doğan tüm yükümlülüklerini sonlandırdı. Bunun sonucunda, ponderosa çamlarıyla dolu büyük bir arazi, özel girişimciler tarafından kesilmeye hazır bir ulusal ormana dönüştü. Aradan birkaç on yıl geçtikten sonra, geriye ne kalmıştı? Kabilenin internet sitesinden yapılan aşağıdaki alıntılar, neler olup bittiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır:[15]

> Klamath, Modoc ve Yahooskin Band of Snake Paiute kabilelerinin zengin ve güçlü halkları (bundan böyle "Klamathlar") bir zamanlar Oregon'un güney-orta kesiminde ve Kuzey Kaliforniya'da 9 milyon hektarlık bir alanı kontrol ediyordu. Yaşam tarzları ve ekonomileri, 14.000 yıldan uzun bir süredir ihtiyaçlarını karşılamaya ve kültürel pratiklerini sürdürmelerini sağlamaya fazlasıyla yetiyordu. Fakat istilacı Avrupalılarla temas, nüfusun hastalıklar ve savaşlar yüzünden hızla azalmasına yol açtı ve kabilelere sadece 900.000 hektarlık bir toprak parçası tahsis eden bir anlaşmayla sonuçlandı. Eskiden beri birbirine rakip olan üç kabile, kendilerine ayrılan bu büyük ölçüde indirgenmiş alanda yan yana yaşamak zorunda bırakıldı.

1950'lerde ölçeklenebilirlik, sadece kaynak kullanımını değil, yurttaşlığı da ilgilendiren bir meseleydi. Amerika bir eritme potası olarak görülüyor ve bu potada göçmenlerin, geleceğin üretken yurttaşlarına dönüştürülmek üzere homojen bir niteliğe kavuşturulması amaçlanıyordu. İlerleme homojenleştirme sayesinde mümkündü: Ölçeklenebilirlik, hem iş dünyasında hem de sivil yaşamda hâkim kılınmalıydı. Amerikan hükümetinin yerli kabilelere karşı yükümlülüklerini tek taraflı olarak iptal eden yasalar işte böyle bir atmosferde kabul edildi. O dönemde ifade edildiği şekliyle, bu kabilelerin üyeleri özel bir statüye gerek duymaksızın Amerikan

15 Bu bölümde yer alan alıntılar, Klamath Kabileleri'nin internet sitesinden yapılmıştır: http://www.klamathtribes.org/background/termination.html.

toplumuna asimile edilmeye hazırdılar: Sahip oldukları farklılıklar yasayla ortadan kaldırılmalıydı.[16]

Yasa koyucuların gözünde, Klamath Kabileleri'nin haklarını sonlandırmanın vakti gelmişti, çünkü bu kabileler zaten yeterince zenginleşmişti. Demiryolunun varlığı ve komşu ormanlardaki tomruk üretimi, kabilelere ayrılan rezervasyon alanının değerini artırmıştı. 1950'lerde Klamath Rezervasyonu, ponderosa çamlarıyla kaplı geniş bir araziye sahipti ve tomrukçular bu ağaçlara sahip olmak için can atıyordu. Klamath yerlileri, keresteden elde ettikleri gelir sayesinde rahatça geçinebiliyordu. Devletin sırtında bir yük değildiler. Fakat tomrukçular ve resmi görevliler, yerlilerin sahip olduklarına göz dikmişti.

> Klamath Kabileleri yerel ekonomiye hiçbir şekilde yük olmadıkları gibi, önemli bir katkı sağlıyorlardı. Ne var ki güç ve zenginlikleri, kültürlerini yok etmek ve en değerli doğal kaynaklarını –400.000 hektarlık bir arazi ve ponderosa çamları– ele geçirmek isteyen federal hükümetin kararlı çabalarıyla boy ölçüşemezdi. 1950'lerin başında Klamathlar, yerlilere yönelik federal politikanın yol açtığı pek çok acı tecrübeden en kötüsüne, yani sonlandırmaya maruz bırakıldıklarında, mülksüzleştirilmeleri için gerekli zemin de hazırlanmış oldu.

Sonlandırma yasası yürürlüğe girer girmez, özel şirketler ve kamu kurumları bölgeye üşüştü. Fakat nihayetinde federal hükümet ağırlığını koydu ve araziye ulusal orman statüsü verdi.[17] Karşılığında da Klamath Kabileleri'nin üyelerine bir tazminat ödendi.

> Klamath arazilerinin satışından elde edilen servetin büyük kısmı hilekâr tüccarlara kaybedildi. Vicdansız vekiller, ehliyetsiz olduğu belirlenen kişilerin emanet hesaplarını kötü yönetti, zimmetine geçirdi veya kendi çıkarına işletti. Bazen vekiller, hesaplardaki pa-

16 Donald Fixico *The invasion of Indian country in the twentieth century* adlı kitabında (Niwot: University Press of Colorado, 1998) Klamathların hikâyesini diğer sonlandırmalar ve el koymalar bağlamında anlatır.

17 Kâğıt ve kâğıt hamuru üretimi yapan Crown-Zellerbach adlı bir şirket, rezervasyon arazisinin 36.000 hektarlık bir kısmını kereste temin etmek için satın almıştı (http://www.klamathtribes.org/background/termination.html). 1953'te Crown-Zellerbach, Weyerhaeuser'in ardından Batı'daki ikinci en büyük kereste rezervine sahip bulunuyordu (Harvard Business School, Baker Library, Lehman Brothers Collection, http://www.library.hbs.edu/hc/lehman/industry.html ?company=crown_zellerbach_corp).

rayı başarısız yatırımlar için kullandı. Yerel vekiller veya bankalar, hak sahiplerinin işlerini idare etmek için fahiş ücretler aldı. Çoğu zaman hak sahiplerine çekler vermenin ötesine geçmeyen bu süreç, son derece paternalist yöntemlerle yürütüldü.

Sonlandırma yanlılarının ilerleme hayalleri, Klamathları sermaye ve ayrıcalık sahibi "standart Amerikalılar"a dönüştürmedi. Aksine, toplumsal ve kişisel sorunlara yol açtı.

1966 ile 1980 yılları arasında derlenen verilere göre:
- Klamathların % 28'i 25 yaşından önce öldü.
- % 52'si 40 yaşından önce öldü.
- Tüm ölümlerin % 40'ı alkolle bağlantılıydı.
- Bebek ölüm oranı eyalet ortalamasının 2,5 katıydı.
- Yetişkinlerin % 70'i lise altı eğitimliydi.
- Yoksulluk seviyesi, Oregon'un en yoksul ilçesi Klamath County'de, Amerikan yerlisi olmayan nüfusa kıyasla üç kat fazlaydı.

Birleşik Devletler nihayet 1986'da Klamathların statüsünü yeniden tanıdı. O günden beri kabileler, su kullanım haklarını ve rezervasyon topraklarının en azından bir kısmını geri kazanmaya çalışıyor. Bugün aşırı kesime maruz kalmış durumdaki bu arazi için orman yönetim planları hazırlıyorlar.[18]

Klamathlar bu [toprakların ve kaynakların] iadesini öncelikle araziyi ve kaynaklarını iyileştirmek ve bir zamanlar sahip oldukları bolluğun bir benzerini yeniden kurmak için istiyor. Ayrıca, araziye manevi bütünlüğünü de yeniden kazandırmayı amaçlıyorlar. [...] Kendi yaşam biçimlerini geri istiyorlar.

İçlerinden bazıları şimdilik matsutake mantarları topluyor.

Aşırı kesime maruz kalmış olan ormana gelince... Bir zamanlar ponderosa çamlarıyla meşhur peyzajda, göknarlar ve kontorta

18 Edward Wolf, *Klamath heartlands: A guide to the Klamath Reservation forest plan* (Portland, OR: Ecotrust, 2004). Klamath Kabileleri, rezervasyon arazisi için hazırlanan projeleri denetlemek üzere uzman ormancılar görevlendiriyor. 1997'de kabileler, ulusal ormandan kereste satışı yapılması yönündeki bir öneriyi mahkemeye taşıyarak davayı kazandılar ve bu başarı, orman yönetimi hakkında bir mutabakat zaptı imzalanmasıyla sonuçlandı (Vaughn ve Cortner, *George W. Bush's healthy forests*, 98-100).

çamları büyük topluluklar halinde boy gösterdi. Kontorta çamı, *Pinus* cinsi ağaçların birçok olumlu özelliğine sahiptir. 1960'lardan itibaren ormancılarla tomrukçular, ondan yararlanmak için ellerinden geleni yaptı. Kereste fabrikalarında ponderosanın yanı sıra kontorta odunu da işlenmeye başladı.[19] 1970'lerdeki yeniden dikim programlarında, tahribata uğramış topraklarda kolaylıkla tutunabilmesi nedeniyle, ponderosa yerine çoğu zaman kontorta tercih edildi. Bugün eğer Google Earth kullanarak ormana yukarıdan bakacak olursanız, esas itibarıyla, eskiden tıraşlama kesim yapılmış alanlarda yetişen kontorta toplulukları görürüsünüz. Bunun pek de hoş bir manzara olduğu söylenemez. Yüzyılın başında eleştirmenler –ormancıları epey şaşırtarak– Doğu Cascade'lardaki ormanlık alanları "yaşlı ve uyuz bir köpeğin sırtındaki iltihaplı yaralar"a benzettiler ve bunların "uzaydan bile göründüğünü" söyleyerek yakındılar.[20] Kontorta çamı belirgin bir görünürlük kazanmıştı. Şimdi onu hikâyenin kahramanlarından biri yapmanın vakti geldi.

Kontorta çamı (*Pinus contorta*) Doğu Cascade'ların eski bir sakinidir. Buzulların erimesini takiben buraya yerleşen belki de ilk ağaçtır.[21] Mazama Dağı püskürdükten sonra, ponza taşıyla kaplı düzlüklerde büyüyebilen az sayıdaki ağaçtan biri de kontorta çamıydı. Ayrıca dağ yamaçlarında, yazın diğer ağaçları, hatta ponderosayı öldüren don olaylarının etkili olduğu soğuk kesimlerde de gelişme imkânı buldu. Batı Cascade'larda ise eski çamur kaymalarının organik toprağı sürükleyip götürmüş olduğu yerlerde toplanır. Matsutake ile kurduğu işbirliği sayesinde, kontorta çamı dirençli bir ağaçtır.

Seçerek kesme yönteminin uygulanması, kontorta çamına avantaj sağladı. İğneyapraklı karışık ormanlarda, tomrukçular en iyi keresteyi elde edebilecekleri ağaçları seçip kesiyor, geri kalan ağaçlara ise dokunmuyordu. Şeker çamı kütüklerine yüksek dağların

19 Robbins'in belirttiğine göre (*Landscapes of conflict*, 163) Brooks-Scanlon, azalan ponderosa çamı tedariğini telafi etmek için daha 1950'de kontorta çamlarını kesmeye başlamıştı.

20 Znerold, "New integrated forest resource plan for ponderosa pine", 4.

21 Jerry Franklin ve C. T. Dyrness, *Natural vegetation of Oregon and Washington* (Portland, OR: Pacific Northwest Forest and Range Experiment Station, U.S.D.A. Forest Service, 1988), 185.

her yerinde rastlanırken, canlı bir şeker çamı görmek neredeyse imkânsızdır. Kontorta çamı ise kesilmeden bırakılan ağaçlardan biriydi. Tahribattan hiç etkilenmedi. Terk edilmiş durumdaki tomruk taşıma yolları, genç kontorta çamlarıyla kaplıdır.

Ponderosa çamının yetiştiği kuru yamaçlarda, kontorta çamına en fazla avantaj sağlayan etken, yangından tecrit politikası olmuştur. Kontorta ve ponderosa, yangınların üstesinden gelmek için birbirine karşıt stratejiler geliştirmiştir. Ponderosa çamının kabuğu kalın, tepe tacı yüksektir; bu nedenle, zemin yangınlarının çoğundan zarar görmez. Yangınlar, ponderosa meşcerelerini seyrelterek küçük ağaçları ortadan kaldırır ve hayatta kalanların rakipsiz bir şekilde yamaçlara hâkim olmasını sağlar. Kontorta çamı ise, aksine, kolay yanıcı bir ağaçtır; canlı ve ölü ağaçların birbirine karıştığı sık kontorta meşcereleri yangının yayılmasını kolaylaştırır. Fakat diğer çoğu ağaçtan daha fazla tohum üretir ve yanmış alanları çoğu kez ilk o yeniden tohumlar. Rocky Dağları'nda kontorta çamları, sadece yangında açılarak tohumlarını serbest bırakan kapalı kozalaklara sahiptir. Cascade Sıradağları'nda ise her yıl tohum saçarlar. Bu tohumların sayısı o kadar çoktur ki yeni arazileri hızlı bir şekilde kolonileştirirler.[22]

Cascade Sıradağları'nda tıraşlama kesim sonucu ortaya çıkan açık ve aydınlık alanlarda, kontorta fidanları yoğun gruplar halinde çoğalır. Bunlar büyüdüklerinde bazen öyle sık meşcereler meydana getirir ki, ormancılar bunlara "köpek tüyü yenilenmesi" adını verir.

22 Açık arazileri böyle hızlı bir şekilde kolonileştirme yeteneği, kontorta çamının ponderosa alanlarındaki yayılımını araştırmak üzere Orman Hizmetleri tarafından 1908'de gönderilen deneyimsiz orman görevlisi Thornton Munger'i etkilemişti. Munger, kontorta çamını "hiçbir işe yaramayan değersiz bir bitki türü" olarak görüyordu. Ayrıca, ponderosa için asıl sorunun, yangınların çokluğu olduğunu düşünüyordu. Ona göre bu yangınlar ponderosa çamını öldürüp kontorta çamına avantaj sağlıyordu. Ponderosaların korunabilmesi için orman yangınlarının engellenmesi gerektiğini savundu. Oysa bu, ormancıların bugün savunduğu görüşlerle neredeyse taban tabana zıttır. Nitekim Munger'in kendisi de daha sonra fikrini değiştirmiştir: "Washington Ofisi'nin, her iki ağaç türünü de daha önce hiç görmemiş deneyimsiz bir orman asistanını görevlendirecek kadar cüretkâr ya da düşüncesiz davranmış olması, sonradan beni çok şaşırtmıştır" (Alıntılayan: Les Joslin, *Ponderosa promise: A history of U.S. Forest Service research in central Oregon* [General Technical Report PNW-GTR-711, Portland, OR: U.S.D.A. Forest Service, Pacific Northwest Research Station, 2007], 7).

Eski bir ormancının bana gösterdiği bir meşcerede ağaçlar, sanki kaynakla birleştirilmiş yekpare bir kütle izlenimi uyandırırcasına, o denli sıkı bir şekilde birbirine dolaşmıştı. Ormancı buna "kurbağa tüyü yenilenmesi" dememiz gerektiğini söyleyerek espri yaptı. Bu tür sık ağaçlıklar, hastalıkların ve zararlı böceklerin gelişmesine elverişli yerlerdir. Bazı ağaçlar büyürken, bazıları da ölmeye başlar. Ölü ve canlı ağaçlar birbirine karışır. Ölen ağaçlar canlıların üzerine yaslanır ve oluşan ağırlık nedeniyle gruplar halinde devrilirler. Diğer yandan, tek bir kıvılcım bile bütün bir meşcereyi yakıp kül edebilir – ve bununla da kalmayıp evler, tavlalar, odun depoları ve Orman Hizmetleri'nin ofisleri de dahil olmak üzere peyzajın geri kalanını yok edebilir. Bazıları her şeye bu şekilde bir çekidüzen vermenin hayalini kursa da, çoğu ormancı bunun kötü bir fikir olduğunu düşünüyor.

Kontorta çamı açısından bakıldığında yangın o kadar da korkunç bir şey değil, zira sonrasında yeni fidanlar her zaman için yeşerme imkânına sahiptir. Cascade Sıradağları'nın uzun tarihi boyunca, kontorta çamının peyzajdaki yerini muhafaza etmesinin yollarından biri de yangınlar olmuştur. Fakat Orman Hizmetleri'nin yangından tecrit politikası, kontorta çamı ormanlarına yeni bir deneyim kazandırdı: Uzun süre yaşamak. Yeni nesiller, yangınlar eşliğinde hızlı bir şekilde birbirini takip etmiyor artık. Onun yerine, Doğu Cascade'lardaki kontorta çamları giderek yaşlanıyor. Ve yaşlandıkça da matsutake mantarlarıyla daha fazla karşılaşma fırsatı buluyorlar.

Funguslar orman gelişiminin evreleri konusunda gayet seçicidir. Bazıları yeni ağaçlarla hemen ilişki kurarken, bazıları da yerleşmek için önce ormanın olgunlaşmasını bekler. Matsutake, orman gelişiminin orta aşamasını seven bir tür görünümündedir. Japonya'daki araştırmalar, matsutakenin çam ormanlarında ancak 40 yıl geçtikten sonra meyvelenmeye başladığını ortaya koyuyor.[23] Sonrasında bu meyvelenme, 40 yılı aşkın bir süre devam ediyor.[24] Oregon'la ilgili elimizde net bir veri yoksa da, toplayıcılar ve ormancılar bu konuda hemfikir: Matsutake, genç ağaçlarla birlikteyken meyve-

23 Fujita, "Succession of higher fungi" (bkz. yuk. 12. Bölüm, n. 28).

24 Fumihiko Yoshimura, kişisel görüşme, 2008. Dr. Yoshimura, 30 yaşından büyük olmayan ağaçlarla birlikte yetişen matsutake mantarları gördüğünü belirtti.

lenme yapısı oluşturmuyor. 1970'ler ve 80'lerde kurulmuş olan çam plantasyonları, 21. yüzyılın ilk on yılında henüz matsutake üretmemiştir. Doğal yolla gençleşen ormanlarda ise sadece 40 ilâ 50 yaşındaki ağaçlar matsutakenin meyvelenmesini desteklemeye başlıyor olabilir.[25]

Fakat Orman Hizmetleri'nin yangından tecrit politikası olmasaydı, 40 ilâ 50 yaşındaki kontorta çamlarının varlığı mümkün bile olmayabilirdi. Matsutake mantarları ve onların kontorta çamı kökleriyle sarmaş dolaş miselleri,* Batı Amerika'nın iç ormanlarında Orman Hizmetleri'nin yapmış olduğu en meşhur hatanın, yani yangından tecrit politikasının beklenmedik bir sonucudur.

Bu arada, bugün ormancıların karşılaştığı en büyük zorluk, sık ve yaşlı kontorta çamları yüzünden bütün bir ormanın yanıp kül olmasını engellemektir. Orman Hizmetleri'nin son birkaç on yılda geçirdiği dönüşüm, bu meseleyi daha da karmaşık bir hale getirdi. İlk olarak, çevresel amaçlar 1980'lerden itibaren Orman Hizmetleri üzerinde etkili olmaya başladı. Orman Hizmetleri'nin çevrecilerle diyalog kurması sonucu, değişik-yaşlı orman yönetimi gibi yeni denemelere girişildi. İkincisi, kereste şirketleri başka alanlara yöneldi ve federal fonlarda kısıtlamaya gidildi (bkz. 15. Bölüm). Ormancıların önereceği her türlü girişim hem yasalar tarafından açıkça şart koşulmuş hem de son derece ucuz olmak zorundaydı. Ormanlar, geriye kalan en iyi ağaçlar karşılığında, tomrukçu taşeronlar tarafından işletilmeliydi. Yoğun işgücü gerektiren uygulamalar bir seçenek olmaktan çıkmıştı. Büyük kereste şirketlerinin parasal hâkimiyeti son bulduğundan, ormancıların yaptığı iş giderek farklı çıkarlar arasında bir denge kurmaya dönüştü – farklı orman kullanıcıları arasında (örneğin, yaban hayatı karşısında tomrukçular), farklı ormancılık yaklaşımları arasında (örneğin, sürdürülebilir üretim karşısında sürdürülebilir ekosistem

25 Fungusların yeraltındaki gövdeleri, meyvelenme yapılarına kıyasla daha uzun bir süreklilik gösterir. Kuzey Avrupa'da mikorizal funguslar, yangınlardan sonra da toprakta varlığını korur ve çam fidanlarını yeniden enfekte eder. (Lena Jonsson, Anders Dahlberg, Marie-Charlotte Nilsson, Olle Zackrisson ve Ola Karen, "Ectomycorrhizal fungal communities in late-successional Swedish boreal forests, and their composition following wildfire", *Molecular Ecology* 8 [1999]: 205-215).

Misel: Mantarın yeraltında oluşturduğu, hif adı verilen iplikçiklerden meydana gelen ağ biçimindeki yapı. (ç.n.)

hizmetleri) ve farklı yama ekolojileri arasında (örneğin, aynı-yaşlı veya değişik-yaşlı orman yönetimi). Hangi yönde ilerlemeleri gerektiğini kestiremeyen ormancılar, bu farklı seçenekler arasında gidip geliyor.

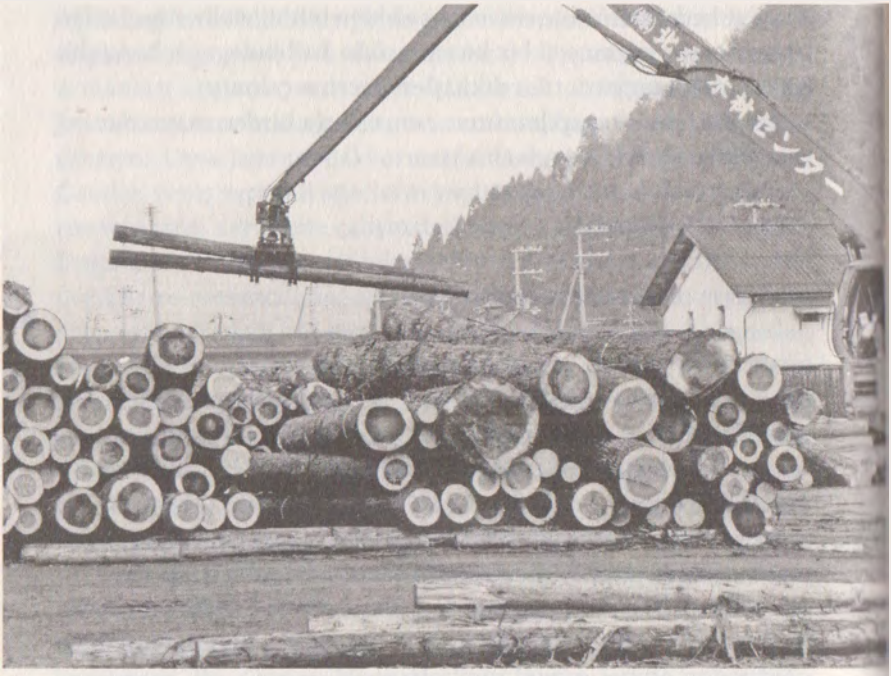
Ormancılar, kontorta çamlarını seyreltmek istiyor.[26] Fakat matsutake toplayıcılarının hassasiyetleri buna engel oluyor, zira mantar toplamayı en sevdikleri yerlerin, daha önce Orman Hizmetleri'nin müdahalesi sonucu yok olduğuna tanıklık etmişler. Ormancılar, ormanları açmanın matsutake için yararlı olduğunu ileri süren Japon araştırmalarını kanıt göstererek toplayıcıları ikna etmeye çalışıyor. Oysa Japonya'daki ormanlarda durum tümüyle farklıdır: Çamlar, geniş yapraklı ağaçların yaptığı gölgeden dolayı zarar görür ve orman seyreltme çalışmaları hemen her zaman elle yapılır. Doğu Cascade'larda ise çamlar geniş yapraklılarla rekabet içinde değildir ve ormancılar ağır iş makineleri kullanmadan seyreltme yapmayı hayal dahi edemez. Cascade Sıradağları'ndaki toplayıcılar, makinelerin toprağı bozup sıkıştırdığını, bu yüzden fungusların zarar gördüğünü iddia ediyor. Bana bir zamanlar mantar açısından son derece verimli olan, fakat şimdi sadece ağır iş makinelerinin derin ve kalıcı izleriyle dolu yerleri gösterdiler. Toplayıcılar, toprağın sıkışması yüzünden zarar gören fungusların, etrafta olgun ağaç kökleri olsa bile, ancak yıllar sonra kendine gelebildiğini söylüyor.

Koca bir devlet bürokrasisi karşısında mantar toplayıcıların oldukça güçsüz bir durumda bulunduğu düşünüldüğünde, ormancıların bu tür şikâyetleri dikkate alıp dinlediğini görmek beni şaşırtmıştı. Bu, Orman Hizmetleri'nin bugün içinde bulunduğu ikircikli duruma işaret etmektedir belki de. Her halükârda, 2008 yılındaki matsutake sezonunda olağanüstü bir şey gerçekleşti: Bir orman bölge müdürlüğü, kontorta çamlarının matsutake yararına yönetimini resmi olarak denemeye karar verdi. Bu, Orman

26 Daha 1934'te, kontorta çamı ticari bir tür olarak kabul edilmeden çok önce, Doğu Cascade'larda ormancılar odun üretimini hızlandırmak için kontorta çamlarını kesme denemelerine başlamıştı. Fakat ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, kontorta çamının direk, sandık ve kerestenin yanı sıra kâğıt ve kâğıt hamuru üretimi için de bir kaynak haline gelmesiyle birlikte, bu ağacın silvikültürü Doğu Cascade'lardaki Orman Hizmetleri'nin gözünde önem kazandı. 1957'de Chiloquin yakınlarında, kontorta odunundan kâğıt hamuru üreten bir fabrika açıldı. Joslin, *Ponderosa promise*, 21, 51, 36.

Hizmetleri'nin yangın önleme amacıyla seyreltme yapılmasını öngördüğü yerlerde bile bunun yapılmaması anlamına geliyordu. Matsutake, en azından bir an için, Orman Hizmetleri'nin ilgisini çekmiş ve kontorta çamıyla ortaklığı fark edilmişti. Bunun ne denli sıra dışı bir durum olduğunu kavramak için, daha önce kereste dışında hiçbir orman ürününün, en azından ülkenin bu kesiminde, idari bir hedef statüsüne erişmemiş olduğu bilinmelidir. Ağaçlardan başka bir şey görmeyen bir bürokrasinin kalbinde, ağaçlara eşlik eden bir mantar türü tüm dikkatleri üzerine çekmişti.

Hatalar yapıldı yapılmasına... ama sonra birden mantarlar ortaya çıkıverdi.

Aktif peyzajlar, Kyoto Prefektörlüğü.
Orta Japonya'da 1950'ler ve 60'larda meşe-çam ormanlarının yerini
odun üretimine yönelik *sugi* ve *hinoki* plantasyonları aldı.
Fakat günümüzde bu plantasyonlar sadece belirli bölgelerde işletilmektedir.
Bu fotoğrafta da bunlardan biri görülüyor. Diğer yerlerde ise,
sık dikilmiş endüstriyel meşcereler zararlı böcek ve otlar tarafından istila
edilmiştir. Ne var ki satoyama ormanlarının yeniden canlandırılması,
plantasyonların bu çöküşü sayesinde mümkün olmuştur.

15. Enkaz

Japonya ve Oregon'daki matsutake ormanları hemen her bakımdan farklıdır. Bir şey hariç: Eğer kerestenin fiyatı daha yüksek olsaydı, hepsi de muhtemelen daha kazançlı endüstriyel ormanlara dönüştürülürdü. Bu küçük benzerlik, 2. Kısım'da incelediğimiz yapıları akla getirir: Meta akışını sağlayan küresel tedarik zincirleri ve kapitalistlerin palazlanmasını sağlayan devlet-endüstri anlaşmaları. Ormanlar sadece yerel gündelik yaşam pratikleri ve resmi yönetim politikaları tarafından değil, servet birikimine imkân tanıyan ulusaşırı fırsatlar tarafından da şekillendirilir. Küresel tarih işin içindedir – fakat bazen beklenmedik sonuçlarla birlikte.

Bu bölüm, enkaz halindeki endüstriyel ormanların nasıl ayrı ayrı fakat birbirine bağlı bir şekilde yaratıldığı sorusunu soruyor. Ulusaşırı konjonktürler, ormanları nasıl şekillendiriyor? Konjonktürler, bize kapsayıcı bir çerçeve sunmak yerine, uluslar, bölgeler ve yerel peyzajlar arasındaki yılankavi bağlantıları takip etmemiz gerektiğini gösterir. Bu bağlantılar, müşterek tarihlerin yanı sıra beklenmedik kesişimler ve sıra dışı eşgüdüm anları tarafından da kurulur. Güvencesizlik, küresel düzeyde eşgüdümlenmiş bir olgudur; bununla birlikte, birleşik küresel güç alanlarını takip etmez. İlerlemenin bize bıraktığı dünyayı tanımak için, enkazlardaki değişken yamaların izini sürmeliyiz.

Beklenmedik kesişimlerin şaşırtıcı gücü hakkında bir fikir verebilmek amacıyla, konudan biraz uzaklaşmak pahasına da olsa, Güneydoğu Asya kereste endüstrisinin 20. yüzyılın son üçte birlik kısmındaki çöküşüyle başlayacağım. Japon inşaat sektöründe 1960'lar ile 90'lar arasında yaşanan patlama, Güneydoğu Asya'dan tedarik edilen tropikal ağaçlarla gerçekleşmişti. Ormansızlaştırma, Japon ticaret şirketleri tarafından finanse edilmiş ve Güneydoğu Asyalı askeri kuvvetler eliyle gerçekleştirilmişti. Tedarik zincirinin bu şekilde düzenlenmiş olması sayesinde kereste son derece ucuzdu. Bu durum, başta Japon tüketicilerin kullandığı kereste

olmak üzere, kereste fiyatlarının küresel ölçekte düşmesine yol açtı. Güneydoğu Asya'nın tropikal ormanları talan edildi.[1] Buraya kadar, sizi şaşırtan bir şey olmadığını tahmin ediyorum. Fakat tüm bunların, bugün hâlâ ayakta olan iki orman üzerindeki etkilerine bakalım: Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesinin iç kesimlerindeki çam ormanları ile Orta Japonya'nın *sugi* ("sedir") ve *hinoki* ("servi") ormanları. Bu ormanların her ikisi de Japon kalkınması için potansiyel bir endüstriyel kereste kaynağıydı. Fakat ikisi de rekabet yeteneğini kaybetti ve kendi kaderine terk edildi. İkisi de enkazlaştırılmış endüstriyel ormanların tipik bir örneğidir.[2] Ve her birinin matsutake üretimiyle kendine özgü ironik bir ilişkisi vardır. Bu ormanların birbiriyle bağlantılı farklılıkları, beni küresel eşgüdümü çok sayıdaki çeşitli görünümleri altında incelemeye yöneltiyor.

Bütün ormanların sadece bir durak noktasından ibaret olduğu *tek bir* orman tarihi varsaymaksızın, enkazlaştırmanın tarihini nasıl ele alabiliriz? Benim deneyimim, Oregon ve Orta Japonya ormanlarının birbirine karşıt tarihlerinden elde ettiğim ipuçlarına dayanıyor.[3] Her iki durumda da ayırıcı özelliklere sahip ormanlar ve orman yönetimleri söz konusu olduğundan, bunların farklılığını varsaymam bir sorun teşkil etmiyor. Asıl açıklanması gereken, birbirlerine yaklaştıkları noktalardır. Bu beklenmedik eşgüdüm

---

1 Japonya'daki doğal çevrenin durumunu tropikal ormanların yok edilmesi bağlamında ele almakla, Peter Dauvergne'in *Shadows in the forest* adlı kitabını (bkz. yuk. 8. Bölüm, n. 11) takip ediyorum. (Bu ormanların korunmasına yönelik yasal düzenleme ve girişimler hakkında bkz. Anny Wong, "Deforestation in the tropics", *The roots of Japan's international environmental policies*, 145-200 [New York: Garland, 2001].) Buna karşılık, Japonya'daki çevre sorunları üzerine çalışmaların çoğu endüstriyel kaynaklı kirliliğe odaklanmıştır (Brett Walker, *Toxic archipelago: A history of industrial disease in Japan* [Seattle: University of Washington Press, 2010]; Shigeto Tsuru, *The political economy of the environment: The case of Japan* [Cambridge: Cambridge University Press, 1999].)

2 Bu bakış açısını Mayumi ve Noboru Ishikawa'ya borçluyum. Bu iki araştırmacı da, Saravak'ta ormanların yok edilişine tanıklık etti ve Japonya'nın bundaki sorumluluğu üzerine kafa yordu. Japonya'ya geri döndüklerinde, Saravak'ta gördükleri ile Japon orman endüstrisinin yarattığı enkazlar arasında bağlantı kurdular. Daha önceki çevre tarihçileri ise, aksine, Japonya'yı sadece "yeşil takımadalar" olarak görmüştür (Totman, *Green archipelago* [bkz. yuk. 13. Bölüm, n. 8]).

3 Japonya'nın orman politikaları konusunda yararlandığım başlıca kaynak: Yoshiya Iwai, ed., *Forestry and the forest industry in Japan* (Vancouver: UBC Press, 2002).

anlarında, küresel bağlantılar iş başındadır. Fakat tüm kesişimlere rağmen orman dinamikleri homojenleşmemiş, birbirinden farklı özelliklere sahip ormanlar ortaya çıkmıştır. Kesişimlerin tarihi, küresel bağlantıların bağrında farklı yamalar halindeki bu ortaya çıkış sürecini bize gösterir. Matsutake sayesinde, endüstriyel enkazların küresel tarihleri içindeki yaşam üzerine düşünme imkânı buluyorum. Aşağıda, kesişim anlarını bir araya getiriyor ve her birini kendi terimlerimle açıklıyorum.

Konjonktürler kimi zaman uluslararası "rüzgârlar"ın sonucudur. Michael Hathaway "rüzgâr" terimini, insanın çevreyle ilişkilerini yeniden şekillendirecek denli karizmatik veya etkili olan fikir, kavram, model ve proje amaçlarının dolaşım gücünü ifade etmek için kullanır.[4] Finlandiya'daki ormanları dönüştürmüş olduğundan bahsettiğim 19. yüzyıl Alman ormancılığı buna bir örnektir. Almanya'dan Finlandiya'ya ulaşan bu ormancılık yaklaşımının belirleyici bir özelliği de orman yangınlarına kesin bir şekilde karşı olmasıydı. Bu aleyhtarlık, birçok ülkede "modern" orman yönetiminin temel taşı haline geldi.

> **1929 Orta Japonya.** Ulusal ormanlar dahilinde ateş yakmak ulusal bir kanunla yasaklandı.[5]
>
> **1933 Oregon.** ABD'nin New Deal programının başlarında gerçekleşen Tillamook yangını, yangın kontrolü meselesini kamu-özel sektör orman işbirliğinin merkezine yerleştirdi. Özel bir şirketin tomrukçuluk çalışmaları sırasında çıkan yangın büyüyünce, müdahale için Sivil Koruma Birlikleri (*Civilian Conservation Corps*) çağırıldı. Sonrasında devlet görevlisi ormancılar, özel şirketlerin "kurtarma" kesimleri yapmasına imkân sağladı ve "özel ve kamusal kuruluşların uyum içinde hareket etmesi" çağrısında bulundu.

4 Michael Hathaway, *Environmental winds: Making the global in southwest China* (Berkeley: University of California Press, 2013).

5 Miyamato ve diğ., "Changes in forest resource utilization" (bkz. yuk. 11. Bölüm, n. 14), 90. Kontrollü yakma, meraların ıslahı ve dönüşümlü tarıma uygun orman açıklıkları yaratma amacıyla eskiden beri uygulanan bir yöntemdi (Mitsuo Fujiwara, "Silviculture in Japan", *Forestry*, ed. Iwai, 10-23, 12). Bugün bazı yerel orman dernekleri de bu yakmaları yasaklamıştır (Koji Matsushita ve Kunihiro Hirata, "Forest owners' associations", *Forestry* içinde, ed. Iwai, 41-66, 42).

> Birleşik Devletler Orman Hizmetleri kapsamlı bir yangından tecrit programı başlattı – bunun Oregon ormanlarını baştan aşağı değiştireceğinin farkında değildi.[6]

Modern ormancılık, ormanları devletler adına yönetme amacında olduğundan, her devletin kendine özgü işleyiş şekliyle ilişkisi içinde şekillenmiştir. 20. yüzyılın başlarında Japonya ve Birleşik Devletler farklı devlet anlayışlarına sahipti. Yine de her iki ülkede devlet görevlisi ormancılar, farklı nedenlerle de olsa, özel çıkar sahipleriyle birlikte çalışma çabası içinde olmuşlardır. Birleşik Devletler'de şirketler, her türlü devlet bürokrasisinden daha güçlüydü; ormancıların elinden gelen tek şey, en azından bazı kereste baronlarının rıza gösterdiği kurallar önermekten ibaretti.[7] Japonya'da ise Meiji dönemi reformları ormanların yarısından fazlasını küçük mülkiyet sahiplerine devretmişti. Devletin belirlediği ormancılık standartları, orman dernekleri aracılığıyla orman sahiplerine iletiliyor ve müzakere ediliyordu.[8] Ancak bu farklılıklara rağmen, her iki ülkede de yangından tecrit politikası, ormanlarla ilişkili kamusal ile özel çıkarlar arasında bir bağlantı noktası haline geldi. Farklı güzergâhlar izleyen orman tarihleri, ortak bir zeminde buluşmuştu.

> **1939 Orta Japonya.** Belediyeler bünyesindeki orman dernekleri savaş seferberliğine dahil edildi ve Orman Yasası'nda yapılan bir değişiklikle bu derneklere katılım zorunlu kılındı.[9]
> **1942 Oregon.** Bir Japon denizaltısından havalanan bir deniz uçağı, Güney Oregon dağlarında bir orman yangını başlatmak için başarısız bir girişimde bulundu. Bu küçük olay, Birleşik Devletler Orman Hizmetleri'nin daha sıkı bir yönetim tarzı uygulamasına ve orman yangınlarına karşı kampanyanın askeri bir disiplin ve gayretle yürütülmesine yol açtı. 1944'te Oregon ormanlarını hedef alan Japon yangın bombalarının yarattığı korku yayılınca, Smokey

6 Stephen Pyne, *Fire in America* (Seattle: University of Washington Press, 1997), 328-334. Pyne'a göre Tillamook yangını, yeniden dikimi standart bir uygulama haline getirerek, Birleşik Devletler'de endüstriyel orman plantasyonlarının başlangıcını oluşturmuştur.

7 Steen, *U.S. Forest Service*; Robbins, *American forestry* (bkz. yuk. 2. Bölüm, n. 5).

8 Iwai, *Forestry*.

9 Çoğu orman sahibinin arazisi 5 hektardan küçüktü. Hepsi de kereste kontrolü, yeniden ağaçlandırma ve yangın önleme çalışmalarını da içeren eşgüdümlü bir orman yönetimine katılmak zorundaydı. Matsushita ve Hirata, "Forest owners' associations", 43.

> Bear* bir ulusal güvenlik meselesi olarak yangından korunmanın sembolü haline geldi.[10]

Endüstriyel orman enkazları yaratmak için, öncelikle kamunun ve özel sektörün hayallerini –ekolojik süreçler aleyhine– uygulamaya geçirecek bir yönetim aygıtı gereklidir. Gerek Japonya'da gerek Birleşik Devletler'de bu rolü, modern ormancılık bürokrasileri yerine getirmiştir.

Japonya'nın teslim olmasının ardından, Amerikan işgaliyle birlikte iki ülkenin ormancılık politikaları da birbiriyle bağlantılı hale geldi. Birkaç yıl boyunca, iki tarafın da ormanlarını birbirinden ayrı düşünmek imkânsızdı. Aradaki benzerlik, ortak bir otorite yapısından kaynaklanıyordu. Savaş sonrası Amerikan siyasi kültürü, Amerikan tarzı bir demokrasiye götüren yol olarak, kamu ve özel sektör alanlarında büyümeye dayalı bir iyimserlik dayatıyordu. Birleşik Devletler'de bu, ulusal ormanların özel kereste şirketlerine açılması anlamına geliyordu. Japonya'da ise doğal ormanların ağaç plantasyonlarına dönüştürülmesi demekti. Her iki durumda da politika yapıcılar, yeni iş fırsatlarıyla dolu bir geleceğe yüzlerini dönmüştü.

> **1950 Oregon.** Oregon, 12 milyon metreküplük kereste üretimiyle ülkede başı çekiyordu.[11] Deschutes Nehri üzerindeki tek bir kereste fabrikasında, tomrukçular günde ortalama 825 metreküp ponderosa çamı kesiyordu.[12]
>
> **1951 Orta Japonya.** Amerikan işgal güçlerinin desteklediği bir orman yasası, orman derneklerinin iş dünyasındaki rolünü genişletti. Yeni faaliyetler arasında, özel kişilerin dönüştürülmesi yer alıyordu. Orman dernekleri, orman sahiplerinin sosyo-ekonomik

---

* Smokey Bear, Birleşik Devletler Orman Hizmetleri'nin maskotu olan ayının ismidir. (ç.n.)

10 Bu olay, *Lookout air raids* adıyla anılır. Daha sonra 1944 ve 1945'te Japonlar, hızlı hava akımlarından yararlanarak yangın balonları gönderme girişiminde bulundu (http://en.wikipedia.org/wiki/Fire_balloon). Frida Knoblock, *The culture of wilderness* adlı kitabında (Raleigh: University of North Carolina Press, 1996), Birleşik Devletler Orman Hizmetleri'nin bu yüzden nasıl askeri bir nitelik kazandığını anlatır. Ayrıca bkz. Jake Kosek, *Understories* (Durham, NC: Duke University Press, 2006).

11 Robbins, *Landscapes of conflict* (bkz. yuk. 3. Bölüm, n. 5), 176.

12 *A.g.y.*, 163.

durumunu iyileştirmek için yatırımlar yaptı.[13] Yasayla teşvik edilen bu yeni girişimciler, sonrasında orman plantasyonları kurmak üzere eğitilecekti.

Bu, her iki ülkede de modern endüstriye uygun ormanların teşvik edildiği bir dönemdi. Amerikan işgalinin son bulmasının ardından yeni Japonya, tıpkı Amerikalıların salık verdiği gibi, kendini büyümeye adamıştı. Fakat bu büyüme, ulusal çıkarlar doğrultusunda şekillendi. Özellikle de odunda kendi kendine yeterlilik için bir plan geliştirildi. Gerek Japonya gerek Birleşik Devletler'de yaşlı ormanlar kesildi ve onların yerini, kaynakların endüstriyel rasyonalizasyonuyla ilgili yeni hayaller aldı.[14] Geçmiş, geleceğe hükmetmeyecekti. Yeni ormanlar ölçeklenebilir olmalı ve endüstrinin gereklerine göre rasyonel bir şekilde yönetilmeliydi. Ormanlardan elde edilen üretim hesaplanabilir, ayarlanabilir ve sürdürülebilir olmalıydı. Bununla birlikte, bu tür hayallerin zamanlaması her iki ülkede farklılık göstermiştir. Orta Japonya'da plantasyonlar ve yoğun orman yönetimi 1950'lerde başladı. Oregon'da da yoğun yönetim teknikleri özel arazilerde uygulamaya konuldu, fakat ulusal ormanlarda 1950'li yıllar öncelikle ağaç kesimine adanmıştı. Kesilip alınmayı bekleyen hâlâ çok sayıda büyük ağaç vardı.

1953 Orta Japonya. Ormanların *sugi* ve *hinoki* plantasyonlarına dönüştürülmesi amacıyla krediler ve vergi indirimleri sağlandı. Japonya kendi kendine yeterli bir ülke olmalı ve artan odun talebini karşılamalıydı. Köylü oduncular kereste kesmeye teşvik edildi. Savaş sırasında bile en değerli ağaçların kesilmesine öncelik verilmişti; şimdiyse fark gözetmeksizin her türlü ağaç kesiliyordu. Onların yerine, dik yamaçlarda bile plantasyonlar kuruldu.[15] *Sugi* de *hinoki* de yoğun şekilde dikildi. Hükümet, hektar başına 3500 ilâ 4500

13 Matsushita ve Hirata, "Forest owners' associations", 45.

14 Scott Prudham, Oregon'daki Douglas göknarı ormanlarının 1950'lerden itibaren endüstriyelleşmesini incelemiştir ("Taming trees: Capital, science, and nature in Pacific slope tree improvement", *Annals of the Association of American Geographers* 93, no. 3 [2003]: 636-656). Bu endüstriyel dönüşümün arka planı için bkz. Emily Brock, *Money trees: Douglas fir and American forestry, 1900-1940* (Corvallis: Oregon State University Press, 2015).

15 Mayumi ve Noboru Ishikawa'nın orman işçileriyle yaptığı görüşme, Wakayama prefektörlüğü, 2009.

fidan dikilmesini tavsiye ediyordu.[16] İşgücü ucuzdu. Yabani otlardan temizleme, seyreltme, budama ve daha sonra hasat işlemleri hep elle yapılıyordu. Maliyetlerin yarısını sübvanse eden hükümet, gelirin de sadece beşte birini vergilendirmeyi kabul etti.[17]

1953 Oregon. *Newsweek* dergisi şöyle yazıyordu: "Oregonlular için en güzel koku talaş kokusudur. Kazandıkları her doların aşağı yukarı 65 senti odun ve odun ürünlerinden geliyor."[18]

Bir orman meydana getirmenin farklı yolları da ara sıra kendini hatırlatıyordu. İşte bir diğer buluşma noktası: Her iki bölgede de orman arazilerinin seçkinler gözündeki değeri, bu arazilerin eski sakinlerine –ve devlet tarafından uygulanan şiddete– çok şey borçluydu. Devletler ve şirketlerin şimdi göz diktiği ormanlar, orman yönetiminin erken biçimleri tarafından *yaratılmıştı*.

1954 Oregon. Birleşik Devletler federal hükümeti, Klamath Rezervasyonu'nu gasp ederek ulusal orman sistemine dahil etti.

1954 Orta Japonya. Yeni oluşturulan Japon Öz Savunma Kuvvetleri, Fuji Dağı'nın kuzey yamacındaki köy ormanlarına el koyarak burayı talim sahası yaptı. Fakat bu ormanlar, on bir köyün ortaklaşa kullandığı bir satoyama peyzajının parçasıydı. Köylülere göre, askeri talimler ekosistemi bozuyor ve ağaçlara zarar veriyordu. 1980'lerin ortasında, belki tam da Klamath Kabileleri yeniden eski statülerine kavuştuğu bir sırada, köylüler müşterek arazileri için açmış oldukları tazminat davasını kazandı.[19]

---

16 Fujiwara, "Silviculture in Japan", 14.

17 Ken-ichi Akao, "Private forestry", *Forestry* içinde, ed. Iwai, 24-40, 35. Akao'nun ayrıca belirttiğine göre, 1957'den sonra hükümet, doğal ormanların ağaç plantasyonlarına dönüşümü için verdiği sübvansiyonların oranını % 48'e düşürdü.

18 Alıntılayan: Robbins, *Landscapes of conflict*, 147. Oregon kereste endüstrisi o sıralarda kontrplak, sunta ve kâğıt hamuru üretimiyle çeşitlilik kazanmaktaydı. Böylelikle, daha düşük kalitedeki odunlar da kullanım alanı bulmuş, bu da daha fazla tıraşlama kesim yapmaya teşvik etmişti. Gail Wells, "The Oregon coast in modern times: Postwar prosperity", Oregon History Project, 2006, http://www.ohs.org/education/oregonhistory/narratives/subtopic.cfm?subtopic_id=575.

19 Japon İmparatorluk Ordusu 1939'da bu ormanlara el koymuş, fakat yine de köylülerin geleneksel erişim haklarına dokunmamıştı. Daha sonra bu bölgeyi Amerikan işgal kuvvetleri ele geçirdi ve ardından da Japon Öz Savunma Kuvvetleri Amerikalılardan geri aldı. Margaret McKean, "Management of traditional common lands in Japan", *Proceedings of the conference on common property resource management April 21-26, 1985* içinde, ed. Daniel Bromley, 533-592 (Washington, DC: National Academy Press, 1986), 574.

Endüstriyel ormancılık konusundaki iyimserlik uzun soluklu olmadı. Japonya'da sorunlar daha 1960'larda, ağaç plantasyonlarına duyulan ilginin sona ermesiyle baş gösterdi. Odun ithal edilmeye başlanmıştı. Savaş sonu ile 1960 arasında Japon hükümeti, döviz tasarruf etmek ve stratejik bir kaynak olarak petrol satın almak amacıyla kereste ithalatını yasaklamıştı. Fakat 1960'a gelindiğinde petrol ucuzlamış ve inşaat sektörü, yurt dışından odun ithaline izin vermesi için hükümete baskı yapmaya başlamıştı. *Sugi* ile *hinoki* arasındaki fiyat farkının giderek açılması, Japon ekonomisini bekleyen zorlukların ilk işaretiydi. 1960'lara dek, her iki ağacın da fiyatı hemen hemen aynıydı. 1965'te Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesinden gelen kerestenin Japon pazarına girmesiyle bu durum değişti. Tsuga, Douglas göknarı ve çam, yumuşak bir oduna sahip olan *sugi* ile rekabet içine girerken, daha incelikli işlerde kullanılmaya elverişli bir ağaç olan *hinoki* bu rekabetin dışında kaldı.[20] Ayrıca, orman işçilerinin ücret oranlarındaki artış, orman bakım faaliyetlerini olumsuz etkiledi.[21] 1969'a gelindiğinde, Japonya'nın kerestede kendi kendine yeterlilik oranı ilk kez % 50'nin altına düşmüştü.[22]

Oregon'da ise 1960'lı yıllar, tam tersine, bir iyimserlik dönemiydi. Bunda Japon pazarının Oregon kerestesine açılmasının da payı vardı. Tarihçi William Robbins bu dönemi şöyle anlatıyor: "1960'ların başında Oregon'a geldiğimde, tomrukçular nehir kıyısına dek tüm ağaçları kesiyor, buldozerler dere yataklarında gidip geliyor ve geniş orman arazisi sahiplerinden bazıları, kesilen alanların yeniden ağaçlandırılmasını hiç umursamıyordu. Willamette Vadisi çiftçileri, hep daha büyük tarlalar yaratmak için, çitlerden başlayıp nehir kenarına dek her yeri sürüyor, çalılıkların oluşturduğu engelleri kaldırıyor, bataklıkları kurutuyor ve tüm bunları ölçek ekonomileri adına yapıyorlardı."[23] Genişleme, bütün sorunların çözümü olarak görülmeye devam ediyordu.

Robbins'in bu betimlemesi, sonraki on yılda gündeme gelen

20 Akao, "Private forestry", 32; Yoshiya Iwai ve Kiyoshi Yukutake, "Japan's wood trade", *Forestry* içinde, ed. Iwai, 244-256, 247, 249.

21 Akao, "Private forestry", 32.

22 *A.g.y.*, 33.

23 Robbins, *Landscapes of conflict*, xviii.

kaygıların bir habercisi niteliğindeydi: 1970'lerde çevre aktivistleri, Pasifik Kuzeybatı ormanlarının durumundan şikâyet etmeye başladı. 1970'te yürürlüğe giren Ulusal Çevre Politikası Kanunu (*National Environmental Policy Act*), çevresel etki raporlarını zorunlu kıldı. Ormanlara havadan herbisit püskürtülmesine karşı itirazlar yükseldi. Bu uygulamanın düşüklere yol açtığı biliniyordu. Ormanlarda tıraşlama kesim yapılmasına yönelik eleştiriler dile getirildi. Kamu kurumlarında çalışan orman yöneticileri, çevresel hedefleri dikkate almaya zorlandı. Aynı durum Japonya için de söz konusuydu: 1973'te benimsenen yeni bir ulusal politika, ulusal ormanların çevresel hedeflere uygun yönetilmesi zorunluluğu getirdi.

Fakat 1970'lerde her iki ülkenin de ormanları açısından en önemli gelişmeler belki de başka yerlerde yaşanıyordu. 1960'larda Japonya'nın Filipinler'den odun ithalatı artmıştı. Ne var ki zahmetsizce üretilen Filipin odunu çoktan tükenme noktasına gelmişti bile. 1967'de Endonezya, ülkedeki bütün ormanları devlet mülkiyetine alan yeni bir orman yasası çıkardı ve ardından da sahip olduğu tüm kereste kaynaklarını yabancı yatırımcıları çekmek için kullandı. 1970'ler ve 80'lerde Endonezya'dan ve daha sonra Asya'nın diğer bölgelerinden Japonya'ya büyük miktarda odun geldi.[24] Yerli endüstriyel kereste, başka yerlerden kolayca temin edilen keresteyle rekabet etmek zorunda kaldı. 1980'e gelindiğinde, Japonya'da üretilen odunun fiyatı öylesine düşmüştü ki, ağaçları hasat etmenin maliyetini neredeyse kimse karşılayamaz duruma gelmişti. Yoğun orman yönetimi Oregon'da güçlü bir şekilde teşvik edilmeye devam etse de, artık sona yaklaşılmıştı. 1990'lara gelindiğinde, kereste şirketleri bölgeyi terk etmiş, Orman Hizmetleri beş parasız kalmış ve ormanların devlet eliyle yoğun yönetimi hayali suya düşmüştü.

---

24 1980'lerde Endonezya, ham tomruk ihracatına sınırlama getirdi ve yerli bir kontrplak endüstrisi inşa etti. Bunun üzerine Japon ticaret şirketleri, Saravak ve Papua Yeni Gine'den daha fazla tomruk satın almaya başladı. Kolay odun temini hiçbir yerde fazla uzun sürmedi, fakat ticaret şirketleri her seferinde yeni tedarik alanlarına yöneldi. Çin'in Yunnan eyaletinde ziyaret ettiğim matsutake ormanları, 1970'lerde döviz elde etme amacıyla kesilmişti ve 70'lerdeki bu Japon ithalat patlamasının bir parçasıydı. Iwai ve Yukutake'nin tomruk ithalatıyla ilgili tablosunda Çin'i göremediğimden, bu tomrukların Japonya'ya yasadışı yollardan girdiğini varsayıyorum. Iwai ve Yukutake, "Japan's wood trade", 248.

Oregon'daki enkazdan bir önceki bölümde bahsetmiştim. Peki ya Japonya'daki ormanlar? Yukarıda değindiğim gibi, *sugi* ve *hinoki* ağaçları dik yamaçlara yoğun şekilde dikiliyor ve ayıklama, seyreltme, budama ve ardından da hasat işlemlerinin hep elle yapılması öngörülüyordu. Bütün ağaçların aynı yaşta olması fiyatları olumsuz etkiledi. Bu ormanların bakımı, hatta hasat edilmesi fazlasıyla masraflı bir hale geldi. Ağaçların aşırı yoğunluğu, zararlılara ve hastalıklara davetiye çıkardı. Sonuçta da kereste, satılabilirliğini giderek kaybetti.

Çoğu Japon bu ormanlardan hoşlanmadı. Sugi polenleri kırsal alanları yoğun bulutlar halinde kaplayıp alerjik hastalıklara yol açtı. Öyle ki bazı aileler, çocukları hastalanır endişesiyle şehirden ayrılmaya korkuyordu. Yürüyüşe çıkanlar bu karanlık ve tekdüze yerlerden uzak durdu. Genç plantasyonlar, yabani otsu bitkilerin yetişmesini teşvik etmiş, bu da geyik popülasyonunda hızlı bir artışa neden olmuştu. Ağaçlar büyüyüp de bu bitkileri gölgede bıraktığında, geyikler yiyecek bir şey bulamaz oldu ve köylere kasabalara dadandı. Yabancıların bir zamanlar Japonya'yı "yeşil takımadalar" olarak adlandırmasına yol açmış olan kontrollü bir bolluk arayışı, enkaza dönmüş ormanlarla sonuçlanmıştı.[25]

Mitsuo Fujiwara'nın ifade ettiği gibi: "Ormanların çoğu kesilmeden kalacak ve olgunluktan yaşlılığa doğru yol alacak, çünkü orman sahipleri silvikültürle ilgilenmiyor artık [...] Eğer ormanlar kendi hallerine bırakılıp öylece yaşlanmaya terk edilirse, ne kaliteli kereste üretirler ne de bakımlı ve olgun ormanlardan beklenen çevresel işlevi yerine getirirler."[26]

3

Endüstriyel enkazların canlılar üzerindeki etkisi, hangi canlılara odaklandığımıza bağlı olarak değişir. Bazı böcekler ve parazitler için, enkaz halindeki endüstriyel ormanlar bir bolluk diyarıdır.

25 Bkz. Totman, *Green archipelago* (bkz. yuk. 13. Bölüm, n. 8).

26 Fujiwara, "Silviculture in Japan", 20. John Knight, orman köylerinin kendi ormanlarının bakımını sürdürebilmek için nasıl yardım talebinde bulunduğunu anlatır. Knight, "The forest grant movement in Japan", *Environmental movements in Asia* içinde, ed. Arne Kalland ve Gerard Persoon, 110-130 (Oslo: Nordic Institute of Asian Studies, 1998).

Diğer bazı türler açısından ise ormanın –enkazlaştırma öncesi– rasyonalizasyonu başlı başına bir felaket niteliğindedir. Matsutakenin bir dünya inşa etme yeteneği, bu aşırı uçlar arasında bir yerde konumlanır.

Japonya'da matsutake miktarındaki düşüş, bir zamanlar etkin şekilde idame ettirilen köy ormanlarının 1950'lerden itibaren özellikle *sugi* ve *hinoki* plantasyonlarına dönüştürülerek kaybedilmesinin bir sonucuydu. 1970'lerden sonra, bu plantasyonların sürdürülmesi fazlasıyla masraflı bir hale geldiğinden, yenilerinin kurulmasına son verildi. Dolayısıyla, geriye önemli miktarda çam ve geniş yapraklı orman alanının kalmış olması, fiyatlardaki bu değişimden ve bunun yol açtığı ormancılık uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Eğer günümüzde hâlâ matsutake ormanları varsa, bunun nedeni, bu ormanların tamamının *sugi* ve *hinoki* yetiştirmek için kesilmemiş olmasıdır. Bu bakımdan matsutake ormanları, Güneydoğu Asya'da hunharca girişilen ormansızlaştırmaya çok şey borçludur – en azından, daha öncesinde Japonya'nın plantasyonlar konusunda hummalı bir çaba içinde olduğunu kabul edersek. Matsutake her ne kadar Japonya'nın enkaz halindeki plantasyonlarında yetişmiyorsa da, bu plantasyonların enkaza dönüşmesi ve böylelikle diğer ormanların da plantasyonlara çevrilmekten kurtulmuş olması sayesinde yetişmektedir.

Japon ormanları ile Oregon'un matsutakeye ev sahipliği yapan ormanları arasındaki ortak payda da işte burada yatıyor. Savaş sonrası tomrukçuluğun hızla geliştiği 1960'lar ve 70'lerde, Oregon kerestesi için en önemli pazarı Japonya oluşturuyordu. Fakat pazara yeni giriş yapan Güneydoğu Asya odunu öylesine ucuzdu ki, Oregon sonunda rekabet gücünü kaybetti. Kereste şirketlerinin Oregon'u terk etmesinde, çevreyle ilgili davaların sayısındaki artış kadar bu sorunun da payı vardı. Fiyatlar düşmüş olduğundan, şirketler daha ucuz odun bulma arayışına girdi. Önce, Birleşik Devletler'in güneyinde yeniden büyüyen çamlara yöneldiler. Ardından, sermayenin sınır tanımaz hareketliliğini kullanarak dünyanın dört bir yanında, özellikle de ormansızlaştırmanın yerel diktatörler sayesinde ucuz olduğu her yerde kereste tedarik zincirleri kurdular. Kereste şirketlerinin ayrılmasıyla birlikte, Orman Hizmetleri amaçsız ve kaynaksız kalmıştı. Ormanların kereste amaçlı yoğun

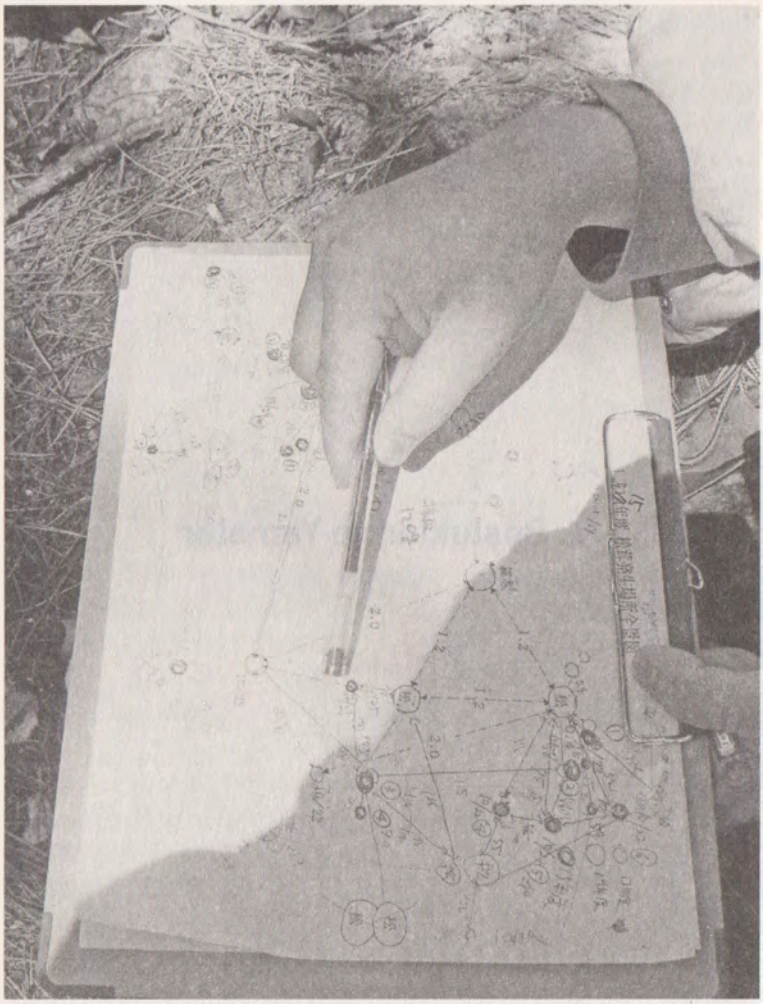
yönetimi artık ne gerekli ne de mümkündü. Üstün nitelikli fidanlarla yeniden dikim, sistematik seyreltme ve seçme kesimleri, zararlı böcek ve otlara karşı ilaçlama, tüm bunlar anlamını yitirmişti. Bu tür programlar uygulamaya konulmuş olsaydı eğer, matsutake bundan zarar görürdü. Yoğun yönetilen plantasyonlar matsutakeye göre değildir. Ayrıca, kereste eğer pahalı olsaydı, mantar toplayıcılar büyük ihtimalle ağaçların yanına bile yaklaştırılmaz, onları dikkate alan bir yönetim planı uygulamak elbette kimsenin aklından bile geçmezdi. Dolayısıyla, Oregon'daki matsutake ormanları da, küresel kereste fiyatlarının düşük olması sayesinde gelişme imkânı bulabilmiştir. Oregon ve Orta Japonya'nın matsutake ormanları, varlıklarını endüstriyel orman enkazlarının yaratılmasına borçlu olmaları bakımından benzerdir.

Bu enkazları allayıp pullamaya veya meseleye iyi yanından bakmaya çalıştığım izlenimine kapılabilirsiniz belki. Ama hiç de öyle değil. Benim üzerinde durduğum nokta, dünya genelinde ormanların büyük çaplı, birbiriyle bağlantılı ve görünüşte durdurulamaz bir şekilde enkazlaştırılmasıdır. Öyle ki coğrafi, biyolojik ve kültürel açıdan son derece farklı ormanlar bile bir yıkım zinciriyle birbirine bağlanmış durumda. Güneydoğu Asya'da olduğu gibi sadece yok edilen ormanlar değil, ayakta kalmaya çalışan ormanlar da bundan etkileniyor. Eğer bütün ormanlarımız bu yıkım rüzgârlarıyla sarsılıyorsa, kapitalistler onları ister cazip bulsun ister bir kenara itsin, bizler bu çirkin ve katlanılmaz enkazlarda yaşama zorluğuyla karşı karşıyayız.

Bununla birlikte, heterojenlik de öneminden bir şey kaybetmiş değil. Mevcut durumu, her çiviye aynı şekilde vuran tek bir çekiçle açıklamak imkânsız. Yok olan ormanlar ile aşırı yoğunluktan ve zararlı böceklerden mustarip ormanlar veya plantasyona çevirmenin masraflı olması yüzünden büyümeye bırakılan ormanlar arasındaki fark önemlidir. Birbiriyle kesişen tarihsel süreçler, Oregon ve Japonya'da orman enkazları yarattı. Fakat sırf buna dayanarak, ormanlara hayat veren güç ve etkileşimlerin her yerde aynı olduğunu ileri sürmek saçma olurdu. Türler arası toplaşmaların her birinin kendine özgülüğü önemlidir; bu nedenledir ki dünya, küresel güçlere rağmen ekolojik açıdan heterojen olmaya devam ediyor. Küresel eşgüdümün girift yapısı da aynı şekilde önemlidir, zira

her bağlantı aynı sonucu doğurmaz. Enkazların tarihini yazmak için, çok sayıda hikâyenin kırık dökük parçalarını takip etmeli ve çok sayıda yamanın kâh içinde kâh arasında hareket etmeliyiz. Küresel güç oyununda, belirsizlik içeren karşılaşmalar hâlâ önem taşımaya devam ediyor.

... Boşluklar ve Yamalar

Ormanları okumak, Kyoto Prefektörlüğü.
Matsutake bilimi sahada. Bu çizim, matsutake ile
konukçu ağaçlar arasında zamanla oluşan ilişkilerin bir haritasıdır.
Japon matsutake bilimi, her sahanın kendine özgü özelliklerine
hassas bir dikkat göstererek ve kesintisiz bir gözlem yoluyla,
karşılaşmaların yarattığı ekolojileri araştırır. Amerikalı bilim insanları,
bu tür bir araştırmayı "betimleme" adı altında
küçümseme eğiliminde olmuştur.

16. Tercüme Olarak Bilim

Kapitalizm gibi bilim de bir tercüme makinesi olarak ele alınabilir. Bilim makineseldir, çünkü öğretmen, teknisyen ve dergi hakemlerinden oluşan bir ordu, fazla kısımları kesip atmak ve kalan kısımları da olmaları gerektiği yere sabitlemek için hazır beklemektedir. Bilim aynı zamanda bir tercüme faaliyetidir, çünkü kavrayışlarının kaynağında birbirinden farklı yaşam biçimleri yer almaktadır. Çoğu araştırmacı, bilimin tercüme sürecine ait özelliklerini ancak makinesel özelliklere katkısı bakımından incelemiştir.[1] Tercüme, bilimin unsurlarının bütünsel bir bilgi ve uygulama sistemi oluşturmak üzere nasıl bir araya geldiğini gözlemlemelerine yardımcı olur. Oysa uyumsuz yanyanalıklar ve iletişim kopuklukları içeren o dağınık tercüme sürecinin kendisine çok daha az ilgi gösterilmiştir. Bunun nedeni, kısmen, bilim çalışmalarının Batı adı verilen muhayyel oluşumun dışına çıkma cesaretini nadiren gösterebilmiş olmasıdır. Bilim çalışmaları, kendini hapsettiği bu sağduyu alanının ötesine geçebilmek için post-kolonyal kurama ihtiyaç duymaktadır. Post-kolonyal kuramda tercüme, birleşme noktaları kadar uyumsuzlukları da gösterir bize.[2] Nitekim Shiho Satsuka, *doğa*nın

1 Bruno Latour ve John Law tarafından geliştirilen aktör-ağ kuramının temel kavramlarından biri olan "tercüme", insanlar ile insanlarla birlikte çalışan insan-olmayanlar (örneğin teknolojiler) arasındaki eklemlenmeleri ifade eder. Tercüme yoluyla, insanlar kadar insan-olmayanları da eşit şekilde içeren eylem ağları ortaya çıkar. Bu yaklaşımın erken ve etkili bir sunumu için bkz. Michel Callon, "Some elements of a sociology of translation: Domestication of the scallops and the fishermen of St. Bruic Bay", *Power, action and belief* içinde, ed. John Law, 196-223 (Londra: Routledge, 1986).

2 Burada tercüme meselesi, "modernlik" hakkındaki daha geniş bir akademik tartışmanın parçasıdır. Bilim çalışmalarının çoğu zaman sorgusuz sualsiz kabul ettiği Avrupa sağduyusu, evrensel olduğu varsayılan Batı düşüncesine dayalı bir modernlik anlayışına sahiptir. 20. yüzyıl sonlarında Asya'da ortaya çıkan post-kolonyal kuram ise, aksine, modernliğin küresel Kuzey ile Güney arasındaki güç ilişkilerinde şekillendiğini göstermiştir. Modernliğin bir proje olarak ortaya çıkışını en iyi şekilde anlamak için, öncelikle Batı dışında kalan yerlere, örneğin Siyam Krallığı'na veya kolonyal Hindistan'a bakmak gerekir. Bu gibi yerlerde, örgütsel ve düşünsel yapıları meydana getiren güç, olay ve fikir etkileşimlerini görmek mümkündür (Thongchai

tam da bu türden istikrarsız ve çözüme kavuşmamış bir tercüme sürecinde ortaya çıkışını gözlemliyor. Doğayı yorumlamaya yönelik ulusaşırı pratiklerde, ortak bir formasyonun aniden patlak veren farklılıklarla bir arada bulunabileceğini bize gösteriyor.[3]

Bu anlamda tercüme, bilimin bünyesinde tutarsızlık ve uyuşmazlık yamaları yaratır. Birbirinden ayrı araştırma alanları, uzmanlık dergileri ve okur kitleleri olduğu ölçüde, birbiriyle kesişen eğitim ve iletişim biçimlerine rağmen bu tür yamalar varlığını sürdürebilir. Ancak bu yamalar ne kendi içine kapalı ne de yalıtılmıştır; yeni materyallerin ortaya çıkmasıyla birlikte değişime uğrarlar.[4] Sahip oldukları ayırt edici özellikler mantıksal bir gerekliliğin değil, yakınsamaların bir sonucudur. Bu yamaları gözlemlemek, beni kümelenmeler adını verdiğim açık uçlu toplaşmalara geri götürüyor. Burada, makinenin işleyiş alanına bile nüfuz eden çok katmanlı, istikrarsız ve düzensiz ontolojiler teşekkül eder. Matsutake bilimi ve ormancılığı, bunun çarpıcı bir örneğidir; bu bölüm, bir karmaşa olarak tercüme sürecini ve bunun meydana getirdiği bilgi yamalarını ele alıyor.

Öncelikle, bilim eğer uluslararası bir girişimse, nasıl oluyor da *ulusal* matsutake bilimlerinden bahsedebiliyoruz? Bu soruyu yanıtlamak için, bilimin her şeyi bir araya getirirken bile ayrıştıran altyapısını dikkate almamız gerekiyor. Matsutake bilimi, devlet

---

Winichatkul, *Siam mapped: A history of the geo-body of a nation* [Honolulu: University of Hawaii Press, 1994]; Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe* [Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000]). Bu, modernliğin Avrupa ve Kuzey Amerika'da, üstelik belirgin farklılıklarla tezahür etmediği anlamına gelmez. Fakat her şeyi Batı'dan ibaret gören hayallerin sis perdesini dağıtmak için, Batılı versiyonları türevsel ve egzotik olarak görmeyi öğrenmek gerekir. Bu gibi Öteki yerlerden bakıldığında, modernlik projelerinin tek bir kültürel mantık tarafından belirlenmediğini, kısmi ve olumsal bir nitelik taşıdığını kavramak kolaydır. Bilim çalışmalarının ihtiyaç duyduğu kavrayış işte budur. (Fakat durumu daha da karmaşıklaştırmak üzere, Latin Amerika'da ortaya çıkan yeni bir post-kolonyal kuram, Batı ile Ötekiler arasında birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış kozmolojik ayrımlar öngörüyor; örneğin bkz. Eduardo Viveiros de Castro, "Economic development and cosmopolitical reinvolvement", *Contested ecologies* içinde, ed. Lesley Green, 28-41 [Cape Town, SA: HSRC Press, 2013].)

3 Satsuka, *Nature in translation* (bkz. yuk. 4. Bölüm, n. 2).

4 Itty Abraham'ın kitabı *Making of the Indian atomic bomb* (Londra: Zed Books, 1998), savaş sonrası dönemde Hintli fizik biliminin, "Hindistan"ı yaratan siyasi konjonktürde nasıl ortaya çıktığını gözler önüne serer.

destekli ormancılık kurumlarına bağlı olduğu ölçüde ulusaldır. Ormancılık, devlet yönetimiyle doğrudan bağlantılı bir bilim olarak ortaya çıkmıştır ve devletle yakın ilişki içinde olmaya da devam etmektedir. Kozmopolit bir etki alanına sahip olduğunda bile, ormancılık ulusal niteliğini korur. Bu noktada, daha şimdiden farklı yönlere doğru evrilen kümelenmeler söz konusudur. Fakat durum aslında daha da tuhaftır. Mevcut araştırmalar neden ulusal sınırların ötesinde bu denli küçük bir etki uyandırmıştır? Ortak eğitimlere, uluslararası konferanslara ve herkesin erişimine açık yayınlara rağmen aradaki uçurum neden bu kadar büyük? Bunun yanıtı, Japonya'nın Kuzey Amerika ve Avrupa sağduyusundan dışlanmış olmasında yatıyor. Matsutake bilimi ve ormancılığı Japonya'da köklü bir temele sahiptir. Diğer her yerde ise, matsutakenin ticarileşmesiyle birlikte ancak yeni yeni gelişme göstermiştir. Japon matsutake biliminin, diğer başka ülkelerdeki araştırmalara ilham kaynaklığı yapan bir ana gelenek olması beklenirdi. Oysa Kore'yi bir yana bırakırsak, durum hiç de böyle değildir.[5] Matsutake ihraç eden ülkelerdeki bilim insanları, kendi matsutake bilimlerini icat etmekle meşguller. Bunun bize öğretilen evrensel bilimle uzaktan yakından alakası yok. Bu eşitsiz gelişimi takip etmek, bize bilimin post-kolonyal bir tercüme süreci olduğunu gösterecektir.

Bir kere, birbirini dışlayan farklı "doğa" performanslarıyla karşı karşıyayız. İnsan kaynaklı tahribat konusundaki yaklaşımları ele alalım. Japon bilim insanları, satoyama peyzajlarıyla ilgili araştırmalara dayanarak, matsutake ormanlarının insan kaynaklı tahribatın azlığı yüzünden tehlike altında olduğunu ileri sürüyor. Terk edilmiş köy ormanlarında çamlar diğer ağaçların gölgesinde kalıyor ve bu yüzden de matsutake yetişmiyor. Birleşik Devletler'de ise, aksine, bilim insanları insan kaynaklı tahribatın fazlalığı yüzünden matsutake ormanlarının tehlikede olduğunu ileri sürüyor. Ağaçların pervasızca kesilmesi, ormandaki farklı türlerin yok olmasına neden oluyor. Ne var ki burada bilimsel bir tartışmadan söz edemeyiz; her iki gruptaki bilim insanları da çalışmalarını uluslararası düzeyde

5 Koreli bir araştırma örneği için bkz. Chang-Duck Koo, Dong-Hee Lee, Young-Woo Park, Young-Nam Lee, Kang-Hyun Ka, Hyun Park, Won-Chull Bak, "Ergosterol and water changes in *Tricholoma matsutake* soil colony during the mushroom fruiting season", *Mycobiology* 37, no. 1 (2009): 10-16.

sürdürmekle birlikte, bu farklı görüşler arasında neredeyse hiçbir iletişim gerçekleşmemiştir. Dahası, Japonya ve Birleşik Devletler'de bilim insanları, özellikle saha seçimi ve ölçek konularında birbirine karşıt araştırma stratejileri kullanma eğilimindedir. Bu da, elde ettikleri sonuçlar arasında doğrudan bir karşılaştırma yapma imkânını ortadan kaldırmaktadır. Bu süreç birbirinden tümüyle ayrılmış bilgi ve araştırma yamalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Farklı bilimsel yaklaşımlar aynı yerde karşılaştığında, ayrışmaların önemi de bilhassa belirgin bir nitelik kazanır. Çin'de matsutake bilimi ve ormancılığı, Japon ve Amerikan yaklaşımları arasında sıkışıp kalmıştır. Çin'in kuzeydoğusundaki matsutake ormanlarında, Japon bilim insanları Çinli meslektaşlarıyla yakın bir işbirliği içindedir.[6] Fakat Yunnan'da çok sayıda Amerikalı çevre koruma ve geliştirme uzmanının buraya akın etmesiyle, matsutake araştırmaları onların etki alanına dahil olmuştur. Çinli araştırmacıların öncelikli amacı "uluslararası", yani İngilizce bilimsel çalışmaların gerisinde kalmamak. Genç bir bilim insanının ifade ettiği gibi, genç ve azimli araştırmacılar Japonca kaynakları asla okumuyor, çünkü onlara göre bu, İngilizceye hâkim olmayan, çağın gerisinde kalmış yaşlı akademisyenlerin yaptığı bir şey. Amerikan yaklaşımı, Yunnan'da izlenen politikaları da belirleyecek denli güçlü olmuş: Yunnan matsutakesi CITES'in* nesli tehlike altındaki türler listesine dahil edilmiş ve matsutakenin kontrolsüz bir şekilde toplanmasına karşı düzenlemeler getirilmiş.[7] Halbuki Yunnan'daki ormanlar Birleşik Devletler'deki matsutake ormanlarına hiç benzemez. 13. Bölüm'de belirttiğim gibi, daha ziyade Japonya'daki satoyama peyzajlarıyla benzerlik taşırlar. Amerikalı uzmanlar, bu tür ormanların kendine özgü peyzaj dina-

6 Bu tür bir işbirliği örneği için bkz. S. Ohga, F. J. Yao, N. S. Cho, Y. Kitamoto ve Y. Li, "Effect of RNA-related compounds on fructification of *Tricholoma matsutake*" *Mycosystema* 23 (2004): 555-562.

CITES: Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna (Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme). (ç.n.)

7 Nicholas Menzies ve Chun Li ("One eye on the forest, one eye on the market: Multitiered regulation of matsutake harvesting, conservation, and trade in north-western Yunnan Province", *Wild product governance*, ed. Sarah Laird, Rebecca McLain ve Rachel Wynberg, 243-263 [Londra: Earthscan, 2008]) bu düzenlemeleri gözden geçirerek, uygulamanın farklı aşamalarda nasıl esneklik gösterdiğini ortaya koyuyor.

miklerini dikkate almaz. Ama biraz hızlı gittim. Önce, Japon ve Amerikan bilgi yamalarının nasıl gelişip yayıldığını görelim.

Japonya'da modern matsutake biliminin başlangıcı 20. yüzyıl başlarına dayanır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Kyoto Üniversitesi'nden Minoru Hamada bu alandaki en yetkin isimdi.[8] Dr. Hamada, matsutakenin uygulamalı ve temel araştırmalar –aynı zamanda da geleneksel ve bilimsel bilgi– arasında önemli kesişme noktalarındaki konumu sayesinde bilimin alanını genişletebileceğini görmüştü. Matsutakenin sahip olduğu ekonomik değer, devletin ve özel sektörün desteğini sağlamakla kalmadı, türler arası etkileşimler üzerine yeni biyolojik araştırmaların da kapısını açtı. Dr. Hamada, bu etkileşimleri incelemek amacıyla köylülerin deneyimine kulak verdi. Örneğin, matsutake fungusunun içinde yetiştiği (beyaz renkte, savunma amaçlı bir gelişme ortamı meydana getiren) misel tabakası için bir halk tabiri olan *shiro* ("şato", "beyaz" veya "bitki yatağı") terimini kullandı. Köylülerle teması sayesinde hem *shiro*'yu öğrenmiş hem de bu fungusu yetiştirmeye yönelik eski girişimler hakkında bilgi edinmişti.[9] Diğer yandan, *shiro*'nun ağaçlarla kurduğu türler arası ilişkinin sonuçlarıyla, hatta bunun gündeme getirdiği felsefi sorularla da ilgilendi. Örneğin, karşılıklılık ilişkilerini bir tür aşk olarak düşünebilir miydik?[10]

---

8 Ohara Hiroyuki, "A history of trial and error in artificial production of matsutake fruitings" [Japonca], *Doshisha Home Economics* 27 (1993): 20-30.

9 *Shiro*, Japon olmayan araştırmacıların "bireysel" fungus organizmaları için kullandıkları "genet" terimine alternatif bir birimdir. Yoğun bir misel tabakasından meydana gelen *shiro*, morfolojik gözlem yoluyla tespit edilir. Genet, yani genetik birey, bazen *shiro* ile eşanlamlı kullanılır (örneğin bkz. Jianping Xu, Tao Sha, Yanchun Li, Zhi-wei Zhao ve Zhu Yang, "Recombination and genetic differentiation among natural populations of the ectomycorrhizal mushroom *Tricholoma matsutake* from southwestern China", *Molecular Ecology* 17, no. 5 [2008]: 1238-1247, 1245). Fakat genet terimi genetik bir homojenliğe işaret eder. Oysa Japon araştırmaları bu varsayımı çürüten sonuçlara ulaşmıştır (Hitoshi Murata, Akira Ohta, Akiyoshi Yamada, Maki Narimatsu ve Norihiro Futamura, "Genetic mosaics in the massive persisting rhizosphere colony 'shiro' of the ectomycorrhizal basidiomycete *Tricholoma matsutake*", *Mycorrhiza* 15 [2005]: 505-512). Köylülerin bilgisine başvurmak, kimi zaman teknik inceliklerden daha verimli sonuçlar doğurur.

10 Timothy Choy ve Shiho Satsuka, Mogu-Mogu takma adıyla, Dr. Hamada'nın araştırmalarındaki bu dönüm noktası üzerine bir yazı kaleme almıştır. "Mycorrhizal relations: A manifesto", "A new form of collaboration in cultural anthropology: Matsutake worlds" içinde, ed. Matsutake Worlds Research Group, *American Ethnologist* 36, no. 2 (2009): 380-40.

Dr. Hamada'nın öğrencileri –ve daha sonra onların da öğrencileri– matsutake araştırmalarına yaygınlık ve derinlik kazandırdı. Bunlardan biri, Makoto Ogawa, Japonya'nın dört bir yanındaki il orman müdürlüklerini içine alan bir matsutake araştırma programı başlattı. Bu müdürlüklere bağlı orman araştırmacıları, uygulamalı sorunlara basit ekipmanlar ve saha temelli yöntemlerle yaklaştı. Ayrıca, geleneksel ile bilimsel bilgi arasında canlı ve verimli bir diyalog kurdular.[11] Üniversiteler ve enstitüler bünyesindeki araştırmacılar da bu doğrultuda köylülerle iletişim içinde çalışmayı sürdürdü ve bilimsel makalelerin yanı sıra popüler kitaplar ve pratik kılavuzlar yayımladılar.[12] Araştırmalarının merkezinde, matsutakenin 1970'lerden beri düşüşte olmasının nedenleri ve bu düşüşü tersine çevirmenin yolları yer alıyordu. Bir yandan laboratuvar ortamında matsutake yetiştirmek için çalışmalar yaparken, bir yandan da ormanda gelişmesine en elverişli koşulları araştırdılar. Böylelikle içlerinden bazıları, Japon satoyama ormanlarını kurtarma girişimlerine dahil oldu. Matsutakenin Japonya'da çam ormanlarına yeniden canlılık kazandırılmadan gelişme göstermesi mümkün değildi.

Matsutakeyi satoyama peyzajlarının bozulmasıyla bağlantılı olarak düşünmek, bu ekole mensup araştırmacıları matsutakenin sadece diğer türlerle değil, cansız çevre ile de ilişkiselliğini vurgulamaya yöneltti.[13] Araştırmacılar, matsutakenin yetiştiği ortamlardaki bitkileri, eğimleri, toprağı, ışığı, bakterileri ve diğer fungusları inceledi. Matsutake hiçbir zaman kendi kendine yeterli bir tür olarak değil, her zaman ilişki içinde ve dolayısıyla da bulunduğu sahaya özgü özellikler taşıyan bir tür olarak ele alınıyor. Bu araştırmacılar, daha fazla matsutake yetişmesini desteklemek için, saha özelliklerinin dikkate alınmasını salık veriyor ve çam ağaçlarına avantaj sağlayacak insan kaynaklı bir tahribat rejiminin gerekliliğini belirtiyor. İhmal edilmiş ormanlarda *daha fazla* tahribata ihti-

11 Kişisel görüşmeler, 2005, 2006, 2008. Bkz. Ogawa, *Matsutake* (bkz. yuk. 3. Bölüm, n. 4).

12 Örneğin bkz. Ito Takeshi ve Iwase Koji, *Matsutake: Kajuen Kankaku de Fuyasu Sodateru* [Matsutake: Bir meyve bahçesi yetiştirir gibi] (Tokyo: Nosangyoson Bunka Kyokai, 1997).

13 Örneğin bkz. Hiroyuki Ohara ve Minoru Hamada, "Disappearance of bacteria from the zone of active mycorrhizas in *Tricholoma matsutake* (S. Ito et Imai) Singer", *Nature* 213, no. 5075 (1967): 528-529.

yaç olduğunu savunuyorlar. İki araştırmacı, buna "meyve bahçesi yöntemi" adını veriyor.[14] Çamlara avantaj sağlamak, matsutakeyi umutla beklenen bir yabani bitkiye dönüştürüyor.

Bu arada, gerek özel şirketler gerek üniversiteli araştırmacılar, laboratuvar ortamında matsutake yetiştirmeye çalışmakla meşguldü. Matsutake fiyatları yüksek olduğu sürece, bunu başarmanın getirisi de büyük olacaktı. Kazuo Suzuki, 1990'ların ortasından başlayarak on yıl boyunca, matsutakenin yetişme koşullarını incelemek amacıyla Tokyo Üniversitesi'nde üst düzey bir araştırma ekibi oluşturdu. Suzuki'nin ekibinde doktora sonrası uluslararası araştırmacıların da bulunması, Japon matsutake biliminin kozmopolit niteliğini daha da pekiştiriyordu. Saha temelli yöntemleri bir kenara bırakan bu araştırma, biyokimya ve genom çalışmalarına ağırlık verdi. Laboratuvarda matsutake yetiştirme konusunda şu ana dek başarılı bir sonuca ulaşılabilmiş değil.[15] Bununla birlikte, özellikle fungus-ağaç ilişkileri hakkında çok sayıda yeni ipucu elde edildi. Dolayısıyla laboratuvar çalışmalarında da matsutakenin ilişkiselliği ön plana çıkıyor. Araştırmanın bir noktasında Dr. Suzuki, laboratuvarına olgun çam ağaçları getirmiş ve bodrum katında, matsutakenin ağaç kökleriyle ortakyaşamını ayrıntılı şekilde gözlemleyip ölçebileceği kafesler kurmuş.

Bu araştırma neden Birleşik Devletler'de bir yankı uyandırmadı? Amerikalı ve Japonların matsutake bilimine yaklaşımı arasındaki farklılık, aslında başlangıçta o kadar da belirgin değildi. Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesindeki orman araştırmacıları 1980'lerde matsutake ile ilgilenmeye başladıklarında, bu mantar hakkında bilgi edinmek için Japonların yaptığı çalışmalardan yararlanmıştı.[16] Central Washington Üniversitesi'nden David Hosford,

14 Ito ve Iwase, *Matsutake*.

15 Araştırma ekibi 2004 yılında, olgun bir çam ağacının kökünde mikoriza oluşturmayı başardı (Alexis Guerin-Laguette, Norihisa Matsushita, Frédéric Lapeyrie, Katsumi Shindo ve Kazuo Suzuki, "Successful inoculation of mature pine with *Tricholoma matsutake*", *Mycorrhiza* 15 [2005]: 301-305). Fakat kısa süre sonra Dr. Suzuki emekli oldu ve ekibi dağıldı, ardından da Ormancılık ve Orman Ürünleri Enstitüsü'nün başkanlığına getirildi.

16 Japon-Amerikan işbirliğinin çok daha erken tarihli bir örneği için bkz. S. M. Zeller ve K. Togashi, "The American and Japanese Matsu-takes", *Mycologia* 26 (1934): 544-558.

evvelce Dr. Hamada'nın yanında eğitim görmüş olan Hiroyuki Ohara ile çalışmak üzere Japonya'ya gitti. Yanında Japoncadan çevrilmiş çok sayıda bilimsel makale de vardı. Dr. Hosford'un çalışmaları, Amerikalı meslektaşlarıyla birlikte kaleme aldığı olağanüstü bir kitapla sonuçlandı: *Ecology and Management of the Commercially Harvested American Matsutake* [Ticari Amaçla Toplanan Amerikan Matsutakesinin Ekolojisi ve Yönetimi].[17] Japon araştırma yöntemlerine yakınlığıyla öne çıkan kitap, bu özelliğiyle Birleşik Devletler'deki diğer tüm yayınlardan ayrılır. Giriş kısmında matsutakenin Japonya'daki tarihi özetlendikten sonra, Washington Eyaleti'nde Dr. Ohara'nın da nezaret ettiği Japon tarzı bir araştırmanın sonuçlarına geçilir. Hatta Birleşik Devletler'de matsutakenin yetiştiği her bölgenin kendine özgü bitki örüntüsü bile betimlenir. Ancak kitapta bir de uyarıya yer verilir: "Amerikalı ormancılar [...] matsutake üretimini artırmaya yönelik Japon yöntemlerini muhtemelen farklı bir gözle değerlendirecektir [...] [zira] orman yönetiminin amaçları büyük ölçüde farklılık göstermektedir."[18] Bu uyarının ciddi sonuçları olmuştur. Birleşik Devletler Orman Hizmetleri'nin sonraki tüm matsutake araştırmaları, Japonların çalışmalarını ancak Hosford'a atıfta bulunarak dikkate almıştır.

Bu çekincenin nedeni neydi? Pasifik Kuzeybatılı bir araştırmacının bana dediğine göre, Japonların çalışmaları "betimleyici" olduğundan fazla bir işe yaramıyor. "Betimleyici" ile ne kastedildiğini ve bunun neden bir sorun oluşturduğunu anlamak için, Amerikan ormancılık araştırmalarının kendine özgü kültürel ve tarihsel özelliklerine bakmalıyız. Betimleyici olmak, sahaya özgülük demektir, yani belirsizlik içeren karşılaşmalara duyarlılık ve dolayısıyla da ölçeklenemezlik anlamına gelir. Amerikalı orman araştırmacıları, kerestelik ağaçların ölçeklenebilir yönetimiyle uyumlu analizler geliştirme baskısı altındadır. Bu da matsutake çalışmalarının hep keresteye göre ölçeklenmesini gerektirir. Oysa Japon araştırmalarında saha seçimi, kerestelik ağaç parsellerine göre değil, fungusların yetiştiği yamalar dikkate alınarak yapılır.

Orman Hizmetleri tarafından desteklenen matsutake araştırma-

17 Hosford ve diğ., *Ecology and management* (bkz. yuk. 3. Bölüm, n. 4).

18 *A.g.y.*, s. 50.

larının yanıt aradığı temel soru şu olmuştur: Ticari bir ürün olarak matsutake, sürdürülebilir bir şekilde yönetilebilir mi?[19] Bu soru, Orman Hizmetleri'nin kereste yönetimine yönelik çalışmalarının tarihçesi içinde şekillenmiştir. Bu tarihçede, kereste dışı orman ürünleri ancak kereste üretimiyle uyumlu oldukları ölçüde dikkate alınmıştır. Dolayısıyla, yönetilebilir kereste birimi olarak meşcere, Amerikalı ormancılar için temel peyzaj birimidir.[20] Japon bilim insanlarının incelediği fungus yamalarının ekolojisi, bu çerçevenin dışında kalır. Amerikalı ormancıların yürüttüğü matsutake araştırmalarının ölçeği de bu doğrultuda belirlenir. Bazı çalışmalar, matsutake örneklemesi amacıyla, kerestelik ağaç meşcereleriyle uyumlu bir ölçekte rastgele kesitlere başvurur.[21] Bazıları ise fungus yamalarının ölçeğini büyütmeye yönelik modeller inşa eder.[22] Bu çalışmalar, matsutakeyi kerestenin rasyonalizasyonu ölçeğinde görünür kılmak için izleme teknikleri geliştirir.

Amerikan matsutake araştırmalarının temel meselelerinden biri toplayıcılar olmuştur: Toplayıcılar matsutake kaynağına zarar veriyor mu? Bu soru, Amerikan ormancılık tarihinden ve onun başlıca kaygısından beslenmektedir: Tomrukçular tomruk kaynağına

19 Bunun istisnaları da yok değil. Ve eğer Pasifik Kuzeybatı'da matsutake araştırmalarının gelişmesine izin verilmiş olsaydı, geleneksel yaklaşımın farklı yönlere evrildiğine tanıklık edebilirdik. Araştırmalar sadece 1990'lar ile 2006 arasında bir gelişme gösterebilmiştir; sonrasında, fon kesintileri nedeniyle burs imkânı ortadan kalktı ve araştırmacılar başka alanlara yöneldi. Kereste üretiminin temel alan yaklaşımların bir istisnası, Charles Lefevre'in Pasifik Kuzeybatı bölgesinde matsutake ile konukçuları arasındaki ilişkileri incelediği tez çalışmasıdır (bkz. yuk. 12. Bölüm, n. 11). Matsutakenin ilişkiselliğini ön plana çıkaran bu inceleme, Japonya'daki çalışmalarla hiçbir bağlantısı olmamasına karşın, bazı ortak konulara temas eder. Matsutake miselleri için bir "koku testi" bile geliştiren Lefevre, tıpkı Japonların yaptığı gibi, uzman olmayan kişilere de çalışmasında yer vermiş, onların bilgisinden yararlanmıştır. Daha sonra Lefevre, trüf mantarı üretimi için aşılanmış ağaç satarak hayatına devam etmiştir.

20 David Pilz ve Randy Molina, "Commercial harvests of edible mushrooms from the forests of the Pacific Northwest United States: Issues, management, and monitoring for sustainability", *Forest Ecology and Management* 5593 (2001): 1-14.

21 David Pilz ve Randy Molina, ed., *Managing forest ecosystems to conserve fungus diversity and sustain wild mushroom harvests* (USDA Forest Service PNW-GTR-371, 1999).

22 James Weigand, "Forest management for the North American pine mushroom (*Tricholoma magnivelare* (Peck) Redhead) in the southern Cascade range" (doktora tezi, Oregon State University, 1998).

zarar veriyor mu? Araştırmaların mantar toplayıcılar tarafından kullanılan tekniklere odaklanmasının temelinde bu miras yatar. Tomrukçular konusunda olduğu gibi, burada da can alıcı noktanın hasat olduğu düşünülür. Çalışmalar, toprağı tırmıklayarak mantar toplamanın gelecekteki mantar üretimini düşürdüğünü göstermiştir. Mantarlar topraktan nazikçe çıkarıldığında ise, bunun bir sonraki verime olumsuz bir etkisi yoktur.[23] Dolayısıyla toplayıcılar, mantarları doğru bir şekilde toplama konusunda eğitilmelidir. İnsan kaynaklı diğer tahribat biçimlerinin –örneğin seyreltme, yangın önleme veya silvikültürün– mantar hasadı üzerindeki etkileri araştırılmamıştır. Bu gibi konular aşırı hasattan kaygılanan araştırmacıların aklına bile gelmez. Amerikalıların sürdürülebilirlikten anladığı şey budur: Halkın açgözlülüğünün yol açacağı zararlara karşı bir savunma.

Japonya'nın aksine, Birleşik Devletler'de ormancılar insan kaynaklı tahribatın tehlikelerine odaklanmıştır. Ormanlara zarar veren şey, insan faaliyetinin az olması değil, çok olmasıdır. Rastlantı eseri, her iki ülkede de "tırmıklama" bir tahribat sembolüdür – fakat karşıt değerlere sahiptir. Tırmıklama, Birleşik Devletler'de toprak altındaki fungus yapılarını tahrip ederek matsutake ormanlarına zarar verir. Japonya'da ise çam ağaçları için gerekli mineral toprağı açığa çıkararak matsutake ormanlarının verimliliğini artırır. Bunlar birbirinden tümüyle farklı ormanlardır ve her birinin zorlukları kendine özgüdür. Birleşik Devletler'in Pasifik Kuzeybatı bölgesindeki iğneyapraklı ormanlarda çamın desteklenmeye ihtiyacı yoktur (yine de ulusal ormanları yurttaşların seyreltme faaliyetlerine açmak iyi olabilirdi). Fakat bu karşıtlık, hangi yaklaşımın doğru olduğu meselesinin ötesinde, temel soru ve varsayımların ne denli üretken olabildiğini gösteriyor. Kozmopolit bir bilim, farklı yamalar halinde beliren ve muhtelif karşılaşmalarda birbirini bütünleyen veya reddeden araştırmalarla kurulur.

Yunnan'a dönecek olursak, Amerikan yaklaşımının buradaki etkisini şimdi daha açık bir şekilde görebiliriz. Matsutake, meşe-çam ağaçları ve insanlar arasındaki ilişkileri incelemek için Yunnan

23 Daniel Luoma, Joyce Eberhart, Richard Abbott, Andrew Moore, Michael Amaranthus ve David Pilz, "Effects of mushroom harvest technique on subsequent American matsutake production", *Forest Ecology and Management* 236, no. 1 (2006): 65-75.

aslında ideal bir yerdir: İnsanlar, meşe ve çam ormanlarını matsutake yararına olacak şekilde nasıl idame ettirebilir? Oysa araştırmacılar, Amerikan tarzı bir yaklaşım benimseyerek, matsutakeyi kendi kendine yeterli ve ölçeklenebilir, diğer türlerle ilişkileri göz ardı edilebilir bir ürün olarak ele alıyor. Sürdürülebilirlikle ilgili soruların odağında ormanların ilişkiselliği değil, toplayıcı pratikleri yer alıyor: Toplayıcılar kendi kaynaklarına zarar veriyor mu? Araştırmacılar köylülere matsutake hasadındaki düşüşle ilgili sorular yönelttiklerinde, ormanlar hakkında hiçbir şey sormuyorlar. Düşüş meselesine, sanki mantarlar peyzajda tek başlarına yetişiyormuş gibi yaklaşıyorlar.[24] Bu tam da Amerikalıların, keresteyi açgözlü tomrukçulardan koruma umuduyla rasyonalize etme deneyiminden öğrendikleri sorudur. Ne var ki, mantar toplayıcılar ile tomrukçular aynı şey değildir.[25]

Amerikan tarzı yaklaşımın bilim insanları arasındaki hegemonyasına rağmen Yunnan'da Japon matsutake araştırmalarını takip eden bir kitle de mevcut. Matsutake ihracatçısı şirketlerin Japonya ile sıkı bağları var, çünkü mantarlar bu ülkeye gönderiliyor. Ayrıca Japon matsutake bilimi, mantarların verimini artırmak için ormanların nasıl yönetilmesi gerektiğine odaklanmıştır. Amerikalılar ise, aksine, toplayıcıların bizzat kendi kaynaklarını yok etmesini engellemek için mantar toplamanın nasıl düzenlenmesi gerektiğini araştırır. Japon orman yönetimi piyasaya daha fazla mantar vaadinde bulunur, Amerikan bilimi ise daha az. Dolayısıyla Yunnan'da matsutake ticareti yapan şirketlerin Japon paradigmasını tercih

24 Anthony Amend, Zhendong Fang, Cui Yi ve Will McClatchey, "Local perceptions of matsutake mushroom management in NW Yunnan, China", *Biological Conservation* 143 (2010): 165-172. Amerikalı ve Çinli akademisyenlerin bu ortak çalışması, Japonların araştırmalarını Amerikalı bir bakış açısıyla eleştirir. Makalenin yazarları, Japon araştırmacıların saha odaklılığının, yani "zamansal yinelenme yerine sahayı temel almaları"nın ölçeklenebilirliği dışladığı suçlamasında bulunur, "[çünkü] meşcere düzeyinde verimliliğin ampirik olarak test edilmesi zordur" (167).

25 Toplumsal meselelere ilgi duyan bazı Çinli bilim insanları, arazi mülkiyetinin nasıl bir fark yaratabileceği sorusunu sorarak matsutake araştırmalarını farklı bir mecraya taşıyor. Bu tartışmalarda matsutake, ölçeklenebilir bir meta ve bir gelir kaynağı olarak ele alınmaya devam eder, fakat bu gelirin farklı bir şekilde dağıtılabileceği öngörülür (bkz. 19. Bölüm). David Arora ("The houses that matsutake built", *Economic Botany* 62, no. 3 [2008]: 278-290) gibi bazı Amerikalılar da eleştirel bir tavır içinde olmuştur.

etmek için haklı nedenleri var. Önde gelen bir Japon araştırmacının matsutake yönetimi üzerine bir kitabı Çinceye çevrildiğinde, bu, bilim insanlarının değil, Yunnan'daki matsutake şirketleri derneğinin girişimiyle gerçekleştirilmişti. Hatta çeviri tamamlanıp yayımlandıktan sonra bile, bilim insanlarının kitaptan hâlâ haberi yoktu.[26]

Tüm bunlar beni Eylül 2011'de Kunming'de toplanan ilk uluslararası matsutake çalışmaları konferansından bahsetmeye götürüyor. Konferans Yunnan'daki matsutake şirketleri derneği tarafından, Japon bilim insanlarından oluşan bir ekiple birlikte düzenlenmişti. Katılımcılar arasında Kuzey Koreli bir grup matsutake araştırmacısı ve Kuzey Amerika merkezli Matsutake Worlds Research Group da vardı. Konferansın sadece açılış oturumunda çevirmen görevlendirilmiş olması yüzünden iletişim bir hayli sorunluydu. Kaldı ki çevirmenler de yabancısı oldukları bir konu hakkındaki tartışmalar karşısında epey bocalamıştı. Konferansın geri kalanının İngilizce olması planlanıyordu, fakat katılımcılar buna ayak uydurmakta zorlandı. Bununla birlikte, dilden kaynaklanan zorluklar sorunların sadece bir kısmını oluşturuyordu. Matsutake çalışmalarının amacı hakkında her birimiz tümüyle farklı fikirlere sahipti. Çinli katılımcıların çoğu, Çin matsutakesini tanıtma arzusundaydı; dolayısıyla kültürel değerlerden, yeni işleme tekniklerinden ve devletin matsutakeyi koruma gayretlerinden bahsettiler. Japon katılımcılar ise, aksine, Japon olmayan ve belki de daha iyi bir üretim potansiyeline sahip matsutake çeşitleriyle karşılaşma fırsatı buldukları için heyecanlıydı. (Bazı Çinlilerden itirazlar yükseldi, zira bir veri bankasına indirgenmek istemiyorlardı.) Kuzey Korelilere gelince, kendi ülkelerinde erişim imkânı bulamadıkları uluslararası bilimsel makalelerin birer kopyasını edinme derdindeydi. Ve tüm bu hayhuyun içinde, bilim ve toplum üzerine üst-yorumlarımızla biz Kuzey Amerikalı antropologlar yer alıyorduk.

Her birimizin önceliği farklıydı. Yine de, tebliğ sunumları başlamadan önceki iki günlük ortak saha çalışmasında, birbirimizi ormanı gözlemlerken izleme fırsatı bulduk. Eşzamanlı icra edilen birbirinden farklı eylem-halinde-bilim türlerini görmek şaşırtıcı

26 Jicun Wenyan [Yoshimura Fumihiko], *Songrong cufan jishu* [Matsutakenin yetişmesini kolaylaştıran teknikler], Çinceye çev. Yang Huiling (Kunming: Yunnan keji chubanshe [Yunnan Bilim ve Teknoloji Basımevi], 2008).

bir deneyimdi. Çinli katılımcılar, ormandaki fungus yaşamının çeşitliliğine ve köylüler ile uluslararası uzmanlar arasında kurulan yeni ve içten ilişkilere tanıklık etti. Japon araştırmacılar, yabancı bir ülkedeki fungus-konukçu ağaç ilişkilerini incelemek için ellerine geçen bu nadir fırsatın tadını çıkardı. Kuzey Koreliler yeni teknikleri öğrenmek için can atıyordu. Kimse bu buluşmanın verimsiz olduğunu düşünmüyordu. Birbirimizi dinleme sanatını öğreniyorduk: Farklılıklarımızın farkına varmamız, birlikte çalışmamızın başlangıcını oluşturuyordu.

Bu arada, sesi duyulmayanlar da vardı. Konferansa katılmayanları ele alalım. Birleşik Devletler Orman Hizmetleri, federal fonlardaki kesintiler nedeniyle birkaç yıldır araştırmalarını sınırlandırmıştı. Bu yüzden tek bir Amerikalı ormancı bile konferansa gönderilmemişti. Şehrin hemen diğer ucunda, çok sayıda matsutake araştırmacısına sahip olmakla övünen Çinli bir araştırma kurumu vardı, fakat buradan da hiç kimse konferansa katılmamıştı. Sonuçta, Çinli iş insanları ile Japon bilim insanlarının bir araya geldiği değişik bir güruh toplanmıştı. Tercümelerin aksadığı ve katılımın eksik kaldığı bu tür toplantılarda, uçurumlar ve yamalar daima iş başındadır.

Bazen tek bir kişi, yamalar arasında bir tercüme gerçekleştirerek fark yaratır ve yeni gelişmelere zemin hazırlar. Kunming'deki buluşma, bir kişinin çabaları sayesinde hayata geçirilebilmişti. Yang Huiling, çocukken Yunnan'da kendisinin de mensubu olduğu Bai halkını inceleyen Japon bir antropologla karşılaşmış. Daha sonra öğrenim görmek için Japonya'ya gitmiş ve matsutake ticareti işine girmiş. Kunming konferansı için Japon bilim insanlarıyla bağlantı kurulmasını sağlayan da o olmuş. Farklı araştırma geleneklerini bir araya getirmek, ona yeni bir yamanın oluşumunu başlatma fırsatı vermiş.

Kozmopolit bilim, yamalardan meydana gelir – ve bu nedenle de daha zengindir. Bununla birlikte, kişiler ve olaylar bazen fark yaratır. Tıpkı mantar sporları gibi, beklenmedik yerlerde çimlenebilir ve yamaların oluşturduğu coğrafyaları yeniden şekillendirebilirler.

Ormanları okumak, Yunnan.
Herdem yeşil bir meşe ağacının türünü belirlemek.
Meşeler farklı türlerin karışımından oluşan melez topluluklar
meydana getirir. Fakat farklılıklar da bir şekilde muhafaza edilir.
İsimler, gizemi artırmaktan başka bir şey yapmaz.

17. Uçuşan Sporlar

Tabii bütün bunlar varsayımdan ibaret.
Mikolog Jianping Xu, matsutakenin evriminden bahsediyor

Peyzajlar ve onlar hakkındaki bilgimiz yamalar halinde gelişir. Matsutake *shiro*'su (misel tabakası) bu sürecin bir modelini sunar: Yamalar yayılır, değişime uğrar, kaynaşır, birbirini reddeder ve ölür. Gelişme halindeki ekolojiler kadar, bilimin de yorucu çalışması –ve aynı zamanda yaratıcı, üretken oyunu– yamalar halinde gerçekleşir. Fakat bazen kendi kendimize sorabiliriz: Bu yamaları harekete geçiren, onları mümkün kılan şey nedir? Matsutake söz konusu olduğunda, uçuşan sporları da dikkate almamız gerekiyor.

Gerek ormanlarda gerek bilimde, sporlar hayal gücümüzü farklı bir kozmopolit topolojiye taşır. Sporlar bilinmeyen yerlere doğru uçar, başka türlerle çiftleşir ve bazen de yeni organizmalar meydana getirerek yeni çeşitler için bir başlangıç oluşturur. Sporları zaptetmek zordur; cazibeleri de bundan kaynaklanır. Peyzajlar söz konusu olduğunda, sporlar bizi popülasyon içi heterojenliğe yönlendirir. Bilim söz konusu olduğunda ise, açık uçlu iletişim ve aşırılık için, yani varsayımlar üretmenin hazzı için bir model oluştururlar.

Neden sporlar?

Sporlar üzerine düşünmeye başlamamı Koji Iwase'ye borçluyum. Kyoto'da Shiho Satsuka ve Michael Hathaway'in de hazır bulunduğu bir yemekteydik; ses kayıt cihazı kapalıydı. Matsutakenin neden bu denli kozmopolit bir özelliğe sahip olduğunu merak ediyordum: Kuzey Yarımküre'nin dört bir yanına nasıl yayılmıştı? Dr. Iwase, bilgi birikimini yabancılarla cömertçe paylaşan ve onlara seve seve yol gösteren biriydi. Stratosferin fungus sporlarıyla dolu olduğundan, bu yüksek irtifalarda yeryüzünü çepeçevre dolandıklarından bahsetti. Fakat bu sporlardan ne kadarının uzak yerlerde çimlen-

mek üzere hayatta kaldığı konusunda net bir bilgi olmadığını da ekledi. Ultraviyole ışınları ölümcüldür ve sporların çoğu ancak kısa bir süre, belki birkaç hafta yaşayabilir. Dr. Iwase, bir matsutake sporunun başka bir kıtada çimlenme fırsatı bulacak kadar hayatta kalıp kalamayacağını bilmediğini belirtti. Bu mümkün olsa bile, çimlenme halindeki bir başka sporla karşılaşması gerekiyordu, zira bir birleşme gerçekleşmediği takdirde birkaç gün içinde ölüp giderdi. Yine de matsutakenin milyonlarca yıllık bir süre zarfında sporlar tarafından yayılmış olabileceği düşünülebilirdi.[1]

Stratosfer denilince, insan ister istemez uçarı hayallere kaptırıyor kendini. Bir düşünün: Yerkürenin etrafında dönüp duran sporlar! Uçuşan sporlarla birlikte düşüncelerim de havalandı ve bir çağdan diğerine, bir kıtadan diğerine matsutakenin peşine düştüm. Sorularımı dünyanın farklı yerlerindeki mikologlara yönelttim ve stratosfer boyunca onların da düşüncelerinin peşine düştüm. Kökenler hakkında, farklı çeşitlerin zaman ve mekân içindeki gelişimi hakkında varsayımlarda bulunan kozmopolit bir bilim çıktı karşıma. Uygulamalı ormancılığın birbirinden kopuk yamalarının aksine, matsutakenin türleşmesini konu alan bilimsel çalışmalar bir yama özelliği taşımaz. İzlenmesi gereken yöntemlerle ilgili güçlü bir uluslararası fikir birliği vardır. Araştırma materyalleri –mantar örnekleri ve DNA dizileri– ülkeler arasında gidip gelir. Kişiler ve bazen de laboratuvarlar, matsutakenin kökenine dair hikâyeler, bilgi kırıntıları, hatta peşin yargılar üretir. Fakat bir ekolden de bir yamadan da bahsedilemez. Tüm bu çalışmalar asıl mesainin dışında yürütülür: Bir mantarın çağlar boyu yaptığı yolculukların incelenmesine kimse maddi destek vermez. Bilim insanlarını bu meseleleri ele almaya yönelten şey sırf bilim aşkıdır – bir de yöntem ve materyallerin elleri altında hazır bulunmasıdır. Elde ettikleri sonuçlar ve yaptıkları varsayımların, belki bir gün bizi tıpkı sporlar gibi yeni bir şeye ulaştıracağı umudunu taşırlar. Fakat şimdilik, sadece düşünmenin verdiği hazla, zihnin sporlarla dolu o uçarı stratosferiyle yetiniyorlar.

Dolaşımdaki bu materyaller ve yöntemler nelerdir?

Henning Knudsen, bana yöneticisi olduğu Kopenhag Üniver-

1 Kişisel görüşme, 2005.

sitesi Botanik Bahçesi'nin fungus koleksiyonunu gösterdi.[2] Tip örnekleri bu koleksiyonda muhafaza ediliyor: Çekmeceler dolusu katlanmış zarf ve her zarfın içinde kurutulmuş bir fungus var. Yeni bir tür tanımlandığında, türe ismini veren kişi bir örneğini herbaryuma gönderiyor ve bu örnek, bu tür için bir "tip" haline geliyor. Dünyanın farklı yerlerindeki araştırmacılar, bu tipi görme talebinde bulunabiliyor. Bu durumda herbaryum onlara orijinal materyali gönderiyor. Herbaryum sistemi, Kuzey Avrupalıların bitkileri tanımlama tutkusundan doğmuş, Latince ikili adlandırma sistemi de bu tutkunun bir sonucu olarak geliştirilmiştir. Avrupa yayılmacılığının bir özelliği olan herbaryumlar, örneklerin dolaşımı yoluyla ulusaşırı iletişim için de bir temel oluşturmuştur. Dünyanın dört bir yanındaki araştırmacılar, herbaryumlarda toplanan tip örnekleri sayesinde farklı türler hakkında bilgi edinebilmektedir.

Dr. Knudsen, matsutakenin stratosferdeki sporlar yoluyla yayıldığını düşünmüyor, çünkü sporların bu şekilde eş bulmalarını pek mümkün görmüyor. Bunun yerine, yayılmanın ormanları takip ettiğini, ağaçlarla birlikte gerçekleştiğini düşünüyor. Ona göre Kuzey Yarımküre'deki birçok tür, uzun bir süre içinde yavaş yavaş ve birlikte yayıldı. *Boletus edilis* gibi bazı türler Alaska'dan Sibirya'ya geçmiş olabilir. Fakat Dr. Knudsen kuzeyli türlerin homojenliğinin abartıldığını söylüyor. Kuzey Yarımküre'nin farklı yerlerinde aynı olduğu düşünülen pek çok türün sonradan ayrı türler olduğu anlaşılmış.[3]

Birbiriyle aynı özellikleri taşıyan kozmopolit türlerin reddi, herbaryum örneklerinin dolaşımına değil, yeni ve devrimci bir teknolojiye, "tür" kavramının yeni bir şekilde tanımlanmasına yol açan DNA dizilemesine dayanmaktadır. Mikologlar, türler içinde değişmeden kalma eğilimi taşıyan, fakat türler arasında değişkenlik gösteren belirli DNA dizilerini –örneğin, DNA'nın ITS (*internal transcribed spacer*) adı verilen bölgesini– inceler. Dr. Knudsen'in Toronto'da Ontario Kraliyet Müzesi'ndeki mevkidaşı Jean-Marc Moncalvo, ITS dizisindeki % 5'ten büyük bir farklılığın yeni bir

2 Kişisel görüşme, 2008.

3 Henning Knudsen ve Jan Vesterholt'un taksonomisi için bkz. *Funga nordica* (Kopenhag: Nordsvamp, 2012).

türe işaret ettiğini belirtiyor.[4] DNA dizilemesi, herbaryumların materyal ve yöntemlerini reddetmiyor; türler arasındaki çoğu karşılaştırma, yine herbaryum örnekleri kullanılarak yapılıyor. Fakat burada yeni bir materyalin dolaşıma girmesi söz konusu: DNA dizilerinin kendileri. Veri tabanları sayesinde dünyanın farklı yerlerindeki bilim insanları, başkaları tarafından incelenmiş olan DNA dizilerine başvurabiliyor. DNA dizilemesinin basit kesinliği, bilim dünyasında bir fırtına etkisi yarattı: Artık başka bir seçenek mümkün değil. Bu yöntem öylesine güçlü görünüyor ki, bilim insanları sordukları soruları bile DNA dizilemesinin sunabileceği yanıtlara göre formüle ediyor.

Bununla birlikte, farklılığını korumaya devam eden çevreler de var elbet. Dr. Moncalvo'nun anlattığına göre, Çinli mikologlar daha 1980'lere kadar Avrupalı ve Kuzey Amerikalı meslektaşlarıyla özgürce iletişim kurmakta sorun yaşıyordu. Bir keresinde Çinli bir mikolog, ona bir kitabın sayfaları arasına gizlenmiş fungus örnekleri göndermiş. Dr. Moncalvo, bu yalıtılmışlık nedeniyle Çin taksonomilerinin tuhaf olduğunu söyledi. Cins adları (Latince ikili adlandırmadaki ilk terim) için uluslararası bir kural olmadığından, Çinli taksonomlar cins adlarına "Çin" ibaresini eklemişler. Örneğin, *Boletus* yerine *Sinoboletus* demişler, bu da yabancı meslektaşlarında bir kafa karışıklığına yol açmış. Ayrıca, türleri tanımlarken fazlasıyla özensiz davranırlar. Çinliler, Yunnan'da istiridye mantarının 21 farklı türü olduğunu iddia ederler. Oysa dünyada bu mantarın onaylanmış sadece 14 türü vardır. Küçük morfolojik farklılıklara gereğinden fazla önem verilmiştir. Fakat Dr. Moncalvo'ya göre bu durum, uluslararası eğitime sahip genç bilim insanlarının yetişmesiyle değişmeye başlamış.

Bu materyaller ve yöntemler bize "çeşitler" hakkında ne diyor?

Tür kavramının açık bir tanımını yapmak her zaman için zor olmuş, DNA dizilemesi de –tüm kesinliğine karşın– bunu kolaylaştırmamıştır. Türler arasındaki sınırlar, klasik olarak, farklı türlere ait bireylerin birbirleriyle çiftleşme ve verimli döller üretmesinin imkânsızlığıyla tanımlanmıştır. Atlar ve eşekler söz konusu olduğunda bunu anlamak kolay. (Bu ikisi birbiriyle çiftleşir, fa-

4 Kişisel görüşme, 2009.

kat verimli döller üretmez.) Peki ya funguslar? Dr. Moncalvo, iki farklı fungus suşunun bu tanıma göre ayrı türler olup olmadığını belirlemek için yapılması gerekenleri anlattı. İkisinden de birer sporu kültür koşullarında çimlendirmeniz, bu sporları çiftleştirmeniz, onları bir şekilde mantar üretmeye zorlamanız ve sonra da bu mantarın sporlarını çiftleştirip yeni mantarlar üretmeniz gerekecektir. Oysa bugüne dek kültür ortamında tek bir mantar bile üretmeyi kimsenin başaramadığı ve sporları tek başına çimlenme bile yapamayan matsutake gibi bir fungus söz konusu olduğunda, bu tür deneylere girişmenin bir anlamı yoktur. Dr. Moncalvo, tez çalışmasını en basitinden bir mantarın tür sınırlarını belirlemeye hasretmiş bahtsız bir doktora öğrencisi düşünün, diye de ekledi. Kim onu işe alırdı ki?

Dünyanın farklı yerlerindeki matsutakeleri tanımak açısından tüm bunlar önemli. Bundan 20 yıl önce, Kuzey Yarımküre'de çok sayıda matsutake türü vardı ve bilim insanları sürekli yeni türler bulmaya da devam ediyordu. Şimdi sadece birkaç tür var – ve sayıları giderek azalıyor. Bunun nedeni soylarının tükenmesi değil. Bilim insanları, ITS bölgesinin DNA dizi verilerine dayanarak, bu matsutake çeşitlerinin çoğunun aslında tek bir tür, yani *Tricholoma matsutake* olduğunu ileri sürdü. Bugün *T. matsutake* sadece Avrasya'ya değil, Kuzey ve Orta Amerika da dahil Kuzey Yarımküre'nin büyük kısmına yayılmış bir görünüm sergiliyor. Bir tek *Tricholoma magnivelare*, yani Kuzey Amerika'nın Pasifik Kuzeybatı bölgesinde yetişen matsutake ayrı bir tür olarak değerlendirilmeye devam ediyor; ama o bile DNA imzası bakımından *T. matsutake* ile büyük benzerlik gösteriyor.[5]

DNA dizileme yönteminin kesinliği bu tespitlere imkân tanırken, farklı çeşitleri anlamada temel bir kategori olarak tür kavramına duyulan güveni de zayıflatıyor. Bugün Japon Ormancılık ve Orman Ürünleri Araştırma Enstitüsü'nün başkanlığını yürüten Kazuo Suzuki ile ilk karşılaştığımda, o zamanlar *Tricholoma zangii* adıyla bilinen Çin'in meşe-sever matsutakesi hakkında bir araştır-

5 *Tricholoma caligatum* (veya *T. caligata*) ismi, birbirinden oldukça farklı ve bazıları matsutake olarak değerlendirilen çeşitli funguslar için kullanılmaktadır. Bkz. Öndeyiş, n. 11.

manın sonuçları yeni yayımlanmıştı.[6] Japonya'da matsutake mantarları çamlarla ortaklık kurar; geniş yapraklı ağaçlarla bir arada bulunan matsutakeler ise sahtedir. Matsutake ile iğneyapraklılar arasındaki birliktelik, bu mantarın türüne ait bir özellik olarak görünüyordu. Meşe-sever Çin matsutakesi ile sadece çamı tercih eden Japon matsutakesi arasında yakın bir ilişki olduğunu ortaya koyan DNA çalışmaları, araştırmacıları şaşırtmıştı. Dr. Suzuki, haberi bana bizzat vermesi için Tokyo Üniversitesi'nden genç meslektaşı Dr. Matsushita'yı da buluşmamıza getirmişti: Dr. Matsushita, ITS bölgesine ait DNA dizilerini incelediğinde, meşe-sever ile çam-sever matsutakeler arasında bir tür farkı ortaya çıkmamıştı.[7] Fakat uzun yıllardır matsutake üzerine çalışan Dr. Suzuki, hikâyenin bundan ibaret olmadığı kanısındaydı. "Sorduğunuz soruya göre değişir" dedi ve Armillaria kök çürüklüğünden bahsetti. Bir tür kompleksi olan ve türler arasında kesin sınırlardan bahsetmeyi zorlaştıran Armillaria kök çürüklüğü, bütün bir ormana yayılabilen bir fungustur ve kimilerince "dünyadaki en büyük organizma" olarak tanımlanmıştır. Tek tek "bireyler"den bahsetmek zordur, zira bu bireyler çok sayıda farklı genetik imza taşır ve bu da fungusun yeni çevre koşullarına uyum sağlamasını kolaylaştırır.[8] Bireylerin bile bu denli birbirine karıştığı, böylesine uzun yaşadığı ve dolayısıyla üreme yalıtımının bulanıklaştığı durumlarda, türlerin açık uçlu olduğu söylenebilir. "Armillaria kök çürüklüğü, tek bir tür içinde elli farklı türdür" dedi Dr. Suzuki ve ekledi: "Türler arasında nasıl ayrım yaptığınıza bağlı olarak her şey değişir."

Görüşmemizi her ayrıntısıyla hatırlıyorum. Koltuğun bir köşesine ilişmiştim. Dr. Suzuki'nin türleri ele alış şekli, kültürel antropologların kendi temel kavramlarına yaklaşımını andırıyordu; diğer bir deyişle, işe yararlıklarını kaybetmemeleri için sürekli sorgulanmaları gereken çerçevelerdi bunlar. Dr. Suzuki, bildiğimiz farklı çeşitlerin, bilgi üreti-

6 Kişisel görüşme, 2005.

7 Ayrıca bkz. Norihisa Matsushita, Kensuke Kikuchi, Yasumasa Sasaki, Alexis Guerin-Laguette, Frédéric Lapeyrie, Lu-Min Vaario, Marcello Intini ve Kazuo Suzuki, "Genetic relationship of *Tricholoma matsutake* and *T. nauseosum* from the northern hemisphere based on analyses of ribosomal DNA spacer regions", *Mycoscience* 46 (2005): 90-96.

8 Peabody ve diğ., "Haploid vegetative mycelia" (bkz. yuk. "İz Sürmek," n. 21).

mi ile dünya arasındaki o kırılgan bitişme noktasında şekillendiğini belirtti. Çeşitler her zaman bir oluş süreci içindedir, çünkü onları hep yeni bakış açılarıyla inceleriz. Bu onları daha akışkan ve tartışmalı gösterse de daha az gerçek yapmaz.

Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nden orman patoloğu Ignatio Chapela, "tür" fikrinin farklı çeşitler hakkında anlatabileceğimiz hikâyeleri sınırlandırdığı konusunda daha da ısrarcıydı. "İkili adlandırma sistemi harika bir buluş ama tümüyle yapay bir şey" dedi bana. "Şeyleri iki kelimeyle tanımlıyor ve arketipsel bir türe dönüştürüyorsunuz. Funguslar söz konusu olduğunda, bir türün ne olduğu hakkında hiçbir fikrimiz yok. Hem de hiç. [...] Bir tür, kendi aralarında çiftleşme ve genetik materyal alışverişi yapma potansiyeline sahip bir organizmalar grubudur. Bu tanım, cinsel yolla çoğalan organizmalar için geçerlidir. Dolayısıyla, bir klonun zaman içinde değişime uğrayabildiği bitkilerde bile tür kavramı sorunludur. [...] Omurgalıları bir kenara bırakıp knidliler, mercanlar ve solucanlara bakacak olursak, DNA alışverişinin ve grupların oluşma tarzının bizimkinden çok farklı olduğunu görürüz. [...] Funguslar ve bakterilere gelince, büsbütün farklı, hatta bizim standartlarımıza göre düpedüz çılgınca sistemlerle karşılaşırız. Uzun ömürlü bir klon birdenbire eşeyli hale gelebilir. Büyük kromozom yığınlarının devreye girdiği bir melezlenme veya tümüyle yeni bir şeyin ortaya çıkmasına yol açan bir kromozom poliploidleşmesi ya da duplikasyonu söz konusu olabilir. Bir bakteriyle, bu bakterinin tamamını kendinize ait bir parça gibi kullanmanızı veya DNA'sından bazı kısımları kendi genomunuz için kullanmanızı sağlayan bir ortakyaşarlık içine girebilirsiniz. Artık tümüyle farklı bir şeye dönüşmüşsünüzdür. Bu gibi durumlarda, bir türü diğerinden ayıran çizgiyi nereye çekeceksiniz?"[9]

Dr. Chapela, farklı matsutake çeşitlerini karşılaştırmak için, taze örneklerin ve ITS bölgesi DNA dizi analizlerinin yanı sıra herbaryum örnekleri de kullanmış. Fakat elde ettiği sonuçların onu sabit türlere götürdüğü fikrini reddediyor. "Birbirine ancak akraba olduğunu söyleyebileceğiniz gruplaşmalarla işe başlarsınız. Bunları bir tür olarak adlandıramazsınız. [...] Eski taksonomik

9 Kişisel görüşme, 2009.

yaklaşımda –tümüyle Platoncu bir tutumla– 'bu benim idealim' dersiniz ve diğer her şeyi bu idealle arasındaki iyi kötü benzerlik üzerinden değerlendirirsiniz. Örneklerin hiçbiri ideale tıpatıp benzemeyecektir, fakat karşılaştırma yoluyla ona ne kadar yaklaştığına bakarsınız. [...] Eğer aradaki fark çok büyükse –bunun için hangi ölçütü kullandığınızın bir önemi yoktur, zira ölçütler her zaman için tümüyle keyfidir– 'işte, bu farklı bir tür olmalı' dersiniz." Dr. Chapela, aldatıcı bir "bilimsellik kisvesi"nin önüne geçmek için, Japon pazarına giren tüm farklı çeşitlerden "matsutakeler" diye bahsediyor. Bununla birlikte çalışmaları, bölgelere göre farklılık gösteren genetik gruplaşmaların varlığını ortaya çıkarmış. Ona göre bu, genetik materyallerin bu bölgeler arasında serbestçe değiş tokuş edilmediği anlamına geliyor. "Belirgin bir örüntü, net bir ayrım görmeniz, bu gruplar arasında fazla bir alışveriş olmadığına işaret etmektedir." Bu veriler, bölgeler arasında düzenli bir spor alışverişinin pek mümkün olmadığını gösteriyor.

Sporların uzun mesafeli yolculuklar yapma olasılığı bu durumda zayıflıyor. Fakat daha da heyecan verici başka olasılıklar ortaya çıkıyor. Peki o halde farklı çeşitler nasıl seyahat ediyor?

Dr. Chapela, meslektaşı Dr. Garbelotto ile birlikte, matsutakenin yolculuğuna dair bir kuram geliştirmiş.[10] Buna göre, atasal popülasyonlar Eosen devrinde Kuzey Amerika'nın Pasifik Kuzeybatı bölgesinde gelişme gösterdi. Nitekim bu bölgede *T. magnivelare*, geniş yapraklı ağaçları tercih eden atalarını hatırlatır bir şekilde, bugün de hem geniş yapraklı hem iğneyapraklı ağaçlarla ortaklık kurmaya devam etmektedir. Matsutake grubunun geri kalanı ise iğneyapraklılara yöneldi ve Kuzey Yarımküre'nin dört bir yanında iğneyapraklı ormanları takip etti. İğneyapraklılar sığınak bölgelere çekildiğinde, matsutake de onları, özellikle de çamları izledi. Çam ormanları nereye gittiyse, matsutake de peşlerinden gitti. Bering Boğazı'nı geçen matsutake, önce Asya'yı, ardından da Avrupa'yı kolonileştirdi. Güney Avrupa ile Kuzey Afrika arasında gen alışverişi Akdeniz tarafından engellendi; her iki taraftaki popülasyonlar, uzun Avrasya yolculuğunun birbirinden bağımsız

10 Ignacio Chapela ve Matteo Garbelotto, "Phylogeography and evolution in matsutake and close allies as inferred by analysis of ITS sequences and AFLPs", *Mycologia* 96, no. 4 (2004): 730-774.

uzantıları durumundadır. Öte yandan Chapela ve Garbelotto, Kuzey Amerika'nın güneydoğu kısmının, Meksika'daki zengin çam ve meşe sığınaklarından gelen matsutakeler tarafından kolonileştirildiğini düşünüyor.

Bu kuram bir şok etkisi yarattı, çünkü araştırmanın yayımlandığı dönemde çoğu kişi, matsutakenin "Asyalı" bir tür kompleksi olduğunu düşünüyordu. Ne de olsa sadece Japonlar ve Koreliler matsutakeyi seviyor ve sahipleniyordu. Matsutake nasıl olur da Asya'ya –milyonlarca yıl önce de olsa– sonradan gelen Kuzey Amerikalı bir mantar olabilirdi? (Chapela ve Garbelotto, *T. magnivelare* ile diğer matsutakeler arasındaki ayrılmanın 28 milyon yıl önce, Rocky Dağları'nın yükselmesiyle gerçekleştiğini öne sürüyor.) Nitekim bu hikâyeyi kabul etmeyenler de var; bu, açık uçlu bir araştırma alanı. Kyoto Mikoloji Enstitüsü'nden Dr. Yamanaka, matsutakenin Himalaya kökenli olduğu görüşünde.[11] Himalayaların yükselmesiyle birlikte çok sayıda yeni türün ortaya çıktığını, eski türlerin yeni bir çevreye uyum sağlamaya zorlanmasının farklılıkları tetiklediğini savunuyor. Chapela ve Garbelotto çalışmalarını yürüttüğü sırada, Güneybatı Çin'deki matsutakelerin konukçu ağaç tercihiyle ilgili bulgular en azından Kaliforniya'da henüz bilinmiyordu. Araştırmaların ortaya koyduğuna göre, Çin matsutakesi sadece iğneyapraklılarla değil, *Castanopsis* ve *Lithocarpus*'un yanı sıra *Quercus* ile de ortaklık kuruyordu – tüm bu ağaçlar için Himalayalar, tür çeşitliliği açısından bir merkez konumundadır. (Dr. Yamanaka, Kuzey Amerikalı *T. magnivelare*'nin geniş yapraklı başlıca konukçusunun tan meşesi, yani Asyalı olmayan tek *Lithocarpus* türü olduğunu bana hatırlattı.[12] Bu bir ipucu olabilir miydi?) Dr. Yamanaka, Çin'de matsutake *shiro*'sunun hem iğneyapraklı hem geniş yapraklı konukçularla ortaklık kurduğunu bulmuş. Matsutakenin Himalaya kökenli olduğu iddiasını, kısmen bu bölgedeki

11 Kişisel görüşme, 2006; Katsuji Yamanaka, "The origin and speciation of the matsutake complex" [Japonca; İngilizce bir özetle birlikte], *Newsletter of the Japan Mycology Association, Western Japan Branch* 14 (2005): 1-9.

12 Amerikalı bir *Lithocarpus* türünün nasıl varolabildiğine kafa yoran Manos ve diğ., tan meşesini *Notholithocarpus* adlı yeni bir cins altında sınıflandırmıştır. Paul S. Manos, Charles H. Cannon ve Sang-Hun Oh, "Phylogenetic relations and taxonomic status of the paleoendemic Fagaceae of western North America: Recognition of a new genus *Notholithocarpus*", *Madrono* 55, no. 3 (2008): 181-190.

mikorizal oluşumların çeşitliliğine dayandırıyor. Çeşitlilik, çoğu kez, zamanın mekâna vurduğu damgadır.

Ne var ki çok daha yakın tarihli araştırmalar, Güneybatı Çin'deki matsutakelerin –en azından araştırmacıların DNA dizileme yöntemini en sık uyguladıkları ITS bölgesinde– genetik açıdan dikkate değer bir çeşitliliğe sahip olmadıklarını göstermiştir. Evrim sahnesine geç çıktığı konusunda herkesin hemfikir olduğu Japon matsutakesine kıyasla, Çin matsutakesi çeşitlilik bakımından çok daha fakirdir. Fakat bu, onun daha yeni bir popülasyon olduğu anlamına gelmez. Kanada'daki McMaster Üniversitesi'nden Jianping Xu, Japonya'daki durumun aksine, Çin matsutakesinin mevcut alanın sadece daha büyük bir kısmını doldurduğunu öne sürüyor.[13] Ona göre bu "doygunluk", klonların daha uzun ömürlü ve genetik rekabetin daha düşük olmasına yol açmış olabilir. Japonya'daki genetik rekabet, endüstriyel kirliliğe bağlı stresten de kaynaklanıyor olabilir. Buna karşılık Çin'in güneybatısı çok daha az sanayileşmiştir. Çeşitlilik, mekâna damgasını vuran zamanla açıklanamaz sadece.

Dr. Xu, sporlar meselesini yeniden gündeme getiriyor. "Çoğu mantar türü geniş bir alana yayılmıştır. Mantarlar fırsatçıdır; besin buldukları her yerde hayatta kalabilirler. Dolayısıyla yayılım, çoğu mantar için önemli bir sorun teşkil etmez." Sporların her yerde olduğunu, hatta uzay boşluğunda seyahat ettiğini öne süren "panspermia" hipotezinden bahsediyor. "Mikrobiyal türlerin büyük bir kısmını her yerde bulmak mümkün. Yayılmanın kendisi bir engel değildir. Asıl mesele bu çevrelerde hayatta kalmaya muktedir olup olmadıkları." Bir de şaka yapıyor: "Tıpkı bugünkü Çinliler gibi, her yerdeler. İş imkânlarının olduğu hemen her yerde karşınıza büyük ihtimalle Çinliler çıkacaktır. Küçük bir kasabada bile bir Çin restoranı bulmanız pekâlâ mümkün." Birlikte gülüyoruz. Sporların ne denli geniş bir alana yayılmış olduğunu anlatıyor. "Birçok tür açısından, çok farklı coğrafi bölgelerdeki popülasyonlar arasında ancak sınırlı genetik farklılıklar vardır." Bunun bir örneği, ağzımızdaki bakterilerdir: Dr. Xu'nun belirttiğine göre, orta sınıf şehirli bir Çinlinin ağzındaki bakteriler, komşusu bir köylünün ağzındaki-

13 Kişisel görüşme, 2009.

lerden son derece farklıyken, benzer bir beslenme düzenine sahip bir Kuzey Amerikalının ağzındaki bakteriler ile tıpatıp aynıdır. Dolayısıyla, önemli olan konum değil, çevredir. Çoğu fungus için de aynı durumun geçerli olduğunu söylüyor: "Sorun, yayılma değil – özellikle de insanlar ortaya çıktığından beri."

İnsanlar mı? İşte yeni bir düşünce.

Dr. Xu, insanların ticaret ve seyahat yoluyla mantar sporlarının yayılmasına katkıda bulunduğunu düşünen tek kişi değil. Dr. Moncalvo da bunun önemli bir etken olduğunu kabul etmekle birlikte, spor bulutlarının her yerde olduğu fikrini paylaşmıyor. ("Mantar popülasyonları arasında kesin ve iyi tanımlanmış sınırlar vardır. İki farklı kıtada aynı morfolojiye sahip mantarlar, genellikle genetik mesafe ile birbirlerinden ayrılmıştır.") Sporlar yoluyla bir alışveriş olduğunu, fakat bunun her zaman değil, ara sıra gerçekleştiğini vurguluyor. Lakin "günümüzde insanlar daha fazla ticaret ve yolculuk yaptığından, bu alışveriş de çok daha sıklaşmış olabilir." Örneğin *Amanita muscaria*, Yeni Zelanda'ya 1950'lerde taşınmıştır ve bugün giderek yayılmaktadır. Matsutakenin Atlas Okyanusu boyunca insanlar aracılığıyla yayılmış olması bile ihtimal dışı değil. "Burada çok sayıda sarıçam var. [Sarıçam, matsutakenin Kuzey Avrasya'daki başlıca konukçularından biridir, fakat Yeni Dünya'nın yerlisi bir ağaç türü değildir.] Kanadalılar madeni paralarının üzerinde kraliçenin resmini kullanmaya devam ediyor, değil mi? Majestelerinin bahçesinden gelen çam fidanlarının yerli çamlardan daha kaliteli olduğunu da düşünmüş olmalılar." Alaycı bir dehşetle başını sallıyor. Ama aslında gayet ciddi bir noktaya dikkat çekiyordu. Belki de matsutake, Kanada'nın doğusuna çam fidanlarının köklerinde yolculuk ederek ulaşmıştı. Dr. Moncalvo, yayılmanın insansız gerçekleşme olasılığını dışlamıyor, fakat bunun yakın bir tarihte gerçekleşmiş olması gerektiğini düşünüyor, zira Kuzey Amerika'nın doğusundaki matsutakeler ile Avrasya'dakiler arasında büyük bir benzerlik söz konusu. Ardından da beni hayrete düşüren bir tespitte bulunuyor: Yayılmanın hangi yönde gerçekleştiğini kim bilebilir ki? "Özellikle de, her iki türün [Batı Amerikalı *T. magnivelare* ve kozmopolit *T. matsutake*] Orta Amerika'da ve muhtemelen Apalaş Dağları'nın güneyinde bir arada bulunduğu düşünüldüğünde, başlangıç noktası burası olabilir. Biri [*T. magnive-*

lare] batı kıyısında takılıp kalırken, diğeri [*T. matsutake*] yoluna devam etmiştir. Bunu ancak filogenetik bir çalışma bize söyleyebilir."

"Peki bu iki tür, Meksika'ya nasıl ulaştı?" diye sordum. "Buzullaşma döneminde burası güneyde bir sığınak işlevi görmüştür" dedi. "Bu, iyi bilinen bir olgu. Meşe ve çam ağaçlarının güney sınırı, Orta Amerika'daki dağlardır. Bu ağaçları Güney Amerika'da göremezsiniz. Ayrıca, yüksek rakımlarda bulunurlar: İklim soğuduğunda, her şey güneye doğru hareket eder. Yeniden ısındığında ise daha yüksek bir rakıma tırmanır. Meksika'da 3000 metre yükseklik, buradaki deniz seviyesi gibidir. Bu durum, bazı yer değiştirmelere de açıklama getirebilir. Yerel sığınaklarda popülasyonlar yeniden gelişme gösterebilir, ama bunlar, akıntıya karşı yüzüp doğdukları yere geri dönen somonlar değildir. Yayılmanın bu veya şu yönde ilerlemesi için bir neden yoktur. Yer değiştiren şey ekosistemlerdir, funguslar değil."

Yer değiştiren şey, ekosistemin kendisidir: İnsanların farkında olmadan bu denli çok sayıda türü bir yerden diğerine taşımış olmasına şaşmamalı, zira durmadan yeni ekosistemler yaratıyoruz. Kaldı ki, değişim sadece insanlardan da kaynaklanmıyor.

Farklı çeşitlerin nasıl yayıldığı konusundaki ısrarlı sorularım karşısında Dr. Moncalvo, "Bunun bazen olaylara bağlı olarak gerçekleştiğini düşünüyorum" dedi. "Bu, çoğu kişinin kavramakta zorlandığı bir şey. O kadar uzun bir zaman dilimi söz konusu ki. Güney ve Kuzey Yarımküreler arasındaki tektonik ayrılma 100 milyon yıl önce gerçekleşti. Bu nedenle her iki yarımkürede farklı türler görüyoruz. Avustralya bunun iyi bir örneği. İnsanlar diyor ki, 'Ah, demek bu türler 100 milyon yıl önce ayrıldılar.' Ama bu doğru değil. Bugün elimizdeki moleküler veriler, bunun çoğu durumda yanlış olduğunu gösteriyor. Birbirlerinden yalıtılmış olmakla birlikte, arada bazen aktarım da oluyordu. Fakat bu aktarım sürekli değildi, dolayısıyla homojen bir şeyle karşı karşıya değiliz. Belki 1 milyon yılda bir, belki de 10 milyon yılda bir gerçekleşen bu aktarım, herhangi bir şekilde olmuş olabilir: Filipinler'de başlayan bir tsunami dalgası ekvatoru aşmış –genelde ekvatoru aşmazlar, ama 100 milyon yıl söz konusu– ve bazı canlıların tutunduğu toprak ve odun parçalarını taşımış olabilir. Tsunami yerine rüzgâr da olabilir veya başka herhangi bir şey." Eskiden mikologlar, Güney ve

Kuzey Yarımküreler'deki mantarların 100 milyon yıldır birbirinden yalıtılmış olduğunu düşünüyordu. Fakat bugün DNA dizileri, bunun doğru olamayacağını ortaya koyuyor. Örneğin *Amanita*'ya bakılacak olursa, yarımküreler arasındaki tek bir ikilikten ziyade, Kuzey-Güney bağlantıları sergileyen çok sayıda grubun var olduğu görülür. Aynı yerde gerçekleşen yavaş ve sürekli mutasyonlarla ilgili varsayımlar, bugün yerini sıra dışı olaylar ve belirsizlik içeren karşılaşmalara yönelik bir dikkate bırakmış durumda.

O halde yerel bir popülasyonda farklı çeşitler nasıl ortaya çıkıyor?

Dr. Xu, araştırma ölçeğinin önemine dikkat çekiyor: Kıtalar arası çeşitlilik ile yerel çeşitliliği araştırırken aynı araçları kullanmak mümkün değildir. Fungus DNA'sının ITS bölgesi, büyük bölgesel farklılıkların incelenmesine uygundur, fakat yerel popülasyonlarda bir işe yaramaz. Yerel düzeyde, bir grubu diğerinden ayıran varyasyonlar hakkında bir yargıya varabilmek için, DNA'nın tümüyle farklı bir parçasına bakmak gerekir. Dr. Xu, tek nükleotid polimorfizmlerinin (*single nucleotide polymorphisms*: *SNP*), yerel popülasyonlar seviyesindeki farklılaşmaları araştırmak için uygun bir araç olduğunu keşfetmiş.[14] Çin'deki matsutake popülasyonlarını bu araçla incelediğinde, meşe-sever ile çam-sever matsutakeler arasında genetik farklılığın çok az olduğunu, fakat örneklerin geldiği bölgeler arasında belirgin bir coğrafi ayrışma bulunduğunu görmüş. Belki de en önemlisi, bu ayrışma, matsutake popülasyonlarında eşeyli üremenin önemine dair yeni bir kanıt sunuyordu. *İşte yine uçuşan sporlara geldik.*

Ancak fungusların dünyasında hiçbir şey o kadar kesin değil. Funguslar çok sayıda farklı mekanizmayla çoğalır ve çimlenen sporların çiftleşmesi yoluyla eşeyli üreme bunlardan sadece biridir. Fungus çoğalmasının önemli bir kısmı klonaldir; meşhur Armillaria kök çürüklüğünün klonları da dahil olmak üzere, bazı klonlar büyük ve çok çok eskidir. Funguslar, stres dönemlerinde üretilen eşeysiz sporlar yoluyla da çoğalır; kalın duvarlara sahip bu sporlar, elverişli koşullar geri geldiğinde çimlenmek üzere zor zamanlara göğüs gerer. Bazı türlerde eşeyli üreme ya hiç yoktur ya da son

14 Jianping Xu, Hong Guo ve Zhu-Liang Yang, "Single nucleotide polymorphisms in the ectomycorrhizal mushroom *Tricholoma matsutake*", *Microbiology* 153 (2007): 2002-2012.

derece nadirdir. Fakat matsutake söz konusu olduğunda, elimizdeki bulgular eşeyli sporların önemli olduğuna işaret ediyor. Bu sonuca, klonal yamaların genetik bileşimi incelenerek varılmıştır: Bu yamalar birbirinden bağımsız bir şekilde mi mutasyona uğruyor, yoksa aralarında genetik materyal alışverişinde bulunuyorlar mı? Örneğin, sporların serbest dağılımından ziyade, bir "kurucu etkisi"nin* görülmesi beklenen genç ormanlarla kıyaslandığında, yaşlı ormanlarda genetik çeşitlilik daha mı fazladır? Matsutake açısından bu sorunun yanıtı olumludur; göründüğü kadarıyla, misel yamaları arasında spor alışverişi gerçekleşmektedir.[15] Bununla birlikte, peyzaj özellikleri bazen spor alışverişini engelleyebilir; araştırmacılar, örneğin dağ sırtlarının matsutake popülasyonları arasında genetik alışverişi engellediğini ortaya koymuştur.[16]

Tüm bunlar kulağa aşina geliyor – ama sıkı durun. Matsutake, eşeyli üreme hakkında bildiğiniz her şeyi altüst edebilecek tuhaf ve harikulade bir şey yapar. *Yine bir yemekteydik. Bu kez Tsukuba'da, Ormancılık ve Orman Ürünleri Araştırma Enstitüsü'nden Hitoshi Murata ve Matsutake Worlds ekibi üyesi Lieba Faier ile birlikte çay içiyorduk.*[17] *Az sonra bahsedeceğim şeyi öğrendiğimde o kadar heyecanlanmıştım ki, elimdeki çay olduğu gibi tepsiye dökülmüştü.* Dr. Murata, matsutake popülasyonlarının genetiği üzerine çalışmalar yürütüyordu. Bu oldukça zahmetli bir süreçti, zira matsutake hiç de kolay bir araştırma konusu değildir. Sporların nasıl çimlendiğini anlamak bile başlı başına bir sorundu. Dr. Murata'nın bulgularına göre çimlenme, matsutakenin diğer kısımlarının –örneğin mantar lamellerinin– varlığında gerçekleşiyordu. Bu, sporların çimlenmesi için en uygun yerin, mantara hayat veren ana gövdeninki de dahil olmak üzere canlı *shiro*'lar, yani misel tabakaları olabileceğine işa-

* Kurucu etkisi (*founder effect*): Popülasyon genetiğinde, büyük bir popülasyondan koparak daha az sayıdaki küçük ve yeni bir popülasyonun oluşması ve böylece genetik çeşitliliğin ve genetik varyasyonların kaybedilmesi. (ç.n.)

15 Anthony Amend, Sterling Keeley ve Matteo Garbelotto, "Forest age correlates with fine-scale spatial structure of matsutake mycorrhizas", *Mycological Research* 113 (2009): 541-551.

16 Anthony Amend, Matteo Garbelotto, Zhengdong Fang ve Sterling Keeley, "Isolation by landscape in populations of a prized edible mushroom *Tricholoma matsutake*", *Conservation Genetics* 11 (2010): 795-802.

17 Kişisel görüşme, 2006.

ret ediyordu.[18] Peki çimlenme gerçekleştikten sonra ne oluyordu? Dr. Murata'nın araştırması işte bu noktada olağanüstü bir şeyi açığa çıkarmıştı. Matsutake sporları haploid özelliktedir, yani iki yerine tek bir kromozom takımına sahiptir. Bunların diğer haploid sporlarla birleşerek ikili kromozom dizileri meydana getirmeleri beklenebilir; nitekim öyle de yaparlar. İnsanlarda yumurta ve sperm de bu şekilde birleşir. Fakat matsutake sporları başka bir şey daha yapabilir. Halihazırda kromozom çiftlerine sahip olan gövde hücreleriyle de birleşebilirler. Buna "di-mon" ("dikaryon-monokaryon") çiftleşme adı verilir – bu terim, fungusun gövde hücrelerindeki kromozom kopya sayısını ifade eden "iki" ("di") ve çimlenen spordaki kromozom kopya sayısını ifade eden "bir" ("mono" öneklerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.[19] *Bu, benim kendi kolumu klonlamak yerine onunla çiftleşmeye karar vermem gibi bir şey, yani son derece tuhaf bir durum.*

Bir spor, *shiro*'nun kendi ürünü bile olsa ona yeni bir genetik materyal sunar, çünkü *shiro*'nun kendisi de birden çok genomun bir arada bulunduğu bir mozaiktir. Aynı *shiro*'dan boy vermiş olsalar bile farklı mantarlar farklı genomlara sahip olabilir. Ve aynı mantara ait olsalar bile farklı sporlar da farklı genomlara sahip olabilir. Fungusun genetik tertibatı açık uçludur, kendine yeni materyal ekleyebilir. Bu, onun çevresel değişimlere uyum sağlama ve içsel hasarları onarma yeteneğini pekiştirir. Tek bir bedende evrim: Fungus, daha az rekabetçi genomları eleyip diğerlerini seçebilir. Çeşitlilik işte tam da burada, yamanın kendi bünyesinde ortaya çıkmaktadır.[20]

---

18 Dr. Murata'ya göre matsutake, çiftleşmeleri sınırlandıran bir somatik uyumsuzluk sistemine sahip değildir. Bkz. Murata ve diğ., "Genetic mosaics" (bkz. yuk. 16. Bölüm, n. 9).

19 Fungus gövdesindeki hücrelerin haploid çekirdekleri, meyvelenme yapıları üretilene dek birleşmeyebilir. Bu durumda, her biri kromozomların tek kopyasına sahip iki (veya daha fazla) çekirdekli hücreler oluşur. "*Di-*" öneki, fungusun iki haploid çekirdeğe sahip gövde hücrelerini ifade etmektedir.

20 Karşıt bir görüş için bkz. Chunlan Lian, Maki Narimatsu, Kazuhide Nara ve Taizo Hogetsu, "*Tricholoma matsutake* in a natural *Pinus densiflora* forest: Correspondence between above- and below-ground genets, association with multiple host trees and alteration of existing ectomycorrhizal communities", *New Phytologist* 171, no. 4 (2006): 825-836.

Dr. Murata, bir mikolog için sıra dışı bir formasyona sahip olması sayesinde bu soruları sorabildiğini söyledi: Kendisi ilkin bakteriyoloji alanında eğitim görmüş. Çoğu mikolog ise, aslen ya bitkibilimcidir ve her seferinde tek bir organizmaya odaklanır ya da çevrebilimcidir ve organizmalar arasındaki etkileşimlerle ilgilenir. Bakteriler, onlarla tek tek ilgilenmek için fazla küçüktürler; onları meydana getirdikleri örüntülerle ve kitleler halinde biliriz. Dr. Murata, bir bakteriyolog olarak, "çoğunluk algılama" (*quorum sensing*), yani bir bakterinin kimyasal yolla diğer bakterilerin varlığını algılama ve kitle halinde farklı davranma yeteneği hakkında bilgi sahibiydi. Funguslar üzerine daha ilk çalışmalarından itibaren, burada bir çoğunluk algılamanın söz konusu olduğunu fark etmişti: Fungus mozaiklerinde her hücre dizisi diğerlerini algılayabilir ve bu sayede mantarları bir uyum içinde oluştururlar. Fungusların farklı bir bakış açısıyla incelenmesi, yeni bir araştırma nesnesi ortaya çıkarmıştı: Genetik çeşitliliğe sahip bir mozaik olarak fungus gövdesi.

Genetik çeşitlilik sergileyen sporlara sahip mantarlar! Mozaik bedenler! Topluluk düzeyinde etkilere yol açan kimyasal algılama! Ne tuhaf ve harika bir dünya!

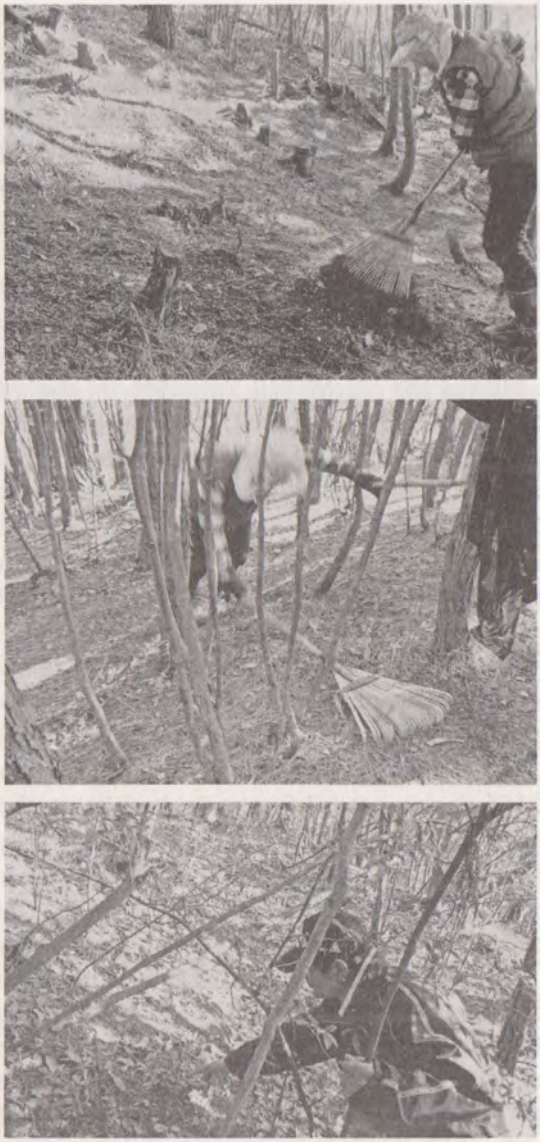
Bir yandan da bocalıyorum: Yamalara, uyumsuz ölçeklere ve tarihin önemine geri dönmenin vakti gelmedi mi? Hem peyzajlarda hem bilimde yamaların ortaya çıkmasını sağlayan çoklu ritimlere, tempolara dönmem gerekmiyor mu? Fakat sporlarla birlikte uçmak ve kozmopolit aşırılığı deneyimlemek öylesine mutluluk verici ki. Şimdilik okurlar şu aceleci sonuçlarla yetinmek durumunda:

Sporlar, yeni genetik materyaller eklemek suretiyle matsutake popülasyonlarına canlılık kazandırır. Mantarlar çok ama çok sayıda spor üretir ve bunların sadece küçük bir kısmı çimlenip çiftleşir, ama popülasyonların kozmopolit niteliğini ve çeşitliliğini sürdürmek için bu kadarı yeterlidir. Bu çeşitliliğin bir kısmı, sporları üreten ana gövdelerin bizzat kendisinden kaynaklanır. Hiçbir fungus gövdesi kendi kendine yeterli ve belirsiz karşılaşmalardan azade bir yaşam sürmez. Fungus gövdesi –ağaçlarla, diğer canlı ve cansız varlıklarla ve başka şekiller altında kendi kendisiyle– tarihsel kaynaşmalar içinde ortaya çıkar.

Bilim insanları, matsutakenin evrimi ve yayılımı gibi konularda

açık uçlu sorular soruyor ve uçuşan sporlara benzer bir şekilde varsayımlarda bulunuyor. Bu düşüncelerin çoğu, asla hiçbir fark yaratmayacak. Ama içlerinde fark yaratan birkaçı, bu alandaki çalışmalara yeniden canlılık kazandırabilir. Kozmopolit bilgi –gerek canlı gerek cansız araştırma konularıyla ve başka şekiller altında kendi kendisiyle– tarihsel kaynaşmalardan doğup gelişir.

Yamalar üretkendir, ama sporları da dikkate almak gerekir.

Yakalanması zor yaşam, Kyoto Prefektörlüğü.
Matsutake mantarlarının yetişmesine elverişli bir ormanın idamesi,
açıklık alanlar yaratmak, zemini tırmıklamak ve ormandaki
farklı yaşam çizgilerine dikkat etmekten meydana gelen bir danstır.
Mantar toplamaya gelince, o da başlı başına bir danstır.

Ara Fasıl
Dans Etmek

Toplayıcılar, matsutake ormanlarını bilip tanımanın kendine özgü yöntemlerine sahiptir: Mantarların yaşam çizgilerini takip ederler.[1] Ormanda bu şekilde hareket etmek, bir dansa benzetilebilir: Yaşam çizgilerini bulmak için duyular, hareketler ve yönelimlerden yararlanılır. Bu dans, ormana ilişkin bir bilgi biçimidir – fakat bunun bilimsel raporlarda aktarılan bilgiyle uzaktan yakından alakası yoktur. Ve her toplayıcının bu anlamda dans ettiği söylenebilirse de, bütün danslar aynı değildir. Her dans farklı estetik özelliklere ve farklı yönelimlere sahip toplumsal tarihler tarafından şekillendirilmiştir. Sizi de bu dansa dahil etmek için şimdi yeniden Oregon'daki ormana dönüyorum. İlkin tek başıma, ardından yaşlı bir Japon Amerikalı ve sonra da orta yaşlı iki Mien eşliğinde dolaşacağım.

İyi bir mantar bulabilmek için bütün duyuların açık olmalı. Zira matsutake toplamanın bir püf noktası var: Aradığınız şey ancak nadiren mantarın kendisidir. Ara sıra bütün halinde bir mantar gözünüze çarpabilir – muhtemelen bir hayvan tarafından yenmeden bırakılmıştır veya o kadar eskidir ki kurtlar tarafından kemirilmiştir. İyi mantarlar ise yerin altındadır. Bazen onları bulmadan önce, onların o keskin kokusunu duyarım. Ardından diğer duyularım devreye girer. Gözlerim, bir toplayıcının tabiriyle "cam silecekleri gibi" zemini tarar. Bazen de daha iyi bir açıdan görebilmek veya sadece hissetmek için yere uzanırım.

Büyümekte olan bir mantarın varlığına, onun faaliyet çizgisine işaret eden belirtileri arıyorum. Mantarlar büyüdükçe zemini

1 Bkz. Timothy Ingold, *Lines* (Londra: Routledge, 2007).

hafifçe yukarı doğru ittirir ve bulunması gereken şey de bu hareketin kendisidir. İnsanlar bunu bir tümsek olarak adlandırsa da, bu terimin ima ettiğinin aksine, belirgin bir çıkıntı nadiren söz konusudur. Ben bunu hafif bir kabartı olarak düşünmeyi tercih ediyorum – tıpkı nefes alırken göğsün kabarması gibi bir hareket. Bu kabartıyı mantarın soluğu olarak düşünmek pekâlâ mümkün. Hatta mantar sanki aldığı nefesi geri versin diye, yerde bir yarık da bulunabilir. Mantarlar bu şekilde nefes alıp vermez tabii – yine de, yaşamın ortaklığına dair bu tür bir farkındalık, dansın temelini oluşturur.

Herhangi bir orman zemininde çok sayıda tümsek ve yarık vardır, bunların büyük bir kısmının mantarlarla hiçbir ilgisi yoktur. Çoğu eski ve durağandır ve yaşamsal bir hareket belirtisi göstermez. Matsutake toplayıcısı, toprağı yavaş yavaş iten canlı bir varlığa işaret eden kabartıları arar. Sonra da eğilip zemini yoklar. Mantar toprağın birkaç santim altında olabilir. Ama iyi bir toplayıcı, mantarın canlılığını, yaşam çizgisini hisseder ve onun orada olduğunu bilir.

Aramanın kendine özgü bir ritmi vardır; hem coşkuludur hem sakin. Mantar toplayıcılar, "humma" olarak tarif ettikleri bir şevkle ormana gider. Anlattıklarına göre, bazen hiç planlamadıkları halde, kendilerini bu hummaya yakalanmış bir şekilde ormanda bulurlar. Bu hummanın şiddetli ateşiyle, yağmur çamur demeden, hatta geceleri fener ışığında mantar toplarlar. Mantarları diğer herkesten önce bulmak için, daha şafak sökmeden kalkıp ormanın yolunu tutarlar. Lakin ormanda aceleci davranırsanız tek bir mantar bile bulamazsınız: "Yavaşla" diye uyarıldığım çok olmuştur. Deneyimsiz toplayıcılar fazlasıyla hızlı hareket ettiklerinden, mantarların büyük kısmını ıskalar. Zira zemindeki o hafif kabartıları ancak dikkatli bir gözlem açığa çıkarabilir. Telaşsız fakat hummalı, coşkulu fakat sakin: Mantar toplayan kişinin ritmi, bu gerilimi temkinli bir tetiktelik hali içinde yoğunlaştırır.

Mantar toplayıcılar, ormanı aynı zamanda inceler de. Konukçu ağaçları tanıyıp isimlerini söyleyebilirler mesela. Fakat ağaçların sınıflandırılması yalnızca kapıyı aralar ve bir toplayıcının mantar arayabileceği alanı belirlemeye yardımcı olur; ancak iş mantarları bulmaya gelince, pek bir yardımı dokunmaz. Topla-

yıcılar, başlarını kaldırıp ağaçlara bakmakla fazla zaman kaybetmez. Bakışları aşağıya, mantarların boy verip toprağı kabarttığı yerlere yönelmiştir. Bazı toplayıcılar, toprağın özelliğine dikkat ettiklerini, toprağın uygun olduğunu düşündükleri yerleri seçtiklerini söylüyor. Fakat onlardan daha fazla ayrıntı vermelerini istediğimde, hep duraksıyorlar. Israrcı sorularım karşısında muhtemelen bıkkınlık getiren bir toplayıcı nihayet şu tespitte bulundu: Matsutake için en uygun toprak türü, matsutakenin yetiştiği topraktır. Eh, sınıflandırma da bir yere kadar. Burada sözün sınırlarındayızdır artık.

Mantar toplayanların dikkate aldığı şey, belirli bir toprak türünden ziyade yaşam çizgileridir. Önemli olan sadece ağacın kendisi değil, fakat çevresindeki alanın anlattığı hikâyedir. Matsutakenin verimli ve sulak yerlerde bulunması çok düşük bir ihtimaldir; buralarda başka mantarlar yetişir. Eğer etrafta cüce yabanmersinleri varsa, zemin muhtemelen fazla nemlidir. Eğer ağır iş makineleri geçmişse, bu, fungusun öldüğü anlamına gelir. Hayvan dışkıları ve izleri varsa, işte buraya bakılmalıdır. Eğer bir kaya veya kütüğün yakınına gizlenmiş rutubetli bir alan varsa, bu da iyiye işarettir.

Orman zemininde minerallerden çok daha fazlası için matsutakeye ihtiyaç duyan küçük bir bitki vardır. Çubukşeker (*Allotropa virgata*), çiçeklerle bezenmiş kırmızı ve beyaz şeritli bir sap biçimindedir, fakat kendi besinini üretmesini sağlayacak klorofilden tümüyle yoksundur. O yüzden bu bitki, ihtiyacı olan şekerleri matsutakeden alır; matsutake de ağaçlardan.[2] Çiçekleri solduktan sonra bile çubukşekerin kuru saplarını ormanda ayırt etmek mümkündür ve bunlar matsutakenin varlığına –ister meyvelenme halinde olsun ister yeraltında bir iplikçik yumağından ibaret bir fungus şeklinde– işaret eder.

Yaşam çizgileri birbirine dolanarak iç içe geçmiştir: Çubukşeker ve matsutake; matsutake ve onun konukçu ağaçları; konukçu ağaçlar ve otlar, yosunlar, böcekler, toprak bakterileri ve orman hayvanları; kabaran tümsekler ve mantar toplayıcılar. Matsutake toplayanlar ormandaki yaşam çizgilerine karşı tetiktedir; tüm

2 Lefevre, "Host associations" (bkz. yuk. 12. Bölüm, n. 11).

duyuları kullanarak aramak bu tetiktelik halini yaratır. Bu, ormana dair bir bilgi ve farkındalık şeklidir ve sınıflandırmaların bütünlüğüne ihtiyaç duymaz. Aramak, birer nesneden ziyade özne olarak deneyimlenen varlıkların canlılığına götürür bizi.

Hiro, şehirde yaşayan Japon Amerikalı bir topluluğun yaşlı bir üyesi.[3] Şu an seksenli yaşlarının sonunda. Hayatını örnek bir işçi olarak geçirmiş. İkinci Dünya Savaşı patlak verdiği sırada genç bir adam olan Hiro, anne ve babasıyla birlikte bir çiftlikte yaşamaktaymış. Fakat anne ve babası yetkililer tarafından önce bir hayvan deposuna, ardından da bir toplama kampına gönderilince çiftliği kaybetmişler. Hiro, Amerikan ordusuna katılmış ve tamamı Nisei'lerden oluşan ve beyaz birlikleri kurtarmak için yaptığı fedakârlıklarla meşhur 442. Alay Muharebe Timi'nde görev almış. Sonrasında, ağır iş makineleri üreten bir demir fabrikasında işe girmiş. Bu uzun çalışma yaşamı karşılığında bugün yılda 11.000 dolar emekli maaşı alıyor.

Hiro, geçmişte yaşadığı ayrımcılık ve kayıplara rağmen, aktif bir Japon Amerikalı topluluğun oluşmasına katkıda bulunmuş. Bunu yaparken de bir dostluk ve hafıza sembolü olarak matsutakeden yararlanmış. Hiro için, mantar toplamanın en büyük hazlarından biri, başkalarına matsutake hediye etmek. Geçen sene 64 kişiye matsutake vermiş. Bunların çoğu, dağa çıkıp kendileri mantar toplayamayan yaşlı kişiler. Matsutake, paylaşmaktan doğan bir mutluluk hissi yaratıyor. Bu özelliğiyle, yaşlıların aynı zamanda gençlere verdiği bir hediye niteliği de kazanmış. Dolayısıyla matsutake, ormana daha adım bile atmadan önce hafızayı harekete geçiriyor.

Birlikte ormana doğru yola çıktığımızda, Hiro'nun anıları da canlanmaya başlıyor. Pencereden dışarıyı işaret ederek, "İşte Roy'un matsutake topladığı yer; şurası da Henry'nin favori yeri" diyor. Roy'un da Henry'nin de ölmüş kişiler olduğunu ancak sonradan anlıyorum. Ama Hiro'nun zihnindeki orman harita-

3 Burada sunduğum etnografik çalışmayı 2008 yılında gerçekleştirmiştim. Hiro bugün artık aramızda değil.

sında yaşamaya devam ediyor, onun bu yerlerden her geçişinde yeniden hayat buluyorlar. Hiro, gençlere mantar toplamanın inceliklerini öğretiyor ve bu bilgi birikimi, anıları da beraberinde taşıyor.

Ormanda yürüdüğümüz sırada, Hiro'nun anıları giderek daha kişisel bir niteliğe bürünüyor. "Şu ağacın altında bir keresinde 19 mantar bulmuştum. Ağacın çevresinde sıra sıra dizilmişlerdi." "Şurada hayatımdaki en büyük mantarı bulmuştum. İki kilo ağırlığındaydı ve henüz daha tam olgunlaşmamıştı bile." Bir zamanlar iyi bir mantar konukçusu olan fakat fırtınada devrilen bir ağacın yerini gösteriyor; orada bir daha mantar yetişmeyecekti. Sel sularının toprağı sürükleyip götürdüğü yerlere, toplayıcıların kazarak mahvettiği bir çalılığa bakıyoruz. "Buralar eskiden mantar bulmak için iyi yerlerdi; ama şimdi ne gezer."

Hiro, ancak bir baston yardımıyla yürüyebiliyor. Ama devrilmiş ağaç gövdeleri üzerinden atlayarak, çalılar arasından süzülerek ve kaygan hendeklerde inip çıkarak ilerleyişini şaşkınlıkla izliyorum. Fakat Hiro'nun amacı mümkün olduğunca geniş bir alanı taramak değil. Aksine, sadece mantar topladığını hatırladığı yerlerin birinden diğerine gidiyor. Matsutake bulmanın en iyi yolu, daha önce bulmuş olduğunuz yerlere dönüp bakmaktır.

Elbette, eğer bu yer hiçliğin ortasında, rastgele bir ağacın yanındaki rastgele bir çalının altındaysa, burayı yıldan yıla hatırlamak oldukça zordur. Mantar bulduğunuz tüm yerlerin bir listesini çıkarmak beyhude bir çaba olurdu. Hiro, buna zaten gerek de olmadığını söylüyor. Aradığınız yere ulaştığınızda, zihninize anılar hücum eder ve geçmişin her ayrıntısı birden canlılık kazanır – eğik bir ağacın açısı, çalılardan yayılan reçine kokusu, ışık oyunları, toprağın dokusu. Ben de bu tür bir deneyimi sık sık yaşadım. Ormanın bana yabancı görünen bir kısmında yürürken, birdenbire evvelce orada bir mantar bulduğumu –evet, işte tam şurada– hatırlarım ve çevremdeki her şey bu anıyla yıkanır. Artık tam olarak nereye bakmam gerektiğini biliyorumdur; yine de bu, tahmin edeceğiniz gibi, kolayıkla mantar bulabileceğim anlamına gelmez.

Bu tür bir hafıza, hareket halinde olmayı gerektirir ve ormana ilişkin mahrem bir tarihsel bilgiye kaynaklık eder. Hiro,

bir yolun ilk kez halka açıldığı günü hatırlıyor: "Yolun kenarında o kadar çok mantar vardı ki ormana girmenize bile gerek yoktu." Özellikle iyi yıllar aklına geliyor: "Üç portakal kasasını mantarlarla doldurmuştum ve bunları arabaya nasıl taşıyacağımı düşünüyordum." Bu tarih tümüyle peyzaja nüfuz etmiş, yeni bir yaşamın kımıldanışlarının izini sürdüğümüz farklı noktalar boyunca ilmek ilmek işlenmiştir.

Bu hafıza dansının gücü, artık bu dansa katılamayan kişilerden bahsettiğimizde beni özellikle etkiledi. Hiro topladığı mantarları artık ormana gitme imkânı olmayanlara götürüyor. Mantar hediye etmek, hasta ve dulları yeniden topluluğun ortak peyzajına dahil ediyor. Fakat bazen hafıza tekliyor ve o zaman geriye iyi ya da kötü sadece mantarlardan ibaret bir dünya kalıyor. Hiro'nun arkadaşı Henry, bir bakımevine yerleştirilmiş Alzheimer hastası yaşlı bir Nisei'nin dokunaklı hikâyesini anlattı. Bu yaşlı adam, kendisini ziyaret eden Henry'ye şöyle demiş: "Geçen hafta burada olsaydın da görseydin, şu karşıki yamaçta o kadar çok mantar vardı ki, her yer bembeyazdı." Bu sırada pencerenin dışında, matsutakenin asla yetişmeyeceği biçilmiş bir çimenliği gösteriyormuş. Matsutake ormanlarındaki dans kesintiye uğradığında, hafıza da odak noktasını kaybeder.

Hiro, ticari amaçla mantar toplayanların peyzaja pek de özen göstermediği bir vadiye götürüyor beni. Tanıdığım en cömert insanlardan biri olan Hiro, farklı ırk ve kültürlerden kişilerle birlikte çalışmaktan da keyif alıyor. Fakat birkaç saatin sonunda, yorgun ve bezgin bir şekilde tekrarlamaya başlıyor: "Kamboçyalılar mahvetmeden önce burası harika bir yerdi. Kamboçyalılar mahvetmeden önce burası harika bir yerdi." Kamboçyalılardan kastı Güneydoğu Asyalı toplayıcılardı. Birbirimiz hakkında önyargılar oluşturmamıza yol açan bu ırksal profilleme hiçbir Amerikalıyı şaşırtmamalı. Hiro'yu da Kamboçyalıları da suçlamaksızın, matsutake toplayıcısı iki Mienden öğrendiğim performansa geçmeme izin verin. Amacım bir karşılaştırma yaparak sınıflandırmak değil, sizi bu kez başka bir dansa davet etmek.

Moei Lin ve Fam Tsoi için matsutake toplamak hem bir geçim kaynağı hem de bir tatil. 1990'ların ortasından beri her matsutake sezonunda, ikisi de kocasıyla birlikte Kaliforniya'nın Redding şehrinden Orta Cascade'lara geliyor. Hafta sonları bazen çocukları ve torunları da onlara katılıyor. Sezon sona erdiğinde, Moei Lin'in kocası Wal-Mart'taki kasa istifleme işine geri dönüyor; Fam Tsoi'nin kocası ise bir okul otobüsünde şoförlük yapıyor. İyi bir yılda, matsutake toplamak bu iki işten de daha fazla para kazandırıyor. Bununla beraber, sezonun başlamasını iple çekmelerinin başka nedenleri de var – örneğin, egzersiz yapma ve temiz hava alma fırsatı buluyorlar. Özellikle kadınlar, şehirdeki hapis hayatından kurtulup özgürleştiklerini hissediyor. Mien kampında sıcak komşuluk ilişkileriyle birbirine bağlı barakalar, Birleşik Devletler'de bir Laos dağ köyü deneyimine en fazla yaklaştıkları yerdir. Mienlerin mantar kampları, köy yaşamının tüm canlılığıyla cıvıl cıvıldır.

Anavatanıyla ilgili hatırladıklarını sorduğumda Fam Tsoi'nin belirttiği gibi, unutmak için de haklı nedenleri var. Mantar toplayıcılığı yapan çoğu Hmong, Oregon ormanlarında gezinmenin onlara Laos'u hatırlattığını söylemişti. Mienler için de aynı durumun söz konusu olup olmadığını merak ediyordum. "Evet, elbette" dedi Fam Tsoi, "Ama mantardan başka bir şey düşünmezseniz, unutmanız da kolaylaşıyor." O ve Moei Lin, ABD-Hindiçin Savaşı'nın trajedilerinden kaçarak Birleşik Devletler'e gelmiş. Önce birkaç yıl Tayland'da kalmış, ardından mülteci statüsü elde ederek ılıman ve bereketli Orta Kaliforniya bölgesine yerleşmişler. O sırada tek kelime İngilizce bilmiyorlarmış ve şehirde çalışma deneyimleri de yokmuş. Kendi yiyeceklerini kendileri yetiştirmişler. Kocaları da bunun için gerekli geleneksel araç gereçleri üretmiş. Ormanda mantar toplayarak para kazanılabileceğini öğrendiklerinde, sonbahar hasadına katılmaya karar vermişler.

Yeni peyzajlar keşfetmek, Mienlerin bir zamanlar dönüşümlü göçebe tarım için ihtiyaç duydukları ve eskiden beri sahip oldukları bir yetenek. Ticari amaçlı mantar toplayıcılığı geleneksel toplayıcılığın aksine büyük mesafeler katetmeyi gerektirdiğinden, bu yetenek epey işlerine yarıyor. Geleneksel toplayıcılar için yarım sepet dolusu mantar, oldukça yüklü bir ganimet sayılır. Oysa ticari

toplayıcılar, yarım sepetin yakıt parasını bile çıkarmaya yetmeyeceğini bilir. Ticari toplayıcılar, sadece belledikleri birkaç yere bakmakla yetinemez. Geçimlerini sağlayabilmek için, uzun günler boyunca çok daha geniş bir alanda ve daha çeşitli ekosistemlerde mantar toplamak zorundadırlar.

Moei Lin ve Fam Tsoi, şehirli mültecilerin aksine, ormandayken korkmuyor ve nadiren kayboluyor. Hatta ormanda kendilerini o kadar rahat hissediyorlar ki, topluluk halinde hareket etmeye gerek duymuyorlar. Onlarla birlikte mantar toplamaya çıktığımda, erkekler daha hızlı ilerlemek için farklı bir güzergâh izlerken, kadınlar ağır ağır yol alıyor ve ancak daha sonra dönüp erkeklerle buluşuyor. "Erkekler önden gidip büyük tümsekler arar" diye açıklıyor Fam Tsoi, "kadınlar ise zemini eşeler."

Fam Tsoi ve Moei Lin'le birlikte orman zeminini eşeliyoruz. Mantar aradığımız her yerde, bizden önceki diğer toplayıcıların izleriyle karşılaşıyoruz. Fakat onların geride bıraktığı düzensiz çukurlara lanet okumak yerine, bunları inceliyoruz. Moei Lin, eğilip toprağın eşelenmiş yerlerini değneğinin ucuyla yokluyor. Yüzey zaten bozulmuş olduğundan, hiçbir kabarıklığı açık bir şekilde ayırt etmek mümkün değil. Ama yine de bazen bir mantar buluveriyoruz! Bizden önceki toplayıcıların kalıntılarından yararlanıyor, onların geride bıraktığı izleri takip ediyoruz. Ağaçlar olmadan yapamayan matsutake hep aynı yerlerde yeniden yetiştiğinden, bu şaşırtıcı ölçüde etkili bir strateji. Bizden önce gelip geçmiş, fakat geride kendi faaliyet çizgilerinin izlerini bırakmış görünmez toplayıcılarla uyum içinde hareket ediyoruz.

Bu stratejide, insan-olmayan toplayıcılar da en az insanlar kadar önemli. Geyikler ve elkler matsutake yemeye bayılır. Diğer mantarlardansa matsutakeyi tercih ederler. Bir geyik veya elk izi bulduğumuzda, çoğu kez bizi matsutake yetişen bir arazi parçasına götüreceğini biliyoruz. Ayılar, altında matsutake bulunan ağaç kütüklerini devirir ve toprağı kazarak ortalığı epey bir dağıtır. Fakat tıpkı geyikler ve elkler gibi ayılar da hiçbir zaman buldukları bütün mantarları yiyip bitirmez. Dolayısıyla, bir hayvanın kısa süre önce eşelediği bir yer bulmak, etrafta mantar olabileceğine delalet eder. Hayvanların yaşam izlerini takip ederek onlarla birlikte arıyor, onlarla bir dolanıklık ve uyum içinde hareket ediyoruz.

Ne var ki bütün işaretler aynı derecede güvenilir değildir. Kim bilir kaç kez vaatkâr bir tümsek bulmuş, fakat üzerine bastırdığımda sadece hava çıktığını görerek bunun aslında bir sincap veya köstebek tüneli olduğunu anlamışımdır. Ve Moei Lin'e çubukşeker bitkisini bir ipucu olarak kullanıp kullanmadığını sorduğumda, kaşlarını çatarak "Hayır" diyor. "Başkaları zaten oraya bakmıştır." Çubukşeker, bizim peşinde olduğumuz incelikli dolanıklıklar için fazlasıyla aşikâr bir işaretti.

Ormandaki çöplere bu açıdan yaklaşmak, benim için büyük bir aydınlanma oldu. Beyaz yürüyüşçüler ve Orman Hizmetleri, çöplerden nefret eder. Çöplerin ormana zarar verdiğini söyler, Güneydoğu Asyalıların geride çok fazla çöp bıraktığından şikâyet ederler. Biriken çöpler yüzünden ormanın mantar toplayanlara kapatılması gerektiğini savunanlar bile vardır. Fakat ormanda yaşam çizgileri ararken, bir miktar çöpün de yardımı dokunur. Burada bahsettiğim, beyaz avcıların geride bıraktığı bira kutusu yığınları değil tabii. Ormanın şurasına burasına dağılmış küçük çöpler: Buruşuk bir folyo parçası, küçük bir ginseng enerji içeceği şişesi, ıslanmış bir paket Zhong Nan Hai marka ucuz Çin sigarası. Bunların her biri, Güneydoğu Asyalı bir toplayıcının oradan geçtiğine işaret eder. Bu çizgiyi tanır, kendimi onunla aynı hizaya gelecek şekilde ayarlarım. Bu sayede kaybolmaktan kurtulur, beni mantarlara ulaştıracak olan yolu izlerim. Çöplerin bana rehberlik ettiği çizgilerde ilerlemek için sabırsızlanırken yakalarım kendimi.

Çöpler, Orman Hizmetleri'nin yegâne kabusu değil. Bir diğer sorun da "tırmıklama", yani toprağın eşelenmesi. Tırmıklama karşıtları, bunu tek başına hareket eden bencil ve cahil erkeklerin verdiği bir zarar olarak tarif ediyor. Bu kişiler ellerindeki büyük sopalarla toprağı eşeliyor, bunun başkaları için yol açtığı sonuçlara aldırış etmiyorlar. Fakat kadın toplayıcılar, meseleye farklı bir açıdan bakmamı sağladı. Tırmıklama adı verilen zemin tahribatı kimi zaman çok sayıda kişinin eseridir. Belirli bir yerdeki yaşam çizgilerini açığa çıkarmak için çok sayıda kişi oraya el attığında, ortaklaşa meydana getirilmiş bir çukur oluşabilir. Tırmıklama bazen birbiri ardınca gelen ve birbirine dolanık birçok yaşam çizgisinin bir sonucudur.

Moei Lin ve Fam Tsoi'nin mantar topladığı yerlerde zemin, Hiro'nun o özel vadisinde olduğu gibi pürüzsüz bir yosun ve liken halısıyla kaplı değil. Doğu Cascade'ların yüksek rakımlı volkanik çölünde zemin kurudur. Ağaçlar rüzgârlarla eğilmiş, hastalıklı ve yer yer seyrektir. Devrilmiş ağaçlar oraya buraya savrulmuştur ve kökünden sökülmüş kütükler geçişi engeller. Birbirini izleyen tomrukçuluk faaliyetleri ve Orman Hizmetleri'nin "bakım" çalışmaları, geride kütükler, yollar ve bozuk bir topraktan oluşan bir keşmekeş bırakmıştır. Hal böyleyken, orman için en büyük tehditlerden birinin mantar toplayıcılar olduğunu iddia etmek tuhaf görünüyor. Bununla birlikte, bıraktıkları izler orada duruyor. Moei Lin ve Fam Tsoi için bu bir avantaj.

Yaşam çizgilerini takip eden ve kendi hareketlerini bu çizgilere göre ayarlayan Moei Lin ve Fam Tsoi, geniş bir alanda mantar arıyor. Şafak sökmeden kalkıyor ve kahvaltının ardından günün ilk ışıklarıyla birlikte ormana giriyoruz. Dört veya beş saat ormanda dolaştıktan sonra, telsizle temas kurup erkeklerin nerede bulunduğunu öğreniyoruz. Tepeler genel hatlarıyla bizim için tanıdık olsa da, hep yeni yerler arıyoruz. Bu ormanda aşinalıklara yer yok. Yaşam çizgilerini takip ederek yeni alanlar keşfetmenin peşindeyiz.

Öğle vakti bir kütüğün üzerine oturuyor ve pirinç dolu plastik poşetlerimizi çıkarıyoruz. Bugün pirincin yanında, küçük kahverengi dilimler halinde kızartılmış, kırmızı ve yeşil parçalarla çeşnilendirilmiş sazan balığı var. Son derece lezzetli ve baharatlı. Nasıl hazırlandığını soruyorum. "Bir balık alıp tuz ekliyorsun" diyor Fam Tsoi. Sonra bir an duraksıyor; işte hepsi bu kadar. Kendimi mutfakta, elimde tuzlanmış çiğ bir balıkla dikilirken hayal ediyorum. Dilin kifayetsiz kaldığı bir noktadayız. Yemek pişirmenin püf noktası, açıklanması kolay olmayan bedensel performansta gizlidir. Aynı şey, bir sınıflandırma faaliyetinden ziyade bir dans olan mantar toplama için de geçerlidir. Dans halindeki çok sayıda yaşamla birlikte yapılan bir danstır bu.

Bahsettiğim mantar toplayıcılar, bir yandan kendi orman danslarını icra ederken, bir yandan da başkalarının yaşam performanslarının bir gözlemcisidirler. Ormandaki tüm canlılarla ilgilenmezler elbet, hatta bu konuda oldukça seçicidirler. Fakat başkalarını fark ederken, onların yaşam performanslarını da kendilerininkine dahil ederler. Birbiriyle kesişen yaşam çizgileri, performansı yönlendirir ve ormana ilişkin kendine özgü bir bilme tarzı yaratır.

Müttefikleri keşfetmek, Yunnan.
Bir köy pazarında mantar satın alan gezgin bir tüccar,
kalabalık bir kitleyi kendine çekiyor.

IV. Kısım
Şeylerin Ortasında

Açık Bilet'te mantar toplayıcılar, araçların durdurulması ve ceza kesilmesi sırasında uygulanan ırksal profillemeyi görüşmek üzere Orman Hizmetleri ile bir toplantı için bir araya geliyor. Orman Hizmetleri'nden iki görevli ve yirmi kadar da toplayıcı gelmiş. Bu, ormanda halihazırda bulunan toplayıcıların sadece küçük bir kısmı. Toplantıyı düzenleyen Khmer, bu durum karşısında yüzünü buruşturuyor. "Kamboçyalılar toplantılara katılmıyor" diyor alaycı bir ifadeyle, "çünkü öldürülebileceklerini düşünüyorlar." Bununla, çok sayıda kişinin ölümüne yol açmış olan Kızıl Khmer rejimine göndermede bulunuyor. Fakat toplantıda ele alınması gereken başka meseleler var. Hararetli bir sohbet şeklinde başlayan toplantı, çok geçmeden bir orman görevlisinin mevzuatla ilgili nutuk çekmeye koyulması üzerine, kuralların açıklandığı ve arada sadece kısa soruların sorulduğu sıkıcı bir oturuma dönüşüyor. Burada bir devrim parıltısı görmek hayli zor. Yine de, Orman Hizmetleri'nin toplayıcılarla görüşmesi bile başlı başına beklenmedik bir olay. Ayrıca, en azından benim için, yeni olan bir şey de var. Söylenen her şey, akabinde Khmerce, Laoca, Mience ve –bir çevirmen bulmak için yaşanan kısa bir karışıklığın ardından– Guatemala İspanyolcasına çevriliyor. Bu dillerin her biri, kulağı farklı bir tınıyla dolduruyor ve bir hayalet gibi havada asılı kalıyor. En basit bir soru, kurallarla ilgili en basit bir açıklama bile *çok* uzun sürüyor. Bu benim için biraz sıkıntı verici bir durum olsa da, birbirimizi dinlemeyi öğrenmekte olduğumuzu fark ediyorum – gerçek bir tartışmanın nasıl yürütüleceğini henüz bilmesek bile.

Toplayıcıların kendi aralarında ve Orman Hizmetleri ile yaptıkları toplantılar, Beverly Brown'ın başlattığı bir geleneğin devamı. Yorulmak bilmez bir örgütleyici olan Brown, kuzeybatı ormanlarında mantar toplayıcılar da dahil güvencesiz çalışanları dinlemeye karar

vermişti.[1] Bu doğrultuda, farklılıkları ortadan kaldırmak yerine, bu farklılıkların hızlı ve kolay karar alma sürecini aksatmasına imkân tanıyan ve yaratıcı dinlemeyi teşvik eden bir çeviri pratiği geliştirmiş, bu sayede toplayıcıları bir araya getirmişti. Brown'ın siyasi çalışmalarının hareket noktasını dinlemek oluşturuyordu. Dilsel farklılıklar yerine, şehirler ile kırsal bölgeler arasındaki uçurumdan yola çıkıyordu. Ölümünden kısa süre önce kendisiyle yapılan bir söyleşide bahsettiği gibi, şehirli seçkinlerin kırsalda yaşayanları asla dinlemediğini bilerek büyümüştü ve bu konuda bir şeyler yapmaya kararlıydı.[2] Haklarından yoksun bırakılmış tomruk işçilerine ve kırsaldaki diğer beyazlara kulak vererek işe koyuldu.[3] Fakat daha sonra, ticari amaçla ormanda mantar, meyve ve çiçek toplayanlarla karşılaştı. Bu insanlar, tomrukçulardan daha büyük bir çeşitliliğe sahipti. Brown çok daha derin uçurumlarla ayrılmış kişileri dinlemek için bir zemin yaratmaya yöneldikçe, çalışmalarının kapsamı da giderek genişledi.

Brown'ın savunduğu dinleme siyaseti, ideallerimizle ilgili bir endişeyi farklı bir açıdan değerlendirmemi sağladı. İlerleme olmadığında mücadele etmek ne işe yarar? Haklarından yoksun bırakılmışların ortak bir programı vardı, zira hepimiz ilerlemede pay sahibi olabilirdik. Toplumsal sınıflar gibi siyasi kategorilerin kesinliği ve ileriye doğru kesintisiz hareketi, mücadelenin bizi daha iyi bir yere ulaştıracağı konusunda güven veriyordu. Peki ya şimdi? Brown'ın dinleme siyaseti işte bu soruya yanıt arıyor. Her topluluğun henüz başlangıç aşamasında bulunan çok sayıda siyasi

1 Brown 1994'te Jefferson Center for Education and Research adında bir eğitim ve araştırma merkezi kurdu. Brown'ın 2005'teki ölümünün ardından merkez de kapandı. Fakat onun açtığı yolda ilerleyen diğer başka kurumlar –örneğin Institute for Culture and Ecology, Sierra Institute for Community and Environment ve Alliance of Forest Workers and Harvesters– mantar toplayanları örgütlemeye devam etti. Projede, toplayıcılar arasından "mantar denetçileri" istihdam ediliyordu. Bu kişilerin görevi toplayıcıların ihtiyaçlarını belirlemek, onların bilgi ve deneyimlerinden yararlanmak ve güçlendirme programları oluşturulmasına yardım etmekti. Denetçilere ücret ödenmesine son verildiğinde bile bazıları gönüllü çalışmaya devam etti. Bu proje, çok sayıda kişi ve kurumun ortak çabalarıyla hayata geçirildi.

2 Peter Kardas ve Sarah Loose, ed., *The making of a popular educator: The journey of Beverly A. Brown* (Portland, OR: Bridgetown Printing, 2010).

3 Beverly Brown, *In timber country: Working people's stories of environmental conflict and urban flight* (Philadelphia: Temple University Press, 1995).

gelecek barındırdığını ve siyasi çalışmanın bunlardan bazılarının vücut bulmasına yardım etmekten ibaret olduğunu ileri sürüyor. Belirsizlik, tarihin sonu değil, çok sayıda başlangıcın sahneye çıkmayı beklediği bir düğüm noktasıdır. Dinlemeyi temel alan bir siyaset, henüz ifade bulmamış ortak gündemlerin izlerini bulup ortaya çıkarır.

Bu tür bir farkındalığı resmi toplantılardan gündelik yaşama taşıdığımızda, karşımıza yeni zorluklar çıkıyor. Örneğin, ortak bir amaç doğrultusunda diğer canlı varlıklarla nasıl işbirliği yapabiliriz? Dinlemek yeterli değildir artık; başka farkındalık biçimlerinin devreye girmesine ihtiyaç vardır. Ve farklılıklar öylesine büyüktür ki! Brown gibi ben de farklılıkları kabul ediyor, bunları iyi niyetlerle de olsa hasır altı etmeyi reddediyorum. Ne var ki insan siyasetinin bize öğrettiği gibi, bizim adımıza konuşan uzman temsilcilere bel bağlayamayız. Muhtemel müttefiklerimizi fark edebilmek için çok farklı şekillerde tetikte olmalıyız. Dahası, ortak gündemlere dair tespit ettiğimiz ipuçları henüz gelişmemiş, cılız, düzensiz ve istikrarsızdır. Aradığımız şey, olsa olsa bir anlığına belirip kaybolan bir parıltı. Ne var ki, içinde yaşadığımız belirsizlikte, siyaseti meydana getiren de bu parıltılardan başka bir şey değildir.

Mantarların yaklaşmakta olan çeşitli kuraklıklar ve kışlar öncesinde adeta son bir feveran halinde boy attığı bu son fasılda, kurumsallaşmış yabancılaşmanın tam ortasında beliren geçici dolanıklık anları arıyorum. Bu dolanıklıklar, müttefik bulmak için bakmamız gereken yerlerdir. Bunları gizli müşterekler olarak düşünmek mümkündür. Bu müşterekler iki anlamda gizlidir: Birincisi, her yerde olmalarına karşın onları nadiren fark ederiz; ikincisi de henüz gelişmemiş bir durumdadırlar. Gerçekleşmemiş olasılıklarla doludurlar. Kolay kolay ele geçmezler. Brown'ın dinleme siyasetinde işittiğimiz ve fark etme sanatında farkına vardığımız şey işte bunlardır. Müşterekler kavramını esnetmemizi gerektirdiklerinden, onları olumsuz yönleriyle nitelendireceğim:

Gizli müşterekler sadece insanlara özgü değildir. Müşterekleri diğer varlıklara açmak her şeyi değiştirir. Zararlı böcekler ve hastalıkları da dahil ettiğimizde, bir uyum beklentisi içinde olamayız artık; aslan ile kuzu yan yana uyumayacaktır. Ama organizmaların tek yaptığı birbirini yemek değildir; farklı ekolojiler de meydana

getirirler. Gizli müşterekler, bu hercümerç içindeki düşmanca olmayan, mutualist dolanıklıklardır.

Gizli müşterekler herkes için iyi değildir. Her işbirliği, kimilerine yer açarken kimilerini de dışarıda bırakır. Bazı işbirlikleri bir türün tamamına zarar verir. Yapabileceğimiz en iyi şey, "yeterince iyi" dünyalar için çaba göstermektir – ve bu "yeterince iyi", her zaman için kusurlu ve düzeltilmeye muhtaçtır.

Gizli müşterekler kolay kolay kurumsallaşmaz. Müşterekleri siyasi bir stratejiye dönüştürme girişimleri takdire şayan bir cesaret sergilese de, gizli müştereklerin taşkın niteliğini kavramaktan uzaktır. Gizli müşterekler, yasanın çatlaklarında gezinir; kuralları çiğneme, bulaşma, dikkatsizlik, hatta sınır ihlali yoluyla tetiklenirler.

Gizli müşterekler bizi kurtaramaz. Bazı radikal düşünürler, ilerlemenin bizi ütopyacı ve kurtarıcı müştereklere götüreceği umudunu taşıyor. Oysa gizli müşterekler şimdi ve burada, gailenin tam da ortasındadır. Ve insanlar asla her şey üzerinde tam bir denetim sahibi değildir.

Bu olumsuz nitelemeler göz önüne alındığında, temel ilkeler belirlemenin veya en iyi ihtimalleri ortaya çıkaracak doğa kanunları aramanın bir anlamı yoktur. Bunun yerine ben, fark etme sanatını uyguluyorum. Mevcut oluşum-halindeki-dünyaların meydana getirdiği karmaşayı inceliyor, her biri kendine özgü olan ve dolayısıyla –en azından aynı şekil altında– yeniden bulunması mümkün olmayan hazineler arıyorum.

18. Matsutake Savaşçıları: Mantarları Beklerken

"Hadi gidelim." "Gidemeyiz." "Niçin?" "Godot'yu bekliyoruz."
Samuel Beckett, Godot'yu Beklerken

Satoyamanın insan müdahalesine ihtiyaç duyması, insanın yaşamdan bir tatmin duygusu almasını sağlıyor. Fakat bu müdahale, doğal güçlerin gelişimi ile bir denge içinde olmalıdır.
Noboru Kuramoto, "Citizen Conservation of Satoyama Landscapes"

İnsanlar matsutakeleri kontrol edemez. Bu yüzden, mantarların boy verip vermeyeceğini görmek için beklemek, varoluşsal bir meseledir. Mantarlar, insandan-öte doğal süreçlere bağımlı olduğumuzu bize hatırlatır: Hiçbir şeyi, hatta kendi bozduklarımızı bile, kendi başımıza onaramayız. Fakat bu, elimiz kolumuz bağlı oturmamız gerektiği anlamına gelmez. Bazı Japon gönüllüler, ne olacağını görmek için beklerken, bir yandan da peyzaj üzerinde belki olumlu bir etkisi olabilecek bir tahribata katkıda bulunuyorlar. Bir müştereği bizzat *yaratmalarının* aslında imkânsız olduğunu bilseler de, eylemleriyle gizli bir müştereği, yani ortak bir birlikteliğin ani bir tezahürünü harekete geçirebileceklerini umuyorlar.

Shiho Satsuka, çok-türlü toplaşmaları –ve bu arada kendilerini de– değişmeye teşvik etmenin bir yolu olarak peyzaja müdahalede bulunan gruplarla tanıştırdı beni. Bunlardan biri de, Kyoto'da Matsutake Savaşçıları (Matsutake Jujigun) adını taşıyan bir grup. Grubun sloganı şöyle: "Ormanları yeniden canlandıralım ki, hepimiz *sukiyaki* yiyebilelim." Etli ve sebzeli bir güveç yemeği olan ve tercihen matsutake ile birlikte servis edilen *sukiyaki*, ormanları yeniden canlandırmanın tattıracağı duyusal hazları temsil ediyor. Bununla birlikte, grubun bir üyesinin bana itiraf ettiği gibi, matsutakelerin yetiştiğini görmeye belki de ömrü vefa etmeyecekti.

Müttefikleri keşfetmek, Kyoto Prefektörlüğü.
Satoyama ormanında çam ağaçlarına avantaj sağlamak için
geniş yapraklı ağaçların kökleri temizleniyor. Gönüllüler, matsutakenin
hoşuna gidebilecek türden bir orman yaratmaya çalışıyor –
ve mantarların da bunu karşılıksız bırakmayacağını umuyor.

Yapabileceği en iyi şey, ormana müdahale etmek ve matsutakelerin boy göstermesini ummaktı.

Peyzaj üzerinde bir müdahalede bulunmak, nasıl oluyor da yeni imkânlara dair bir beklentiye yol açabiliyor? Nasıl oluyor da ekolojilerin yanı sıra gönüllüleri de bir dönüşüme uğratabiliyor? Bu bölümde, ormanların yeniden canlandırılması için çalışan grupların hikâyesini anlatıyorum. Bu gruplar, küçük çaplı tahribatlar yoluyla hem insanların hem ormanların yabancılaşmaktan kurtulabileceğini, yaşam biçimlerinin iç içe geçtiği ve mikoriza benzeri mutualist dönüşümlerin mümkün olduğu bir dünyanın inşa edilebileceğini umuyor.

Haziran ayında güneşli bir cumartesi günüydü. Shiho Satsuka ve ben, Matsutake Savaşçıları'nın ormana nasıl müdahale ettiğini görmeye gitmiştik. Yirmiden fazla gönüllü, bir yamaç boyunca dağılmış çalışmaktaydı. Bir zamanlar çamlarla kaplı bu yamacı işgal etmiş olan geniş yapraklı ağaçların köklerini söküp çıkarıyorlardı. Kök ve humus dolu büyük büyük çuvalları, kurdukları bir halat ve makara sistemiyle tepeden aşağı taşıyorlardı. Sadece kızılçamlara dokunmuyorlardı – neredeyse çıplak bir yamaçta tek tük kızılçamlar kalmıştı geriye. Bu manzara karşısında kafam karışmıştı. Gördüğüm şey bir ormanın yenilenmesi değil, yok edilmesiydi.

Neyse ki grubun lideri Dr. Yoshimura, olan biteni bana açıklama nezaketinde bulundu. Köylü çiftçiler tarafından terk edildikten sonra, yamacı kaplamış olan birbirine dolaşmış, geniş yapraklı herdem yeşil çalıları gösterdi. Çalılar o denli yoğundu ki, aralarında ilerlemek şöyle dursun, elinizin geçeceği bir boşluk bulmak bile neredeyse imkânsızdı. Bu koyu gölgelikte, alt tabaka bitki örtüsü gelişemezdi. Işığı seven türler ölüyor ve alt bitki örtüsünün yokluğu yamacı savunmasız bırakıyordu. Dr. Yoshimura'nın belirttiğine göre, köylüler yamacın bakımıyla ilgilendiği sürede kayda değer bir erozyon gerçekleşmemişti. Tepenin eteğindeki yol, yerel kayıtlarda yüzyıllar önce nasıl yer alıyorsa şimdi de öyleydi. Fakat bugün, kendi haline bırakılmış bir durumdaki bu sık orman, basitleşmiş yapısıyla zemin için bir tehdit haline gelmişti.[1]

1 Dr. Yoshimura'nın yamacı erozyona karşı koruma yönündeki bu kaygısı, III. Kısım'ın girişinde bahsi geçen Kato-san'ın mineral toprağı erozyon yoluyla açığa çıkarma girişimi ile karşıtlık içindedir.

Dr. Yoshimura bana tepenin diğer tarafını da gösterdi. Grubun çalışmalarını tamamlamış olduğu bu yamaçta her yer çam ağaçlarıyla yemyeşildi. Bahar çiçekleri ve yaban hayatı kendiliğinden geri gelmişti. Gruptakiler, bu orman için yeni kullanım imkânları geliştiriyordu. Odun kömürü üretmek için bir ocak inşa etmiş, Japon erkek çocuklarının toplamayı sevdiği kınkanatlı böcekler çoğalsın diye kompost yığınları hazırlamışlardı. Taşıdıkları humusla gübrelenmiş meyve ağaçları ve sebze bahçeleri vardı. Çok sayıda başka proje de sırada bekliyordu.

Gönüllülerin çoğu emeklilerden oluşuyordu. Fakat aralarında öğrenciler, ev kadınları ve hafta sonu tatilini seve seve feda eden maaşlı çalışanlar da vardı. Bazıları orman arazisi sahibiydi ve burada kendi çam ağaçlarını nasıl yetiştirmesi gerektiğini öğreniyordu. İçlerinden biri, güzelliğiyle birçok ödül kazanmış olan kendi satoyama ormanının fotoğraflarını gösterdi. Dediğine göre, ilkbaharda yamaçlar yabani kiraz çiçekleri ve açelyalarla bezeniyormuş. Ortalıkta hiç matsutake görünmese bile, ormanların bu yeniden inşasına katkıda bulunmaktan mutlu olduğunu söyledi. Matsutake Savaşçıları'nın amacı, dört başı mâmur bahçeler yaratmak değil. Henüz gelişme aşamasında olan ve geleneksel tarzda tahribatların açtığı imkânlar etrafında şekillenen ormanlar meydana getirmek için çalışıyorlar. Satoyama peyzajları, gönüllüler arasındaki ilişkiler kadar insandan-öte toplumsal ilişkilerin de serpilme fırsatı bulduğu bir mekâna dönüşüyor.

Öğle vakti gönüllüler sunum yapmak, şakalaşmak ve kutlama mahiyetinde bir yemek için bir araya toplandı. Öğle yemeği olarak da akan *somen*, yani "akarsuda erişte" hazırlamışlardı. Bambudan yapılmış bir su yolunda akıp giden erişteleri yakalamak için ben de sıraya girdim. Herkes ormanı kurtarırken bir yandan da eğleniyor ve öğreniyordu.

Terk edilmiş bir ormanı kurtarmak mı? Daha önce değindiğim gibi, Amerikalıların gözünde "terk edilmiş orman" tabiri bir oksimorondan ibarettir. Ormanlar insan müdahalesine gerek duymaksızın gelişir. New England'da çiftçilerin Batı'ya göçünü müteakip yeşeren ormanlar, bölgesel bir gurur kaynağıdır. Terk edilmiş tarlalar ormanlara dönüşür; terk sayesinde ormanlar, kendilerine ait alanı geri kazanmak için özgürleşir. Japonya'da insanların terk edilmeyi

ormanlar için bir canlılık ve çeşitlilik kaybı olarak görmelerine yol açan neydi? Burada iç içe geçmiş çok sayıda tarih söz konusu: Ormanların yerini plantasyonların alması, ormanların ihmal edilmesi, ormanları etkileyen hastalıklar ve insanların içinde bulunduğu hoşnutsuzluk. Şimdi bunları tek tek ele alacağım.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikalı işgal güçleri, arazi mülkiyetine sınırlama getirdi ve Meiji dönemindeki reformlarla zaten azalmış olan müşterek ormanların özelleştirilmesine hız verdi. 1951'de ulusal çapta bir orman yönetim planı yürürlüğe konuldu. Bu, odun hammaddesini ölçeklenebilir kılmak amacıyla, kereste endüstrisinin standartlaştırılması anlamına geliyordu. İnşa edilen yeni yollar, odun üretiminin de artırılmasını sağladı. Japon ekonomisi ivme kazandıkça, inşaat sektörü giderek daha fazla oduna ihtiyaç duyuyordu. Bunun sonuçlarını 15. Bölüm'de ele almıştım. Tıraşlama kesim yöntemi uygulanmaya başlandı ve yok edilen ormanların yeniden gelişmesine izin verilmedi. 1960'ların başında, Orta Japonya'daki bir zamanların köy ormanları artık *sugi* ve *hinoki* plantasyonlarına dönüşmüştü. Plantasyonlara öncelik verilmesi, insanların ormanlara yabancılaşması sonucunu doğurdu. Satoyama peyzajlarını savunan gruplar, bu yabancılaşma duygusuna bir tepki olarak ortaya çıktı.

Müteahhitler gelişmekte olan şehirlerin çevresindeki köy peyzajlarına göz dikmişti. Banliyö yerleşimleri ve golf sahaları yapmak için buraları gasp ettiler. Satoyama koruma gruplarından bazıları, müteahhitlere karşı verilen mücadeleden doğmuştur. Kaderin bir cilvesi olarak, bu ateşli gönüllüler arasında, köy yaşamını terk edip kente göç etmiş kişilerin torunları da vardı. Bu satoyama savunucularının gözünde, kendi büyükanne ve büyükbabalarının bir zamanlar yaşamış olduğu köyler, kırsal peyzajların yeniden inşası için bir model teşkil ediyordu.

Ne var ki köylerde bile işler değişmeye başlamıştı. Ormanların başına gelenlerle ilgili ikinci hikâye de burada başlıyor. 1950'ler ve 60'larda Japonya hızlı bir kentleşme süreci yaşadı. Çiftçiler köylerini terk etti. Bir zamanlar köylüler için bir geçim kaynağı olan kırsal bölgeler ihmal edilmiş metruk alanlara dönüştü. Kırsalda yaşamayı sürdürenlerin satoyama ormanlarını idame ettirmek için artık gitgide daha az nedeni vardı. Japonya'daki ani "yakıt devrimi", 1950'lerin sonunda en ücra köylerdeki çiftçilerin bile evlerini ısıtmak, yemek

pişirmek ve traktörlerini sürmek için fosil yakıtlar kullanmasına yol açtı. Yakacak odun ve odun kömürü kullanımı terk edildi. (Odun kömürü, sadece çay seremonisi gibi geleneksel pratiklerde kullanılmaya devam etti.) Dolayısıyla köy ormanlarının en önemli kullanım alanları ortadan kalkmış bulunuyordu. Yakacak odun ve odun kömürü ihtiyacının hızla azalması nedeniyle, baltalık kesimlerden vazgeçildi. Fosil yakıt temelli gübrelerin ortaya çıkmasıyla birlikte, orman zeminindeki bitki ve yaprakların yeşil gübre elde etmek için toplanmasına da son verildi. Evlerin çatıları artık sazlarla örtülmediğinden, çayırların bakımını yapmak ve sazları kesmekle kimse uğraşmaz oldu. Kendi haline terk edilen ormanlar tanınmaz bir hale gelmiş, sık çalılar ve yeni kök salan geniş yapraklı herdem yeşil ağaçlarla kaplanmıştı. *Moso* bambusu gibi istilacı türler her yanı sarmıştı. Işık seven alt bitki örtüsü kaybolmuş, çam ağaçları gölgede boğulup kalmıştı.

Aktivist çiftçi Kokki Goto, anılarında bu durumu şöyle anlatır:[2]

> İshimushiro köylülerinin sıklıkla kullandığı orman arazileri, yani bizim verdiğimiz isimle satoyama, sırtımızda 60 kiloluk demetlerle iki kez sabah, iki kez de öğleden sonra olmak üzere günde dört kez yürüyerek gidip gelebileceğimiz bir yakınlıkta bulunuyordu. Eğer ormanda daha uzağa gidecek olursak, odun demetlerini eve taşımamız çok zahmetli olacağından, onları odun kömürüne dönüştürmemiz gerekirdi. [...] İshimushiro'da, satoyama orman peyzajının büyük kısmını içine alan yaklaşık 1000 hektarlık *iriai* [müşterek] orman arazisi vardı. *İriai* ormanları, İshimushiro Müşterek Orman Derneği üyesi 90 hane tarafından ortaklaşa kullanılıyordu. [...]
>
> Eskiden, nakit para kazanma yollarının sınırlı olduğu zamanlarda, köylülerin burada yaşamlarını idame ettirebilmek için *iriai* haklarına sahip olması elzemdi. Yaşamsal ihtiyaçlarımızın çoğunu karşılamak için, köyün çevresindeki ormana bel bağlamak zorundaydık. *İriai* ormanlarından yakacak odun ve çalı çırpı veya hayvanlar için kuru ot toplama hakkı olmayanların köyde hayatta kalması imkânsızdı. [...]

2 Kokki Goto (açıklayıcı notlar ve bir önsöz ekleyerek yayıma hazırlayan Motoko Shimagami), "'*Iriai* forests have sustained the livelihood and autonomy of villagers': Experience of commons in Ishimushiro hamlet in northeastern Japan", working paper no. 30, Afrasian Center for Peace and Development Studies, Ryukoku University, 2007, 2-4.

> Bizimki gibi çok küçük bir orman arazisine sahip geniş bir aile için, yakacak odun ve çalı çırpı toplamak ve diğer yaşamsal ihtiyaçlarımızı karşılamak açısından köyün çevresindeki *iriai* ormanları vazgeçilmez bir yere sahipti. 1950'li yıllarda, modernleşme dalgası İshimushiro'yu etkisi altına almaya başladı ve köydeki yaşam tarzını giderek daha hızlı bir şekilde değiştirdi. Köylüler gazyağı ve elektrik kullanmaya, çatıları sazlarla örtmek yerine galvanizli demir levhalarla kaplamaya ve traktör edinmeye başladı. Bu da yakacak odun, çalı çırpı, ot ve saz toplamayı gitgide gereksiz kıldı. Sonuçta çoğu kişi, bazı nadir durumlar dışında, satoyama ormanlarından elini ayağını çekti. [...] Bugün ekonomik açıdan yapılabilir tek faaliyet, mantar toplamak. *İriai* ormanlarının nimetlerinden faydalanmanın köylüler için büyük önem taşıdığı günler artık geride kaldı.

Kokki Goto, anlatısının devamında, köy peyzajlarını yeniden canlandırmak için kendisinin ve başkalarının gösterdiği çabadan bahsediyor. Su yollarını temizlemek ve ormanları açmak için yapılan grup çalışmalarını anlatıyor. "İnsanlar 'Eskiden her şey daha iyiydi' dediklerinde, bence kastettikleri şey, işleri başkalarıyla birlikte yapmanın verdiği mutluluk. İşte biz bu mutluluğu kaybettik."[3]

Çiftçilerin yanı sıra çamların da eski canlılığından eser kalmadı. 11. Bölüm'de bahsettiğim gibi, çam solgunluğu hastalığına neden olan nematodlar Orta Japonya'da kızılçamların çoğunu öldürdü. Bunun nedeni, kısmen, satoyama ormanlarının ihmal ve terk edilmesi sonucu çamların stres altında kalmasıdır. Bakımsız satoyama ormanlarında gezindiğinizde, sadece ölmüş veya ölmeye yüz tutmuş çamlar görürsünüz.

Çamların bu durumu, matsutake hasadını da olumsuz etkiledi. Matsutake, kendisine konukçuluk yapan ağaçlar olmadan yaşayamaz. Nitekim Japonya'da çam ormanlarındaki kaybı en açık şekilde görmek için, matsutake miktarındaki rekor düşüşe bakmak yeterlidir. 20. yüzyılın ilk yarısında, satoyama ormanlarında bol miktarda matsutake bulmak mümkündü. Kırsal bölgelerde yaşayanlar için matsutake gayet olağan bir şeydi: İlkbaharda toplanan yabani yiyecekler gibi, matsutake de sonbaharda toplanan mevsimsel yiyeceklerden biriydi sadece. Fakat büyük gürültü daha sonra, 1970'lerde matsutakenin az bulunur ve pahalı bir mantar haline gelmesiyle koptu. Matsutake miktarında ani ve sert bir düşüş

3 *A.g.y.*, 16.

yaşandı. Çam ağaçları ölüyordu. 1980'lerde, Japon ekonomisi hızla büyümeye devam ededursun, Japon matsutakesi nadir ve son derece değerli bir ürüne dönüştü.

Piyasayı ithal matsutakeler istila etti ve bunlar bile 1990'larda şaşırtıcı derecede yüksek fiyatlara satılıyordu. 1970'ler ile 90'lar arasında yetişkinliğe adım atmış olanlar, çorbaya konan incecik ve ateş pahası bir dilim matsutakenin o hoş kokusunu hâlâ hatırlar – ve bol miktarda matsutakenin hayalini kuranlara hayret ve mutluluk dolu gözlerle bakarlar.

Matsutake sayesinde köy ormanları, işler durumdaki bir peyzajın parçası olmaya devam ediyor. Fiyatlar yüksek olduğundan, sırf mantar satışından elde edilen gelir bile arazi vergilerini ve bakım masraflarını karşılamaya yetiyor. *İriai* haklarının hâlâ yürürlükte olduğu bölgelerde köyler, mantar toplama (ve satma) hakkını açık artırma yoluyla satışa çıkararak, matsutakeden sağlanan kazancı köyün ortak yararı için kullanıyor. Açık artırmalar yaz aylarında, yani mantar sezonunun ne kadar verimli geçeceğini henüz kimsenin bilmediği bir zamanda yapılıyor. Köylüler bu amaçla bir ziyafet düzenliyor ve içkinin etkisiyle çakırkeyif bir halde birbirlerini daha yüksek teklifler sunmaya teşvik ediyor. Açık artırmayı kazanan kişi köye yüklü bir miktar ödese de, daha sonra topladığı mantarlarla bunu telafi ediyor.[4] Fakat tüm ekonomik ve toplumsal faydalarına rağmen, ormanların bakımı için gerekli çalışmalar özellikle köylülerin yaşlanması nedeniyle her zaman yapılamıyor. Bakımsız ormanlarda çam ağaçları ölüyor ve matsutake mantarları yok oluyor.

Satoyama ormanlarını yeniden canlandırma hareketleri, ortak yaşamın kaybedilmiş toplumsallığını geri kazanmayı amaçlıyor. Yaşlıları, gençleri ve çocukları bir araya getiren etkinlikler düzenliyor, eğitim verme ve topluluk bağlarını güçlendirme faaliyetlerini çalışma ve eğlence ile birleştiriyorlar. Burada köylülere –ve çamlara– yardım etmekten çok daha fazlası söz konusu. Gönüllüler, satoyama ormanları için çalışmanın insan ruhuna yeni bir soluk kazandırdığını söylüyor.

Japonya İkinci Dünya Savaşı'nın yaralarını sardıktan sonra hızlı bir ekonomik büyüme içine girdi ve bu süreçte köylüler, modern

4 Haruo Saito, kişisel görüşme, 2005; Haruo Saito ve Gaku Mitsumata, "Bidding customs and habitat improvement for matsutake (*Tricholoma matsutake*) in Japan", *Economic Botany* 62, no. 3 (2008): 257-268.

tüketim malları ve yaşam tarzlarına sahip olmak için şehirlere göç etti. Fakat 1990'larda ekonomik büyüme yavaşlayınca, eğitimin de istihdamın da ilerlemenin vaat ettiği refaha zahmetsizce ulaştıran bir yol olmadığı ortaya çıktı. Ekonomi, gösterişe ve arzulara dayalı bir şekilde gelişmeye devam etse de, yaşamsal beklentilerle arasında bir bağ kalmamıştı. Yaşamın hangi yönde ilerlemesi ve tüketim malları dışında neyle doldurulması gerektiğini düşünmek giderek zorlaşıyordu. İkonik bir figür, kamuoyunun dikkatini bu soruna yöneltti: *Hikikomori*, kendini odasına kapatan ve insanlarla yüz yüze temastan kaçınan gençler, genellikle de ergenlik dönemindeki erkek çocuklar için kullanılan bir adlandırma. *Hikikomori*, elektronik iletişim araçları vasıtasıyla yaşamını sürdürür. Ete kemiğe bürünmüş bir toplumsallıktan uzakta, bir görüntüler dünyasına gömülüp kendini tecrit eder – kendi kurduğu bir hapishanenin tutsağıdır. Çoğu kişi için bu figür, kentsel anomi denilen kâbusun somut bir örneğidir: Hepimizin içinde az çok bir *hikikomori* vardır. 13. Bölüm'de bahsettiğim Profesör K'nın, öğrencilerinin donuk bakışlarında gördüğü şey de işte bu kâbustu. Bu, onu kırlara gitmeye yöneltti, çünkü öğrencilerini –ve aynı zamanda kendisini– ancak orada yenileyebilirdi; çok sayıda çevreci, eğitmen ve gönüllü de aynı şeyi yaptı.

Satoyama peyzajlarının yeniden canlandırılması, anomi meselesine de bir çözüm getiriyor, çünkü diğer varlıklarla toplumsal ilişkiler kurmayı sağlıyor. İnsanlar yaşanabilirliğin inşasına katkıda bulunan çok sayıda katılımcıdan birine dönüşüyor. Gönüllüler, ağaçların ve fungusların onlarla işbirliği yapmasını bekliyor. İnsan müdahalesine ihtiyaç duyan, fakat bu ihtiyaçla sınırlı kalmayan peyzajlar için çalışıyorlar. Yüzyılın başında, Japonya'nın dört bir yanındaki satoyama gruplarının sayısı birkaç bini bulmuştu. Bu grupların bazıları su yönetimi, doğa eğitimi, belirli bir çiçeğin yetişme ortamı gibi konulara, bazıları ise matsutake mantarlarına odaklanıyor. Ama sonuçta hepsi de, peyzajların yanı sıra insanları da dönüştürmeyi hedefliyor.

Bu yurttaş grupları, kendilerini yeni baştan kurmak için, bilimsel bilgiyi köylülerin bilgi birikimiyle harmanlıyor. Satoyamaların yeniden canlandırılmasında bilim insanları çoğu zaman öncü bir rol oynuyor. Fakat geleneksel bilgiden de yararlanılıyor. Şehirli profesyoneller ve bilim insanları, yaşlı çiftçilerin tavsiyelerine başvuruyor.

Bazıları çiftçilere işlerinde yardım etmek için gönüllü olurken, bazıları da kaybolan yaşam biçimleri hakkında yaşlılarla röportajlar yapıyor. Amaçları peyzajlara yeniden işlerlik kazandırmak ve bunun için de deneyime dayalı pratik bilgiye ihtiyaçları var.

Bir diğer önemli amaç da karşılıklı öğrenmeyi teşvik etmek. Gruplar, yaptıkları hataları ve bu hatalardan çıkardıkları dersleri açık yüreklilikle paylaşıyor. Bir gönüllü grubunun satoyama çalışmaları hakkındaki bir raporda, karşılaşılan tüm sorunlara ve yapılan tüm hatalara yer veriliyor. Gruptakiler, eşgüdüm eksikliği yüzünden çok fazla sayıda ağaç kesmiş. Açtıkları alanlardan bazıları, istenmeyen türler tarafından daha da yoğun bir şekilde yeniden istila edilmiş. Raporu kaleme alanlar, en sonunda grubun "yap, düşün, gözlemle ve tekrar yap" şeklinde bir ilke geliştirdiğini belirtiyor. Kolektif deneme-yanılmayı bir sanat mertebesine yükseltmişler. Amaçlarından biri de katılımcı öğrenme olduğundan, kendilerine hata yapma ve yaptıkları hataları gözlemleme imkânı tanımak, sürecin önemli bir parçasını oluşturuyor. Yazarlar raporu şu tespitle sonlandırıyor: "Başarılı olmak için gönüllülerin tüm seviye ve aşamalarda programa katılımı şarttır."[5]

Kyoto'daki Matsutake Savaşçıları gibi gruplar, matsutakenin cazibesinden yararlanarak onu insanlar ile ormanlar arasındaki ilişkileri yenileme kararlılığının bir simgesine dönüştürüyor. Eğer matsutakeler boy gösterirse –grubun yoğun bir çalışma yürüttüğü bir tepede 2008 sonbaharında olduğu gibi– bu olay gönüllüler arasında büyük bir heyecan dalgası yaratıyor. Hiçbir şey, bir orman yaratma sürecinin diğer katılımcılarıyla bu beklenmedik dolanıklıktan daha mutluluk verici olamaz. Türlerin birlikte varolduğu böylesi bir anda, çamlar, insanlar ve mantarlar dönüşerek yenilenir.

Kimse matsutakenin Japonya'yı eski ekonomik ihtişamına tekrar kavuşturacağını düşünmüyor. Matsutake ormanlarının yeniden canlandırılması, bir kurtuluş vaat etmekten ziyade, bir dizi yabancılaşmanın üstesinden gelmeye çalışıyor. Bu süreçte gönüllüler, oluşum halindeki bir dünyanın nereye doğru yol aldığını bilmeksizin, çoktürlü ötekilerle hemhâl olmak için gereken sabrı ediniyor.

---

5 Noboru Kuramoto ve Yoshimi Asou, "Coppice woodland maintenance by volunteers", *Satoyama* içinde, ed. Takeuchi ve diğ., 119-129 (bkz. yuk. 11. Bölüm, n. 14).

19. Alelade Servetler

Ortak dolanıklıklar kimi zaman insanların planlarının bir sonucu olarak değil, fakat bu planlara rağmen ortaya çıkar. Ortaklaşa yaşamanın o yakalanması zor anlarına tanıklık etmemizi sağlayan şey, planların akamete uğramasından ziyade, planlar yapılırken hesaba katılmamış olandır. Kişisel servetlerin oluşturulmasında gerçekleşen de budur. Servet toplarken, müşterek olanı –toplanan servete tümüyle nüfuz etmiş olsa bile– görmezden geliriz. Fakat fark edilmeden kalan da muhtemel müttefiklerimizi bulmak için bakmamız gereken bir yer olabilir.

Günümüzde Çin'in Yunnan eyaleti bu mesele üzerinde düşünmek için uygun bir yer, zira komünizm deneyiminin ardından ulusal ve uluslararası seçkinler, kişisel servet edinmek için Yunnan'ın dört bir yanında çılgınca bir yarış içindeler. Fakat bu servet edinimi büyük ölçüde tuhaf ve hoyrat bir şekilde gerçekleşiyor: Özelleştirmenin ve şeylerle diğer ilişkilenme biçimlerinin yan yanalığı hemen göze çarpıyor.[1] Matsutake ormanları ve matsutake ticareti bu durumun tipik bir örneğidir. Peki bu ormanlar kime ait ve bu ticareti kim yapıyor?

Uçsuz bucaksız alanları ve birbirinden çeşitli ekolojileriyle ormanlar, özelleştirme yanlıları için her zaman bir sorun teşkil etmiştir. Son 60 yılda Yunnan ormanları çok sayıda farklı mülkiyet düzenlemesine sahne oldu. Öyle ki, Michael Hathaway'le birlikte görüştüğümüz orman uzmanları, orman yönetimi konusunda köylülerin kafalarının karışmış ve umutsuzluğa kapılmış olması yüzünden kaygılıydı.[2] Bununla beraber, yakın tarihli bir mülkiyet

1 Michael Hathaway'in hatırlatmada bulunduğu gibi (kişisel görüşme, 2014), Yunnan'da özelleştirme kimi zaman komünizm öncesi dönemin mülkiyet ilişkilerini yeniden canlandırıyor. Değişimin mutlak yeniliğinden ziyade birdenbireliği, dikkatleri mülkiyetin kurucu ilişkilerine çekiyor.

2 Orman mülkiyeti konusundaki tartışmalar için bkz. Liu, "Tenure" (bkz. yuk. 13. Bölüm, n. 16); Nicholas Menzies, *Our forest, your ecosystem, their timber: Communities, conservation, and the state in community-based forest management* (New York: Columbia

Müttefikleri keşfetmek, Yunnan.
Pazar yerinde sohbet.
Özelleştirme, gizli müşterekleri yok edemez,
çünkü bizzat onlara muhtaçtır.

düzenlemesinden umutluydular: Ormanların, tek tek hane halkları ile sözleşmeler yapılarak köylülere verilmesi.

Bu sözleşmeler, Amerikan tarzı bir özel mülkiyet hakkı tanımıyor gerçi. Yine de uzmanlar, bunların köy peyzajlarını rasyonalize edeceği umudunu taşıyor. Güç sahibi uluslararası yöneticilere sorarsanız, bireysel mülkiyet doğal çevreyi korumanın bir yoludur, çünkü insanları akılcı bir kullanıma teşvik eder.[3] Yunnan'da ise halk kitleleri için bir umut anlamı da taşıyor: Yukarıdan dayatmalarla geçen zorlu bir tarihin ardından, yerel çiftçiler nihayet kendi ormanları üzerinde iyi kötü bir söz sahibi olma fırsatına kavuşuyor. Politik ekoloji alanındaki uluslararası gelişmeleri yakından takip eden Yunnanlı araştırmacılar, hane halkı sözleşmeleri sayesinde ormanların yerel denetiminin mümkün hale geldiğini, bunun da toplumsal adaleti sağlamayı kolaylaştıracağını savunuyor.[4] Ayrıca

---

University Press, 2007). 1981'de alınan kararlar uygulamaya konulduktan sonra ormanlar üç kategoriye ayrıldı: Devlet mülkiyetindeki ormanlar, kolektif ormanlar ve hanelerin sorumluluğuna bırakılan ormanlar. İkinci kategorideki ormanlar, hanelerle yapılan sözleşmeler doğrultusunda tekrar kendi içinde ayrılıyordu. Ağaçlardan yararlanma hakkı ile diğer erişim hakları giderek birbirinden ayrıldı ve 1998'de Yunnan'da tomrukçuluk yasaklandı. Fakat Yunnan'ın farklı bölgelerinde işler farklı şekilde gelişti. Michael Hathaway'le birlikte çalışma yürüttüğümüz Chuxiong'da, ormanlara bireysel erişim imkânı tanıyan düzenlemeler ağırlık kazanmıştı. Bununla birlikte, görüşme yaptığımız çiftçilerin genellikle kafalarının karışık olduğunu veya bu kategoriler arasındaki ince ayrımları umursamadıklarını gördük.

3 IMF ve Dünya Bankası'na göre özelleştirme, "müştereklerin trajedisi"ni, yani ortaklaşa kullanımın kaynakları yok etmesini önlemektedir. Garrett Hardin, "The Tragedy of the commons", *Science* 162, no. 3859 (1986): 1243-1248.

4 Bu konuda İngilizce yayımlanmış bazı çalışmalar için bkz. Jianchu Xu ve Jesse Ribot, "Decentralisation and accountability in forest management: A case from Yunnan, southwest China", *European Journal of Development Research* 16, no. 1 (2004): 153-173; X. Yang, A. Wilkes, Y. Yang, J. Xu, C. S. Geslani, X. Yang, F. Gao, J. Yang ve B. Robinson, "Common and privatized: Conditions for wise management of matsutake mushrooms in northwest Yunnan province, China", *Ecology and Society* 14, no. 2 (2009): 30; Xuefei Yang, Jun He, Chun Li, Jianzhong Ma, Yongping Yang ve Jianchu Xu, "Management of matsutake in NW-Yunnan and key issues for its sustainable utilization", *Sino-German symposium on the sustainable harvest of non-timber forest products in China* içinde, ed. Christoph Kleinn, Yongping Yang, Horst Weyerhaeuser ve Marco Stark, 48-57 (Göttingen: World Agroforestry Centre, 2006); Jun He, "Globalised forest-products: Commodification of the matsutake mushroom in Tibetan villages, Yunnan, southwest China", *International Forestry Review* 12, no. 1 (2010): 27-37; Jianchu Xu ve David R. Melick, "Rethinking the effectiveness of public protected areas in southwestern China", *Conservation Biology* 21, no. 2 (2007): 318-328.

bu araştırmacılar, çiftçilerin yerel sorunları çözmek için sözleşme haklarından yararlanma konusunda ne denli yaratıcı ve ferasetli olduklarının da farkında. Bir araştırmacı, herkes eşit oranda kazanç sağlayabilsin diye, köylülerin orman arazilerini kendi aralarında yeniden tahsis ettiğini aktarıyor. Örneğin bazı ailelerde erkek kardeşler orman parsellerini dönüşümlü olarak sırayla kullanıyor, böylece orman nimetlerinden her birinin eşit ölçüde yararlanması teminat altına alınıyor.[5]

Peki bu nimetler tam olarak nelerden oluşuyor? Yunnan'da tomrukçuluk yıllardır yasaklanmış durumda ve en azından resmi olarak, kereste üretimi sadece izinle ve yerli kullanım için yapılabiliyor. Fakat başka potansiyel değerler de var. Orta Yunnan'daki Chuxiong Vilayeti'nin dağlarında, en değerli orman ürünü matsutakedir. Hane halkı sözleşmelerinin uzmanları heyecanlandırmasının bir nedeni de bu. Uzmanların belirttiğine göre, eğer özelleştirme yönünde böyle bir adım atılmamış olsaydı, toplayıcılar mantar kaynağını pekâlâ yok edebilirdi. Konuştuğumuz ormancılar, Yunnan'ın diğer bölgelerinde köylü toplayıcıların henüz gün doğmadan müşterek ormanlara dağılıp el fenerleriyle didik didik mantar aradığını, bunun korkunç bir manzara, tam bir kaos olduğunu söyledi. Üstelik küçük mantarlar, piyasada en yüksek fiyata satılmalarını sağlayacak olgunluğa erişmeden toplanıyormuş. Sözleşmeler ise, aksine, bu vahşi ve verimsiz toplayıcılığa son vererek ormana bir düzen getiriyor. Chuxiong ormanları, kişisel servet edinimi için bir model, orman reformu konusunda Yunnan ve bütün Çin için bir örnek oluşturuyor.[6]

---

5 Su Kai-mei, Yunnan Zirai Bilimler Akademisi, kişisel görüşme, 2009. Ayrıca bkz. Yang Yu-hua, Shi Ting-you, Bai Yong-shun, Su Kai-mei, Bai Hong-fen, Mu Liqiong, Yu Yan, Duan Xing-zhou, Liu Zheng-jun, Zhang Chun-de, "Discussion on management model of contracting mountain and forest about bio-resource utilization under natural forest in Chuxiong Prefecture" [Çince], *Forest Inventory and Planning* 3 (2007): 87-89; Li Shu-hong, Chai Hong-mei, Su Kai-mei, Zhing Ming-hui ve Zhao Yong-chang, "Resources investigation and sustainable suggestions on the wild mushrooms in Jianchuan" [Çince], *Edible Fungi of China* 5 (2010).

6 Bkz. X. Yang ve diğ., "Common and privatized" ve Y. Yang ve diğ., "Discussion on management model." Yabancı araştırmacıların sıklıkla rağbet gösterdiği Yunnan'ın Diqing Tibet bölgesinde matsutake hasadı oldukça farklı ve kolektif denetime çok daha fazla önem veren bir şekilde yönetiliyor. Menzies, *Our forest*; Emily Yeh, "Forest claims, conflicts, and commodification: The political ecology of Tibetan mushroom-harvesting villages in Yunnan province, China", *China Quarterly* 161 (2000): 212-226.

Matsutake mantarlarının yönetimi için yapılan düzenlemeler arasında, köylerdeki açık artırmalardan övgüyle bahsediliyor. Burada açık artırmaya çıkarılan şey, köylülerin sözleşmeyle devraldıkları ormanlara matsutake sezonu boyunca erişim hakkı. Bu sistem Japonların *iriai* ormanları için yaptıkları açık artırmaları akla getiriyor. En yüksek teklifi veren kişi, köylülerin arazilerinde matsutake toplama ve satma hakkını elde ediyor. Yunnan'da ziyaret ettiğimiz bölgede, açık artırmadan kazanılan para aileler arasında paylaştırılıyor ve hane halklarının nakit gelirinin önemli bir kısmını bu para oluşturuyor. Açık artırmanın kazananı, diğer toplayıcılarla rekabet baskısı altında olmaksızın, her bir mantarı piyasada en yüksek fiyata satabileceği zamanda toplayabiliyor ve böylelikle hem kendisinin hem köylülerin kazancını en yüksek düzeye çıkarıyor. Hane halkı sözleşmelerini savunanlar, kaotik bir şekilde ve gereğinden fazla hasat edilmenin baskısından kurtulduğunda, kaynağın –yani matsutakelerin– daha iyi yetişeceğini ileri sürüyor. Peki ama matsutakeler özel ormanlarda gelişme fırsatı bulabilir mi? Bu soruya bir yanıt aramak için adım adım ilerleyelim.

Kırsal bir ekonomi çerçevesinde, açık artırmaları kazananlar kişisel servet edinme arayışının en iyi örneğidir. "Boss" L de bunlardan biri. Doğup büyüdüğü 11 haneli köyde matsutake toplama hakkını o kazanmış ve aynı zamanda yerel düzeyde önemli bir alıcıya dönüşmüş. Orman görevlileri ve araştırmacılarla arası iyi. Yaklaşık 15 yıl önce ormancılar ondan seyir amaçlı bir matsutake ormanı yaratmasını istemiş. O da bunun üzerine birkaç hektarlık bir orman arazisini çitlerle çevirmiş ve ziyarete gelen ormancı ve araştırmacıların bu örnek ormanı ona zarar vermeden seyretmeleri için kıvrıla kıvrıla uzanan ahşap bir yürüş yolu inşa etmiş. Köylülerin tahribatına uğramayan bu seyirlik ormanda ağaçlar serpilip güzelleşmiş. Köylüler tarafından tırmıklanmayan zeminde kalın bir ölü örtü tabakası, yani humus açısından giderek zenginleşen bir yaprak ve ibre katmanı oluşmuş. Zarif kemerler meydana getiren ağaçları ve zengin toprak kokularıyla bu ormanda yürüyüş yapmak insanın içini açıyor. Bir mantarla karşılaştığınızda heyecanlanıyorsunuz. Ve burada matsutakeleri kimse toplamadığından, o güzelim şapkalarıyla zeminde arz-ı

endam ediyorlar. Dünyanın pek çok yerinden gelen ziyaretçiler, bu matsutake ormanını hayranlıkla seyrediyor. Fakat ormancılar endişeli, zira ölü örtü tabakası fazlasıyla kalın ve humus fazlasıyla zengin. Matsutakeler şimdilik yetişmeye devam etse de bu fazla uzun sürmeyebilir. Matsutake daha fazla hareketliliğe ihtiyaç duyar.

Başka yerlerin çok daha hareketli olduğu muhakkak. Bu seyirlik orman bir yana, matsutake ormanları yoğun bir kullanım ve istismara maruz kalır. Michael Hathaway ve ben, gittiğimiz her yerde, geniş yapraklı ağaçların yakacak odun temin etmek amacıyla kapsamlı bir şekilde budanmış olduğunu gördük. Öyle ki çoğu ağaç, budana budana bodur çalılara dönüşmüş. Çamlar da durmaksızın kesilip biçiliyor: Köylüler, ağacın türüne göre polen veya çamfıstığı toplamak için dalları kesiyor. Çam iğneleri, domuzlara yatak yapmak için toplanıyor ve daha sonra tarlalarda gübre olarak kullanılıyor. Her yerde keçiler var ve çam filizleri de dahil buldukları her şeyi yiyorlar. Çamlar, yoğun otlatma karşısında hayatta kalabilmek için, "çim evresi"ne benzer bir adaptasyon geliştirmiş görünüyor. Her yer insanlarla dolu: Şifalı bitki, domuzlar için yiyecek ve satmak için mantar topluyorlar. Bu mantarlar arasında sadece matsutake değil, acı bir tadı olan ve yenmeden önce kurutulması veya haşlanması gereken *Lactarius* ve yenilebilirliği şüpheli *Amanita* gibi çok sayıda başka türler de var. Orman, huzur ve zarafet dolu bir yer olmanın çok uzağında. Hem insanların hem de evcil hayvan ve bitkilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yoğun bir trafiğe sahne oluyor.

Bununla birlikte bu ormanlar, sadece bireysel erişime açık çitlemelerin çokça övülen bir modelidir! Peki nasıl bu denli yoğun bir trafiğe sahne olabiliyorlar? Trafik ile çitleme arasındaki tezat kafamı karıştırmıştı – ta ki, "Küçük" L eşliğinde bir gün geçirene kadar. Küçük L de, tıpkı Boss L gibi, bir matsutake ormanı için yapılan açık artırmayı kazanmıştı fakat daha küçük bir orman arazisi üzerinde hak sahibiydi. Ekibimizi ormanına götürdü ve bize oradaki bitki ve mantarları gösterdi. Bölgede daha önce görmüş olduğum diğer matsutake ormanları gibi, bu da fena halde örselenmiş genç bir ormandı. Yoğun bir otlatma ve kesime maruz kaldığı her halinden belliydi. Fakat Küçük L için bunun bir

önemi yoktu. Bize tüm bu trafiğin ortasında ormanın ne denli bereketli bir mantar hasadı sunduğunu gösterdi. Ve trafik ile çitleme arasındaki ilişkiyi açıklayarak kafa karışıklığımı giderdi. Matsutake sezonunda, ormanının sınırındaki yol ve patikaları boyayla işaretliyor, böylelikle insanlar oraya girmemeleri gerektiğini anlıyor. Bazen izinsiz girenler yüzünden sorun çıksa da, genelde buna riayet ediyorlar. Yılın geri kalanında ise herkes yakacak odun toplamak, keçilerini otlatmak ve diğer orman ürünlerinden yararlanmak için özgürce girebiliyor. Küçük L kendi matsutake çitlemesiyle iftihar etse de, bu durumu bir hilekârlık olarak görmüyor. "İnsanlar ormana giremezse, yakacak odunlarını başka nasıl temin edebilirler ki" diye de ekliyor.

Halbuki resmi olarak planlanan bu değildi. Yerel ormancı ve uzmanlar, sezonluk çitleme diye bir şeyden bahsetmiyor. Bundan haberdar olsalar bile, uluslararası yetkililerin muhakkak ki eleştireceği bir şey olarak akıllarından silip atmaya çalışıyorlar. Sezonluk çitleme, "özelleştirme korumadır" inancına dayalı programın bozguna uğraması anlamına geliyor, zira yöre sakinleri kaynakları tam da bu uzmanların karşı çıktığı şekilde ortaklaşa kullanmaya devam ediyor. Üstelik bu uzmanlar, ormanların şu genç, örselenmiş ve işlek halinden hiç hoşlanmazdı. Planlanan bu değildi. Hal böyleyken, özelleştirmenin bu şekilde hayata geçirilmesi, matsutake için kurtarıcı bir rol oynamış olabilir mi? Trafiğin yoğun olması, ormanları açıklıklı ve çamlar için davetkâr bir yer haline getiriyor. Humus tabakasının ince ve toprağın fakir olmasını sağlayarak, matsutakenin ağaçları besleme işini yerine getirmesine imkân veriyor. Bu bölgede matsutake, çamın yanı sıra meşe ve meşenin akrabası ağaçlarla da ortaklık kuruyor. Bu genç ve örselenmiş ormanın tamamı, mineral topraklar üzerinde hayatta kalabilmek için matsutake ile işbirliği yapıyor. Tüm bu trafik akışı olmasaydı, ölü örtü tabakası kalınlaşır, toprak zenginleşir ve diğer mantar ve bakteriler çoğalarak matsutakeyi saf dışı bırakırdı. Dolayısıyla, matsutakeye avantaj sağlayan ve burayı matsutake üretiminin en önemli bölgelerinden biri yapan şey trafiktir. Fakat bu trafik, matsutakeyi kurtarma amacıyla uygulamaya konulan sözleşmelerin radarına yakalanmadan gerçekleşmek zorundadır. Matsutake bu firari müştereklerde gelişip serpilir.

Bireysel erişim yoluyla elde edilebilecek tek şey, matsukalerden sağlanacak gelirdir.[7]

Matsutake gelirlerinden bahsetmişken, bu konuya değinmek, kişisel servetlerin hemen her zaman göz ardı edilmiş müştereklerden doğması meselesini genelleştirmeme yardım edebilir. Zira bu mesele, sadece Yunnan'daki kurnaz köylülerle sınırlı değil. Özelleştirme hiçbir zaman kusursuz değildir; değer yaratmak için müşterek alanlara ihtiyaç duyar. Mülkiyetin sürgit bir hırsızlık olmasının –fakat aynı zamanda da kırılganlığının– sırrı işte burada yatıyor. Matsutakeyi yeniden bir meta, Yunnan'dan Japonya'ya gönderilmeye hazır bir mal olarak ele alalım. Burada söz konusu olan şey mantarlar, yani yeraltındaki fungusların meyvelenme yapılarıdır. Funguslar gelişebilmek için müşterek ormanlardaki trafiğe gerek duyar; ormandaki tahribat olmadan tek bir mantar bile yetişemez. Bir kişinin mülkiyetindeki mantar, yeraltında ortaklaşa bir yaşam süren bir gövdenin, insan ve insan-olmayan varlıkların gizli müştereklerinin imkânlarıyla şekillenmiş bir gövdenin ürünüdür. Yeraltındaki müştereği dikkate almaksızın mantarı bir servet olarak soyutlamak, hem özelleştirmenin olağan işleyiş tarzıdır hem de durup düşünecek olursanız fevkalade bir zorbalıktır. Kişisel mal olarak mantarlar ile fungusların gelişmesini sağlayan orman trafiği arasındaki karşıtlık, genel olarak metalaştırma –dolanıklıkların sürekli ve asla son bulmayan bir şekilde koparılması– için bir simge işlevi görebilir.

Bu, beni daha önce değindiğim bir noktaya, yabancılaşmanın insanlar kadar insan-olmayanları da niteleyen bir özellik olması meselesine geri götürüyor. Tümüyle kişisel bir servete dönüşmek için, matsutake mantarları sadece kendi yaşam dünyalarından değil, tedarik edilmelerini sağlayan ilişkilerden de koparılmalıdır. Mantarların toplanması ve orman dışına nakledilmesi, bu iki kopuştan ilkini gerçekleştirir. Fakat Oregon'da olduğu gibi, Orta Yunnan'da da ikinci kopuşun tamamlanması çok daha uzun sürer.

7 Bölgedeki diğer bazı araştırmacılar, yönetim politikaları ile yerel pratikler arasındaki ayrışmayı yönetişimin farklı basamaklarıyla ilgili bir mesele olarak nitelendirmektedir. Liu, "Tenure"; Menzies ve Li, "One eye on the forest" (bkz. yuk. 16. Bölüm, n. 7); Nicholas K. Menzies ve Nancy Lee Peluso, "Rights of access to upland forest resources in southwest China", *Journal of World Forest Resource Management* 6 (1991): 1-20.

Yunnan kırsalı üzerine araştırmamızı yürütmek için Michael Hathaway ve benim yerleştiğimiz küçük kasabada, matsutake "patronları" (*laoban*) olarak bilinen başlıca üç kişi vardı. Bu üçü, bölgedeki matsutakelerin çoğunu satın alıp bunları daha büyük kasabalarda satıyordu. Kasabada belirli aralıklarla kurulan pazara başka yerlerden gelen mantar alıcıları da vardı, fakat bunlar matsutakelerin sadece küçük bir kısmını satın alabiliyordu. Patronların dediğine göre bunun nedeni, dışarıdan gelen alıcıların yerel bağlantılarının yeterince güçlü olmamasıydı.

Patronlar ve temsilcilerinin çalışmasını gözlemlerken, Oregon'daki saha çalışmamın bende yarattığı beklentinin aksine, fiyat ve kalite konusunda hiçbir pazarlığın olmaması beni çok şaşırttı. Patronlardan biri, köylülerden matsutake satın alması için şoförünü dağa gönderdi. Toplayıcılar da mantarları tek kelime etmeksizin verdi ve karşılığında yine hiç konuşmadan bir tomar nakit para aldılar.[8] Diğer bazı alım satımlarda birkaç lakırdı edilse de, toplayıcılar mantarlar için teklif edilen fiyatı asla sormuyor, sadece kendilerine verilen parayı alıyordu. Bir patronun, yoldan geçen bir otobüs şoföründen bir kasa dolusu mantar teslim aldığını gördüm; söylediğine göre, toplayıcının parasını daha sonra ödeyecekmiş. Köylülerin kendi topladıkları mantarları tasnif ettiğine de şahit oldum: Böcek hasarlı mantarları fark ettirmeden alıcıya kakalamaya çalışmak yerine ayırıp atıyorlardı.

Tüm bunlar, Oregon'da gördüklerimle karşılaştırıldığında son derece tuhaftı. Oregon'da toplayıcılar alıcılarla yüz yüze geldiği anda pazarlıklar başlıyor, her şey rekabetçi piyasa koşulları içinde cereyan ediyordu. Yunnan'daki meta zincirinin ileri aşamalarında olup bitenden de oldukça farklıydı. Büyük kasaba ve şehirlerdeki mantar pazarları, fiyat ve kalite konusunda sürekli ve yoğun pazarlıklara sahne oluyordu.[9] Çok sayıda toptan alıcı birbiriyle rekabet ediyor, en iyi fiyatı belirlemek ve en kaliteli mantarları seçmek için verilen

8 Bu yolculuğa bizzat katılma imkânı bulamadım; Michael Hathaway, olup biten her şeyi bana ayrıntısıyla anlatma nezaketi gösterdi.

9 David Arora ("Houses" [bkz. yuk. 16. Bölüm, n. 25]), Yunnan'da bir mantar pazarında matsutakelerin iki saat içinde sekiz kez el değiştirdiğine şahit olmuş. Ben de ziyaret ettiğim mantar pazarlarında benzer bir durumla karşılaştım; sürekli bir alım satım söz konusuydu.

mücadele herkesin dikkatini çekiyordu. Zincirin erken aşamalarında ise, aksine, alımlar tam bir sessizlik içinde olup bitiyordu.

Kırsal çeperde konuştuğumuz herkes, mantarların pazarlık yapılmadan satılmasını uzun vadeli ilişkilere ve bu ilişkilerin yarattığı güven duygusuna bağladı. Dediklerine göre patronlar, toplayıcılara her zaman mümkün olan en iyi fiyatı veriyordu. Patronlar ile toplayıcılar arasında topluluk ve akrabalık bağları, etnik ve dilsel bağlar var.[10] Patronlar ne de olsa oranın yerlisi ve küçük kasaba sahnesinin bir parçası. Toplayıcılar onlara güveniyor.

Lakin bu "güven" herkese eşit avantaj sağlamıyor. Zaten kimsenin de "güven" duygusunu uzlaşma veya eşitlikle karıştırdığını sanmıyorum. Herkes patronların matsutake sayesinde zenginleştiğini biliyor ve herkes onlar gibi başarılı olup kişisel bir servet edinmek istiyor. Yine de burada karşılıklı yükümlülüklere dayalı bir dolanıklık biçimi söz konusu. Ve matsutake bu dolanıklığın bir parçası olduğu sürece, tamamıyla yabancılaşmış bir meta değildir. Küçük kasabalardaki matsutake alışverişi, uygun toplumsal rollerin benimsenmesine dayanıyor. Ancak büyük kasabaların mantar pazarlarındadır ki, mantarlar bağlarını koparıyor ve tümüyle yabancılaşmış değiş tokuş nesnelerine dönüşüyor.

Küçük kasabalardaki patronlar ile toplayıcılar arasındaki ilişkide, kişisel servetlerin nasıl müşterek yaşam alanlarına bağlı olduğunu bir kez daha görüyoruz. Patronlar yöredeki mantarları kendi belirledikleri koşullara göre satın alabiliyor, çünkü toplayıcılarla bir dolanıklık içindeler. Ardından da mantarları kişisel bir servete dönüştürmek üzere büyük kasabalara götürüyorlar. Bu açıdan bakıldığında, ormanların sözleşmeler yoluyla hane halklarına verilmesi projesi, ormanları kurtarmaktan ziyade servetin yeniden dağıtılmasına yönelik bir proje olarak anlaşılabilir.[11] Bu

10 Bu satın alma sahnesi ile Yunnan'ın Tibet bölgesinde Michael Hathaway'in incelediği çok daha rekabetçi yerel mantar pazarları arasındaki karşıtlık öğreticidir. O bölgede Tibetliler, mantarlarını Han etnik kökenli Çinli tüccarlara satar ve ilk andan itibaren kıyasıya bir rekabet yaşanır. Benim betimlediğim bölgede ise toplayıcılar da patronlar da Yi kökenlidir. Akrabalık ve hemşerilik ilişkileri toplayıcılar ile alıcıları birbirine bağlar.

11 Yunnan'da yetişen matsutakeleri "müştereklerin trajedisi" bağlamında ele alan Brian Robinson, müşterek ormanlarda mantar toplamanın funguslara zarar vermeyebileceğini kabul etmekle birlikte, daha ziyade gelirlerin azalması meselesine odaklanıyor.

sözleşmeler sayesinde taraflar, mantarların göz ardı edilmiş ve firari bir müşterekten kaynaklanan değerine sahip olma imkânına kavuşuyor. Fakat servetin ne şekilde yeniden dağıtılacağı meselesi henüz tam olarak çözülmüş değil. Bu noktada, toplumsal bilince sahip Yunnanlı araştırmacıların çalışmaları büyük önem taşıyor. Bu araştırmacılar, servetin köyler ve küçük kasabalarda tutulması konusunda gelecek vaat eden yerel uygulamaları, doğal çevrenin korunması ve toplumun geneli için bir modele dönüştürmeyi amaçlıyor.

Fakat denklemin "koruma" kısmı işin en çetrefilli yanı, zira kişisel servet arzusu ancak nadiren ormanlara yarar sağlıyor, hatta çoğu zaman beklenmedik yıkımlara yol açıyor. Bir açık artırmaya girip kazanmış olan biri, matsutake toplama hakkını elde ettiği ormandan daha fazla servet sağlamanın yolunu nasıl bulduğunu bana gururla anlattı. Matsutake sözleşmesinin kapsadığı köy ormanında, adamlarına nadir bulunan çiçekli ağaç türlerini söktürmüş. Dediğine göre, bunların nadir ve az bilinen türler olması onları daha da değerli kılıyormuş. Yunnan eyaletinin başkenti Kunming'de belediye, ağaçsız sokakları bir anda olgun ağaçlarla donatmaya karar verince, o ve diğer başka girişimciler söktükleri yetişkin ağaçları şehre taşımış. Ağaçların çoğu, sökme ve taşıma sırasında zarar görüp ölmüş. Fakat ödeme yapılana kadar yaşayabilenler, hatırı sayılır bir kazanç getirmiş. Ormana gelince, hem sahip olduğu çeşitliliği hem de çiçekli ağaçların kattığı güzelliği yitirmiş.

Günümüz Çin'inde bu tür girişimci kurnazlıklar, zengin olma mücadelesinin olağan bir parçası. Burada, peyzajların devşirme yoluyla vahşice tahrip edilmesinin insanları da nasıl dönüşüme uğrattığını görmek mümkün. Yunnan kırsalında matsutake patronlarına büyük hayranlık duyuluyor. Patronlar, kişisel servet edinme yönündeki yeni arayışa öncülük ediyor. Konuştuğum pek çok kişi, patron olma hayali kuruyordu – matsutake olmasa bile, diğer bir kırsal ürünün patronu. Bir matsutake patronu, kendisine yerel idare tarafından verilmiş olan ve onu para kazanma şampiyonu

Brian Robinson, "Mushrooms and economic returns under different management regimes", *Mushrooms in forests and woodlands* içinde, ed. Anthony Cunningham ve Xuefei Yang, 194-195 (New York: Routledge, 2011).

ilan eden bir plaketi evinin salonuna asmıştı.[12] Sosyalist kahramanların yerini alan bu kırsal patronlar, insanların tutkularını harekete geçiren bir model işlevi görüyor, girişimcilik ruhunun vücut bulmuş halini temsil ediyorlar. Eski sosyalist hayallerin aksine, içinde yaşadıkları topluluğun değil, kendilerinin refahı için çalışıyorlar. Kendi kendilerini var ettiklerini düşünüyorlar. Oysa bu özerk benlikler, matsutake mantarlarıyla benzerlik taşıyor: Onlar da fark edilmemiş, ele geçmez ve değişken müştereklerin gözle görülür bir meyvesi.

Patronlar, işbirliğine dayalı bir şekilde yetişen ve toplanan mantarların zenginliğini özelleştiriyor. Bütün girişimcilerin, ortak zenginliği bu şekilde özelleştirdiği söylenebilir. Fakat içinde bulunduğumuz tarihsel anda, Yunnan kırsalı üzerinde durmanın önemli olduğunu düşünüyorum, çünkü doğal kaynak yönetiminin rasyonalize edilmesine duyulan ilgi sadece mülkiyet hukuku ve muhasebe ile sınırlı kalıyor. Özelleştirme, toplama faaliyetinin sadece semereleri üzerinde hak iddia edilerek gerçekleştiriliyor – işgücü ve peyzajın yeniden organize edilmesiyle ilgilenilmiyor. Bu tür bir rasyonalizasyonun daha iyi olacağını öne sürmeye çalışıyor değilim; bunun matsutakelerin lehine olmayacağı muhakkak. Fakat bu devşirme tutkusunda tuhaf ve korkutucu bir şey var. Sanki herkes, son kırıntılar da yok olup gitmeden önce, zenginleşmek için dünyanın sonundan çıkar sağlamaya çalışıyor. Yunnan kırsalı bu açıdan da farklı veya özel bir durum teşkil etmiyor. Bütün ticari girişimlerimize bu kıyametvâri perspektiften bakmamak zor. Yunnan kırsalındaki patronlar, enkazlardan nasıl servet devşirildiğini yakından görmemizi sağlayan bir model sunuyor.

Çin'in yeni zenginliği üzerine yazan çoğu yorumcu, şehirlerdeki milyonerlerden bahsediyor. Fakat kişisel servet için kırsalda da aynı ölçüde yoğun bir didişme söz konusu. Çiftçiler, topraksız göçmenler, küçük kasaba patronları ve koca koca şirketler, "batan geminin malları" tarzı bir satışa iştirak ediyor. Böylesi bir toplumsal atmosferde doğal çevrenin korunması hakkında nasıl kafa yorulabilir, bilmek zor. Fakat buna nereden başlarsak başlayalım,

12 Keskin gözlem yeteneğiyle bu plaketi fark etmiş olan Michael Hathaway'e teşekkür borçluyum.

değer ile gizli müşterekler arasındaki bağlantıyı unutma lüksümüz olmadığını düşünüyorum. Fark edilmesi zor bu tür karşılıklılıklar olmadan, matsutake mantarları da olamaz. Hatta zerre kadar servet bile olamaz. Girişimciler metalara yabancılaşma zerkederek kişisel servet biriktiredursunlar, bihaber oldukları dolanıklıklardan beslenmeye devam ediyorlar. Özel mülkiyetin o tatlı ürpertisi, derinlerde gizli bir müştereğin meyvesidir.

Müttefikleri keşfetmek, Yunnan.
Xiaomei büyük bir mantarı (matsutake değil) hayranlıkla seyrediyor.

20. Bitirmeyiş: Yol Boyunca Karşılaştığım Bazı Kişiler

2007 yılında Matsiman'ı ziyaret ettiğimde, bir tepenin başındaki küçük bir evde kız arkadaşı ve kedileriyle birlikte yaşıyordu. ("Matsi" Amerikan argosunda matsutake demektir.) Oregon'un kıyı kesimindeki tan meşesi ormanlarında yetişen matsutakeleri görmek istiyordum. O da bana Douglas göknarı kütüklerinin umut verici bir habitat sunduğu bazı yerleri gösterdi. Bir zamanların o görkemli göknarları tomrukçular tarafından kesilip yok edilmişti. Tan meşesi yaprakları zemini bir halı gibi kaplıyor, bu kalın katmanın altında bir mantar bulmak imkânsız görünüyordu. Fakat Matsiman, yere çömelip vaatkâr bir kabartı hissedene dek ellerimi yaprakların üzerinde nasıl gezdirmem gerektiğini gösterdi. Mantarları sadece dokunma duyusunun yardımıyla arıyorduk – benim için bu, ormanı öğrenmenin yeni bir yoluydu.

Bu yöntem, ancak eğer matsutakelerin nerede boy gösterebileceğini biliyorsanız işe yarar. Sadece türleri tanımanız yetmez, belirli bitki ve funguslar hakkında bilgi sahibi de olmanız gerekir. Bu ayrıntılı bilginin ve yerdeki yaprak tabakasına dokunarak hissetmenin birleşimi, dikkatimi şimdi ve buraya, şeylerin ortasına yoğunlaştırıyordu. Gözlerimize çok fazla güveniyoruz. Zemine bakıyor ve kendi kendime "Burada hiçbir şey yok" diyordum. Ama vardı işte. Matsiman elleriyle arayıp bulmuştu. İlerlemenin yokluğunda yolumuza devam edebilmek için birçok şeyi el yordamıyla yapmamız gerekiyor.

Bu düşünce doğrultusunda, bu bölümde de yine farklı araştırma sahalarım arasında geziniyor, yabancılaşmanın –ve dolayısıyla, belki de gizli müştereklerin– çeperlerindeki sınır bulanıklıklarına tanık olduğum anlara geri dönüyorum. Başkalarıyla birlikte çabalamak, her zaman için şeylerin ortasında olmaktır; asla tam olarak son bulmaz. Bazı temel noktaları yinelemekle birlikte, maceranın

henüz devam etmekte olduğu hissini de uyandırabildiğimi umuyorum.

Matsiman, matsutake mantarlarına olan büyük ilgisi nedeniyle bu ismi almış. Ticari toplayıcılık yapmanın yanı sıra amatör bir bilim insanı olarak da tutkuyla inceleyip araştırıyor. Mantar topladığı arazi parçalarını yakından gözlemleyerek, matsutake veriminin sıcaklık ve yağmur miktarına bağlı olarak zaman içinde nasıl değiştiğini gösteren ayrıntılı kayıtlar tutmuş. Kendisiyle aynı adı taşıyan bir de internet sitesi var.[1] Burada matsutake hakkında çok sayıda kaynaktan derlenmiş kapsamlı bilgiler bulmak mümkün. Ayrıca, özellikle beyaz toplayıcı ve alıcılar için bir tartışma platformu işlevi de görüyor. Matsiman'ın bu tutkusu, onu Orman Hizmetleri ile diyalog içinde olmaya yöneltmiş. Orman Hizmetleri matsutake araştırmalarında onun yardımlarına başvuruyor.

Matsiman her ne kadar kendini mantarlarına adamış olsa da, geçinmek için sadece bunun yeterli olacağını düşünmüyor. Başka hayalleri, başka girişimleri var. Onu ziyaret ettiğimde, bana nehirden çıkardığı altın parçacıklarını ve baharat olarak satmayı planladığı, tütsülenip toz haline getirilmiş matsutakeleri gösterdi. Bir yandan da tıbbi mantarlar yetiştirmek için denemeler yapıyor, satmak için yakacak odun topluyordu. Matsiman, kapitalizmin kıyısında kalan bir yaşam biçimi seçmiş olduğunun gayet farkında. Bir daha asla maaşlı bir işte çalışmak zorunda kalmayacağını umuyor ve ormanda ne sahibi ne de kiracısı olduğu yerlerde yaşamaya devam etmek istiyor. (Önceden, üzerinde yaşadığı özel bir dağın bekçiliğini yapıyormuş; daha sonra bir kamp alanında ücretsiz mihmandarlık yapmış.) Çoğu mantar toplayıcısı gibi o da kapitalizmin sınır boylarında geziniyor. Kapitalizmin tam olarak ne içinde ne dışında kalan bu alanlarda, kapitalist disiplin biçimlerinin dünyayı tümüyle zaptetmeye muktedir olmadığı açık bir şekilde görülür.

Güvencesizliğin yol açtığı sorunlar kadar sunduğu imkânlar da Matsiman'ın yolculuğunun bir parçası. Güvencesizlik, plan yap-

1 http://www.matsiman.com/matsiman.htm.

manın imkânsızlığı anlamına geliyor. Fakat diğer yandan, sadece elde olanla idare etmeyi gerektirdiğinden, fark etme becerisini de harekete geçiriyor. Başkalarıyla bir arada iyi bir yaşam sürmek için tüm duyularımızı kullanmaya ihtiyacımız var ve buna orman zeminini ellerimizle yoklamak da dahil. Matsutakeye adadığı internet sitesinde Matsiman'ın fark etmekle ilgili söyledikleri bence son derece yerinde. "Matsiman kimdir?" diye sorduktan sonra şöyle devam ediyor: "Aramayı, öğrenmeyi, anlamayı, korumayı, öğretmeyi seven ve matsutake mantarı ile onun habitatına saygı gösteren herkes bir matsimandır. Bizler anlamaya çalışmaktan asla vazgeçmeyen, şunun veya bunun olmasına veya olmamasına neyin yol açtığını daima tespit etmeye çalışan kişileriz. Milliyet, cinsiyet, eğitim veya yaşın bizim için bir önemi yok. Herkes bir matsiman olabilir." Matsiman, matsutake sevdalılarına ait bir gizli müştereğe işaret ediyor. Hayalindeki matsimanlar topluluğunu bir arada tutan şey, fark etmenin hazzıdır.

Bu kitabın büyük kısmını canlı varlıklara ayırmış olmama karşın, ölüleri hatırlamakta da fayda var. Ölüler de toplumsal dünyanın bir parçasıdır. Beni bu yönde düşünmeye sevk eden şey, Lu-Min Vaario'nun gösterdiği bazı slaytlar oldu. Bu slaytlarda, matsutake hiflerinin (fungus gövdesini meydana getiren ipliksi hücrelerin) odun kömürü parçaları etrafında toplaştığı görülüyordu. Matsutake, canlı ağaçlarla ilişki kuran bir mantar olarak bilinir. Oysa Dr. Vaario'nun araştırması, matsutakenin ölü ağaçlardan da bazı besin maddeleri alabildiğini ortaya koyuyordu.[2] Bu keşif, onu matsutakenin canlı ve ölü "iyi komşuları" üzerine bir araştırma projesi başlatmaya teşvik etmiş. Odun kömürünü canlı ağaçlar, funguslar ve toprak mikroplarıyla buluşturan bu proje, komşuluğun –yani hem yaşamsal hem türsel farklılıklar arasında kurulan sosyal ilişkilerin– iyi bir yaşam için taşıdığı önemi araştırıyor.[3]

2 Lu-Min Vaario, Alexis Guerin-Laguette, Norihisha Matsushita, Kazuo Suzuki ve Frédéric Lapeyrie, "Saprobic potential of *Tricholoma matsutake*: Growth over pine bark treated with surfactants", *Mycorrhiza* 12 (2002): 1-5.

3 Bu yöndeki bir çalışma için bkz. Lu-Min Vaario, Taina Pennanen, Tytti Sarjala, EiraMaija Savonen ve Jussi Heinonsalo, "Ectomycorrhization of *Tricholoma matsutake* and two major conifers in Finland - an assessment of in vitro mycorrhiza formation", *Mycorrhiza* 20, no. 7 (2010): 511-518.

Dr. Vaario, bu anlamıyla komşuluğun –farklılıklar arasında karşılıklılığın– insanlar için önemi üzerine de epey kafa yormuş biri. Çin'de doğmuş ve ilk eğitimini orada almış olsa da, matsutake bilimi açısından önem taşıyan pek çok yerde araştırmalar yapmış. Farklı ülkelerdeki matsutake çalışmaları arasında bir komşuluk kurabilmek için, her ulusun kendine özgü açık ve örtülü teamülleriyle mücadele etmek zorunda kalmış. Doktora sonrası eğitimini Tokyo Üniversitesi'nde Kazuo Suzuki'nin meşhur laboratuvarında tamamlamış. Matsutakenin aynı zamanda bir saprotrof, yani ölü yiyici olarak davranma yeteneğini de ilk kez burada test etmiş ve bunun kültür ortamında matsutake yetiştirme teknikleri için bir başlangıç olabileceğini düşünmüş. (Hifler cansız maddelerin üzerinde gerçekten de büyür, fakat canlı bir konukçusu olmayan misellerden üretilmiş bir mantar henüz görülmemiş bir şey.) Çin'de araştırmacı olarak göreve başladığında, farklı bir matsutake peyzajını inceleme fırsatı bulduğu için sevinmiş, fakat çalışmalarına gösterilen ilgisizlik nedeniyle hayal kırıklığına uğramış. Birkaç yıl sonra evlenip kocasının ülkesi Finlandiya'ya yerleşmiş ve burada "iyi komşular" projesini devam ettirmek için Finlandiya Orman Araştırma Enstitüsü'nden finansman sağlamış. Komşuluk üzerine yürüttüğü çalışma, farklılıkları bir işbirliği kaynağına dönüştürüyor. Bitki kökleri, hifler, odun kömürü ve bakteriler –ve aynı zamanda Çinli, Japon ve Fin bilim insanları– arasındaki etkileşimler üzerine düşünmek, hayatta kalmayı bir işbirliği projesi olarak yeniden tasavvur etmenin en iyi yollarından biridir.

Dr. Vaario bir araştırma ödeneği bulabildiği için şanslı, zira gezgin bir bilim insanı olarak herhangi bir kurumsal iş güvencesi yok. Düzenli bir işe sahip olmadan yaşamak, lisansüstü diploması olmayanlar için daha da zor. Fin kırsalında, Kutup Dairesi'nin yukarısındaki bir bölgede yaşayan Tiia'yı ele alalım. Evine doğru yol aldığımız sırada, bana işsizlerin içki içerek ve devlet yardımı almak için bekleyerek vakit geçirdikleri köşeyi gösterdi. Avrupa Birliği'nden ucuz gıda gelmeye başladığından beri, Kuzey Finlandiya'da çiftçiliğin bittiğini ve başka iş imkânının da olmadığını söyledi. Fakat kendisi girişimci biriydi. Yerel ürünlerin satışını yapan bir kooperatifin kurucu ortağıydı. Bu ürünler arasında yöresel meyvelerden yapılan reçeller, ahşap el ürünleri, örgü atkılar

ve matsutake vardı. Matsutakeden haberdar olması, insanlara bu mantarı tanıma ve toplama eğitiminin verildiği bir gezi sırasında gerçekleşmiş. Şimdi o da daha fazlasını bulmak için bereketli bir matsutake sezonunun beklentisi içindeydi. Ayrıca, bir matsutake turizmi olasılığıyla da ilgileniyordu.

Aynı bölgede yaşayan diğer bazıları, kendilerini doğa rehberliği konusunda geliştirmiş. Şehirlerden gelen ziyaretçileri çeşitli spor ve hobi aktiviteleri için ormana götürüyorlar. Bu hobiler arasında mantar toplamak da yer alıyor.[4] Ben de hayat dolu genç bir adamla birlikte mantar toplama şansı buldum. Bir sonraki mantar sezonunda "matsutake kralı" olacağını iddia ediyordu. Mantarlar hakkındaki bilgisi okul yıllarından geliyordu, dolayısıyla geleneksel bir miras söz konusu değildi. Matsutake onun için bir umut, bir fırsat anlamı taşıyor, beklediği o büyük dalga geldiğinde yaşayacağı coşkuyu temsil ediyordu. Eğer matsutakeler boy gösterecek olursa, bütün gece boyunca fener ışığında mantar toplayacağını söyledi. Matsutake onun hayaliydi ve önemli olan sadece başarmak değil, bunu şevkle yapmaktı.

Burada yine kapitalizmin çeperlerinde, yani hem içinde hem dışındayız. Yeni bir meta zinciri buraya ulaştığında, bu genç adam endüstriyel bir iş disipliniyle değil, kendi kişisel yetenekleriyle ve önündeki pek çok kırılgan imkândan birine tutunurcasına bu zincire dahil oluyor. Bu, bir yönüyle *kapitalizmdir*, zira herkes bir girişimci olmak istiyor. Fakat diğer yandan bu girişimcilik, Fin kırsalının kendine özgü ritimleriyle, sessiz mahrumiyetleri ve gerçekleştirilmeyi bekleyen tutkularıyla şekillenmiştir. Zincirin ileri aşamalarına doğru yol aldıkça, her türlü metanın karmaşık bir tercüme süreciyle tüm bu bağlantılardan koparılması gerekecektir. Oysa burada, başka dünyalar tahayyül etmek henüz mümkün.[5]

---

4 Gelişmemiş bir ekonomiye sahip günümüz Laponya bölgesinde turizmle ilgili bir çalışma için bkz. Heikki Jussila ve Jari Jarviluoma, "Extracting local resources: The tourism route to development in Kolari, Lapland, Finland", *Local economic development* içinde, ed. Cecily Neil ve Markku Tykkläinen, 269-289 (Tokyo: United Nations University Press, 1998).

5 Nitekim başka bir dünyanın şekillenmekte olduğu da görülüyor. Finlandiya'nın gelişmemiş kırsal bölgelerine gelin giden Taylandlı kadınlar sayesinde, Taylandlı toplayıcılardan oluşan ve ormanlarda meyve ve mantar toplayan bir ağ gelişti. Bu toplayıcılar kendi maddi kaynaklarını kullanarak bağımsız bir şekilde hareket ediyor.

Başka dünyalar tahayyül edebilmek, Japonya'da karşılaştığım satoyama savunucuları için de son derece önemliydi. Aklıma özellikle Tanaka-san geliyor. O da tıpkı Tiia gibi, yöreye özgü doğal ürünleri ve el yapımı eşyaları sergilediği bir merkez kurmuştu. Fakat Tiia'nın aksine, bundan geçimini sağlamak gibi bir derdi yoktu. Hali vakti yerinde bir emekliydi ve arazi de kendisine aitti. Bu kişisel doğa merkezi, satoyama peyzajlarına yönelik bir özen kültürü yaratmayı amaçlıyor, aynı zamanda komşular ve ziyaretçiler için de bir armağan niteliği taşıyordu. Anlattığına göre, yaşadığı kasabada çocuklar okula otobüsle gidip gelmeye başlamış ve artık okula yürümediklerinden, dışarıyla nadiren temas kuruyorlarmış. Hem ormanla ilgili bir farkındalık kazanmaları hem de oyun oynamaları için çocukları kendi arazisine davet ediyormuş. Ormanda çocukların da keşfedeceğini umduğu bazı özel yerlerde yürüyüş yaptık: İşte şurada iki ağaç (üstelik de farklı türlerde!) birlikte büyümüş ve tek bir gövde halinde birbirine düğümlenmişti; şurada da çalıları temizlerken ortaya çıkıvermiş kırık dökük Budist heykelleri vardı; bir başka yerde, ikiye ayrılmış doğal bir kaya kütlesi ona bir kadını hatırlatıyordu. Bize özenle baktığı çam ağaçlarını gösterdi. O olmasaydı bu çamlar, bugün bölgede yaygın görülen solgunluk hastalığı yüzünden ölüp gidecekti. Bakım masrafları çok tutuyordu gerçi ve karısı da bu durumdan hiç memnun değildi. Ama ormana duyduğu bağlılık bunu gerektiriyordu.

Tanaka-san, tepenin üzerinde küçük bir kulübe inşa etmişti. Shiho Satsuka ve ben oturmuş aşağıdaki ağaçları seyrederken, o da bize çay ikram etti. Kulübe ormanda bulduğu ilginç şeylerle doluydu – şapkası cilalanmış gibi bir görünüme sahip mantarlardan tutun da alışılmadık yabani meyvelere kadar. Kısa bir süre sonra, orman işçisi olan kayınbiraderi de gelerek aramıza katıldı

Oregon'daki toplayıcılar gibi, topladıklarını satıyor ve masrafları kendi ceplerinden karşılıyorlar. Fin kırsalında nüfusu giderek azalan köylerdeki terk edilmiş okul binalarına yerleşiyor ve kendi yaşam biçimlerini muhafaza ediyor, kimi zaman kendi mutfak gereçlerini ve hatta yiyeceklerini de beraberlerinde getiriyorlar. Onları işe alanların aksine, Bangkoklu değiller. Tayland'ın Laoca konuşulan yoksul kuzeydoğu bölgesinden geliyorlar. Bu kişiler Birleşik Devletler'deki Lao kökenli toplayıcıların belki de uzaktan akrabaları. Aradaki benzerliği düşününce, insan merak ediyor: Fin ormancılar ve topluluk geliştiricileri, bu yeni toplayıcılarla nasıl iletişim kuracak? İki tarafın bilgi ve deneyimi arasında bir diyalog kurulabilecek mi?

ve bize bir zamanlar ormanın nasıl yok edildiğini, ağaçların kesilip yamaçtan halatlar yardımıyla indirildiğini anlattı. Sonrasında dağ terk edilmiş ve her yanı çalılar kaplamış. Tanaka-san'ın ailesi beş nesildir bu bölgede yaşayıp dağlarda çalışıyormuş, ama kendisi postaneye girip devlet memuru olmuş. Emekli ikramiyesiyle de bu araziyi satın almış. Tüm masraflara karşın, ormanda çalışmak ona kendini iyi hissettiriyor. Hiç para kazanmıyor olsa da, ormanın ziyaretçilere ilham vermesi önemliydi. İnsanlarda doğaya karşı bir ilgi uyandırmanın, dünyayı daha yaşanılası bir yer kıldığını söyledi. Eğer matsutakeler de boy gösterirse, bu onun için beklenmedik bir armağan olacakmış.

Birçoğumuz, farkında olmadan, çevremizdeki çok-türlü dünyaları görmezden gelmeyi öğreniyoruz. Tanaka-san'ınki gibi merakımızı yeniden canlandırmaya yönelik projeler başkalarıyla birlikte yaşamak için elzemdir. Bunun için yeterli paraya ve zamana sahip olmanın da faydası var elbet. Ama meraklı olmanın tek yolu bu değil.

Xiaomei ile ilk karşılaştığımda dokuz yaşındaydı. Annesi, Orta Yunnan'da Michael Hathaway'le birlikte kaldığımız bir taşra otelinde çalışıyordu. Xiaomei cesur, büyüleyici ve zeki bir kızdı – bize hep yeni bir şeyler göstermeye bayılıyordu. Ailesinin, aynı zamanda bir matsutake patronu olan otel sahibiyle arası iyiydi. Bazen ailece dağa gidiyor, mantar toplayıp piknik yapıyorlardı. Bir keresinde Michael ve ben de onlara katıldık. Xiaomei ve ben, bir ara kendimizi küçük yaban çileklerinin cazibesine kaptırdık. Öyle yoğun bir lezzetleri vardı ki, yerken gözlerimi kapatıyordum. Ardından, Xiaomei etrafta koşturup kırmızı şapkalı *Russula* toplamaya başladı. Bunlar değersiz fakat harikulade güzellikte mantarlardı. Xiaomei'nin coşkusu bana da bulaştı ve ben de bu mantarları hayranlıkla seyrettim.

İki yıl sonra tekrar geldiğimde, yaşamdan keyif alma duygusunu hiç kaybetmemiş olduğunu görerek sevindim. Michael ve beni, yol boyunca uzanan sebze bahçelerini görmeye götürdü. Sonra daha uzağa, tahribata uğramış yerlere özgü yabani bitkilerin yetiştiği, işlenmemiş alanlara sürükledi. Otlarla kaplı bu gizli müşterekler, ilerleme anlatılarında "boş yerler" olarak geçer ve çoğu zaman değersiz görülür. Oysa bizim için birbirinden ilginç şeylerle doluydu. Çalılardan bol bol böğürtlen toplayıp yedik ve küçük mantarlar

aramaya koyulduk. Keçi patikalarını takip edip çiçekleri inceledik. Xiaomei, etrafta neyin ne olduğunu ve ne işe yaradığını bize tek tek anlattı. Tanaka-san'ın da kasabasındaki çocuklarda uyandırmaya çalıştığı merak işte tam olarak böyle bir şeydi. Çok-türlü bir yaşam, ancak böylesi bir merakla mümkündür.

İlerleme anlatılarının yokluğunda dünya korkutucu bir yere dönüştü. Enkazlar, terk edilmişliklerinin dehşetini yüzümüze vuruyor. Gezegenimizin mahvolmasını engellemek şöyle dursun, hayatımızı nasıl idame ettirebileceğimizi bile kestirmek kolay değil. Ama neyse ki hâlâ insan ve insan-olmayan müttefiklerimiz var. Perişan peyzajlarımızın çalılar bürümüş hudutlarını, kapitalist disiplinin, ölçeklenebilirliğin ve terk edilmiş plantasyonların çeperlerini hâlâ keşfe çıkabiliyoruz. Gizli müştereklerin kokusunu, o nadide sonbahar kokusunu hâlâ duyabiliyoruz.

Sporların Peşi Sıra
Bir Mantarın Yeni Maceraları

20. yüzyıl başlarındaki en tuhaf özelleştirme ve metalaştırma projelerinden biri, akademik bilgiyi metalaştırma hareketi olmuştur. Bu hareketin iki ayrı versiyonu şaşırtıcı bir şekilde etkili oldu. Avrupa'da idareciler, akademisyenlerin çalışmalarını bir sayıya indirgeyen, entelektüel alışverişe adanmış bir hayatı sayısal bir toplama dönüştüren değerlendirme uygulamaları talep ediyor. Birleşik Devletler'de ise akademisyenlerden bir girişimci olmaları, kendilerini bir marka haline getirmeleri ve çalışmaya başladıkları daha ilk günden itibaren şöhret peşinde koşmaları isteniyor. Her iki projeyi de garip ve boğucu buluyorum. Zorunlu olarak işbirliği gerektiren bir çalışmayı özelleştirmeye dönük bu projeler, bilimsel araştırma ruhunu yok etmekten başka bir şey amaçlamıyor.

Bu yüzden fikirlere değer veren herkes, "profesyonelleşme"yi –bir başka deyişle, özelleştirmenin gözetim tekniklerini– aşan veya atlatan alanlar yaratmak zorunda. Bu da etkileşim ve işbirliği içinde hareket eden gruplara dayalı bir araştırma ortamı oluşturmak anlamına geliyor. Fayda-maliyet hesabı yapan bireylerden müteşekkil bir yığına değil, işbirliği sayesinde vücut bulan bir bilgi üretimine ihtiyaç var. Mantarlardan yola çıkarak düşünmenin burada da bize bir yardımı dokunabilir.

Entelektüel yaşamı bir köy ormanı olarak, yani planlanmamış bir tasarımın sonucunda ortaya çıkan ve pek çok yararlı ürün sunan bir kaynak olarak düşünemez miyiz? Bu benzetme, karşıtlarını da akla getiriyor: Akademik değerlendirme uygulamaları, entelektüel yaşamı bir plantasyon olarak görür; akademik girişimcilikte ise, entelektüel yaşam düpedüz bir hırsızlık, ortaklaşa kullanılan ürünlerin özel kişilerce gaspıdır. Bunların ikisi de pek cazip değil. Diğer yandan, ormanın sunduklarına bakalım: Burada üzümsü meyveler ve mantarlardan yakacak oduna, yabani bitkilerden şifalı otlara,

Yakalanması zor yaşam, Oregon.
Leke Nakashimura'yı hatırlamak. Leke, genç yaşlı demeden herkesi kendisiyle birlikte ormanda mantar aramaya teşvik ederek matsutake geleneğini canlı tutmaya çalıştı.

hatta keresteye kadar çok sayıda yararlı ürün var. Herkes istediğini toplayıp alabilir ve orman arazisinin beklenmedik cömertliğinden istifade edebilir. Fakat orman sürekli bir çalışma da gerektirir ve bu çalışmanın amacı onu bir bahçeye dönüştürmek değil, farklı türlerin gelişmesine elverişli açık bir yer olarak tutmaktır. İnsanların odun kesme, otlatma ve yakma faaliyetleri bu mimariyi ayakta tutarken, diğer türler de ormanı kendilerinin kılmak üzere çoğalır. Entelektüel çalışma da işte tam böyle bir şeydir. Ortaklaşa çalışma, bireysel araştırmaya dayalı başarıların önünü açar. Bilimsel çalışmaların gizli potansiyellerini –tıpkı bir mantar yuvasının beklenmedik cömertliği gibi– açığa çıkarmak için, entelektüel ormanı ayakta tutan ortaklaşa çalışmanın sürdürülmesi gereklidir.

Bu düşünce doğrultusunda, benim matsutake araştırmalarımı da mümkün kılan Matsutake Worlds Research Group, bireysel ve kolektif çalışmalarımızın etkin bir işbirliği içinde gerçekleşmesine gayret gösterdi. Ancak bu o kadar da kolay olmadı. Özelleştirme yönündeki baskıları her araştırmacı iliklerine kadar hisseder. İşbirliğinin ritmi ister istemez düzensizdir. Fakat sonuçta müşterek entelektüel ormanımız gelişip serpildi.

Bu, aynı zamanda, orman ürünlerinin entelektüel muadillerinin de biz toplayıcılar için erişilebilir hale geldiği anlamına geliyor. Elinizdeki kitap, bu ürünlerin çok sayıdaki hasadından sadece biri. Ve sonuncusu da değil. Orman, hep yeni hazineler sunmak üzere bizi tekrar tekrar kendisine çekiyor. Bir mantar bulduğumuzda soruyoruz: Acaba daha fazlası da olabilir mi? Bu kitap matsutake ormanımızdaki bir dizi yolculuğun ilkidir. Matsutake ticaretinin izini sürmek için Çin'e ve kozmopolit bir bilimin oluşumunu takip etmek için Japonya'ya yapılan diğer yolculuklar bunu takip edecek. Peki bu tamamlayıcı çalışmalarda ne gibi yeni maceralar bizleri bekliyor?

Çin'de küresel ticaretin aşırılıkları en ücra köyleri bile dönüştürmüş, merkezinde ulusaşırı ticaretin yer aldığı bir "kırsal Çin" yaratmış durumda. Matsutake, bu gelişmeyi takip etmek için ideal bir araçtır. Michael Hathaway'in "Emerging Matsutake Worlds" ("Yeni Matsutake Dünyaları") başlıklı çalışması, küresel ticaretin Yunnan'da izlediği kendine özgü yolları ele alıyor. Kitapta, koruma ile ticaret arasında birbiriyle çelişen ulusaşırı baskılar –Çin man-

tarlarında açıklanması zor bir şekilde pestisit bulunması örneğinde görüldüğü gibi– inceleniyor ve matsutake ormanları da dahil belirli yerlerin küresel bağlantılar içerisinde nasıl geliştiği gösteriliyor. Çalışmanın şaşırtıcı bulgularından biri de etnik girişimciliğin önemi: Gerek Tibetlilerin gerek Yi'lerin yaşadığı bölgelerde, toplayıcılar da yerel tüccarlar da etnik çevreler dahilinde çalışıyor. Hathaway, matsutakenin harekete geçirdiği etnik temelli yeni tutkuların hem kozmopolit niteliğini hem de gelenekçi özelliklerini mercek altına alıyor.

Bilimi ve genel olarak da bilgiyi kozmopolit tarihe açmak, araştırmacılar için acil bir görevdir. Japon matsutake bilimi, bir yandan bilimsel ile geleneksel bilgi arasındaki, diğer yandan da uluslararası ile yerel uzmanlık arasındaki kesişimleri anlamak açısından ideal bir konumda bulunuyor. Shiho Satsuka'nın "The Charisma of a Wild Mushroom" ("Yabani Bir Mantarın Karizması") başlıklı çalışması bu kesişimleri inceleyerek, Japon biliminin nasıl baştan beri kozmopolit ve yerel bir nitelik taşıdığını gösteriyor. Satsuka'nın geliştirdiği tercüme kavramı, her türlü bilginin aslında tercümeye dayalı olduğunu ortaya koyuyor. Matsutake bilimi, oryantalist ve milliyetçi yaklaşımların hayalindeki o saf "Japon" bilgisi olmanın uzağında, baştan sona bir tercüme sürecidir. Satsuka'nın çalışması klasik Batılı epistemoloji ve ontolojilerin ötesine geçerek, matsutakenin bize gösterdiği ve insanlar ile insan-olmayanlar arasındaki ayrımlaşmanın sınırlı olduğu bir dünyada, kişi ve şey olmanın beklenmedik biçimlerini keşfe çıkıyor.

Bu kitap nasıl oluyor da son bulmayı reddediyor? Bir matsutake ormanında olduğu gibi, her olumsal toplaşma beklenmedik bir cömretlikle diğerlerini destekler. Akademik bilginin metalaştırılmasına karşı gelmeden bunların hiçbiri mümkün olmazdı. Ormanlar da plantasyonlara ve buldozerlere karşı direnir. Ormanları tümüyle yok etmek zordur. Aynı şekilde, entelektüel ormanları da: Ortaklaşa üretilen fikirler yankılanmaya devam eder.

Ursula K. Le Guin, "The Carrier Bag Theory of Fiction" ("Kurmacanın Çuval Kuramı") başlıklı yazısında, avlanma ve öldürme hikâyelerinin, okurlarda her hikâyenin bireysel kahramanlık hakkında olması gerektiği yönünde bir beklentiye yol açtığını belirtir. Bunun yerine, avını bekleyen bir avcıdan ziyade bir toplayıcı gibi,

hikâye anlatımının da anlam ve değer taşıyan farklı şeyleri toplayıp bir araya getirebileceğini ileri sürer. Bu tür bir anlatımda, hikâyeler asla son bulmaz. Aksine, bizi hep yeni hikâyelere götürür. Gelişmesine katkıda bulunmaya çalıştığım entelektüel ormanlarda da maceralar bizi yeni maceralara, hazineler yeni hazinelere götürür. Mantar toplarken, tek bir mantar yeterli değildir; ilk mantarı bulmak, beni daha fazlasını bulmaya teşvik eder. Fakat Le Guin bunu öylesine hoş ve canlı bir şekilde ifade ediyor ki, son sözü ona bırakıyorum:

> Devam edin, diyorum, sırtımda Oo Oo, yanımda sepet taşıyan küçük Oom'la yabani otlara doğru ilerlerken. Siz mamutun Boob'un üzerine nasıl devrildiğini, Kabil'in Habil'e nasıl saldırdığını, bombanın Nagazaki'ye nasıl düştüğünü, napalm bombasının köylülerin üzerine nasıl düştüğünü, Şeytan İmparatorluğu'nun üstüne füzelerin nasıl düşeceğini ve Erkeğin Yükselişi'ndeki diğer tüm basamakları bir bir anlatmaya devam edin.
>
> Kullanışlı, yenebilir ya da güzel olduğu için istediğiniz bir şeyi bir çantaya ya da sepete veya rulo yapılmış bir ağaç kabuğuna yahut yaprağa, kendi saçınızdan ördüğünüz bir fileye veya elinizin altında ne varsa ona koymak ve beraberinizde eve –başka, daha büyük bir tür kese ya da çanta, bir nevi insan kabı olan eve– götürmek ve sonra onu çıkarıp yemek ya da paylaşmak yahut daha dayanıklı bir kapta kışa saklamak veya şifa bohçasına, türbeye ya da müzeye, kutsal yere, kutsal şeyleri içeren yere koymak ve ertesi gün aşağı yukarı aynı şeyleri yapmak; şayet insan olmak bunları yapmaksa, insan olmak bunları gerektiriyorsa, o zaman nihayetinde ben de insanım. İlk defa tepeden tırnağa, özgürce ve memnuniyetle hem de.[1]

1 Ursula K. Le Guin, "The carrier bag theory of fiction", *Dancing at the edge of the world* (New York: Grove Press, 1989), 167-168 ["Kurınacanın Çuval Kuramı", *Dünyanın Kıyısında Dans* içinde, çev. Seda Ersavcı (İstanbul: İthaki Yayınları, 2018), 250-251].

Dizin

A
açık artırmalar 56, 58, 162, 163, 336, 343, 344, 349
açık bilet 101, 102, 103, 105, 108, 110, 112, 113, 127, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 157, 165, 166, 171, 325
Açık Bilet, Oregon (takma isim) 101
Afrikalı köleler 60
akademik bilginin metalaştırılması 364
akamatsu çamı, *bkz.* Japon kızılçamı 24, 74, 237
Taçibana Akemi 24
aktör-ağ kuramı 43, 279
alel farklılıkları 185, 186
alıcılar 81, 82, 92, 93, 94, 95, 100, 101, 102, 104, 106, 109, 110, 111, 113, 115, 122, 139, 156, 162, 163, 165, 167, 168, 170, 347, 354
Amanita muscaria 303, 305, 344
Amerikan rüyası 135, 136
Amerikan Yerlileri 36, 64, 81, 93, 100, 104, 115, 252, 255
Antroposen çağı 36, 37, 40
aracılar 92, 123, 142, 165,167
Armillaria kök çürüklüğü 186, 298, 305
Arora, David 26, 76, 81, 347
asimilasyon 129, 131, 132, 133, 140
Asya Kalkınma Bankası 151
Asyalı Amerikalılar 124, 134, 139
Güneydoğu Asyalı Amerikalılar 51, 93, 94, 95, 99, 100, 105, 124, 131, 132, 134, 137, 138, 139
Asyalı Kanadalılar 92, 94
autopoiesis 184
avcılık 113, 119, 183, 197, 199
ayılar 67, 318

B
bakır şapkalı (*Tricholoma focale*) 31
bakteriler 41, 47, 67, 178, 183, 184, 185, 186, 218, 284, 299, 302, 303, 308, 313, 345, 356
balonsu dünyalar 199, 200
baltalık kesim 230, 231, 233, 234, 237, 238, 334
bambu 81, 234
Başo, Matsuo 67, 69
"bebek" mantarlar 167, 168
Beckett, Samuel 329
belirsizlik 17, 18, 38, 43, 66, 69, 70, 74, 77, 112, 157, 172, 204, 214, 327
bencil gen 48, 181
benekli baykuş 33, 35
Benjamin, Walter 74, 75
beyazlar 36, 81, 93, 94, 99, 103, 113, 115, 117, 120, 123, 125, 126, 132, 139, 250, 252, 326
beyin mantarı (*Gyromitra esculenta*) 223
bilim 85, 203, 279-292
bilimsel bilgi 283, 284, 337
birbirinin yerine geçebilirlik 181, 182, 187
Birleşik Devletler 8, 10, 26, 31, 32, 33, 35, 36, 51, 53, 54, 55, 62, 63, 81, 82, 87, 93, 94, 102,

111, 112, 113, 114, 116-124, 129-140, 143, 144, 145, 148, 150-156, 172, 200, 208, 209, 223, 249, 255, 264, 266-270, 273, 281, 282, 285, 286, 288, 317, 358, 361
Birleşik Devletler Orman Hizmetleri 50, 99, 106, 107, 122, 139, 248, 259, 266, 267, 286, 291, 319, 325
birlikte gelişim 183, 184
bitkiler 41, 42, 44, 60, 61, 67, 74, 109, 139, 177, 178, 179, 186, 215, 216, 219, 234, 242, 272, 284, 295, 299, 344, 359, 361
Bohr, Niels 57, 59
bol tohum yılı 224, 225
Borneo 44, 71, 132, 169
Bracero Programı 130
Braudel, Fernand 59
Brezilya 59, 60
Brown, Beverly 11, 325, 326, 327
Budizm 123
bulaşma 18, 47, 48, 49, 50, 66, 140, 214, 328
bulaşma çeşitliliği 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57
Büyük Korubeni kelebeği (*Maculinea arion*) 183, 184
Büyük Uyanış hareketleri 136

C-Ç
Cage, John 67, 69, 70
Cascade Sıradağları 31, 33, 35, 39, 50, 51, 56, 64, 132, 168, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 256, 257, 258, 260, 317, 320
Cascade Orman Rezervi 250
Castley, Robert 150, 151
Chao La 54
Chapela, Ignatio 299, 300, 301
Cheney, Dick 116
Chin, Vincent 152
Chu, Nellie 44
Cleveland, Grover 250
Colby, William 54
Collins, Jane 91
Conrad, Joseph, *Karanlığın Yüreği* 87
Cronon, William 8
Curran, Lisa 179
Çam(ca) 81
çam solgunluk nematodu (*Bursaphelencus xylophilus*) 199, 200, 201, 234, 335, 358
çamlar 24, 41, 189, 194, 213-260, 281, 285, 298, 300, 303, 331-338, 344, 345, 358 *ayrıca bkz.* Japon kızılçamı
çeşitlilik 49, 127, 140, 175, 177, 194, 208, 223, 231, 249, 291, 301-308, 326, 349
Çin 10, 44, 82, 94, 131, 132, 146, 208, 209, 234, 240, 242, 243, 244, 271, 282, 297, 301, 302, 305, 339, 349, 350, 356, 363
Çinli Amerikalılar 127, 131, 152
çitleme 202, 344, 345
çoğunluk algılama (*quorum sensing*) 308
çok kültürlülük 23, 131, 140,
çok-seslilik 43, 44, 45, 201, 202
çok-türlü dünyalar 359
çöpler 319
çubukşeker (*Allotropa virgata*) 313, 319

D
Darwin, Charles 177, 180
Dawkins, Richard 48
Deleuze, Gilles 43
devşirme 66, 86, 87, 88, 169, 349, 350
devşirme ritimleri 169, 174, 175
devşirme yoluyla birikim 86, 87, 90, 91, 92, 95, 96, 140, 144, 149, 152, 153, 168, 174, 175
dış kaynak kullanımı 83, 144, 145, 187

dibe doğru yarış 89
dikey keiretsu 151
DNA 181, 182, 185, 294, 294-299, 302, 305
doğa 7, 22, 59, 72, 85, 171, 175, 184, 189, 229, 230, 234, 238, 279, 280, 281
doğal seçilim 180
doğa tarihi 48, 57, 187, 204, 214, 319
dolanıklık 7, 22, 23, 37, 77, 112, 172, 175, 176, 177, 327, 328, 339, 346, 351
dolar 143-157
durian 71
dünya-yapma 40, 41, 44, 45, 47, 85, 171, 194, 197, 198, 201, 203, 214

E
Edo dönemi 24, 25
ekolojiler 37, 73, 85, 204, 278, 293, 327, 331, 339
ekonomi politik 19, 20, 42, 44, 144, 170, 172
ekonomik çeşitlilik 12, 89, 90, 91, 173
ekosistem mühendisliği 207
ektomikorizal funguslar 178, 179, 185
elkler 67, 318
emek 61, 83, 85, 88
Endonezya 44, 133, 149, 150, 271
endüstriyel ormanlar/ormancılık 32, 63, 64, 65, 209, 215, 220, 247, 251, 263, 264, 270, 272
enkazlar 23, 35, 36, 40, 50, 63, 127, 263-275, 360
envanter olarak matsutake 58, 91, 94, 96, 149, 157, 167, 168
envanter yönetimi 87, 88
erozyon 193, 202, 218, 238, 331
etnografi 9, 48, 57, 91, 204
evrensel ürün kodu (UPC) 88
evrim 48, 49, 177, 180-185, 217, 231, 302, 307
evrimsel gelişim biyolojisi 182

F
fabrikalar 44, 61, 83, 85, 86, 91, 160
kereste fabrikaları 33, 35, 222, 247, 248, 251, 256, 267
Faier, Lieba 9, 10, 306
fark etme sanatı 57, 171, 185, 327, 328
faydacılık 62
feminist antropoloji 173
Filipinler 149, 271, 304
Finlandiya 8, 11, 56, 99, 208, 209, 213, 215, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 248, 249, 265, 356, 357
Finlandiya Orman Araştırma Enstitüsü 356
Freidberg, Susanne 89
Fremont, John Charles 250
Fujiwara, Mitsuo 272
fungus 8, 9, 62, 70, 75, 159, 177-180, 185-187, 217-225, 231, 249, 250, 258-260, 283-291, 293, 295-299, 303-305, 307, 308, 313, 337, 346, 348, 353, 355

G
Garbelotto, Matteo 300, 301
geçim stratejileri 134, 135
Geddes, William 53
gelenekçilik 139
geleneksel bilgi 238, 337, 364
geleneksel mantar toplayıcılığı 317
genet 283
genetik bilimi 48, 293-309 *ayrıca bkz.* popülasyon genetiği
genişleme 22, 59, 61, 65, 89, 151, 171, 270
geyikler 24, 67, 113, 176, 212, 213, 252, 272, 318
Gibson-Graham, J. K. 89, 90, 91

Gilbert, Scott 13, 183, 184
gizli müşterekler 175, 327, 328, 340, 346, 351, 353, 353, 359, 360
Goto, Kokki 334, 335
göçmen politikası 124
göknarlar 50, 51, 64, 76, 77, 249, 252, 255
Gri Yüzlü Şahin (*Butastur indicus*) 232
Guthrie, Woody 88
Guyer, Jane 173
güven duygusu 348
güvencesizlik 17, 18, 19, 20, 21, 23, 38, 47, 49, 56, 65, 84, 127, 354 *ayrıca bkz.* belirsizlik
Gyromitra (*esculenta*) mantarı 223

H
Hamada, Minoru 283, 284, 286
hammaddeler 83, 85, 88, 146, 147, 171, 200
Haraway, Donna 11, 13, 45, 208
Harding, Susan 12, 13, 136
Hardt, Michael 90, 91
Hathaway, Michael 9, 13, 241, 265, 293, 339, 341, 344, 347, 348, 350, 359, 363, 364
hayaletler 99, 100, 102, 107
hayatta kalma 38, 47, 49, 56, 62, 102, 116, 121, 125, 134, 169, 171, 248, 257, 294, 302, 345, 356
  işbirliğine dayalı hayatta kalma 20, 37, 45, 198, 227
hayvanlar 41, 67, 105, 177, 186, 198, 217, 219, 231, 234, 313, 318 *ayrıca bkz.* insan-olmayanlar
Healthy Forests Restoration Act (2003) 107, 248
hediye 85, 92, 138, 159-168
Heidegger, Martin 199
herbaryum 295, 296, 299
Hıristiyanlık 7, 135-138 *ayrıca bkz.* Protestanlık
hifler 177, 355, 356
hikâyeler 7, 8, 10, 11, 21, 27, 35, 56, 57, 113-126
hikikomori 337
Himalayalar 301
hinoki (Japon servisi, *Chamaecyparis obtusa*) 235, 236, 262, 264, 268, 270, 272, 273, 333
Hiroşima 19, 39
hissedarlar devrimi 152
Hmonglar 53, 54, 55, 81, 99, 100, 103, 119, 120, 123, 126, 135, 317
holobiyont 184
hologenom evrim kuramı 183
Homo economicus 48
Hosford, David 285, 286
huş ağacı 213, 220

I-İ
ırksal profilleme 316, 325
ITS (*internal transcribed spacer*) bölgesi 295, 297, 298, 299, 302, 305
Iwase, Koji 294, 293
iğneyapraklı ağaçlar 73, 219, 300, 301
ihracatçılar 90, 92-94, 108, 110, 110, 112, 162, 167, 168
ikinci doğa 8, 24
ilerleme 8, 17, 18, 21-23, 33-45, 56, 59, 87, 89, 205, 208, 229, 253, 255, 263, 326, 328, 337, 353, 360 *ayrıca bkz.* modernleşme
  ilerleme anlatıları 23, 41, 359, 360
insan-olmayanlar 7, 22, 37, 39, 40, 42, 44, 86, 159, 173, 194, 198, 203, 214, 279, 318, 346, 360, 364
iriai hakları 236, 334, 335, 336, 343

işgücü 60, 66, 86, 143, 144, 219, 259, 350
ithalatçılar 25, 92-95, 110, 112, 162, 167, 168

J
Japon Amerikalılar 11, 82, 128, 127, 128, 130-133, 136-139, 311, 314
Japon kızılçamı (akamatsu, *Pinus densiflora*) 24, 74, 237
Japon sediri *bkz. sugi*
Japon servisi *bkz. hinoki*
Japonya 8, 10-12, 18-20, 23-27, 35, 72, 73, 82, 83, 85, 91-96, 109, 111, 126, 127, 129, 138, 143-156, 161-166, 172, 193, 199, 200, 201, 208, 209, 230, 231, 232, 234-238, 242-244, 258, 263, 264, 267, 268, 270-274, 281-291, 298, 300, 332, 333, 335-338, 346, 358, 363
Jonsson, Hjorleifur 10, 52, 54, 55

K
Kaliforniya 32, 35, 105, 132, 134, 252, 301, 317
Kamboçya 55, 117, 118, 135
Kamboçyalılar 55, 93, 116-119, 123, 125, 316, 325
Kanagawa Anlaşması 146
kapitalist-olmayan ekonomi biçimleri/değer sistemleri 86, 90, 91, 161, 168
kapitalizm 8, 11, 20, 21, 37, 38, 43, 66, 82, 83, 85, 86, 89, 90, 91, 110, 153, 155, 156, 160, 162, 165, 172, 173, 174, 175, 221, 279, 354, 357
Kara Gemiler 144, 152
karşılaşma yoluyla dönüşüm 48
karşılaşmalar 38, 42, 46, 47, 48, 49, 56, 57, 59, 60, 66, 68, 69, 70, 74, 76, 77, 131, 143, 157, 172, 181, 182, 184, 185, 187, 206, 214, 215, 249, 278, 288
belirsizlik içeren karşılaşma 57, 77, 172, 214, 275, 286, 305
karşılıklılık 62, 185, 283, 351, 356
keiretsu (şirket grupları) 148
kendi kendine yeterlik 48, 49, 56, 60, 61, 115, 181, 182, 185, 214, 268, 270, 289, 308
kene 198, 199
kereste endüstrisi 63, 252, 263, 269, 333
kes ve yak yöntemi 220, 221
Khmerler 55, 100, 103, 105, 126, 170, 135
kızılçam *bkz.* Japon kızılçamı
kimlikler 37, 50
Klamath Kabileleri 253, 254, 255, 269
Knudsen, Henning294, 295
Kobe 110
Koi Nagata 25
koku 17, 18, 23, 24, 25, 26, 31, 32, 67-77, 109, 311, 360
sonbahar kokusu 17, 18, 19, 24, 32, 73, 360
komşuluk 132, 317, 355, 356, 358
konjonktürler 157, 207, 209, 227, 263, 265
kontorta çamı (*Pinus contorta*) 31, 50, 51, 64, 248, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261
Kore 9, 73, 150, 151, 281 *ayrıca bkz.* Kuzey Kore
köy peyzajları 193, 219, 230, 231, 232, 233, 234, 238, 240, 242, 243, 333, 335, 341 *ayrıca bkz.* satoyama
kula çemberi 159, 160, 166
Kuramoto, Noboru 329
Kuzey Kore 290, 291
kümelenmeler 8, 21, 37, 38, 42-45, 50, 66, 83, 85, 95, 96, 113,

171, 172, 174, 175, 198, 201, 202, 205, 207-209, 215, 232, 280, 281

L
Laolar 55, 81, 100, 119, 122-126, 132
Laos 10, 31, 52-55, 119-122, 132, 134, 135, 317
Laponya 56, 208, 209, 212, 220, 226, 248, 357
Latinolar 36, 81, 93, 125
Latour, Bruno 203, 279
Law, John 279
Le Guin, Ursula K. 33, 364, 365
Lefevre, Charles 43, 218, 287

M
Malinowski, Bronisław 159
Man-nyo Shu 17
mantar toplayıcılar *bkz.* matsutake toplayıcıları
mantar tutkusu 9, 62, 102, 171
mantık 8, 48, 173, 203, 280
Marx, Karl 21, 22, 83, 86
matsutake 7-12, 18-36, 50-77, 81-85, 91-117, 121-132, 138, 143-145, 156, 159, 161-170, 176, 178, 193-201, 207-209, 215-250, 255-318, 329-364
matsutake bilimi 72, 278, 280, 281, 282, 283, 285, 289, 356, 364
matsutake patronları 349, 359
Matsutake Savaşçıları 329, 331, 332, 338
matsutake ticareti 21, 25, 62, 82, 92, 93, 95, 100, 110, 111, 289, 291, 339
matsutake toplayıcıları 10, 13, 20, 21, 31, 36, 37, 41, 51, 52, 53, 55, 62, 76, 81, 82, 84, 91, 92, 93, 95, 98-139, 156, 157, 159, 161, 166-176, 246, 260, 274, 287-289, 311-321, 325, 326, 343, 347, 348, 354, 358, 364
Matsutake Worlds Research Group 9, 290, 363
Meiji Restorasyonu 25, 236, 244, 266, 333
Melville, Herman, *Moby Dick* 87
Mendel, Gregor 180
merak 18, 39, 360
meşeler 208, 219, 230-244
meta zincirleri 82, 83, 86, 89, 91, 92, 94, 96, 143-145, 149, 156, 157, 161, 162, 168, 174, 347, 357
metalar 58, 61, 86, 86, 156-168, 175, 351
Mienler 32, 38, 50-55, 81, 98, 100, 103, 123, 132, 133, 317
mikoriza 13, 178, 179, 180, 217, 219, 224, 225, 259, 285, 302, 331
Mintz, Sidney 61
misel 259, 283, 287, 293, 306, 356
mitoloji 214
modern bilgi 48, 56, 57
modern sentez 48, 180, 181, 184, 185
modernleşme 18-20, 25, 38, 39, 60, 61, 197, 244, 335 *ayrıca bkz.* ilerleme
modernlik 61, 181, 279, 280
Moncalvo, Jean-Marc 295, 296, 297, 303, 304
moso bambusu (*Phyllostachys edulis*) 234, 334
Moua, Mai Neng 47
muhasebe 65, 88, 350
Munger, Thornton 257
Murata, Hitoshi 26, 306, 307, 308
mülkiyet 105, 107, 110, 124, 172, 232, 241, 250, 339, 341, 346, 351
mülteciler 20, 35, 36, 51, 54, 55, 63, 93, 94, 99, 117, 119, 122,

124, 125, 131, 134, 135, 137, 138, 140, 318
mürekkepbalığı 182, 183
müşterekler 105, 175, 327, 328, 340, 341, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 353, 359, 360
müzik 43-44

N
Nakashimura, Leke 362
Negri, Antonio 90
nematodlar 25, 198, 199, 200, 201, 335
neoklasik iktisat 48
neoliberalizm 65, 96
Nike 155, 156
nostalji 24, 72, 73, 74, 75, 121, 238, 240

O-Ö
odun kömürü 25, 193, 230, 234, 236, 239, 244, 332, 334, 355, 356
Ogawa, Makoto 62, 72, 73, 74, 76, 284
Ohara, Hiroyuki 286
"olay" 42, 49
Olwig, Kenneth 198
Ong, Aihwa 43, 173
ontoloji 40, 45, 280, 364
Oregon 10, 11, 16, 31, 32, 33, 35, 38, 40, 50, 51, 53, 55, 63, 67, 74, 76, 78, 81-84, 91- 95, 98-112, 114, 119-124, 129-132, 143, 144, 156, 158, 159, 166, 170, 176, 208, 209, 246, 250-258, 263-274, 311, 346, 347, 353, 362
orman yönetimi 63, 64, 207, 215, 220, 221, 223, 226, 248, 249, 255, 259, 264, 265, 268, 269, 286, 333, 339
ormancılık 63, 214, 215, 221, 265, 266, 270, 280-282, 294
ormanlar 197-212 *ayrıca bkz.* tomrukçuluk; kereste endüstrisi; köy peyzajları; ağaçlar
ormansızlaş(tır)ma 24, 25, 75, 229, 230, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 263, 273
otomobil endüstrisi 152
ölçek 42, 57, 59, 184, 186, 282, 308
ölçeklenebilirlik 57, 59-66, 89, 171, 175, 181, 182, 184, 187, 253, 263, 289, 333, 360
ölçeklenemezlik 59, 65, 89, 86, 286
özelleştirme 339-342, 345, 350, 361, 363
özgürlük 93-96, 101-144, 165-168, 182

P
panspermia hipotezi 302
Pao, Vang 54, 119, 135
Papua Yeni Gine 271
para 101, 102, 109, 111, 153, 154, 159, 166, 173
para birimi 146, 153
Pasifik Kuzeybatı 10, 20, 33, 35, 62, 63, 64, 76, 92, 93, 94, 112, 115, 117, 162, 249, 264, 270, 271, 280, 286, 287, 288, 297, 300
Pathet Lao 54
Pearson, Thomas 137
Pegues, Juliana Hu 130
peri-kapitalist alanlar 86, 90, 91, 173
perişan peyzajlar 249, 360
Perry, Matthew 145
Peters, Pauline 202
peyzajlar 22, 23, 37, 41, 74, 113, 194, 197-209, 214-221, 226-242, 293, 308, 317, 337, 338, 349
plantasyonlar 59, 61-64, 212, 216, 223, 268, 272-274, 333, 360, 361, 364

Plaza Anlaşması (1985) 154, 155
ponderosa çamı (*Pinus ponderosa*) 33, 50, 51, 64, 249, 250, 251, 252, 253-257, 267
popülasyon genetiği 48, 185, 306
Portekizli sömürgeciler 59, 60
post-kolonyal kuram 85, 197, 279, 280
pozitif ayrımcılık 133, 134
Prigogine, Ilya 204
Protestanlık 136, 137
Pyne, Stephen 202, 266

R
Rayner, Alan 70
refah devleti 117, 133, 134, 140
Richardson, David, *Ecology and Biogeography of Pinus* 215
Robbins, William 250, 256, 270

S-Ş
saha temsilcileri 93, 94, 95, 101, 104, 108, 109, 110, 117, 156, 166, 167
Saravak 264, 271,
satoyama 193, 194, 196, 204, 208, 230, 232, 240, 269, 281, 282, 284, 329, 330, 332, 333-338, 358 *ayrıca bkz.* köy peyzajları
Satsuka, Shiho 9, 10, 14, 85, 147, 163, 279, 293, 329, 331, 358, 364
savaş 19, 54, 55, 56, 102, 113-116
sedir *bkz. sugi*
sekülerleşme 136
servi *bkz. hinoki*
sezonluk çitleme 345
Shaw, Rosalind 206
shiro 218, 283, 293, 301, 306, 307
Showers, Kate 203
sınır romantizmi 115
silvikültür 222, 260, 272, 288
simbiyont 183
simbiyoz 184, 185, 187,
Sivil Koruma Birlikleri 265
Smalley, William 53
sporlar 167, 293-309
standart istihdam 104, 134
Stengers, Isabelle 204
Strathern, Marilyn 45, 161
sugi (Japon sediri, *Cryptomeria japonica*) 235, 236, 262, 264, 268, 270, 272, 273, 333
sukiyaki 129, 238, 329,
Suzuki, Kazuo 200, 285, 297, 298, 355, 356,
süpermarketler 161, 163
symbiopoisesis 184
şekerkamışı 44, 59, 60, 61, 62, 63

T
tahribat 19, 20, 22, 35, 193, 194, 195, 204-208, 218, 219, 229, 230-232, 237-245, 256, 257, 329, 331, 343, 346, 359
insan kaynaklı tahribat 24, 26, 194, 205, 208, 219, 229, 230, 231, 240, 281, 288
Takeuchi, Kazuhiko 238
tarım 44, 129, 220, 221, 238, 241, 243, 265
tarih 157, 181, 184, 201, 204, 209, 212-227
Tayland 31, 52, 53, 54, 55, 99, 118, 124, 134, 135, 137, 317, 358
tedarik zincirleri 12, 44, 66, 83, 86, 87, 88, 89, 91 ,92, 95, 96, 125, 140, 143, 144, 148-156, 173, 187, 263, 273 *ayrıca bkz.* meta zincirleri
tek nükleotid polimorfizmleri 305
tercüme 66, 85-96, 142-175, 279-291, 357, 364
termitler 186, 187
tıraşlama kesim 64, 218, 223, 224, 248, 251, 252, 256, 257, 269, 271, 333

tırmıklama 288, 319
ticaret şirketleri 146, 148, 149, 150, 151, 263, 271
ticaret *bkz.* matsutake ticareti
ticari amaçlı mantar toplayıcılığı 21, 138, 171, 317
Tokugawa Şogunluğu 145
Tokyo 56, 58, 68, 82, 92, 110, 142
tomrukçuluk 50, 64, 107, 149, 222, 238, 251, 320, 341
toptancılar 82, 92-94, 111, 139, 162, 163, 167, 168
Tricholoma caligatum 26, 297
Tricholoma magnivelare 26, 76, 297, 300, 301, 303
Tricholoma matsutake 24, 26, 297
Tricholoma nauseosum 75
türler arası ilişkiler 60, 178, 184, 283 *ayrıca bkz.* çok-türlü dünyalar
türleşme 26, 182, 294

U-Ü
Ueda, Koji 71
Uexküll, Jakob von 198, 199, 201
Ulusal Çevre Politikası Kanunu (1970) 271
ulusal ormanlar 50, 63, 92, 99, 139, 248, 251, 253-255, 265, 267, 268, 271
Uriuda, Sanou 127, 129, 130
üçüncü doğa 8

V-W
Vaario, Lu-Min 355, 356
Vancouver 92, 110, 166, 167
Vang, Chai Soua 119, 120
vatandaşlık 125, 129, 131, 138
Vibrio fischeri 183
Vietnam 52, 93, 103, 115, 116, 117, 135
Wal-Mart 88, 89 ,105, 317
Weber, Max 181
Wolbachia 183

X
Xu Jianping 293, 302, 303, 305

Y
yabanarısı (*Asobara tabida*) 183
yabancılaşma 22, 61, 62, 107, 159, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 172, 175, 327, 348, 351, 353
Yamaguçi Sodo 27
yamalar 22, 85, 144, 171, 172, 173, 175, 195, 207, 209, 226, 263, 265, 280, 282, 283, 286, 287, 288, 291, 293, 294, 306, 308, 309
yamalılık 23
Yamanaka, Katsuji 301
Yanagisako, Sylvia 12, 174
Yang Huiling 291
yangın 50, 51, 107, 204, 216-229, 252-267
yangından tecrit 50, 51, 257, 258, 259, 266
yaşam çizgileri 310, 311, 312, 313, 319, 320, 321
yen 143-157
yeniden dirilme 229-245
Yin, Shaoting 243
Yolngu halkı 75
Yoshimura, Fumihiko 239, 331, 332
Yunnan 11, 28, 46, 189, 208, 209, 228, 240, 241, 242, 243, 244, 271, 282, 288, 289, 290, 291, 292, 296, 322, 339, 340, 341, 342, 343, 346, 347, 348, 349, 350, 352, 359, 363

Z
zaibatsu (holdingler) 147, 148
zaman-yapma 39
zamansallık 37, 39, 225
Zeigle, Tim 120

"Uygarlığın temel ilkelerinin ötesine geçen gerçek hikâyeler anlatmanın yeni yollarını bulma vakti geldi. İnsan/Doğa ayrımından kurtulduğumuzda, tüm varlıklar yeniden hayat bulabilir, kadınlar ve erkekler dar görüşlü bir akılcılığın sınırlarına hapsolmaksızın kendilerini ifade edebilir. Artık gecenin karanlığında bir fısıltıdan ibaret olmayan bu hikâyeler, aynı anda hem gerçek hem masalsı bir nitelik taşıyabilir. Yarattığımız bu felakette hâlâ bir şeylerin canlı kalmış olmasını başka türlü nasıl açıklayabiliriz ki?"

Dünyanın Sonundaki Mantar'da çağımızın en tuhaf meta zincirlerinden biri olan matsutake mantarı üzerinden kapitalizmin bıraktığı enkaza karşı doğanın direnme biçimlerini, ormanın ve ağaçların hikâyelerini anlatıyor Anna Lowenhaupt Tsing.

Biyoloji, ekoloji ve genetik biliminden de beslenen Tsing, "kapitalist yıkım" ile "işbirliğine dayalı hayatta kalma" ilişkisi üzerine özgün bir incelemeye imza atıyor.

Dünyanın Sonundaki Mantar 21. yüzyılın antropoloji klasiklerinden.

Tsing gözü pek bir hikâye örüyor... Kesişen kültürlere ve doğanın dirençliliğine dair sürükleyici anlatısı modernite ve ilerleme hakkında yeni bir perspektif sunuyor.

Publishers Weekly

ISBN 978-975-08-5822-2